TO

MR. AUG. BARTH

THE GREAT SANSKRITIST OF FRANCE

THIS EDITION IS INSCRIBED

AS A TOKEN

OF RESPECT AND GRATITUDE

BY THE EDITOR.

INDEX.

THE

BAUDHĀYANA ŚRAUTA SŪTRA

BELONGING TO THE

TAITTIRĪYA SAṂHITĀ

EDITED BY

DR. W. CALAND.

VOLUME I.

CALCUTTA:

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS,

AND PUBLISHED BY THE

ASIATIC SOCIETY, 57, PARK STREET.

1904.

PREFACE.

For this editio princeps of the Baudhāyana Śrauta Sūtra the following MSS. have been used:

1. **B.** A modern copy in Devanāgarī writing made in 1868 by Vyaṅkāji Nārāyaṇa, containing, in eight parts, an almost complete text of our Sūtra. Copied for the Government of Bombay and registered as Class I. B. 5 (Elphinstone College), cp. the list published by Georg Bühler in the Journal of the German Oriental Society, Vol. XLII, p. 552. The MS. is carefully written on blue paper, 13 lines on a page, and, if I am not mistaken, in some places corrected and completed by the hand of Bühler. The text is on the whole correct, especially in the first nine praśnas. The later praśnas are also very carefully written, but copied from an original that must have been corrupted. The original of the later praśnas is probably a Grantha MS., as is shown by the nature of the clerical errors. The contents of this MS. are not those that have been given by Bühler in the Journal of the German Or. Soc., but:

(*a*) On 76 leaves the darśapūrṇamāsa, ādhāna, the daśādhyāyika, paśubandha, cāturmāsya and pravargya, together 2,500 granthas.

(*b*) On 112 leaves the agniṣṭoma, cayana, vājapeya, rājasūya and iṣṭikalpa, together 4,000 granthas.[1]

(*c*) On 22 leaves the aupānuvākya, 800 granthas.

(*d*) On 16 leaves the aśvamedha, 500 granthas.

(*e*) The uttarā tatiḥ, on 61 leaves, together 3,000 granthas.

(*f*) On 22 leaves the last two dvaidha praśnas, 675 granthas.

(*g*) The prāyaścittasūtra on 21 leaves, containing 700 granthas.

(*h*) On 15 leaves part of a bhāṣya (by Sāyaṇa?) on the paśubandha; 500 granthas.

From this analysis it will be seen that this MS. is of the greatest value for the construction of the text of our Sūtra, as it enables us, with the aid of the other MSS., to reconstruct nearly the whole Sūtra.

2. **Be.** A collection of texts belonging to the Government Sanskrit College, at Benares, No 115 (cp. Sücipattram, page 70). It consists of 18 parts, written by different hands on paper in Devanāgarī.

(*a*) darśapūrṇamāsa, on 26 leaves, Sake 1677.

(*b*) upavyāharaṇādhāne punarādhānādi hautrāntaṃ ca: the second and third praśnas, on 30 leaves; modern, well written.

---

[1] The part containing the vājapeya, rājasūya and iṣṭikalpa is called in this MS. in margin: एकपाठक°

(c) paśusūtra, on 16 leaves, by the same hand as (a), on the same kind of paper; Śake 1673.

(d) cāturmāsya, on 17 leaves, by the same hand as (a) and (c) and on the same kind of paper; Śaka 1660.

(e) cayanasūtra, 22 leaves; Śake 1803.

(f) vājapeya, on 9 leaves, well written, no year, corrected.

(g) rājasūya, on 12 leaves, written by the same hand and on the same kind of paper as (f).

(h) iṣṭikalpa, on 14 leaves, Śake 1803; same hand and kind of paper as (e).

(i) aśvamedha, on 15 leaves, well written, apparently by the same hand as (f) and (g); corrected.

(k) dvādaśāha, on 16 leaves, corrected.

(l) mahāvrata, etc., called at the end: द्वाराकीसूत्रं on 17 leaves; the numbers of the khaṇḍas are corrected so as to continue the numbering of (k); apparently written, together with (k), by the same hand that wrote (f), (g), and (i); partly corrected.

(m) kāṭhakasūtra, on 8 leaves; same handwriting and paper as (e) and (h).

(n) uttarā tatiḥ, on 41 leaves, well written, but containing a very corrupted tradition, just as B; happily the greater part of this MS. has been carefully corrected. The khaṇḍa-numbers have been partly effaced.

(o) dvaidhasūtra, on 63 leaves, śamamṭam (sic) 1825. Rather badly written.

(p) first karmānta praśna, on 23 leaves, presents several lacunæ.

(q) second and third karmānta praśnas, on 38 leaves; the second praśna has been carefully corrected; the third is very corrupted and full of lacunæ.

(r) śulbasūtra, on 17 leaves.

(s) pravarasūtra, on 7 leaves, written by the same hand as (e).

This valuable collection will be seen to contain a nearly complete Baudhāyana Sūtra. Missing are the soma-, pravargya-, aupānuvakya-, and prāyaścitta praśnas. On every part the number of the praśna (here called adhyāya) is written; sometimes the number found in the original handwriting is corrected. This (secondary) numbering of Benares 115 agrees wholly with the numbering of the praśnas in B.

3. H, belonging to the Court and State Library at Munich, registered as: MS. Sanskrit Cod. 107 (No. 163 of the "Verzeichniss"). This MS. contains in Devanāgarī writing: darśapūrṇamāsa, ādhāna, the daśādhyāyika, paśubandha, cāturmāsya, agniṣṭoma, pravargya, cayana, vajapeya, the atirātra aptoryāma and ekādaśinī chapters, the kāṭhakasūtra, the sautrāmaṇi, the first two dvaidha praśnas, the karmāntasūtra, prāyaścitta, śulbasūtra, and finally the dharmasūtra. Some parts of this MS. are very badly written.

4. J. A copy of the MS. belonging to the Mahārāja of Jammu

and Kashmir, mentioned by M. A. Stein in his Catalogue of Sanskrit MSS. of His Highness the Mahārāja of Jammu and Kashmir. The original MS. is written in Devanāgarī, has 135 leaves, 11 lines per leaf, the line 37 akṣaras; leaves 57-68 (the paśubandha) are wanting. This MS. contains the darśapūrṇamāsa, ādhāna, the daśādhyāyika, cāturmāsya, agniṣṭoma, and pravargya. Professor Hillebrandt of Breslau, for whom this copy was made, allowed me with the greatest generosity the use of this MS. At the end of the copy we find the following notice:—

संवत् १९५२ शाके १८१७ ईसासंवत् १८९६ माघशुदिदशम्यां चन्द्रवासरे पञ्चविंशे दिने श्रीमच्छ्रीनगरे चौरिल सेन साक्षिवाचार्यभिरणा नडाञ्चिनकार्ज्जौरिक-पण्डितसहजभट्टेन जम्बूपुरीश्वरघुनाथमन्दिरस्थ पुस्तकालयांतर्वर्त्तिपुस्तकात्सूचिपत्रस्थ ५१२७ संख्यायुक्तादवतारितं बौधायनसूत्रपुस्तकमिदं शोधितं च मूलपुस्तकसादृश्येन यथामत्यौत्यलम् ॥

In the handwriting of Stein follow these lines: "Jammu MS. No. 5127 abgeschrieben in Srinagar von Pandits Sahajabhaṭṭa und Nārāyaṇabhaṭṭa, zum zweiten Male collationirt von Pandit Govind Kaul zu Lahore. 6-19 Febr. 1896. Das Original ist dem Papier und der Schrift nach zu urtheilen, etwa 150-200 Jahre alt. Schwer lesbare Stellen sind in der Abschrift durch eine Klammer bezeichnet. Abgesandt an Prof. Dr. A. Hillebrandt Breslau am 19. Februar 1896. (M. A. STEIN).

Although the MS. has been "corrected," the secunda manus proved to have no value and the prima manus to give generally the better reading.

5. **T.** A copy, in Grantha writing, apparently of the Tanjore MS., described by Burnell in his Classified Index of the Sanskrit MSS. in the Palace of Tanjore, page 18, No. 9147, leaves 180, written before 1700. For the use of this copy, too, I am greatly indebted to Professor Hillebrandt, for whom it was procured by Dr. Hultzsch. This MS. contains: darśapūrṇamāsa, adhāna, the daśādhyāyika, paśubandha, cāturmāsya, pravargya *with* avāntaradīkṣā and the agniṣṭoma. On the whole, the text is preserved tolerably well in this MS., but the numbering of the khaṇḍas is wholly unreliable.

6. **F.** The Fleet MS., belonging to the India Office Library, described by Eggeling in his Catalogue under No. 3186; the copy is modern and the tradition preserved in it is the least good of all the Baudhāyana MSS., known to me.

7. **I.O.** The pravargyapraśna only, given by No 3009, 1. of the MSS. Collection of the India Office, cp. Eggeling, Catalogue, Part I, 49.

8. **P.** The Paris MS. D 190. To Mr. Aug. Barth I am indebted for the following description of this MS.: " 76 feuillets, 10 lignes par feuillet; de 28 à 40 akṣaras à la ligne; écriture assez régulière d'aspect, mais peu soignée pourtant, et assez difficile à lire parceque les caractères sont menus et tracés avec un gros calamo; I et

ḷ, par exemple, sont rarement distingués et pa et ya ne le sont pas d'avantage, l'anusvāra se confond parfois avec l'e.—Des corrections faites, les unes dans la ligne, en surcharge, les autres à la marge, avec un crochet de renvoi, paraissent provenir en partie du scribe, mais sont dues le plus souvent à une autre main. Celle-ci, ou une troisième, a ajouté un grand nombre d'additions à la marge, en une écriture cursive et bacleé, très difficile à déchiffrer. —Les mantras sont presque toujours accentués à l'encre rouge. —Le texte est écrit, d'un bout à l'autre, sans alinéa, ni distinction en sūtras, mais avec distinction de paragraphes plus longs, qui sont chiffrés. Ces séries de paragraphes chiffrés sont au nombre de quatre; mais à la fin de la première seulement se trouve l'indication que la série correspond à un praśna.—Le 1e feuillet recto est en blanc, et porte le titre, d'une autre main que celle du scribe: बौधा-यनीयसोमसूत्रमिदं —This MS. contains the Somasūtra, the first praśna divided into 32, the second into 20, the third into 8, the fourth into 14 khaṇḍas; the pravargya (without the avāntaradīkṣā) consists of 17 khaṇḍas and closes with सवनमित्युक्तं वा । To the greatest kindness of Mr. Aug. Barth I owe a collation of some doubtful or otherwise interesting passages.

9. **Be 11.** No. 11 of the collection of Sanskrit texts belonging to the Government Sanskrit College at Benares (see p. 73 of the Sūcīpattra), containing on 19 leaves the dvādaśāha, rājasūya, and vājapeya; dated Saṃ. 1877, Ś. 1742.

10. **Be 4.** No 4 of the same collection; 10 leaves; containing the iṣṭikalpa, written by the same scribe who wrote Nos. 9 and 11; on the last leaf the sahasrabhojanavidhi is added in the same writing.

11. **Be 7.** No 7 of the same collection (see Sūcīpattra, p. 71), gives on 34 leaves the uttarā tatiḥ, *viz.*, the same portion of our Sūtra as given by Be 1 *and* n. Well written, but preserving a very corrupted tradition

12. **T.** A copy from No 3796 belonging to the collection of Sanskrit MSS. at the Palace of Tanjore, containing the rājasūya only.

13. **T.** A copy from No. 3798 belonging to the same collection containing the dvādaśaha.

14. **T.** A copy from No. 359 belonging to the same collection, containing the pravarakhaṇḍa. These three copies have been procured for me by Dr Hultzsch.

15 **Brl.** No. xciii. of the Burnell collection preserved at the India Office in London. The pravarakhaṇḍa; cp. p. 35 of the Catalogue of a collection of Sanskrit MSS. by A. C. Burnell.

Other materials that have been used for the construction of parts of our text are :—

Bh. The vivaraṇa of Bhavasvāmin,

Keś. The prayogasāra of Keśavasvāmin.

Sāy. The commentary of Sāyaṇa on the darśapūrṇamāsa.

Somapray. The Baudhāyanasomaprayoga by Rudradatta. (I.O. 1262. 3. A).

Mādh. The 119 notations from Baudhāyana in Mādhava's commentary on the Taittirīya Saṃhitā.

Mantramālā. The collection of Mantras used at the agniṣṭoma, I. O No. 3009 (agniṣṭomamantramālā).

Śrautapadārtha. The śrautapadārthanirvacana by Nāgeśvara-Shāstrī Somaṇa, printed at Benares Saṃvat 1944.

Although the number of complete MSS. used for this edition is rather small, this circumstance is counterbalanced to a certain degree by the fact, that all the MSS., which contain the text of this first volume, are wholly independent of each other. The independence of the various textual traditions contained in them shows itself particularly in the numbering of the khaṇḍas and even partly of the praśnas, which in none of the MSS. is the same throughout. This fact increases not a little the difficulty of giving the right numbering. The division in adhyāyas, on the contrary, may be given with absolute security, at the hand of the Bhavasvāmin Vivaraṇa. The discrepancy of the khaṇḍa numbering might perhaps be explained from the fact that this division is obviously of later times. Bhavasvāmin knows no division in khaṇḍas; at least he does not mention it, just as Rudradatta in his commentary on Āpastamba does not reckon with kaṇḍikās, but only with paṭalas.

One of the greatest difficulties, if not the greatest of all, that presents itself to the Editor of the Baudhāyana Kalpasūtra, is the numbering and division of the praśnas. Even at the time of Bhavasvāmin there existed more than one system of counting and dividing the praśnas containing the agniṣṭoma ritual. Bhavasvāmin mentions a *threefold* numbering. *Firstly* he divides the agniṣṭoma portion into *five* praśnas, the first of which contains 10 adhyāyas (comprising the agniṣṭoma up to the prātaranuvāka and closing with the words [illegible]); the second praśna comprises the prātaḥsavana (5 adhyayas); the third comprises the mādhyandina savana (2 adhyāyas); the fourth comprises the tṛtīya savana (also 2 adhy.); the fifth comprises the yajñapuccha (also 2 adhyāyas). This number of five somapraśnas is also found in the Haug MS. *Secondly*, Bhavasvāmin knows a continuous numbering, according to which the whole agniṣṭoma consists of 21 adhyāyas. This system of numbering is also met with in the Haug MS., which gives no division in adhyāyas, but only in khaṇḍas, the numbers of the khaṇḍas being omitted towards the end. The *third* system of division known to Bhavasvāmin comprises two parts: (1) the first praśna containing 10 adhyāyas; and (2) a praśna containing 11 adhyāyas.

Now, as all the MSS. give different divisions, most of them not giving even any praśna numbers, I had to choose that division which seemed to be most in accordance with the rest of the work. The difficulties mentioned above become still more complicated by the question, where the pravargya is to be put in. Bhavasvāmin treats of it *before* the agniṣṭoma and the Bombay and Tanjore MSS. place it before; other MSS. (J, F, P, and the Benares MS. No. 63, mentioned Sūcipattra, page 70) give it *after* the agniṣṭoma. As the analogy of the other Sūtras and the contents of the pravargya section itself seem to point to placing this praśna *after* the soma praśnas, I have not followed in this respect the Vivaraṇa and the Bombay and Tanjore MSS. Another consideration seems to stand for this arrangement; there is more chance that the tradition of the pravargya section became mutilated, when it was put at the *close* of the agniṣṭoma as it is actually found in most of our MSS., than when it was handed down at the beginning. As the cayana seems to be the 10th praśna, the vājapeya being the 11th (this number is given to the vajapeya in the Haug MS.), there is room left for only four praśnas between the cāturmāsya and the cayana praśnas. Now, if the pravargya section is to be taken as one of these, then the soma proper cannot have contained more than *three* praśnas. The division adopted by me agrees, as to the 2nd and 3rd soma praśna, with the order given by F and by Keśavasvāmin in his prayoga-sāra, although in his numbering (according to the MS. of the India Office Library, at least) there are slight inaccuracies. A short note, communicated to me by Mr. A. Venis, found at the end of the agniṣṭoma MS. of the Benares Sanskrit College, gives as numbers of the praśnas (here called adhyāyas) of the agniṣṭoma portion, including the pravargya at the end, the numbers 6, 7, 8, 9, thus agreeing with the arrangement accepted by me. The separate pravargya MS. No. 50 of the same collection bears also the number 9.

The collection of various readings in this edition does not aim at being complete. Wherever the comparison of the Vivaraṇa and the evidence of corresponding passages make the reading evident, I omitted to give the varietas lectionum. The anunāsikā I put only before sibilants and before **v** and **h**, although the MSS. do not all agree in this respect. In accordance with the common use in the MSS., I omitted the visarga before the combination of sibilant with tenuis, although the MSS. are always consistent in this. The repetition of the words finishing an adhyaya and the anticipation of the words of the following khaṇḍa at the close of a khaṇḍa have not been taken into account, as these repetitions are only met with sporadically.

As the text of the Baudhāyana Sutra has been handed down in saṃdhi form, without any trace of division into sūtras, I have not divided what the ancient Brāhmans had united, and not followed the example of other editors of ritualistic texts. I only separated

the sentences, by placing a little stroke above the line, without being sure, however, to have given always the right interpunction.

The *first* volume of this edition of Baudhāyana is intended to comprise :—

1. The darśapūrṇamāsa.
2. The ādhāna.
3. The daśādhyāyika praśna.
4. The paśubandha.
5. The cāturmāsyas.
6. The agniṣṭoma, with pravargya and avāntaradīkṣā.

The *second* volume will, if the materials prove sufficient, contain the later praśnas from the cayana on. including the aśvamedha. The materials for the cayana, vājapeya, and rājasūya are sufficient.

A *third* volume would contain the so-called uttarā tatiḥ, perhaps the most interesting part of the whole Sūtra. I hope to be able to obtain enough MSS to publish this text.

A *fourth* volume would comprehend the dvaidha, karmānta, and prāyaścitta praśnas.

In course of time I hope also to be able to publish the gṛhyasūtra, for which I have collected already sufficient materials. Of the pravara khaṇḍa four copies are in my possession. The very useful and instructing Vivaraṇa of Bhavasvāmin I also hope to edit, at the advice of Professor Hillebrandt of Breslau not, as I at first intended, in extracts, but the whole of it, as far as it is extant or accessible.

Whether the promises here given will be fulfilled, depends chiefly on the materials I can have access to. Therefore, if there are European or Indian Scholars and Paṇḍits, who might know of more MSS. containing text and commentary than those used by me, they will lay not only me, but also science under deep obligation by communicating to me what they know of them.

Finally, I have to express my thanks to the Trustees of the Libraries of the India Office and at Munich, who lent or caused Manuscripts to be lent to me, to Dr. Hultzsch, Government Epigraphist at Bangalore, who kindly provided me with copies of some parts of the work, to Mr. Albin Venis, Principal of the Government Sanskrit College at Benares, who kindly permitted me the use of the most valuable Benares MSS, to Mr. Aug. Barth, who collated the MS. P, and above all to Professor Hillebrandt, who in the most generous way permitted me the use of the copies originally procured for him by Dr. Hultzsch and Dr. Stein.

UTRECHT (HOLLAND),
BUYS BALLOTSTR. 17; *September*, 1903.

CORRIGENDA.

p. 1	l. 14	r.	यज्ञौरिति
p. 27	l. 2	r.	चितौषमपद्दा॰
p. 101	n. 8	r.	ait Br.
p. 112	l. 19	r.	प्रौष्ठो॰
p. 126	l. 18	r.	बर्हिषप॰
p. 130	n. १	r.	प्रष i.s.o. पषं

बौधायनश्रौतसूत्रम् ।

आमावास्येन वा पौर्णमासेन वा हविषा यक्ष्यमाणो भवति । स पुरस्तादेव हविरातञ्चनमुपकल्पयत । एकाहेन वा द्व्यहेन वा यथर्त्वेव वै ब्राह्मणं भवति दध्नातनक्ति येन्द्रस्यायाग्नि-होत्रोच्छेषणमभ्यातनक्ति यज्ञस्य संतत्या इति । चन्द्रमसं अ-निर्माय संपूर्णं वा विज्ञायाग्नीनन्वादधाति । त्रीणि काष्ठानि गार्हपत्ये ऽन्वादधाति त्रीण्यन्वाहार्यपचने त्रीण्याहवनीये । परि-समूहन्त्युपवसथस्य रूपं कुर्वन्त्यथास्य व्रतोपेतस्य पर्णशाखामा-च्छैति[1] प्राङ्वोदङ्वा वाचंयमो यत्र वा वेत्थमन्यते । सा या प्राची वोदीची वा बहुपर्णा बहुशाखाप्रतिशुष्काग्रा भवति तामा-च्छिनत्तीषे त्वोर्जे त्वेति । तया वत्सानपाकरोति वायव स्थोपायव स्थेत्यथैषां मातॄः प्रेरयति देवो वः सविता प्रार्पयतु श्रेष्ठतमाय कर्मण आप्यायध्वमघ्निया देवभागमूर्जस्वतीः पयस्वतीः प्रजा-वतीरनमीवा अयक्ष्मा मा व स्तेन ईशत माघशंसो रुद्रस्य हेतिः परि वो वृणक्त्विति । ध्रुवा अस्मिन्गोपतौ स्यात बह्वीरिति

---

१ Thus Keś. Sāy. Darśapūrṇ. prayoga by Venkateśvara (MS. Tübingen M.A. 1. 317) and Prayoga Burnell No. 52 (Grantha MS.); comp. आच्छायने of the Dvaidha Sūtra and Bh.'s आच्छाद: प्रमाद-पाठ इति केचित्. Most MSS. read आच्छेति or आछेति, आच्छति B.

यजमानमीक्षते । ऽथैताꣳ ग्रावाणमग्रेणाहवनीयं पर्याहृत्य पूर्वया द्वारा प्रपाद्य जघनेन गार्हपत्यमग्निष्ठे ऽनस्युत्तरार्धे वान्यगार[1]ऽध्यूहति यजमानस्य पशून्पाहीति नु यदि संनयति । यदु वै न संनयति बर्हिः प्रतिपदेव भवति । ॥ १ ॥ प्रथमः ॥

अथ जघनेन गार्हपत्यं तिष्ठन्नसिदं वाश्वपर्शुं[2] वादत्ते देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे, इत्यादायाभिमन्त्रयते यज्ञस्य घोषदसीति । गार्हपत्ये प्रतितपति प्रत्युष्टꣳ रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इति निर[3]स्याहवनीयमभिप्रैति प्रेयमगाद्धिषणा बर्हिरच्छ मनुना कृता स्वधया वितष्टा त आवहन्ति कवयः पुरस्ताद्देवेभ्यो जुष्टमितीह बर्हिरासद इति वेदिं प्रत्यवेक्षते । ऽथ तां दिशमेति यत्र बर्हिर्वेत्स्यन्मन्यते । दर्भस्तम्बं परिगृह्णाति यावन्तमलं प्रस्तराय मन्यते देवानां परिषूतमसीत्यथैनमूर्ध्वमुन्मार्ष्टि वर्षवृद्धमसीत्यसिदेनोपयच्छति देवबर्हिर्मा त्वान्वगा तिर्यक् पर्व ते राध्यासमित्याच्छिनत्त्याच्छेत्ता ते मा रिषमित्याच्छेदनमभिमृशति देवबर्हिः शतवल्शं विरोहेति । सहस्रवल्शा वि वयꣳ रुहेमेत्यात्मानं प्रत्यभिमृशते । सर्वश एवैनꣳ स्तम्बं लुनोति[4] । कृत्वा प्रस्तरं निदधाति पृथिव्याः संपृचः पाहीति ।

---

१ Thus HT Sāy. Keś.; वान्यागार॰ the other MSS.

२ Thus H Sāy. (sec. m.), the other MSS. परशुं.

३ ॰निः om. Be TF Sāy.; comp. III. 5.

४ Thus Be BTH; लुनाति JF.

तूष्णीमत ऊर्ध्वमयुजो मुष्टीन्लुनोति[1] । तिस्रो पंच वा सप्त वा नव वैकादश वा यावतो वालं मन्यते । ऽथ त्रिरन्याहितं शुल्बं कलापवत्तैरावेष्टयत्यदित्यै रास्नासीति । तदुदीचीनाग्रं निधाय[2] । तस्मिन् प्रस्तरमभिसंभरति सुसंभृता त्वा संभरामीति । संनह्यतीन्द्राण्यै संनहनमिति । ग्रन्थिं करोति पूषा ते ग्रन्थिं ग्रथ्नात्विति । स ते मास्थादिति पश्चात्प्राञ्चमुपगूहत्यथैनदुद्यच्छत[3] इन्द्रस्य त्वा बाहुभ्यामुद्यच्छ इति । शीर्षन्नधिनिधत्ते बृहस्पतेर्मूर्ध्ना हरामीत्युर्वन्तरिक्षमन्विहीत्युत्तरेण गार्हपत्यमनधः सादयति देवंगममसीति । तदुपरीव निदधाति यत्र गुप्तं मन्यते । तूष्णीं परिभोजनीयानि लुनोति[1] । सकृदाच्छिन्नं पिलभ्य आच्छिनत्त्यथ तथैव त्रिरन्याहितं शुल्बं कृत्वैकविंशतिदारुमिध्मं संनह्यति यत्कृष्णो रूपं कृत्वा प्राविशस्त्वं वनस्पतीन् । ततस्त्वामेकविंशतिधा संभरामि सुसंभृतेति । वेदं करोति वत्सज्ञुं पशुकामस्य मूतकार्यमन्नाद्यकामस्य त्रिवृतं तेजस्कामस्योर्ध्वाग्रं स्वर्गकामस्य । वेदिं करोति प्रागुत्तरात्परिग्राहाद्यथापराह्णे पिण्डपितृयज्ञेन चरति । ॥ २ ॥ द्वितीयः ॥

अथैतस्यै शाखायै पर्णानि प्रच्छिद्यापरेण गार्हपत्यं निवपत्यथैनामधस्तात्परिवास्य जघनेन गार्हपत्यं स्तबिमद्दुपवेषाय निदधात्यथाग्राः प्रादेशमात्रं प्रमाय दर्भनाडीः प्रवेश्य तस्मि-

१ Thus Be BTH; लुनाति JF.　　२ Thus Be BTH, निदधाति JF.
३ Thus PH Say.; यथैनमु॰ TFJ Bo.

वृक्षशाखापवित्रं करोति त्रिवृत्पलाशे दर्भं स्यात् प्रादेशसंमितः । वसो पवित्रं पोढतमं पयो हव्यं करोतु म इत्यथ वायꣳ हुते ऽग्निहोत्र उत्तरेण गार्हपत्यं तृणानि संस्तीर्य तेषु चतुष्टयꣳ संसादयति दोहनं पवित्रꣳ सांनाय्यतपन्यौ चाजाविर्त्ययैनान्यद्भिः¹ प्रोक्षति शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्यया इति त्रिरथ जघनेन गार्हपत्यमुपविश्योपवेषेणो-दीचो ऽङ्गारान्निरूहति मातरिश्वनो घर्मो ऽसीति । तेषु सांनाय्यतपनीमधिश्रयति द्यौरसि पृथिव्यसि विश्वधाया असि परमेण धाम्ना दृꣳहस्व मा ह्वारिति । तस्यां प्राचीनाग्रꣳ शाखापवित्रं निदधाति वसूनां पवित्रमसि शतधारं वसूनां पवित्रमसि सहस्रधारमिति । तदन्वारभ्य वाचंयम आस्ते । ईय गा आयतीः प्रतीक्षत एता आचरन्ति मधुमद्दुहानाः प्रजावतीर्यशसो विश्वरूपाः । बह्वीर्भवन्तीरुपजायमाना इह व इन्द्रो रमयतु गाव इति महेन्द्र इति वा यदि महेन्द्रयाजी भवत्यथाथोपसृष्टां मे प्रब्रूतादित्युपसृष्टां प्राक्दोह्यमानामनुमन्त्रयते ऊन लोको ऊतो द्रप्सो ऽग्नये बृहते नाकाय स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यामित्यथ पुरस्तात्प्रत्यगामयन्तं पृच्छति कामधुक्ष इत्यमूमितीतरः प्रत्याह । तामनुमन्त्रयते सा विश्वायुरिति । द्वितीयमामयन्तं पृच्छति कामधुक्ष इत्यमूमित्येवेतरः प्रत्याह । तामनुमन्त्रयते सा विश्वव्यचा इति । तृतीयमामयन्तं

---

१ Thus Bo TJ Sāy. Mādh.; चयैनान् BFH.

पृच्छति कामधुक्ष इत्यमूमित्येवेतरः प्रत्याह । तामनुमन्त्रयते वा विश्वकर्मेति । तिसृषु दुग्धासु वाचं विसृजते बहु दुग्धीन्द्राय देवेभ्यो हव्यमाप्यायतां पुनः । वत्सेभ्यो मनुष्येभ्यः पुनर्दोहाय कल्पतामिति महेन्द्रायेति वा यदि महेन्द्रयाजी भवति । विसृष्टवागनन्वारभ्य तूष्णीमुत्तरा दोहयित्वा । दोहने ऽप आनीय संक्षालनमानयति संपृच्यध्वमृतावरीरूर्मिणीर्मधुमत्तमा मन्द्रा धनस्य सातय इत्येनमप्रोद्वृह्य प्रीतीकृत्वा¹ तिरः पवित्रं दध्यानक्ति सोमेन त्वातनच्मीन्द्राय दधीति महेन्द्रायेति वा यदि महेन्द्रयाजी भवति । यावता मूर्च्छयिष्यन्मन्यते तावदानयत्यग्निहोत्रोच्छेषणमभ्यातनक्ति यज्ञस्य संततिरसि यज्ञस्य त्वा संततिमनुसंतनोमीत्येनदुदन्वता कंसेन वा चमसेन वापिदधात्युदकमसि विष्णवे त्वा यज्ञायापिदधाम्यहम् । अच्छिद्ररिक्तेन पात्रेण याः पूताः परिशेरत इति । तदुपर्येव निदधाति यत्र गुप्तं मन्यते विष्णो हव्यꣳ रक्षस्वेत्येतस्मिन्काले दर्भैः प्रातर्दोहाय वत्सानपाकरोति तूष्णीम् । ॥ ३ ॥ तृतीयः ॥

अथ प्रातर्हुते ऽग्निहोत्रे हस्तौ संमृशते कर्मणे वां देवेभ्यः शकेयमिति । नक्तं परिस्तीर्णा एवैते ऽग्नयो भवन्ति । यदु वा अपरिस्तीर्णा भवन्त्याहवनीयमेवाग्रे पुरस्तात्परिस्तृणात्यथ दक्षिणतो ऽथ पश्चादथोत्तरत । एवमेवान्वाहार्यपचनं परि-

---

¹ Thus TJH; प्रीतिकृत्वा BF, प्रांतिकृत्वा Bo.

स्तृणात्येवं गार्हपत्यमथापरेण गार्हपत्यं तृणानि संस्तीर्य तेषु द्वन्द्वं न्यञ्चि यज्ञायुधानि प्रसादयति । स्फ्यं च कपालानि चाग्निहोत्रहवणीं च शूर्पं च कृष्णाजिनं च शम्यां चोलूखलं च मुसलं च दृषदं चोपलां च जुहूं चोपभृतं च स्रुवं च ध्रुवां च प्राशित्रहरणं चेडापात्रं च मेक्षणं च पिष्टोद्वपनीं च प्रणीताप्रणयनं चाज्यस्थालीं च वेदं च दारुपात्रीं च योक्त्रं च वेदपरिवासनं च धृष्टिं चेध्मप्रव्रश्चनं चान्वाहार्यस्थालीं च मदन्तीं च यानि चान्यानि पात्राणि तान्येवमेव द्वन्द्वꣳ सꣳसाद्य । ब्रह्माणं दक्षिणत उपवेश्य । प्रस्तरꣳ स्तृणाति संततां गार्हपत्यादाहवनीयाद्यज्ञस्य संततिरसि यज्ञस्य त्वा संतत्यै स्तृणामि संतत्यै त्वा यज्ञस्य स्तृणामीत्यथ बर्हिषः पवित्रे कुरुते प्रादेशमात्रे समे अप्रतिच्छिन्नाग्रे अनखच्छिन्ने इमौ प्राणापानौ यज्ञस्याङ्गानि सर्वशः । आप्याययन्तौ संचरतां पवित्रे हव्यशोधने इत्यथैने अद्भिरनुमार्ष्टि पवित्रे स्थो वैष्णवी स्थो यज्ञिये स्थो वायुपूते स्थो विष्णोर्मनसा पूते स्थो यज्ञस्य पवने स्थ इत्यथोत्तरेण गार्हपत्यमुपविश्य कꣳसं वा चमसं वा प्रणीताप्रणयनं याचति । तस्मिꣳस्तिरः पवित्रमप आनयन्नाह ब्रह्मन्नपः प्रणेष्यामि यजमान वाचं यच्छेति । प्रसूतः समं प्राणैर्धारयमाणोऽविषिञ्चन्नुत्तरेणाहवनीयं दर्भेषु सादयित्वा दर्भैः प्रच्छाद्य । [पवित्रमादाय][1] प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाक्रम्यादत्ते दक्षिणेनाग्निहोत्रहवणीꣳ सव्येन शूर्पं वेषाय

1 om. Bo BT Sāy.

त्येति । गार्हपत्ये प्रतितपति प्रत्युष्टꣳ रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इति निरस्य[1] जघनेन गार्हपत्यमग्निष्ठमनो भवति । तस्योत्तरां धुरमभिमृशति धूरसि धूर्व धूर्वन्तं धूर्व तं यो ऽस्मान्धूर्वति तं धूर्व यं वयं धूर्वाम इत्यनो ऽभिमन्त्रयते त्वं देवानामसि सस्नितमं पप्रितमं जुष्टतमं वह्नितमं देवहूतममह्रुतमसि हविर्धानं दृꣳहस्व मा ह्वारिति । ॥ ४ ॥

अथ विष्णोः क्रमो ऽसीति दक्षिणमपालिं क्रमित्वाभ्यावह्य प्रउगे शूर्पं निदधाति[2] । शूर्पे स्रुचं स्रुचि पवित्रे । अथ पुरोडाशीयान्प्रेक्षते मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रेक्षे मा भेर्मा संविक्था मा त्वा हिꣳसिषमित्युरु वातायेति तृणं वा किंचिद्वा निरस्यत्यथाप उपस्पृश्य दशहोतारं व्याख्याय हविर्निर्वप्स्यामीति यजमानमामन्त्र्य पवित्रवत्याग्निहोत्रहवण्या निर्वपति । यद्यु वै नानो भवति[3] जघनेन गार्हपत्यꣳ स्फ्यं निदधाति तस्योपरि प्राचीं पात्रीं पुरोडाशीयानावपत्यथ पूर्वार्धं पात्र्या अभिमृशति धूरसि धूर्व धूर्वन्तं धूर्व तं यो ऽस्मान्धूर्वति तं धूर्व यं वयं धूर्वामस्त्वं देवानामसि सस्नितमं पप्रितमं जुष्टतमं वह्नितमं देवहूतममह्रुतमसि हविर्धानं दृꣳहस्व मा ह्वारित्यथ पुरोडाशीयान्प्रेक्षते मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रेक्षे मा भेर्मा संविक्था मा त्वा हिꣳसिषमित्युरु वातायेति तृणं वा किंचिद्वा निरस्यत्यथाप उपस्पृश्य दशहोतारं व्याख्याय हविर्निर्वप्स्यामीति यजमानमामन्त्र्य पवित्रवत्याग्निहोत्रहवण्या

---

१ निः om. Be T Sāy. २ निधाय JF. ३ भवत्यथ BH.

निर्वपत्यों निर्वपेति यजमानो ऽनुजानात्यथ निर्वपति देवस्य
त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्नये जुष्टं
निर्वपामीति त्रिरेतेन यजुषा सकृत्तूष्णीमेतामेव प्रतिपदं
कृत्वाग्नीषोमाभ्यामिति पौर्णमास्यामिन्द्राय वैमृधायेति चेन्द्रा-
ग्निभ्यामित्यमावास्यायामसंनयत इन्द्रायेति संनयतो महेन्द्रा- ९
येति वा यदि महेन्द्रयाजी भवत्यथ निरुप्तानभिमृशतीदं
देवानामितीदमु नः सहेति ये ऽतिशिष्टा भवन्ति [1]स्फात्यै
त्वा नारात्या इत्यथाहवनीयमीक्षते सुवरभिविख्येषं वैश्वानरं
ज्योतिरित्यथ गृहानन्वीक्षते दृंहन्तां दुर्या द्यावापृथिव्यो-
रित्यथैनानादायोपोत्तिष्ठत्युर्वन्तरिक्षमन्विहीत्यथोत्तरेण गा- १०
र्हपत्यमुपसादयत्यदित्यास्त्वोपस्थे सादयामीति गार्हपत्यमभि-
मन्त्रयते ऽग्ने हव्यं रक्षस्वेति ॥ ५ ॥ चतुर्थः ॥
अथैतस्यामेव स्रुचि तिरः पवित्रमप आनीयोदीचीना-
ग्राभ्यां पवित्राभ्यां त्रिरुत्पुनाति देवो वः सवितोत्पुनात्वच्छि-
द्रेण पवित्रेण वसोः सूर्यस्य रश्मिभिरिति पच्छो ऽथैना ११
उत्तानयत्युपोत्तिष्ठत्यापो देवीरग्रेपुवो अग्रेगुवो ऽग्र इमं यज्ञं
नयताग्रे यज्ञपतिं धत्त युष्मानिन्द्रो ऽवृणीत वृत्रतूर्ये यूयमिन्द्र-
मवृणीध्वं वृत्रतूर्य इत्यद्भिरेवापः प्रोक्षति प्रोक्षिता स्थ प्रोक्षिता
स्थेति त्रिरथ पुरोडाशीयान्प्रोक्षति देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे

---

१ Be J insert before स्फात्यै the words: नामावपति, F नामावपत्येकीकरोति; BHT and Sāy. omit these words. comp. Sāyaṇa's remark: अस्य मन्त्रस्य विनियोगो ऽनाम्नातो ऽपि आवपनार्थं दैशोक्तकर्मणि ... गम्यते ।

ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्नये वो जुष्टं प्रोक्षाम्यग्नीषोमाभ्याममुष्मा अमुष्मा इति यथादेवतं त्रिरुत्तानानि पात्राणि कृत्वा प्रोक्षति शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्याया इति त्रिरतिशिष्टाः प्रोक्षणीर्निधाय । कृष्णाजिनमवधूनोत्यूर्ध्वग्रीवमुदङ्ङावृत्यावधूतꣳ रक्षो ऽवधूता अरातय इति त्रिरथैनत्पुरस्तात्प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणात्यदित्यास्त्वगसि प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्विति । तस्मिन्नुलूखलमध्यूहत्यधिषवणमसि वानस्पत्यं प्रति त्वादित्यास्त्वग्वेत्त्विति । तस्मिन् पुरोडाशीयानावपत्यग्नेस्तनूरसि वाचो विसर्जनं देववीतये त्वा गृह्णामीति । मुसलमवदधात्यद्रिरसि वानस्पत्यः स इदं देवेभ्यो हव्यꣳ सुशमि शमिष्वेत्यथ हविष्कृतमाह्वयति हविष्कृदेहि हविष्कृदेहीति त्रिः । [उच्चैः समाहन्तवा इति च][१] अथ दृषदुपले हृषारवेणोच्चैः समाहन्तीषमावदोर्जमावद द्युमद्वदत वयꣳ संघातं जेष्मेत्यवहत्योत्तुषान् कृत्वोत्तरतः शूर्पमुपयच्छति वर्षवृद्धमसीति । तस्मिन् पुरोडाशीयानुद्वपति प्रति त्वा वर्षवृद्धं वेत्त्वित्यथोदङ् पर्यावृत्य परापुनाति परापूतꣳ रक्षः परापूता अरातय इति । सव्येन तुषानुपहत्येमां दिशं निरस्यति रक्षसां भागो ऽसीत्यथाप उपस्पृश्य विविनक्ति वायुर्वो विविनक्त्विति । पात्र्यां तण्डुलान् प्रस्कन्दयति देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रतिगृह्णात्वित्यथ पत्न्यै प्रयच्छन्नाह त्रिष्फलीकर्तवै त्रिष्फलीकृतान्मे

१ om. Bc FJT Sāy.

प्रभूतादिति । चिष्फलीकृतान् प्राक्स्विष्फलीक्रियमाणानां यो न्यङ्गो ऽवशिष्यते । रक्षसां भागधेयमापस्तन्नयवहतादित इति तण्डुलप्रक्षालनमन्तर्वेदि निनयत्युत्करदेशे वै तस्मिन् काले प्रातर्दोहं धेनूर्दोहयत्युदगग्रेण पवित्रेण । नात्रातनक्ति । ॥ ६ ॥

पञ्चमः ॥

अथ प्रोक्षेषु चिष्फलीकृतेषु तथैव कृष्णाजिनमवधूनोत्युत्तरग्रीवमुदङ्कृत्याववधूतꣳ रक्षो ऽवधूता अरातय इति त्रिरथैनत्पुरस्तात्प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणात्यदित्यास्त्वगसि प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्विति । तस्मिन्नुदीचीनकुम्बाꣳ शम्यां निदधाति दिव स्कम्भनिरसि प्रति त्वादित्यास्त्वग्वेत्त्विति । तस्यां प्राचीं दृषदमध्यूहति धिषणासि पर्वत्या प्रति त्वा दिव स्कम्भनिर्वेत्त्विति । दृषद्युपलामध्यूहति धिषणासि पार्वतेयी प्रति त्वा पर्वतिर्वेत्त्विति । तस्यां पुरोडाशीयानधिवपति देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्नये जुष्टमधिवपाम्यग्नीषोमाभ्यामसुष्मा असुष्मा इति यथादेवतम्[1] अधिवदते[2] धान्यमसि धिनुहि देवान्धिनुहि यज्ञं धिनुहि यज्ञपतिं धिनुहि मां यज्ञनियमिति । पिꣳषति प्राणाय त्वापानाय त्वा व्यानाय त्वेति । वाह्य अन्ववेक्षते दीर्घामनु प्रसितिमायुषे धामिति । कृष्णाजिने पिष्टानि प्रस्कन्दयति देवो वः सविता हिरण्य-

---

१ यथादैवत॰ most MSS.

२ Thus HB and Sāyaṇa, who comments: अधिवाप्य जपति; अधि वदतो T, अधिवपने J, अधिवपतेऽभिमन्त्र्य जपति Be Keś.; अभिमन्त्र्य जपति F.

पाणिः । प्रतिगृह्णामीति । हविःपेष्यं प्रयच्छन्नाह संवपन्ती पिष्टान्यणूनि कुरुतादिति । पिꣳषन्ति[1] पुरोडाशीयानि चरव्यान्दधाति । यदि चरुं करिष्यन्भवति प्रागधिवपनात्तत्पुरोडाशीयान्विभजेरन् । ॥ ७ ॥ षष्ठः ॥

९ अथैतानि कपालानि प्रक्षालितानि जघनेन गार्हपत्यमुपसादयत्यष्टौ दक्षिणत एकादशोत्तरतो ऽथ जघनेन गार्हपत्यमुपविश्य धृष्टिमादत्ते धृष्टिरसि ब्रह्म यच्छेति । गार्हपत्यमभिमन्त्रयते ऽपाग्ने ऽग्निमामादं जहीति । निष्क्रव्यादꣳ सेधेति दक्षिणाङ्गारं निरस्यत्यथान्यमावर्तयत्या देवयजं वहेति । तं
१० दक्षिणेषां कपालानां मध्यमेनाभ्युपदधाति ध्रुवमसि पृथिवीं दृꣳहायुर्दृꣳह प्रजां दृꣳह सजातानस्मै यजमानाय पर्यूहेत्यङ्गारमधिवर्तयन्ति निर्दग्धꣳ रक्षो निर्दग्धा अरातय इत्यथ पूर्वार्ध्यमुपदधाति धर्त्रमस्यन्तरिक्षं दृꣳह प्राणं दृꣳहापानं दृꣳह सजातानस्मै यजमानाय पर्यूहेत्यथापरार्ध्यमुपदधाति
११ धरुणमसि दिवं दृꣳह चक्षुर्दृꣳह श्रोत्रं दृꣳह सजातानस्मै यजमानाय पर्यूहेत्यथ दक्षिणार्ध्यमुपदधाति धर्मासि दिशो दृꣳह योनिं दृꣳह प्रजां दृꣳह सजातानस्मै यजमानाय पर्यूहेत्यथ पूर्वमुपधिमुपदधाति चित स्थ प्रजामस्मै रयिमस्मै सजातानस्मै यजमानाय पर्यूहेत्यथापरमेवमेव[2] । द्वे उत्तरतः

---

१ Thus only Bh., Sāy., Keś.; T पिंषन्ति. the other MSS. पिꣳषति।

२ Thus H Sāy.; एवमेवं F; एवं J; एव Bc BT.

सꣳस्पृष्टे उपदधाति चित स्थ प्रजामस्मै रयिमस्मै सजातानस्मै यजमानाय पर्यूहेत्यथैनान्यङ्गारैरधिवासयति भृगूणामङ्गिरसां तपसा तप्यध्वमित्यथैनानि योगेन युनक्ति यानि घर्मे कपालान्युपचिन्वन्ति वेधसः। पूष्णस्तान्यपि व्रत इन्द्रवायू युक्तामित्येवमेवोत्तराणि कपालान्युपदधात्यभीन्धते कपालान्युपेन्धते सहस्राणीमंथ्यस्यन्ति[१] अपणानि। तपन्ति पिष्टसंयवनीया आपः। ॥ ८ ॥ सप्तमः ॥

अथोत्तरेण गार्हपत्यमुपविश्य वाचंयमस्तिरः पवित्रं पात्र्यां कृष्णाजिनात्पिष्टानि संवपति देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्नये जुष्टꣳ संवपाम्यग्नीषोमाभ्याममुष्मा अमुष्मा इति यथादेवतमथ परिकर्मिणमाहापराप आनयेत्याहरति प्रेषकारः प्रणीताभ्यः स्रुवेणोपहृत्य वेदेनोपयम्य पाणिं वान्तर्धायैवं मदन्तीभ्यस्ता उभयीरानीयमानाः प्रतिमन्त्रयते समापो अद्भिरग्मत समोषधयो रसेन सꣳ रेवतीर्जगतीभिर्मधुमतीर्मधुमतीभिः सृज्यध्वमित्यथानुपरिप्लावयत्यद्भ्यः परि प्रजाता स्थ समद्भिः पृच्यध्वमिति। संयौति जनयत्यै त्वा संयौमीति। संयुत्य व्यूह्याभिमृशत्यग्नये त्वाग्नीषोमाभ्याममुष्मा अमुष्मा इति यथादेवतं। पिण्डं करोति मखस्य शिरोऽसीति। तं दक्षिणेषां कपालानां प्रत्यूह्याङ्गाराꣳस्तेष्वधिवृणक्ति घर्मोऽसि विश्वायुरिति। प्रथयत्युरु प्रथस्वोरु ते

१ Thus Be J Sāy. The other MSS. more or less corrupt.

यज्ञपतिः प्रथतामिति । तं तन्वन्तं कूर्मप्रकारं करोति । सर्वाणि कपालान्यभिप्रथयतीति ब्राह्मणम् । ॥ ९ ॥

अथ त्रिः पवित्रमाज्यस्थाल्यामाज्यं निर्वपति महीनां पयो ऽस्योषधीनाꣳ रसस्तस्य ते ऽक्षीयमाणस्य निर्वपामि देवयज्याया इत्यथोत्तरतो भस्मभिश्राणङ्गारानिरूह्य तेष्वधिश्रयत्येवमेवोत्तरं पुरोडाशमधिश्रयत्यथ शृतमथ दर्भेण पात्र्यामप आनीय दक्षिणस्य पुरोडाशस्य त्वचं ग्राहयति त्वचं गृह्णीष्व त्वचं गृह्णीष्वेति त्रिरथोत्तरस्याथ पर्यग्नि करोत्यन्तरितꣳ रक्षो ऽन्तरिता अरातय इति त्रिरथ दक्षिणं पुरोडाशꣳ श्रपयति देवस्त्वा सविता श्रपयतु वर्षिष्ठे अधि नाके ऽग्निष्टे तनुवं माति धागिति । गार्हपत्यमभिमन्त्रयते ऽग्ने हव्यꣳ रक्षस्वेत्येवमेवोत्तरं पुरोडाशꣳ श्रपयत्यथ दक्षिणं पुरोडाशं भस्मनाभिवास्य वेदेनाभिवासयति सं ब्रह्मणा पृच्यस्व सं ब्रह्मणा पृच्यस्वेति त्रिरथोत्तरमविदहन्त[1] श्रपयतेति वाचं विसृजते । ऽथैतत्पात्रीसंक्षालनं गार्हपत्यादङ्गारेणाभितप्य सलान्तर्वेदि प्रतीचीनं तिसृषु लेखासु निनयत्येकताय स्वाहा द्विताय स्वाहा त्रिताय स्वाहेत्यथ वेदमादत्ते ऽयं वेदः पृथिवीमन्वविन्दद्गुहा सतीं गहने गह्वरेषु । स विन्दतु यजमानाय लोकमच्छिद्रं यज्ञं भूरिकर्मा करोत्विति । वेदेन वेदिं त्रिः संमार्ष्टि वेदेन वेदिं विविदुः पृथिवीꣳ सा पप्रथे

---

१ The visarga omitted by Bo BTF, written by JH.

पृथिवी पार्थिवानि। गर्भं बिभर्ति भुवनेष्वन्तस्ततो यज्ञो जायते विश्वदानिरिति ॥ १० ॥ अष्टमः ॥

अथ जघनेन वेद्यै तिष्ठन्स्फ्यमादत्ते देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे इत्यादायाभिमन्त्रयत इन्द्रस्य बाहुरसि दक्षिणः सहस्रभृष्टिः शततेजा इत्येनं बर्हिषा सꣳस्पृशति[1] वायुरसि तिग्मतेजाः शतभृष्टिरसि वानस्पत्यो द्विषतो वध इत्यथान्तर्वेद्युदीचीनाग्रं बर्हिर्निदधाति पृथिव्यै वर्मासि वर्म यजमानाय भवेति तस्मिꣳस्फ्येन प्रहरति पृथिवि देवयजन्योषध्यास्ते मूलं मा हिꣳसिषमित्यपहतोऽररुः पृथिव्या इत्यादत्ते व्रजं गच्छ गोस्थानमिति हरति वेदिं प्रत्यवेक्षते वर्षतु ते द्यौरिति हृत्वोत्करे निवपति बधान देव सवितः परमस्यां परावति शतेन पाशैर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमतो मा मौगिति द्वितीयं प्रहरति पृथिवि देवयजन्योषध्यास्ते मूलं मा हिꣳसिषमित्यपहतोऽररुः पृथिव्यै देवयजन्या इत्यादत्ते व्रजं गच्छ गोस्थानमिति हरति वेदिं प्रत्यवेक्षते वर्षतु ते द्यौरिति हृत्वोत्करे निवपति बधान देव सवितः परमस्यां परावति शतेन पाशैर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमतो मा मौगिति तृतीयं प्रहरति पृथिवि देवयजन्योषध्यास्ते मूलं मा हिꣳसिषमित्यपहतोऽररुः पृथिव्या अदेवयजन इत्यादत्ते व्रजं गच्छ गोस्थानमिति हरति वेदिं

१ Thus BJT Sāy., संस्पृशति F, सꣳस्पृशति Mādh.; सꣳस्पृशति Bo.

प्रत्यवेक्षते वर्षतु ते द्यौरिति । उत्करे निवपति बधान देव सवितः परमस्यां परावति शतेन पाशैर्यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमतो मा मौगरस्ते दिवं मा स्कानित्यथानुवर्तयति[1] । तूष्णीं चतुर्थꣳ हरति सह बर्हिषाथ पूर्वं परिग्राहं परिगृह्णाति वसवस्त्वा परिगृह्णन्तु गायत्रेण छन्दसेति दक्षिणतो रुद्रास्त्वा परिगृह्णन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसेति पश्चादादित्यास्त्वा परिगृह्णन्तु जागतेन छन्दसेत्युत्तरतो । ऽथ करणं जपतीमां नराः कृणुत वेदिमेत्य वसुमतीꣳ रुद्रवतीमादित्यवतीं वर्ष्मन्दिवो नाभा पृथिव्या यथायं यजमानो न रिष्येदित्यथ प्राचीꣳ स्फ्येन वेदिमुद्धन्ति देवस्य सवितुः सवे कर्म कृण्वन्ति वेधस इत्यथाग्नीध्रमाहाग्नीत्त्रिस्त्रिर्हरेति । ततस्त्रिराग्नीध्रो हरति । यदाग्नीध्रस्त्रिर्हरत्यथ संप्रैषमाह ब्रह्मन्नुत्तरं परिग्राहं परिग्रहीष्यामीति । प्रसूत उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णात्यृतमसीति दक्षिणत ऋतसदनमसीति पश्चादृतश्रीरसीत्युत्तरतो । ऽथ प्रतीचीꣳ[2] स्फ्येन वेदिं योयुप्यते धा असि स्वधा असुर्वी चासि वस्वी चासि पुरा क्रूरस्य विसृपो विरप्शिन्नुदादाय पृथिवीं जीरदानुर्यामैरयञ्चन्द्रमसि स्वधाभिस्तां धीरासो अनुदृश्य यजन्त इत्यथान्तर्वेदि तिर्यञ्चꣳ स्फ्यꣳ स्तब्ध्वा संप्रैषमाह प्रोक्षणीरासादयेध्माबर्हिरुपसादय स्रुवं च स्रुचश्च संमृड्ढि पत्नीꣳ संनह्याज्येनोदेहीत्याहरन्त्येताः

---

१ यथानुवर्तते BH ; T omits these two words.

२ Thus HBT Sāy. Mādh , प्राचीꣳ FJ.

प्रोक्षणीरभिपूर्य दक्षिणेनाध्वर्युस्ता[1] स्फ्य उपनिनीय स्फ्यस्य वर्त्मन्सादयत्यथोत्करे स्फ्यं निहन्ति यो मा हृदा मनसा यश्च वाचा यो ब्रह्मणा कर्मणा द्वेष्टि देवाः । यः श्रुतेन हृदयेने-च्छता च तस्येन्द्रवज्रेण शिरश्छिनद्मीति । हस्तौ प्रक्षाल्य स्फ्यं च प्रक्षाल्याथर्त्युपसादयत्येतद्विभावर्हिर्दक्षिणमिध्ममुत्तरं बर्हिः । ॥ ११ ॥ नवमः ॥

अथैताः स्रुचः समादत्ते दक्षिणेन स्रुवं जुहूपभृती सव्येन ध्रुवां प्राशित्रहरणं वेदपरिवासनानीति । गार्हपत्ये प्रतितपति प्रत्युष्टꣳ रक्षः प्रत्युष्टा अरातयोऽग्नेर्वस्तेजिष्ठेन तेजसा निष्टपामीत्यथ स्रुवꣳ संमार्ष्टि गोष्ठं मा निर्मृक्षं वाजिनं त्वा सपत्नसाहꣳ संमार्ज्मीति । त्रिरन्तरतस्त्रिर्बाह्यतस्त्रिरेवं[2] मूल-दण्डꣳ संमृज्याद्भिः संस्पर्श्य[3] प्रतितप्योत्प्रयच्छत्यथ जुहूꣳ संमार्ष्टि वाचं प्राणं मा निर्मृक्षं वाजिनीं त्वा सपत्नसाहीꣳ संमार्ज्मीति । तथैव संमृज्याद्भिः संस्पर्श्य प्रतितप्योत्प्रयच्छत्यथोपभृतꣳ संमार्ष्टि चक्षुः श्रोत्रं मा निर्मृक्षं वाजिनीं त्वा सपत्नसाहीꣳ संमार्ज्मीति । तथैव संमृज्याद्भिः संस्पर्श्य प्रतितप्योत्प्रयच्छत्यथ ध्रुवाꣳ संमार्ष्टि प्रजां योनिं मा निर्मृक्षं वाजिनीं त्वा सपत्नसाहीꣳ संमार्ज्मीति । तथैव संमृज्याद्भिः संस्पर्श्य प्रतितप्योत्प्रयच्छत्यथ प्राशित्रहरणꣳ संमार्ष्टि रूपं वर्णं पशुभ्यो मा निर्मृक्षं वाजिनं त्वा सपत्नसाहꣳ संमार्ज्मीति ।

1 चाध्वर्युस्ता JF Sāy., चाध्वर्युः ताः Be, चाध्वर्युं ता HBT.
2 Thus BJ Sāy.; एव HFT Be.
3 Here and further on the MSS. have °स्पर्शे and °मृज्य ।

तथैव संनह्यत्यद्भिः संस्पृश्य प्रतिनह्योत्प्रयच्छत्यथैनामपि स्रुक्संमार्जनान्यद्भिः संस्पृश्य गार्हपत्येऽनुप्रहरति दिवः शिल्पमवततं पृथिव्याः ककुभिः श्रितं तेन वयꣳ सहस्रवल्शेन सपत्नं नाशयामसि स्वाहेत्यथापरेणोत्करं तृणानि संस्तीर्य तेषु स्रुचः सादयित्वाथैनां पत्नीमन्तरेण वेद्युत्करौ प्रपाद्य जघनेन दक्षिणेन गार्हपत्यमुदीचीमुपवेश्य योक्त्रेण संनह्यत्याशासाना सौमनसं प्रजाꣳ सौभाग्यं तनूमग्नेरनुव्रता भूत्वा संनह्ये सुकृताय कमिति । [अथैनां वाचयति युक्तं क्रियाता आशीः काले युज्याता इति][1] । अथैनां तिरः पवित्रमप आचामयति पयस्वतीरोषधयः पयस्वद्वीरुधां पयः। अपां पयसो यत्पयस्तेन मामिन्द्र संसृजेत्यथैनां गार्हपत्ये समिधमाधापयत्यग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यताꣳ स्वाहा वायो व्रतपत आदित्य व्रतपते व्रतानां व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यताꣳ स्वाहेत्यथ जघनेन गार्हपत्यमुपसीदति सुप्रजसस्त्वा वयꣳ सुपत्नीरुपसेदिम। अग्ने सपत्नदम्भनमदब्धासो अदाभ्यम्॥ इन्द्राणीवाविधवा भूयासमदितिरिव सुपुत्रा। अस्थूरि त्वा गार्हपत्योपनिषदे सुप्रजास्त्वाय॥ मम पुत्राः शत्रुहणोऽथो मे दुहिता विराट् । उताहमस्मि संजया पत्युर्मे श्लोक उत्तम इति । [अथैनां

---

१ The passage enclosed in brackets is only found in BF; Sāyaṇa remarks about it: अत्र सुकृताय कमित्यस्यानन्तरं युक्तं... युज्याता इत्यस्यापि पत्न्या वाचनं ग्राहकप्रमादकम् ।

वाचयत्यूने ऽतिरिक्तं धीयाता इति च][1] । अथैनां गार्हपत्य-
मीक्षयत्यग्ने गृहपत उप मा ह्वयस्व देवानां पत्नीरुप मा
ह्वयध्वं पत्नि पत्न्येष ते लोको नमस्ते अस्तु मा मा हिꣳ-
सीरित्यथैनामाज्यमवेक्षयति महीनां पयो ऽस्योषधीनाꣳ रसो
ऽदब्धेन त्वा चक्षुषावेक्षे सुप्रजास्त्वायेत्यथैनद्गार्हपत्ये ऽधिश्रयति ९
तेजो ऽसीति । समिधमुपयत्य प्राङ् हरति तेजो ऽनु प्रेहीत्यथैन-
दाहवनीये ऽधिश्रयत्यग्निस्ते तेजो मा विनैदित्यथैताꣳ समिधं
मध्यत आहवनीयस्याभ्यादधाति [स्वाहेति][2] । अथैनद्दर्भेण
प्रोक्षणीः पर्याहृत्य दक्षिणार्धे वेद्यै निधाय यजमानमाज्य-
मवेक्षयति निमील्यावेक्षेतेति[3] ब्राह्मणमथैनद्यथाहृतं प्रति- १०
पर्याहृत्योत्तरार्धे[4] वेद्यै निधायाध्वर्युरवेक्षते ऽग्नेर्जिह्वासि सुभू-
र्देवानां धाम्नेधाम्ने देवेभ्यो यजुषेयजुषे भवेत्यथैनदुदीचीना-
ग्राभ्यां पवित्राभ्यां पुनराहारं त्रिरुत्पुनाति शुक्रमसि ज्योति-
रसि तेजो ऽसीत्यथ प्रोक्षणीरुत्पुनाति देवो वः सवितोत्पुना-
त्वच्छिद्रेण पवित्रेण वसोः सूर्यस्य रश्मिभिरिति पञ्च । ११
प्रोक्षणीषु पवित्रे अवधायादत्ते दक्षिणेन स्रुवं सव्येन जुहूं

---

१ The sentence enclosed in brackets is found in EJ Be and B (here however without अथैनां वाचयति), omitted by TH Sāy., cp. Sāyaṇa's remark: यद्यपि ऊनेतिरिक्तं धीयाता इत्यन्तो जपः पूर्वसूत्रप्रमाणकः गोपालस्य ।

२ Be TB Sāy. om.

३ Thus only H Sāy.; the other MSS., are here corrupt.

४ प्रति om. Be BJ, read by TFH Sāy., Mādh.

वेदे प्रतिष्ठाप्य जुह्वां गृह्णीते शुक्रं त्वा शुक्रायां धाम्नेधाम्ने देवेभ्यो यजुषेयजुषे गृह्णामीत्येतेन यजुषा चतुर्गृहीतं गृहीत्वा संस्पर्श्योन्मयच्छत्यथोपभृति गृह्णीते ज्योतिस्त्वा ज्योतिषि धाम्नेधाम्ने देवेभ्यो यजुषेयजुषे गृह्णामीत्येतेन यजुषाष्टगृहीतं गृहीत्वा भूयसो यशस्कामः कनीय आज्यं गृह्णीते। तथैव संस्पर्श्योन्मयच्छत्यथ ध्रुवायां गृह्णीते ऽर्चिस्त्वार्चिषि धाम्नेधाम्ने देवेभ्यो यजुषेयजुषे गृह्णामीत्येतेन यजुषा चतुर्गृहीतं गृहीत्वाभिपूर्य तथैव संस्पर्श्योन्मयच्छति। ॥ १२ ॥ द्वादशः ॥

अथैतामाज्यस्थालीम्॰ स्रुवं जघनेन वेदे निधाय प्रोक्षणीरध्वर्युरुपोत्तिष्ठत्यापो देवीरग्रेपुवो अग्रेगुवो ऽग्र इमं यज्ञं नयताग्रे यज्ञपतिं धत्त युष्मानिन्द्रो ऽवृणीत वृत्रतूर्ये यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्ये इत्यद्भिरेवापः प्रोक्षति प्रोक्षिता स्थ प्रोक्षिता स्थेति त्रिरेवैवं विभज्य प्रोक्षति कृष्णो ऽस्याखरेष्ठो ऽग्नये त्वा स्वाहेति। वेदिं प्रोक्षति वेदिरसि बर्हिषे त्वा स्वाहेति। बर्हिः प्रोक्षति बर्हिरसि स्रुग्भ्यस्त्वा स्वाहेत्याथरम्यं-तद्बर्हिरन्तरेण प्रणीताश्चाहवनीयं च। तदन्तर्वेदि पुरोग्रन्थ्यासाद्य प्रोक्षति दिवे त्वेत्यग्राण्यन्तरिक्षाय त्वेति मध्यानि पृथिव्यै त्वेति मूलानि। [1]स्व स्रुचा पुरस्तात्प्रत्यञ्चं ग्रन्थिं प्रत्युक्षातिशिष्टाः प्रोक्षणीर्निनयति दक्षिणायै श्रोणेरोत्तरायै श्रोणेः स्वधा पितृभ्य ऊर्ग्भव बर्हिषद्भ्य ऊर्जा पृथिवीं गच्छतेत्युपूष प्रोक्षणीधानं बर्हिर्विस्रस्य पुरस्तात्प्रस्तरं गृह्णाति विष्णो

१ Before स्व TBH Be insert यव मम ; not found in JF Sāy.

स्तृपो ऽसीति । तस्मिन्पवित्रे अपिसृजति यजमाने प्राणापानौ दधामीति वा तूष्णीं वा । तं यजमानाय वा ब्रह्मणे वा प्रयच्छत्यथैतानि बर्हिःसंनहनान्यायातयति दक्षिणायै श्रोणेरोत्तरादꣳसादथ दक्षिणे वेद्यन्ते बर्हिर्मुष्टिꣳ स्तृणाति देवबर्हिरूर्णाम्रदसं त्वा स्तृणामि स्वासस्थं देवेभ्य इति । तां बहुलां पुरस्तात्प्रतीचीं त्रिवृतमनतिदृश्नꣳ[1] स्तृणात्यथ प्रस्तरपाणिः प्राङभिसृप्य परिधीन्परिदधाति गन्धर्वो ऽसि विश्वावसुर्विश्वस्मादीषतो यजमानस्य परिधिरिड ईडित इति मध्यममिन्द्रस्य बाहुरसि दक्षिणो यजमानस्य परिधिरिड ईडित इति दक्षिणं मित्रावरुणौ त्वोत्तरतः परिधत्तां ध्रुवेण धर्मणा यजमानस्य परिधिरिड ईडित इत्युत्तरमथ सूर्येण पुरस्तात्परिदधाति सूर्यस्त्वा पुरस्तात्पातु कस्याश्चिदभिशस्त्या इत्यूर्ध्वे समिधावादधाति वीतिहोत्रं त्वा कवे द्युमन्तꣳ समिधीमह्यग्ने बृहन्तमध्वर इति दक्षिणां तूष्णीमुत्तरामभ्याधायान्तर्वेद्युदीचीमाग्रे विधृती तिरश्ची सादयति विशो यन्त्रे स्थ इति । विधृत्योः प्रस्तरं वसूनाꣳ रुद्राणामादित्यानाꣳ सदसि सीदेति । प्रस्तरे जुहूं जुहूरसि घृताची नाम्ना प्रियेण नाम्ना प्रिये सदसि सीदेत्युत्तरामुपभृतमुपभृदसि घृताची नाम्ना प्रियेण नाम्ना प्रिये सदसि सीदेत्युत्तरां ध्रुवां ध्रुवासि घृताची नाम्ना प्रियेण नाम्ना प्रिये सदसि सीदेत्यथ स्रुचः सर्वा अभिमृशत्येता असदन्सुकृतस्य लोके ता विष्णो पाहि

१ Thus HJF Keś, Sāy.; चनतिदृश्नꣳ BT Be.

पाहि यज्ञं पाहि यज्ञपतिं पाहि मां यज्ञनियमित्यथ[1] विष्णूनि च वैष्णवानि धामानि च प्राजापत्यानीत्याज्यान्यभिमन्त्रयते ॥ १२ ॥ एकादशः ॥

अथादत्ते दक्षिणेनाज्यस्थालीꣳ स्रुवाꣳ सव्येन पाणौ वेदमित्येतत्समादाय प्रदक्षिणमावृत्य *प्रत्यक्क्राकुत्य जघनेन गार्हपत्यमुपविश्य पात्र्यां वेदेनोपस्तृणीते क्षौमं ते सदनं करोमि घृतस्य धारया सुशेवं कल्पयामि। तस्मिन्सीदामृते प्रतितिष्ठ व्रीहीणां मेध सुमनस्यमान इत्यथ इष्टिमादाय दक्षिणस्य पुरोडाशस्याङ्गारानपोहतीदमहꣳ सेनाया अभीत्वर्यै मुखमपोहामीत्यथैनं विदर्शयति सूर्य ज्योतिर्विभाहि महत इन्द्रियायेति वेदेन विरजयं कृत्वाभिघारयत्याप्यायतां घृतयोनिरग्निर्हव्यानुमन्यताम्। खमङ्क्ष्व त्वचमङ्क्ष्व सुरूपं त्वा वसुविदं पशूनां तेजसाग्नये जुष्टमभिघारयामीति यद्देवत्यो वा भवत्यथैनमुद्वासयति ऋत उत्स्नाति जनिता मतीनामित्याज्येन स्रुवंतर्पयत्यार्द्रः प्रथस्नुर्भुवनस्य गोपा इत्युपरिष्टादभ्यज्याधस्तादुपानक्ति यस्त आत्मा पशुषु प्रविष्टस्तमङ्क्ष्वेत्येवमेवोत्तरं पुरोडाशमुद्वासयत्यथ शृतमथ दध्यथ सांनाय्ये अलंकरोति यस्त आत्मा पशुषु प्रविष्टो देवानां विष्ठामनु यो वितस्थे। आत्मन्वान्सोम घृतवान्हि भूत्वा देवान्गच्छ सुवर्विन्द यजमानाय मह्यमिति प्रत्यञ्च कपालान्युद्वासयतीरा भूतिः पृथिव्यै रसो मोत्क्रमीदिति संक्षायोद्वासयति

१ अथ om. Bo JF Sây.

यजमानस्य गोपीथायेति प्राञ्चमुदैनᳲ¹ स्रुवमाज्यस्य पूरयित्वान्तरेण पुरोडाशाववदधात्यथैनाभि² संपरिस्तृणात्यथैना-सादयति भूर्भुवः सुवरित्येताभिर्व्याहृतीभिर्मध्यतः पुरोडाशावासादयति दक्षिणतः पूर्वमुत्तरतो दध्यथैनᳲ¹ स्रुवमपेण स्रुचः पर्यावृत्य दक्षिणेन जुहूं प्रस्तरे सादयति स्योनो मे सीद सुषदः पृथिव्यां प्रथिषि प्रजया पशुभिः सुवर्गे लोके । दिवि सीद पृथिव्यामन्तरिक्षे ऽहमुत्तरो भूयासमधरे मत्सपत्ना इत्यथैनं यथाहृतं³ प्रतिपर्यावृत्य ध्रुवायामवदधात्यृषभो ऽसि शाक्वरो घृताचीनाᳲ सूनुः प्रियेण नाम्ना प्रिये सदसि सीदेति ॥ १४ ॥ द्वादशः ॥

अथेध्मात्समिधमाददान आहाग्नये समिध्यमानायानुब्रूहीत्यथ यत्र होतुरभिजानाति प्र वो वाजा अभिद्यव इति तत्प्रथमामभ्यादधाति प्रणवेप्रणवे ऽभ्यादधात्यथ यत्र होतुरभिजानाति समिद्धो अग्न आहुतेति मदन्ततो ऽभ्यादधाति परि समिधᳲ शिनष्ट्यथ यत्र होतुरभिजानात्याजुहोता दुवस्यतेति तदेतेन⁴ वेदेन त्रिराहवनीयमुपवाजयत्यनूक्तासु सामिधेनीषु ध्रुवाया आज्यात्स्रुवेणोपहत्य वेदेनोपयम्य प्राजापत्यं तिर्यञ्च-

---

१-१ एनᳲ all MSS., also Prayoga Burnell, Keś. the second time and Sāyaṇa.

२ Thus Be HT Sāy. (so. स्नोᳲषि); थैनाभि J, थैनं B,

३ Thus Be JF; थैनमथा B; थैनमथथा TH.

४ तदेतेनैव Be J Sāy. (sec. m.)

माघारमाघारयति प्रजापतये स्वाहेति मनसैव संप्रे-
ष्यत्याग्नीदग्नीन्त्रिस्त्रिः संमृड्ढीत्येव चाग्नीध्र इध्मसंनहनानि
त्रय उपसंगृह्य परिधीन्संमार्ष्टि त्रिर्मध्यमं त्रिर्दक्षिणार्धं
त्रिरुत्तरार्धं त्रिराहवनीयमुपवाजयत्यग्ने वाजजिद्वाजं त्वा
८ सरिष्यन्तं वाजं जेष्यन्तं वाजिनं वाजजितं वाजजित्यायै
संमार्ज्म्यग्निमन्नादमन्नाद्यायेत्यथाग्रेण जुह्वुपभृतौ प्राञ्चमञ्जलिं
करोति भुवनमसि विप्रथस्वाग्ने यष्टरिदं नम इत्यथादत्ते
दक्षिणेन जुहूं जुह्वेह्यग्निस्त्वा ह्वयति देवयज्याया इति ।
सव्येनोपभृतमुपभृदेहि देवस्त्वा सविता ह्वयति देवयज्याया
१० इति । सव्येनात्याक्रामन्नपत्यग्नाविष्णू मा वामवक्रमिषं विजि-
हाथां मा मा संताप्तं लोकं मे लोककृतौ कृणुतमिति । स्थानं
कल्पयते[1] विष्णोः स्थानमसीत्यन्वारब्धे यजमाने मध्यमे
परिधौ सꣳस्पर्शयन्नाघारमाघारयति[2] संततं प्राञ्चमनवच्छि-
न्दन्निन्द्रो मरुतो हीर्याणि समारभ्योर्ध्वो अध्वरो दिवि-
११ स्पृशमह्रुतो यज्ञो यज्ञपतेरिन्द्रावान्स्वाहेति । बृहद्भा इति
स्रुचमुद्गृह्णात्यथ सꣳस्पर्शयन्स्रुचावुदङ्ङत्याक्रामन्नपति पाहि माग्ने
दुश्चरितादा मा सुचरिते भजेति । जुह्वा ध्रुवाꣳ समनक्ति
मखस्य शिरोऽसि सं ज्योतिषा ज्योतिरङ्क्तामिति त्रिरथ
यथायतनꣳ स्रुचौ सादयित्वा प्रवरं प्रवृणीत । उत्कर इध्म-

---

१ कल्पयति F Be Mādh, the other MSS., also Sāy. have the Ātmanepadam.

२ Thus BH ; सꣳस्पृश्य Be TJ Keś., संस्पृश्य F.

संनहनानि स्पय उपसंगृह्य पृष्ठमाग्नीध्रो ऽनूपनिष्क्रामत्यथाश्रावयत्यो[१] श्रावयास्तु श्रौषडग्निर्देवो होता देवान्यक्षद्विद्वाꣳश्चिकित्वान्मनुष्वद्भरतवदमुवदमुवद्ब्रह्मण्वदेह वक्षद्ब्राह्मणा[२] अस्य यज्ञस्य प्रावितार इत्यसौ मानुष इति होतुर्नाम गृहीत्वोपोत्थाय होता विमुञ्चति । विमुक्तो ऽध्वर्युरुपविशति । प्रसवमाकाङ्क्षमास्ते । ॥ १५ ॥ त्रयोदशः ॥

अथ यत्र होतुरभिजानाति घृतवतीमध्वर्यो स्रुचमास्यस्वेति तज्जुहूपभृतावादायात्याक्रम्याश्राव्याह समिधो यजेति । वषट्कृते जुहोति यज यजेति । चतुर्थं चतुर्थमौपभृतस्याज्यस्य[३] जुह्वाꣳ समानयते । पञ्च प्रयाजानिष्ट्वोदङ्ङत्याक्रम्य सꣳस्रावेणानुपूर्वꣳ[४] हवीꣳष्यभिघारयति ध्रुवामेवाग्रे ऽथ दक्षिणं पुरोडाशमथ ध्रुवामथोत्तरं पुरोडाशमथ शृतमथ दध्युपभृतमन्ततो । ऽथ चतुर आज्यस्य गृहीत्वाहाग्नये ऽनुब्रूहीत्यत्याक्रम्याश्राव्याहाग्निं यजेति । वषट्कृत उत्तरार्धपूर्वार्धे प्रतिमुखं प्रवाङ्जुहोत्यथोदङ्ङत्याक्रम्य चतुर एवाज्यस्य गृहीत्वाह सोमायानुब्रूहीत्यत्याक्रम्याश्राव्याह सोमं यजेति । वषट्कृते दक्षिणार्धपूर्वार्धे प्रतिमुखं प्रवाङ्जुहोत्यथोपस्तीर्य दक्षिणस्य पुरोडाशस्य पूर्वार्धादवद्य-माहाग्नये ऽनुब्रूहीत्यथैनमुपतिष्ठते मा भेर्मा संविक्था मा त्वा

१ Thus J Sāy.; नुपनि॰ Bo BF; नपनि॰ H; T omits नू altogether.

२ Instead of एह वक्षद् J has: आवक्षद् i.e. आ च वक्षद् (as Bhār. Āpast. and Hir.)

३ Thus BH Sāy.; चौपभृतमाज्यं F; चौपभृतमाज्यस्य Be J.

४ नुपूर्वꣳ all the MSS. and Sāy. except T, which has ॰पूर्वं

हिꣳसिषं मा ते तेजो ऽपक्रमीदित्यथैनमभिमृशति भरतमुद्ध-
रेमनुषिञ्चावदानानि ते प्रत्यवदास्यामि नमस्ते अस्तु मा मा
हिꣳसीरिति पूर्वार्धादवदायापरार्धादवद्यत्यभिघारयति प्रत्य-
नक्ति यद्यवदानानि ते ऽवद्यन्विलोमाकार्षमात्मनः । आज्येन
प्रत्यनक्त्वेनत्तत आप्यायतां पुनरित्यत्याक्रम्याश्राव्याहाग्निं यजेति
वषट्कृते जुहोत्यथ चतुर आज्यस्य गृह्णान आह प्रजापतय इत्युपाꣳ-
श्वनुब्रूहीत्युच्चैरत्याक्रम्याश्राव्याह प्रजापतिमित्युपाꣳशु यजेत्युच्चै-
र्वषट्कृते जुहोत्यथोपस्तीर्योत्तरस्य पुरोडाशस्यापरार्धादवद्यन्ना-
हाग्नीषोमाभ्यामिति पौर्णमास्यामिन्द्राय वैमृधायेति चेन्द्राग्नि-
भ्यामित्यमावास्यायामसंनयत इन्द्रायेति संनयतो महेन्द्रायेति
वा यदि महेन्द्रयाजी भवति ॥ १६ ॥

समान उपस्थानः समानो ऽभिमर्शनो ऽपरार्धादवदाय
पूर्वार्धादवद्यत्यभिघारयति समानः प्रत्यञ्जनो ऽत्याक्रम्याश्रा-
व्याहाग्नीषोमौ यजेति वषट्कृते जुहोत्यथोपस्तीर्य द्विः पुरोडाश-
स्यावद्यन्नाहेन्द्रायानुब्रूहीति महेन्द्रायेति वा यदि महेन्द्रयाजी
भवति द्विः पुरोडाशस्यावद्यति द्विः शृतस्य द्विर्दध्नो ऽभि-
घारयति प्रत्यनक्त्यत्याक्रम्याश्राव्याहेन्द्रं यजेति महेन्द्रमिति वा
यदि महेन्द्रयाजी भवति वषट्कृते जुहोत्यथोपस्तीर्य दक्षि-
णस्य पुरोडाशस्योत्तरार्धादवद्यन्नाहाग्नये स्विष्टकृते ऽनुब्रूहीति
सकृद्दक्षिणस्य पुरोडाशस्योत्तरार्धादवद्यति सकृदुभाभ्यां सकृदुत्त-
रस्य पुरोडाशस्य सकृच्छृतस्य सकृद्दध्नो द्विरभिघारयति न
प्रत्यनक्त्यवत्ते स्विष्टकृति स्रुवेण पार्वणौ होमौ जुहोत्यृषभं वाजिनं

वयं पूर्णमासं यजामहे। स नो दोहतांꣳ सुवीर्यꣳ रायस्पोषꣳ सहस्रिणम्। प्राणाय सुराधसे पूर्णमासाय स्वाहेति पौर्णमास्यामेमावास्या सुभगा सुशेवा धेनुरिव भूय आप्यायमाना। सा नो दोहतांꣳ सुवीर्यꣳ रायस्पोषꣳ सहस्रिणम्। अपानाय सुराधसेऽमावास्यायै स्वाहेत्यमावास्यायामत्याक्रम्याश्राव्याहाग्निꣳ स्विष्टकृतं यजेति। वषट्कृत उत्तरार्धपूर्वार्धेऽतिहाय पूर्वा आहुतीर्जुहोत्यथैतम्मेक्षणमाहवनीयेऽनुप्रहरत्यथैनत्सꣳस्रावेणाभिजुहोत्यथोदङ्ङत्याक्रम्य जुह्वामप आनीय संस्रावमन्तःपरिधि निनयति वैश्वानरे हविरिदं जुहोमि साहस्रमुत्सꣳ शतधारमेतम्। स नः पितरं पितामहं प्रपितामहꣳ सुवर्गे लोके गच्छतु पिन्वमानꣳ स्वधा नम इति। निर्णिज्य स्रुचं निष्ट्याद्भिः पूरयित्वा बहिःपरिधि निनयतीमꣳ समुद्रꣳ शतधारमुत्सं व्यच्यमानं भुवनस्य मध्ये। घृतं दुहानामदितिं जनायाग्ने मा हिꣳसीः परमे व्योमन्नित्यथैतदौपभृतमाज्यꣳ सर्वत्र एव जुह्वाꣳ समानयते। ऽथ यथायतनꣳ स्रुचौ सादयित्वा प्राशित्रमवद्यति दक्षिणस्य पुरोडाशस्योत्तरार्धाद्यवमात्रमध्यायो यवमात्राद्वाव्याधात्मत्यतामिदम्। मा रूपाम यज्ञस्य शुद्धꣳ स्विष्टमिदꣳ हविरित्यथैनत्स्रुवदण्डेनाभिघार्य जघनेन प्रणीताः सादयित्वाद्भिः स्रुवदण्डꣳ संस्पर्शावदधाति[1]। ॥ १७ ॥ चतुर्दशः ॥

अथ कꣳसं वा चमसं वेडोपह्वनं याचति। तमन्तर्वेदि निधाय तस्मिन्नुपस्तीर्य दक्षिणस्य पुरोडाशस्य दक्षिणार्धात्मवद्यावद-

---

१ Thus BH Sāy., सꣳस्पृश्य JFT Be.

धाति मनुना दृष्टां घृतपदीं मित्रावरुणसमीरिताम्। दक्षिणार्धादसंभिन्दन्नवद्यत्येकतोक्षुरामिति। द्वितीयमवदानानि संभिद्यावद्यत्यथ[1] दक्षिणस्यैव पुरोडाशस्य पूर्वार्धात् त्र्यङ्गुलं वा चतुरङ्गुलं वान्येन सुसंहतं संतर्पयित्वा ध्रुवां यजमानभागं निदधाति। द्विर्ध्रुवाज्यादवद्यति द्विस्तरस्य पुरोडाशस्य द्विः श्रृतस्य द्विर्दध्नो। ऽभिघारयत्यथ होतुर्दिरङ्गुलावनक्ति। अग्रेण भक्षयित्वा। चतुरवान्तरेडामवद्यत्युपस्तृणाति। द्विरादधात्यभिघारयति[2]। समन्वारभन्तेऽध्वर्युश्च यजमानश्च ब्रह्मा चाग्नीध्रश्चाथ यत्र होतुरभिजानाति दैव्या अध्वर्यव उपहूता उपहूता मनुष्या इति तद्दक्षिणं[3] पुरोडाशं चतुर्धा कृत्वा बर्हिषदं करोत्यथ यत्र होतुरभिजानात्युपहूतोऽयं यजमान इति तर्हि यजमानो होतारमीक्षमाणो वायुं मनसा ध्यायेदित्युपहूतायामिडायामग्नीध आदधाति षडवत्तमुपस्तृणात्यादधात्यभिघारयत्युपस्तृणात्यादधात्यभिघारयति। प्राश्नन्ति। मार्जयन्तेऽथाह ब्रह्मणे प्राशित्रं परिहरेति। परि प्राशित्रं हरन्त्यपोऽनु वेदेन ब्रह्मभागमंथान्वाहार्यं याचत्युदासयन्त्येतद्धविरुच्छिष्टम्। ॥ १८ ॥ पञ्चदशः ॥

अथ संप्रैषमाह ब्रह्मन् प्रस्थास्यामः समिधमाधायाग्नीदग्नीन् सकृत्सकृत्संमृड्ढीति। प्रसूतोऽथैताꣳ समिधं मध्यत आहवनी-

---

१ संभिद्यैवावद्य॰ Sāy.; अथ om. JT.

२ Thus Be BH Sāy., the other MSS. are more or less corrupt

३ Thus H Sāy.; तंदक्षिणं TJF; सद्रातदक्षिणं B; अथ दक्षिणं Be.

स्रुचावादधात्यथैव चाग्नीध्रो ऽथैतैरेव प्रचरणैः परिधीन् संमार्ष्टि सकृन्मध्यमꣳ सकृद्दक्षिणार्धꣳ सकृदुत्तरार्धꣳ । सकृद्धा-हवनीयमुपवाजयत्यग्ने वाजजिद्वाजं त्वा सरिष्यन्तं वाजं जिगिवाꣳसं वाजिनं वाजजितं वाजजित्यायै संमार्ज्म्यग्निमन्ना-दमन्नाद्यायेत्यथैतानीध्मसंनहनान्यद्भिः संस्पर्श्याहवनीये[१] ऽनुप्रह-रति यो भूतानामधिपती रुद्रस्तन्तिचरो वृषा । पशूनस्माकं मा हिꣳसीरेतदस्तु हुतं तव स्वाहेत्यथ जुह्वुपभृतावादायात्या-क्रम्याश्राव्याह देवान्यजेति । वषट्कृते जुहोति यज यजेति । चैव प्रतीचो ऽनूयाजान्यजति । प्राचान्ततः संभिनत्त्यथोदङ्ङत्या-क्रम्य यथायतनꣳ स्रुचौ सादयित्वा वाजवतीभ्याꣳ स्रुचौ व्यूहति वाजस्य मा प्रसवेनोद्ग्राभेणोदग्रभीदिति । दक्षिणेन जुहूमुदूह-त्यथा सपत्नाꣳ इन्द्रो मे निग्राभेणाधराꣳ अकरिति सव्येनो-पभृतं निरस्यत्युद्ग्राभं च निग्राभं च ब्रह्म देवा अवीवृधन्निति प्राचीं जुहूमूहत्यथा[२] सपत्नानिन्द्राग्नी मे विषूचीनान् व्यस्यता-मिति प्रतीचीमुपभृतं प्रत्यूहति । प्राच्या[३] परिधीननक्ति वसु-भ्यस्त्वेति मध्यमं रुद्रेभ्यस्त्वेति दक्षिणमादित्येभ्यस्त्वेत्युत्तरमथो-पभृतमद्भिः संस्पर्श्य यथायतनꣳ स्रुचौ सादयित्वा स्रुक्षु प्रस्त-रमनक्त्यक्तꣳ रिहाणा इति जुह्वामग्राणि वियन्तु वय इत्युपभृति मध्यानि प्रजां योनिं मा निर्मृक्षमिति ध्रुवायां मूलान्यथ प्रस्त-

---

१ Thus Sāy., संस्पृश्य or संस्पर्श MSS.

२ Thus Be T Sāy.; उद्धत्य॰ HJ Keś.; in BF this whole passage is wanting.

३ Instead of प्राच्या (thus TF Be Sāy.) the other MSS. have जुह्वा ।

रास्नुवं प्रविश्य जुह्वामवदधात्यथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडिषिता दैव्या होतारो भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकाय सूक्ता ब्रूहीति' तमुपरीव प्राञ्चं प्रहरति नात्ययं प्रहरति न पुरस्तात्प्रत्यस्यति न प्रतिशृणाति न विष्वञ्चं [1]वियौत्यूर्ध्वंसुधो-त्याप्यायन्तामाप ओषधयो मरुतां पृषतय स्थ दिवं गच्छ ततो नो वृष्टिमेरयेत्यथाग्नीध्रमीक्षते ऽग्नीदिति' तमाहाग्नीध्रः संवदस्वेत्यगानग्नीदित्याहाध्वर्युरगन्नित्याहाग्नीध्रः' श्रावयेत्याहाध्वर्युः' श्रौषडित्याहाग्नीध्र' इदं ब्रूहीत्याहाध्वर्युरनुप्रहरेत्याहाग्नीध्रो' ऽनुप्रहरति' स्वगा दैव्या होतृभ्यः स्वस्तिर्मानुषेभ्यः शंयोर्ब्रूहीत्यथोपोत्थायाहवनीयमुपतिष्ठत आयुष्पा अग्ने ऽस्यायुर्मे पाहि चक्षुष्पा अग्ने ऽसि चक्षुर्मे पाहीत्यथेमामभिमृशति ध्रुवासीति' मध्यमं परिधिमनुप्रहरति यं परिधिं पर्यधत्था अग्ने देव पणिभिर्वीयमाणः। तं त एतमनु जोषं भरामि नेदेष त्वदपचेतयाता इत्यथेतरावुपसमस्यति यज्ञस्य पाथ उप समितमित्यथैनान्संस्रावेणाभिजुहोति' जुह्वामुपभृतꣳ संस्रावयति संस्रावभागा स्थेषा बृहन्तः प्रस्तरेष्ठा बर्हिषदश्च देवा इमां वाचमभि विश्वे गृणन्त आसद्यास्मिन्बर्हिषि मादयध्वꣳ स्वाहेत्यथ प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङावृत्य धुरि स्रुचौ विमुञ्चत्यग्नेर्वामपन्नगृहस्य सदसि सादयामि सुम्नाय सुम्निनी सुम्ने मा धत्तं धुरि धुर्यौ पातमिति' यद्यु वै नाग्नो भवत्युत्कर एवैने स्फ्ये विमुञ्चत्येतेनैव मन्त्रेण' ॥ १९ ॥ षोडशः ॥

---

1 Thus (वियौति) Bc JF Sāy. Mādh., ब्रूयति B, बूति H, कयति T.

अथादत्ते दक्षिणेनाध्वर्युः स्रुवाज्यं सव्येन स्रुचं होत्रे
वेदं प्रदाय । प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यञ्चावाक्रमतो । दक्षिणेनाध्वर्यु-
र्गार्हपत्यं परिक्रामत्युत्तरेण होता । तौ जघनेन गार्हपत्यं पश्चा-
ग्न्याहावुपविशतो दक्षिण एवाध्वर्युरुत्तरो होता । अथाध्वर्युर्वेदमुप-
स्तं कृत्वा चतुर आज्यस्य गृहीत्वाह सोमायेत्युपांश्वनुब्रू-
हीत्युच्चैराश्राव्याह सोममित्युपांशु यजेत्युच्चैर्वषट्कृते जुहोति ।
चतुर एवाज्यस्य गृहीत्वाह त्वष्ट्र इत्युपांश्वनुब्रूहीत्युच्चैरा-
श्राव्याह त्वष्टारमित्युपांशु यजेत्युच्चैर्वषट्कृते जुहोति । चतुर
एवाज्यस्य[1] गृहीत्वाह देवानां पत्नीभ्य इत्युपांश्वनुब्रूही-
त्युच्चैराश्राव्याह देवानां पत्नीरित्युपांशु यजेत्युच्चैर्वषट्कृते
परिश्रिते देवानां पत्नीर्जुहोत्यथ चतुर एवाज्यस्य[2] गृहीत्वा-
ऽऽहाग्नये गृहपतय इत्युपांश्वनुब्रूहीत्युच्चैराश्राव्याहाग्निं गृह-
पतिमित्युपांशु यजेत्युच्चैर्वषट्कृत उत्तरार्धपूर्वार्धे ऽतिहाय पूर्वा
आहुतीर्जुहोत्यथाग्रेण होतारमुपातीत्य होतुर्द्विरङ्गुल्यावनक्ति ।
जिह्वेण भक्षयित्वा । चतुर्हस्तेडां[2] संपादयत्याज्यस्यैव । समन्वा-
रभेते अध्वर्युश्चैव पत्नी चोपहूतायामिडायामग्नीध आदधाति
षडवत्तं । प्राश्नीतो । मार्जयेते[3] । अथ स्रुचि चतुर्गृहीतं गृही-
त्वापसलैः पर्याहृत्यान्वाहार्यपचने प्रायश्चित्तं जुहोत्युलूखले मुसले

---

1 Thus BT Sāy., the other MSS. omit एव; Be throughout चतुराज्यस्य।

2 Thus B Bc JH Keś. Sāy. (pr. m.); चतुरवत्तं° TF; चतुर्वत्त्यं° Sāy. sec. m.

3 Corrected; मार्जयेतेथ Be JFHT; मार्जयतेथ B.

अथ शूर्पं आग्निक्षेप दृषदि कृष्णाजिने यत्कपाले । अवप्रुषो विप्रुषः संयजामि विश्वे देवा हविरिदं जुषन्ताम् । यज्ञे या विप्रुषः सन्ति बह्वीरग्नौ ताः सर्वाः स्विष्टाः सुहुता जुहोमि स्वाहेत्यथापरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वाभ्याधार्यपथेन एवैषामप्रयता-न्यभ्याधाय फलीकरणानीष्य फलीकरणहोमं जुहोत्यग्ने ऽदब्धायो ऽशीततनो पाहि माद्य दिवः पाहि प्रसित्यै पाहि दुरिष्ट्यै पाहि दुरद्मन्यै पाहि दुश्चरितादविषं नः पितुं कृणु सुषदा योनिꣳ स्वाहेत्यथैतेनैव यथेतमेत्य [वेदे यजमानं वाचयति वेदो ऽसि वित्तिरसीत्यास्मादनुवाकस्य][1] होत्रे वेदं प्रदाय पत्नीं[2] विष्यतीमं विष्यामि वरुणस्य पाशं यमबध्नीत सविता सुकेतः । धातुश्च योनौ सुकृतस्य लोके स्योनं मे सह पत्या करोमीत्यथास्यै योक्त्रमञ्जलावाधायोदपात्रमानयति समायुषा सं प्रजया समग्ने वर्चसा पुनः । सं पत्नी पत्याहं गच्छे समात्मा तनुवा ममेत्यथ मुखं विमृष्टे यदप्सु ते सरस्वति गोष्वश्वेषु यन्मधु । तेन मे वाजिनीवति मुखमङ्ग्धि सरस्वतीत्यपो निनयत्यवभृथस्यैव रूपं कृत्वोत्तिष्ठतीति ब्राह्मणम्

॥ २० ॥

अथैनां तथैव[3] तिरः पवित्रमप आचामयति पयस्वतीरोष-

---

१ The words enclosed in brackets found only in BH; om. Bo JFT Sāy.

२ Sāyaṇa has पत्नी and defends this reading, but knows also the reading पत्नीं ।

३ om. J Be; तथैवं B.

यज्ञः पञ्चहोत्रो यज्ञः। सर्वा पञ्चमो यज्ञयज्ञेन. मामिन्द्र वज्रहस्तेत्यथैनां[1] गार्हपत्ये समिध आधायाग्ने व्रतपते व्रतमचारिषं तदशकं तन्मे ऽराधि स्वाहा वायो व्रतपत आदित्य व्रतपते व्रतानां व्रतपते व्रतमचारिषं तदशकं तन्मे ऽराधि स्वाहेत्यथ यथाप्रपन्नं निष्क्रामयत्यथ[2] प्राक्तेय ध्रुवामाप्याययत्याप्यायतां ध्रुवा घृतेन यज्ञंयज्ञं प्रति देवयद्भ्यः। सूर्याया ऊधो ऽदित्या उपस्थ उरुधारा पृथिवी यज्ञे अस्मिन्नित्यथाज्यस्थाल्याः स्रुवेणोपघातं प्रायश्चित्तानि जुहोत्याविर्मर्या आवित्तं वषट्कृतमत्यगूह्णं च यज्ञे। अतिरिक्तं कर्मणो यच्च हीनं यज्ञः पर्वाणि प्रतिरन्नेति कल्पयन्। स्वाहाकृताहुतिरेतु देवान्स्वाहेत्यथ यज्ञसमृद्धीर्जुहोतीष्टेभ्यः स्वाहा वषडनिष्टेभ्यः स्वाहा भेषजं दुरिष्ट्यै स्वाहा निष्कृत्यै स्वाहा दौराध्यै स्वाहा दैवीभ्यस्तनूभ्यः स्वाहा ऋद्ध्यै स्वाहा समृद्ध्यै स्वाहा सर्वसमृद्ध्यै स्वाहा भूः स्वाहा भुवः स्वाहा सुवः स्वाहा भूर्भुवः सुवः स्वाहेमं मे वरुण तत्त्वा यामि त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने त्वमग्ने अयास्ययासन्मनसाहितः। अयासन्हव्यमूहिषे ऽया नो धेहि भेषजꣳ स्वाहायाश्चाग्ने ऽस्यनभिशस्तीश्च सत्यमित्त्वमया असि। अयसा मनसा हृतो ऽयसा हव्यमूहिषे ऽया नो धेहि भेषजꣳ स्वाहा यदस्मिन् कर्मण्यन्तरगाम मन्त्रतः कर्मतो वा। अग्नयाहुत्या तच्छमयामि सर्वं तृप्यन्तु देवा आवृषन्तां घृतेन स्वाहा यदस्य कर्मणो ऽत्य-

---

१ TF insert तथैव.

२ निष्क्रामत्यथ Be Sāy.; क्रमयत्यथ J.

रीरिषं यदा स्रूनभिचाकरम् । अग्निष्टत् स्विष्टकृद्विद्वान्सर्वꣳ स्विष्टꣳ सुहुतं करोतु मे । अग्नये स्विष्टकृते सुहुतहुत आहुतीनां कामानाꣳ समर्धयित्रे स्वाहा । प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परि ता बभूव । यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयꣳ स्याम पतयो रयीणाꣳ स्वाहेत्यथ बर्हिषो धातूनाꣳ संप्रलुप्य ध्रुवायाꣳ समनक्ति समक्तं बर्हिर्हविषा घृतेन समादित्यैर्वसुभिः सं मरुद्भिः । समिन्द्रेण विश्वेभिर्देवेभिरक्तमित्यथैनदाहवनीये ऽनुप्रहरति दिव्यं नभो गच्छतु यत्स्वाहेत्यथोपोत्थाय दक्षिणेन पदा वेदिमतिक्रम्य[1] ध्रुवया समिष्टयजुर्जुहोति देवा गातुविदो गातुं वित्त्वा गातुमित मनसस्पत इमं नो देव देवेषु यज्ञꣳ स्वाहा वाचि स्वाहा वाते धाः स्वाहेत्युदूहति स्रुचं निनयति प्रणीता उपोत्थाय यजमानो दक्षिणेन पदा विष्णुक्रमान्क्रमते संतिष्ठत आमावास्यं वा[2] पौर्णमास्यं वा हविः ॥२१॥ सप्तदशः ॥

इति प्रथमः प्रश्नः ॥

---

१ अतिक्रम्य Bo H, आक्रम्य T.

२ om. JB; वा om. both times Bo.

अथोपव्याहरणं। विज्ञायते क्रत्वादौ क्रतुकामं कामयीत[1] यज्ञाङ्गादौ यज्ञाङ्गकाममिति। प्राक्कूलान्दर्भान्संस्तीर्य तेषु प्राङ्मुखो यजमान उपविश्य जपति याः पुरस्तात्प्रस्रवन्त्युपरिष्टात्सर्वतश्च याः। ताभी रश्मिपवित्राभिः श्रद्धां यज्ञमारभे॥ देवा गातुविदो गातुं यज्ञाय विन्दत। मनसस्पतिना देवेन वाताद्यज्ञः प्रयुज्यतामिति[2] श्रद्ध एहि[3] सत्येन त्वा ह्वयामीत्याकूत्या वेदनं करोत्याकूत्यै त्वा कामाय त्वा समृधे त्वा पुरो दधे। अमृतत्वाय जीवसे॥ आकूतिमस्यावसे काममस्य समृध्यै। इन्द्रस्य युञ्जते धियः॥ आकूतिं देवीं मनसः पुरो दधे यज्ञस्य माता सुहवा मे अस्तु। यदिच्छामि मनसा सकामो विदेयमेनद्धृदये निविष्टमिति। मनसा चित्तं संकल्पयते चित्तैः। सर्वकामो ऽग्नीनाधास्य इत्यग्न्याधेये। स्वर्गकामो दर्शपूर्णमासाभ्यां यक्ष्य इति दर्शपूर्णमासयोः। स्वर्गकामश्चातुर्मास्यैर्यक्ष्य इति चातुर्मास्येषु। स्वर्गकामः पशुना यक्ष्य इति पशुबन्धे। स्वर्गकामः सोमेन यक्ष्य इति सोमे। स्वर्गकामो ऽग्निं चेष्य इत्यग्निचये। ऽहीने ऽहर्गणे वा यथाकामो यत्कामो वा यजते। तन्म ऋध्यतां तन्मे समृध्यतां तन्मे संपद्यतां काम इत्यथर्त्विजां[4] प्रतिवचनं तत्त ऋध्यतां तत्ते समृध्यतां तत्ते संपद्यतां काम इत्यों तथेति प्रतिवचनम्। ॥ १ ॥

---

१ Thus Be JF Keś.; कामयेत BT; H corrupt.

२ After इति B has श्रद्धामाह्वयते.

३ Thus HBT; एहीति JF; एहि इति Be.

४ Thus BHT, अथ ऋत्विजां the other MSS.

अथर्त्विजो[1] देवयजनं याचते। ऽध्वर्यो देवयजनं मे देहीत्यध्वर्युमादित्यो देवो दैव्यो ऽध्वर्युः स ते देवयजनं ददात्विति तथेति प्रतिवचनं। ब्रह्मन्देवयजनं मे देहीति ब्रह्माणं। चन्द्रमा देवो दैव्यो ब्रह्मा स ते देवयजनं ददात्विति तथेति प्रतिवचनं। होतर्देवयजनं मे देहीति होतारमग्निर्देवो दैव्यो होता स ते देवयजनं ददात्विति तथेति प्रतिवचनमुद्गातर्देवयजनं मे देहीत्युद्गातारं। पर्जन्यो देवो दैव उद्गाता स ते देवयजनं ददात्विति तथेति प्रतिवचनꣳ। सदस्य देवयजनं मे देहीति सदस्यमाकाशो देवो दैवः सदस्यः स ते देवयजनं ददात्विति तथेति प्रतिवचनꣳ। होत्रका देवयजनं मे दत्तेति होत्रकानापो देव्यो दैव्या होत्राशꣳसिन्यस्ता स्ते देवयजनं ददत्विति तथेति प्रतिवचनं। चमसाध्वर्यवो देवयजनं मे दत्तेति चमसाध्वर्यून्रश्मयो देवा दैवाश्चमसाध्वर्यवस्ते[2] ते देवयजनं ददत्विति तथेति प्रतिवचनमपि वा न देवयजनं याचत। आदित एव तीर्थे स्नात्वोदेत्याहतं वासः परिधाय। शुक्लो हैव शुचिः पूतो मेध्यो विपाप्मा ब्रह्मचारी सहकारिप्रत्यय आ चतुर्थात्कर्मणो ऽभिसमीक्षमाणो वेदकर्माणि प्रयोजयेत्प्रागपवर्गाण्युदगपवर्गाणि वा प्राङ्मुखः प्रदक्षिणं यज्ञोपवीती दैवानि कर्माणि करोति। दक्षिणामुखः प्रसव्यं प्राचीनावीती पित्र्याणि। तिष्ठन्नासीनः प्रह्वो वा यथान्यायं। छन्दोगब्राह्मणं यथा वै दक्षिणः पाणिरेवं

---

१ Thus HJT' Be, अथ ऋत्विजो BJ.

२ Thus T, दैव्याश्च° the other MSS.

देवयजनं । यथा मध्यस्तथा पितृयजनं । यथा पितृयजनं तथा श्मशानकरणं । यथा श्मशानकरणं तथाभिचरणीयेष्विष्टिपशुसोमेष्वादित एव[1] पुरोदकं देवयजनं यस्मादन्यत्पुरस्तात्समन्तिकं देवयजनं न विन्देयुरुत्तरतो देवयजनमाचमतिग्निनष्टि । ॥ २ ॥ प्रथमः ॥

अथर्त्विजां वरणं । विज्ञायते ब्राह्मणा[2] ऋत्विजो योनिगोत्रश्रुतवृत्तसंपन्ना[3] अविगुणाङ्गा[4] अनतिरिक्तिनो । न परिख्यातिक्रान्ता नान्तगा नान्यजा नाननूचाना[5] । शालेयशालेयपुचिकापुंश्चपर्श्चेसहोढकानीनानुशावरद्विप्रवरान्परिशाप्याङ्गिरसो[6] ऽध्वर्युर्वासिष्ठो ब्रह्मा वैश्वामित्रो होतायास्य उद्गाता कौषीतकः सदस्यो । ऽवशिष्टा[7] भृगवो ऽङ्गिरसो वा । योनिर्वृत्तं विद्या च प्रमाणमित्येके । तांस्त्वेव वृणीताध्यापकानाङ्गानेव वृणीताकुनखिनमध्वर्युमकिलासिनं ब्रह्माणमखण्डं[8] होतारमकरालमुद्गातारमशिपिविष्टं सदस्यमथ[9] प्रतिप्रस्थाता नेष्टोन्नेतेत्यध्वर्युपुरुषा । ब्राह्मणाच्छंस्याग्नीध्रः पोतेति ब्रह्मणो । मैत्रावरुणो ऽच्छावाको

१ आदित एव found only in Be F, but commented on by Bh

२ Thus H Be BF, ॰णान् the other MSS.

३ Thus Be BHF ; संपन्नाः T ; संपन्नान् J.

४ Thus all except J which has ॰णाङ्गान् ।

५ Thus H Be BT. नाननूचानान् J, नानूचानां F.

६ Thus, or परिशाप्य Be HFJ, परिशप्य T, परिशाप्यं B.

७ Thus Venk in his bhasya on the Karmanta ; the MSS. have वशिष्टा or वसिष्ठा except F, which has वशि ।

८ Thus BT and J (sec. m.) ; खण्डं Be HFJ (pr. m.)

९ अथ om. BT Be.

ग्रावस्तुदिति होतुः । प्रस्तोता प्रतिहर्ता सुब्रह्मण्य इत्युद्गातुरभिगरो ध्रुवगोपः सङ्ख्याव इति[1] सदस्यस्य । स्वप्रधाना[2] । स्वस्वप्रधाना[2] इत्येके[2] । दश वैकादश वा चमसाध्वर्यवो । ऽन्यहविष्काभिः परिक्रीता भवन्तीति विज्ञायते । तस्मादग्निहोत्रस्य यज्ञक्रतोरेक ऋत्विग्दर्शपूर्णमासयोश्चत्वार ऋत्विजो ऽध्वर्युर्ब्रह्मा होताग्नीध्र इति । चातुर्मास्येषु प्रतिप्रस्थाता पञ्चमः । पशुबन्धे मैत्रावरुणः षष्ठः । सर्वे सौम्ये ऽध्वरे । तान्कर्मणःकर्मणो वृणीतैकैकमुपसंगृह्य चोदयेदमावहमाध्वर्यवेण त्वा गच्छामि याजयतु मां भवानिति । ब्रह्मत्वेन हौत्रेणौद्गात्रेण सादस्येनेति । न सदस्यो विद्यत इत्येके । स्वेनस्वेन कर्मणा होत्रकान्[3] होत्रकानित्येके[3] । तत्पुरुषा होत्रकाश्चमसाध्वर्यवश्चाध्वर्युर्वा ऋत्विजां प्रथमो युज्यते तेन स्तोमो योक्तव्य इति । ॥ ३ ॥

आदित्यो देवो दैवो ऽध्वर्युः स मे ऽध्वर्युरध्वर्यो ऽध्वर्युं त्वा वृण इत्यध्वर्युमादित्यो देवो दैवो ऽध्वर्युः स ते ऽध्वर्युस्तेनानुमतः कर्मैवाहं करिष्यामीत्यों तथेति प्रतिवचनं । चन्द्रमा देवो दैवो ब्रह्मा स मे ब्रह्मा ब्रह्मन् ब्रह्माणं त्वा वृण इति ब्रह्माणं । चन्द्रमा देवो दैवो ब्रह्मा स ते ब्रह्मा तेनानुमतः कर्मैवाहं करिष्यामीत्यों तथेति प्रतिवचनमग्निर्देवो दैवो होता

१ सङ्ख्याव B Be JH, संख्यावयति T, सङ्ख्यावयति F, with स Bh.

२ Thus Bo, स्वप्रधानाः स्वप्रधाना इत्येके J; स्वप्रधान स्वस्वप्रधान इत्येके B; स्वधान स्वस्वप्रधानाहत्येके F; स्वप्रधाना इत्येके H; स्वस्वप्रधाना इत्येके T.

३ Thus B; होत्रकाश्च होत्रका इत्येके F; होत्रकान्होत्रकानित्यके JHF; Bo om न होत्रकान्।

स मे होता होतर्होतारं त्वा वृण इति होतारमग्निर्देवो दैवो होता स ते होता तेनानुमतः कर्मैवाहं करिष्यामीत्योँ तथेति प्रतिवचनं। पर्जन्यो देवो दैव उद्गाता स म उद्गातोद्गातरुद्गातारं त्वा वृण इत्युद्गातारं। पर्जन्यो देवो दैव उद्गाता स त उद्गाता तेनानुमतः कर्मैवाहं करिष्यामीत्योँ तथेति प्रतिवचनमाकाशो देवो दैवो सदस्यः स मे सदस्यः सदस्य सदस्यं त्वा वृण इति सदस्यमाकाशो दैवो देवः सदस्यः स ते सदस्यस्तेनानुमतः कर्मैवाहं करिष्यामीत्योँ तथेति प्रतिवचनमापो देव्यो दैव्या होत्राशंसिन्यस्ता मे होत्राशंसिन्यो होत्रका होत्रकान्वो वृण इति होत्रकानापो देव्यो दैव्या होत्राशंसिन्यस्तास्ते होत्राशंसिन्यस्ताभिरनुमताः कर्मैव वयं करिष्याम इत्योँ तथेति प्रतिवचनं। रश्मयो देवा दैवाश्चमसाध्वर्यवस्ते मे चमसाध्वर्यवश्चमसाध्वर्यवश्चमसाध्वर्यून्वो वृण इति चमसाध्वर्यून्रश्मयो देवा दैवाश्चमसाध्वर्यवस्ते ते चमसाध्वर्यवस्तैरनुमताः कर्मैव वयं करिष्याम इत्योँ तथेति प्रतिवचनं। वृतोऽवृतो जपति महन्मे ऽवोचो यशो मे ऽवोचो भगो मे ऽवोचो भर्गो मे ऽवोचस्तपो मे ऽवोच स्तोमं मे ऽवोचः क्लृप्तिं मे ऽवोचो भुक्तिं मे ऽवोचो विश्वं मे ऽवोचः सर्वं मे ऽवोचः सर्वं मे कल्याणमवोचस्तस्मावतु[1] तस्माविशतु तस्मा जिन्वतु तेन भुक्षिषीय देवो देवमेतु[2] सोमः सोममेत्वित्योँ तथेति प्रतिवचनम् ॥ ४ ॥

---

[1] Thus only T, the other MSS.: तस्माभवतु।

[2] Thus only F. the other MSS. have here and further on एति instead of एतु, TB omit the whole passage; cp. Pañc. Br. I. 1. 2.

[1]सिंहे मे मन्युर्व्याघ्रे मेऽमरामयो वृके मे क्षुद्वृषे मे घर्षिर्धन्वनि मे पिपासा राजन्ये मेऽशनायाग्नौ मे तन्द्रिर्गर्दभे मेऽघः[2] [illegible]के[3] मे ह्रीरश्वत्थे मे वेपथुः कूर्मे मेऽङ्गरोगो वस्ते मेऽपचर्यांग्निये मे मृत्युर्व्याहव्ये मे पाप्मा सपत्ने मे निर्ऋतिर्दुष्कीर्तौ मे वृद्धिः परस्वति मेऽसम्वृद्धिः खड्गे म आर्तिर्गवये म आन्ध्यं गौरे मे बाधिर्यम्हंसे मे शोको गोधायां मे खेदो[4] जरायां मे हिमः कृष्णशकुनौ मे भीरुता कश्रे मे पापो गन्ध उलूके मे ऽभ्यमः[5] कोके म ईर्ष्या मर्कटे मे दुर्बुद्धिः कुकले मे मङ्खोपले मे प्रष्योह्ये[6] मे तृष्णार्थे मे श्रमो ऽश्वां म आध्यं कोशे मे गन्धः कुमार्यां मेऽलङ्कारः सूकरे मे क्रन्दथुः[7] पृदाकुनि[8]

---

१ The construction of the text of this khaṇḍa is extremely difficult. I compared also the printed Prayogamālā of Veṅkaṭeśvara (Vol. II, fol. 36), the MS. I. O. 288, fol. 12, a very old MS., corrected, and the Gṛhyaprayoga according to the MS. of Burnell's collection The MSS. have, of course, nowhere the avagraha.

२ Thus only B and Pray. Mālā, मेरिमः the other MSS.

३ Thus Be, अम्यके IO, अस्मके H, मध्यके FT, मस्वके J, मंचके B, मंधुके Pray. M.

४ Thus Be, the other MSS. खेदो ।

५ Thus all except T which has अयमः ।

६ प्रष्यो॰ TB, IO, प्रोष्यो F, प्रष्वो Be, प्रश्वो H, प्रभो J. Perhaps ऽप्रष्या is to be read ?

७ Thus H ; कदथुः IO, क्रंदथुः Pray. M. ; क्रदथुः the other MSS.

८ Thus all except Pray. M. : प्रदाकुनि. Probably पृदाकुनि is to be read.

मे स्वप्नो ऽजगरे मे दुःस्वप्नो विधुति मे क्षयथो[1] लोभायां मे क्लेदः ऋषभे[2] मे पाप्मा लक्ष्मी श्लोषु मे ऽनृतमजासु मे कर्कशो व्रात्ये म ईत्या शूद्रे मे स्तेयं वश्य मे ऽकार्मकृत्यं[3] राजन्यबन्धुनि मे ऽज्ञानं नैषादे मे ब्रह्महत्या कुलिङ्गे मे स्वयुवलके[4] मे विलाप उद्रिणि मे वमतिः[5] किंपुरुषे मे रोदो द्वीपिनि मे निष्टपद्धुस्तिनि मे किलासः शुनि मे दुरिमः स्वावन्त्येषु[6] मे म्लेच्छो विदेहेषु मे ग्लौपथो[7] मघावर्षेषु मे श्लौमूजवत्सु मे तप्मा दुन्दुभौ मे कासिके स्वाकुषु[8] मे पित्तं कलिङ्गेषु मे ऽमेध्यमश्वतर्यां मे ऽप्रजस्ता पुंश्चल्यां मे दुश्चरितमाखुनि मे दन्तरोगो मक्षिकायां मे श्वस्कशः[9] शुके मे हरिमा मयूरे मे अस्था वृषे मे जरा पापे मे पापवादो ऽप्सु मे श्रमो ब्रह्मोज्झे मे किल्बिषमपेहि पाप्मन्पुनरपनाश्रितो भवा नः पाप्मन्सुकृतस्य लोके पाप्मन्धेह्यविह्रुतो[10]

---

१ Thus Be BHT, क्षयथो F, क्षयथो J, क्षयथो Pray. M.

२ Thus BJT Pray. M., Prayoga Burnell; ऋषभे H, ऋषभे Be F, IO.

३ Thus (without avagraha) Be BHJT; कर्मकृत्यं F, Pray. M.

४ Thus Be BJHT, IO, Pray.; उलुले F; कुलवे Pray. M.

५ वमति: Be BHFT, IO, Pray; वमतिः J, Pray M. Is the word व्यमतिः or a subst. connected with वमिति?

६ Thus Be BHFT, Pray., Pray. M.; स्वाव॰ J, IO.

७ Thus Be JT; मौयथो F, मौपथुर् B, H uncertain, ग्लिपथुः Pray, गपथो IO. वपथो Pray. M.

८ Thus BT Pray., the other MSS. कामिके॰।

९ Thus Be BJHF, श्वश्कशः T, श्वस्कुशः Pray. M.

१० Without the least doubt the tradition of these verses according to the Baudhāyanīns is corrupt. A comparison with Ath. Saṃh VI. 26 proves that we ought to read पदक्रमाम् (comp. नः) instead of अविह्रुतो and अपाहि instead of अपाहि।

यो नः पाप्मन्न जहासि तमु त्वा जहिमो वयमन्यत्रास्मन्नि-विशतात्॑ सहस्राक्षो अमर्त्यो यो नो द्वेष्टि स रिष्यतु यमु द्विष्मस्तमु जहीत्यथाप्सु निनाय उपहन्ति सुमित्रा न आप ओषधयः सन्त्विति तां दिशमेता अप उत्सिञ्चति॑ यस्यामस्य दिशि द्वेष्यो भवति दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्यथाप उपस्पृश्य यथेतं प्रविशन्ति ॥ ५ ॥ द्वितीयः ॥

अथेदमग्न्याधेयं तस्य कः कर्मण उपक्रमो भवतीत्युक्ता-न्यृतुनक्षत्राण्युक्तमात्मनः पुरश्चरणं कथमस्यानुपूर्व्यं॑ भवति स्नानपवनमन्त्राचमनमन्त्रप्रोक्षणपुण्याहवाचनानि अह्नामाहृत्या-कृत्वा वेदनं कृत्वोपव्याहृत्यर्त्विजो॑ वृत्वार्हयित्वा देवयजनं याचित्वा देवयजनमादाय स्फ्यमादायान्तरेण वेद्युत्करावुदङ्ग्मेन प्रपद्य जघनेन गार्हपत्यं तिष्ठन्प्राचीनं॑ स्फ्येन गार्हपत्यस्याय-तनमुद्धन्त्युद्धन्यमानमस्या अमेध्यमप पाप्मानं यजमानस्य हन्तु । शिवा नः सन्तु प्रदिशश्चतस्रः शं नो माता पृथिवी तोकसा-तेत्यथैनदद्भिरवोक्षति शं नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये । शं योरभिस्रवन्तु न इत्येवमेवास्याहार्यपचनस्यायतन-मुद्धन्त्येवमेवाहवनीयस्यै॑वमितरयोर्यदि करिष्यन्भवत्यथान्तरेण

---

१ Thus Bo HF. 10; the other MSS. •वाभिवि• or •वाभावि• ।

२ Thus only B Bo and partially T, cp. Pray M loc. cit. the other MSS. have this passage as infra IV. 7, s f.

३ Thus all except H, which has पूर्वं ।

४ Thus BTJ, कृत्वार्त्विजो F, कृत्व ऋत्विजो Bo H

५ Thus BT, the other MSS. प्राचीनं ।

यद्राज्यं पयो वानडुहस्तन्तुता इति । गौरेवाग्न्याधानाग्न्याधेयसम्नात्[1] अम्बरीषं वोत्तपनीयं वाभिप्रवसन्नपि वौपावसथमेकभिप्रवसन्नर्धमौपासनं कुर्वन्ति सर्वं वा । प्राक्छौदनिकमौपासनं कुर्वन्ति । सो ऽत्र वैव हि क्रियत इति । समानं कर्म संभारनिर्वपणादथ तृतीयः संभाराणां त्रेधा विभज्य सभावसथ्ययोराहवनीये वा सभावसथ्ययोः संकल्पः । समानं कर्म समिदाधानात्पर्यपत्र नानावृक्षीयाः समिधो ऽभ्यादधाति । कथमस्यानुपूर्व्यं भवत्यश्वत्थस्योदुम्बरस्य पर्णस्य शमी च विकङ्कतस्येत्येतदस्यानुपूर्व्यं भवति । कथमु खल्वैन्द्राग्नादित्ययोरन्त इत्यैन्द्राग्नादित्ययोरन्त[2] उदग्वपदिकः सृजेत्ततो ऽन्यं दग्धदोषमर्थमुद्धरेदिति । तन्त्रसमास[3] एवैतदुपपद्यते नान्यत्र प्रणीतस्याग्नेर्लौकिकत्वाद्यस्मिन्होमा क्रतवः [4]स्यात्सो ऽग्निः । कर्मान्तं[5] तस्य धारणमित्यपवृत्ते कर्मणि लौकिकः संपद्यते । प्रसिद्धानि तनूहवींषि । प्रसिद्धा अन्वाधेयदक्षिणा ददाति । तास्त्वाधिगच्छेदाशाङ्क्षेतावन्ति मन्वान्वौदनान्यैतावतो दद्यात्तेनो हैवैतं

---

१ Thus HTJ; गौरेव धामाम्यात् B; गौरेवांशसमाम्नात् F; गौरेवांशसमाम्नात् Be.

२ Thus only T; Be °योरंत्य (the first time); J कथमयैन्द्राग्ना etc. as T; B om. इत्यै°न्त; H incomplete here; F इतींद्रा° instead of इत्यैन्द्रा° ।

३ तंत्र or तन्त्र Bo BTJ; तत्र HF.

४ Thus HB Be; स्यात् om. T.

५ अग्निकर्मा° FT.

काममवाप्नोतीत्येकां गां दक्षिणां दद्यादिति पैङ्ग्यायनि-ब्राह्मणं भवति । न सेनाग्निचिताग्निः स्याद्विज्ञायते[1] ह देवानां वा एषो ऽन्यतमो य आहिताग्निरित्यथ यदग्निमुद्धरति सहस्रं तेन कामदुघो ऽवरुन्द्धे । ऽथ यदग्निहोत्रं जुहोति सहस्रं तेनेत्यपरिमितमेवेदमुक्तं भवति[2] । ॥ ७ ॥ तृतीयः ॥

अथाग्न्याधेयस्योपवसथ इत्युपकल्पयते गां माँऽसवासमवतं वासश्चतुर उदकुम्भाँऽश्चौदुम्बराञ्छूलानौदुम्बरीं[3] दर्वीमेकां वपाश्रपणीमविशाखामौदुम्बरीमेव सर्वानेवान्याञ्चाकौपाकात्पे-त्ययज्ञिकान्संभारानेकोपवर्हणे[4] आञ्जनाभ्यञ्जने आज्यं तृण-मुष्टिं स्फ्यं स्रुवमिति । दक्षिणत एतत्परिश्रितं भवति । तस्यैतस्मिन्परिश्रिते प्राङासीनस्य केशान्तं करोति तूष्णीं । शीर्षि दर्भपुञ्जीलान्युपनियम्य वपति वपे[5] प्रवपे[6] देवेन सवित्रा प्रसूतो ब्रह्मणा संशितो ऽहं यानि म इत ऊर्ध्वं लोमानि तानि मे स्वस्तये सन्त्वित्यथैनमुपकेशमश्मश्रु °निकृन्तनखमुदक-

---

१ The words न से° ... स्यात् are omitted by BT.

२ Be HFJ repeat the last clause: अपरि° ... भवति; BT om. अपरिमितं।

३ Thus Be H; °बराञ्छूलान् T; °बरांश्छूलान् BJ, °बरान्छक्खलान् F.

४ ञ्चाकौपाकात् corrected acc. to Bh.; MSS. °कात्।

५ Thus T, वपेत् the other MSS., also Keś.

६ Thus F, प्रवपेत् the other MSS. except H, which omits the syllable पे. The yajus seems to begin with वपे।

७ Thus only Be, °निकृन्त the other MSS.

पानान्याहरति[1] मधुपानं क्षीरपानम् उदकपानं यद्वा. भवत्यन्नब्राह्मणेभ्यो ददात्यन्वकुशिनवत्येतद्वः पितरः पितामहाः प्रपितामहाः पानमित्येकैकेनोदकुम्भेन मार्जयति तूष्णीं। तद्यथान्यथैवोपविशन्ति चत्वारः पितापुत्राः। पिता पुरस्ताज्ज्येष्ठो दक्षिणतोऽनुजः पश्चात्कनिष्ठ[2] उत्तरतो। द्वादशाचाग्निपिता प्रक्रमन्ति। तद्विजयते। द्वादश ज्येष्ठं विजयते। द्वादशानुजं विजयते। अथ ये ऽतिशिष्यन्ते तान्कनीयान् अनुपसमूहन्त्य[3] यदि द्वौ भवतो द्विरायामः पितैव यद्येको जाया तृतीयाथ यदि नैव भवन्त्युभौ द्विरायामौ जायापती। एष एव पितृ न्याय। एष एव[4] द्वयोः। शतं शतमित्येव[5] व्यपगच्छन्ति। धूता गौरित्युक्तोच्छिष्टान्येभ्यो बर्हिरादाय गामुपाकरोति पितृभ्यस्त्वा पितामहेभ्यस्त्वा. प्रपितामहेभ्यस्त्वा जुष्टामुपाकरोमीति। तूष्णीमित्येके। ऽथैनामद्भिः प्रोक्षति पितृभ्यस्त्वा पितामहेभ्यस्त्वा प्रपितामहेभ्यस्त्वा जुष्टां प्रोक्षामीति। तूष्णीमित्येके। तामथैव प्रतीचीनशिरसीं[6] दक्षिणापदीं संज्ञपयन्ति। तस्यै संज्ञप्ताया अद्भिरभिषेकं प्राणानाप्याययन्ति तूष्णीं। तूष्णीं वपामुत्खिद्य हृदयमुद्धरति प्रज्ञा-

१ Thus BF and Keś. sec. m.; आहारयति Be HJ, Keś. pr. m.; आहारानयति T.

२ Thus B Be J and Keś.; कनिष्ठ H; कनीयान् the other MSS.

३ Thus TBJ, the other MSS. more or less corrupt.

४ एव only in B Be H Bh. ५ एव B Be HF, एवं TJ.

६ Thus all the MSS.

तानि यावद्गानानि प्रज्ञातौ च मतस्नू[1] तान्येतेष्वेव शूलेषूपनिष्यैतस्मिन्नेवाग्नौ[2] श्रपयन्ति । शृतायां वपायां पञ्च स्रुवाहुतीर्जुहोति ॥ ९ ॥

याः प्राचीः संभवन्त्याप उत्तरतश्च याः । अद्भिर्विश्वस्य भुवनस्य धर्त्रीभिरन्तरन्यं पितुर्दधे स्वधा नमः स्वाहा ॥ अन्तर्दधे पर्वतैरन्तर्मह्या पृथिव्या । दिवा दिग्भिरनन्ताभिरूतिभिरन्तरन्यं पितामहाद्दधे स्वधा नमः स्वाहा ॥ अन्तर्दध ऋतुभिः सर्वैरहोरात्रैः ससन्धिकैः । अर्धमासैश्च मासैश्चान्तरन्यं प्रपितामहाद्दधे स्वधा नमः स्वाहा ॥ यन्मे माता प्रलुलोभ चरत्यननुव्रता । तन्मे रेतः पिता वृङ्क्तामाभुरन्योपपद्यताꣳ स्वधा नमः स्वाहा ॥ यदः क्रव्यादक्रमदस्मल्लोकादयम्प्रणयज्जातवेदाः । तदो ऽहं पुनरावेशयाम्यरिष्टाः सर्वैरङ्गैः संभवत पितरः स्वधा नमः स्वाहेति । षेधा वपां विच्छिद्यौदुम्बर्या दर्व्या जुहोति सोमाय पितृमते शुष्मिणे जुष्टो हविः । वाजिजिदं जुषस्व नः स्वजा हव्यं देवेभ्यः पितृभ्यः स्वधा नमः स्वाहा ॥ अग्निरस्वान्तमूतये यमं पितृमन्तमाहुवे । वैवस्वते दमह्वे नः स्वजा हव्यं देवेभ्यः पितृभ्यः स्वधा नमः स्वाहा ॥ यदग्ने कव्यवाहन पितॄन्यक्ष्यृतावृधः । प्र देवेभ्यो वहा[3] हव्यं पितृभ्यश्च स्वजा हव्यं देवेभ्यः पितृभ्यः स्वधा नमः स्वाहेति ।

१ Thus all the MSS.

२ Thus only TJ, the other MSS. corrupt; comp. Baudh. gṛhs. I. 1.

३ वह BF.

तूष्णीं दर्वीमभ्याधाय पिण्डानामावृतैतान्यवदानानि ददाति हृदयमेवाग्रे ऽथ सव्यं मतस्नमथ दक्षिणमेतत्ते ततासौ ये च त्वामनु याꣳश्च त्वमन्वाम्बखेषा[1] ते तत स्वधाक्षितिर्यावती पृथिवी तावती ते मात्रा तावतीं त एतां मात्रां भूतां ददामि पृथिव्या क्षितमपि तताय मा क्षेष्ठा इति । द्वितीयं ददात्येतत्ते पितामहासौ ये च त्वामनु याꣳश्च त्वमन्वाम्बखेषा ते पितामह स्वधाक्षितिर्यावदन्तरिक्षं तावती ते मात्रा तावतीं त एतां मात्रां भूतां ददाम्यन्तरिक्षेण क्षितमपि पितामहाय मा क्षेष्ठा इति । तृतीयं ददात्येतत्ते प्रपितामहासौ ये च त्वामनु याꣳश्च त्वमन्वाम्बखेषा ते प्रपितामह स्वधाक्षितिर्यावती द्यौस्तावती ते मात्रा तावतीं त एतां मात्रां भूतां ददामि दिवा क्षितमपि प्रपितामहाय मा क्षेष्ठा इत्यत्र पितरो यथाभागं मन्दध्वमित्युक्त्वा चैकैकेनोदकुम्भेन मार्जयति तूष्णीमेभ्यो गामुपपरेत्य लोहितमुपप्रवर्तयति यानि रक्षांꣳस्यसृग्भागानि ये चापि पितरो हरन्तां विहरन्तां तृप्यन्तु रुधिरस्य ते ॥ ये नः पतिता गर्भा असृग्भाज उपासते । तेभ्यः स्वजा स्वधा नमस्तृप्णुवन्तु मदन्तु च ॥ ये च आमा ये च[2] पक्का ये च दुष्टाः पतन्ति नः । तेभ्यः स्वजा स्वधा नमस्तृप्णुवन्तु मदन्तु च ॥ ये कुमारा वा स्त्रियो

---

१ Here and in the correspond ng passages further on the MSS. have °[illegible] instead of °[illegible] ।

२ om. RF and two MSS. of the grhya-sutra.

ये ऽविज्ञाताः पतन्ति नः। तेभ्यः स्वधा स्वधा नमस्तृप्यन्तु मदन्तु येऽत्रागत्यान्नं ददात्यथाशनं ददात्यथ वासांसि ददात्यथ पितॄन्नमस्कारैर्विपर्यासमुपतिष्ठते ऽथ वीरं याचते ऽथैनानुत्थाप्य प्रवास्य निवृत्याभिमन्त्र्य आक्रयते मनो न्वाह्वामह आ न एतु मनः पुनः पुनर्नः पितरो मन इत्यथैतदहतं वास एवंविदे ब्राह्मणाय दत्त्वान्यदमनीयं[1] वासः परिधाय दक्षिणोपपरेत्याग्निर्मार्जयते ॥ १० ॥

यासु गन्धा रसा वर्णा बलं च निहिते[2] शुभे। ता न आपः शिवाः सन्तु दुष्कृतं प्रवहन्तु मे ॥ या ऊर्जमभिषिञ्चन्ति देवप्रेषिता महीम्। ता न आपः शिवाः सन्तु दुष्कृतं प्रवहन्तु मे ॥ यासां निष्क्रमणे सर्वमिदं जायते जगत्। ता न आपः शिवाः सन्तु दुष्कृतं प्रवहन्तु मे ॥ यासामिमे पञ्च लोकास्तेजसा यशसावृताः। ता न आपः शिवाः सन्तु दुष्कृतं प्रवहन्तु मे ॥ याः प्राचीर्या दक्षिणा याः प्रतीचीर्या उदीचीर्या ऊर्ध्वा रेवतीर्मधुमतीरापः स्रवन्ति शुक्राः। ता न आपः शिवाः सन्तु दुष्कृतं प्रवहन्तु म इत्यथैतदमनीयं वासो निमुच्यान्यत्परिधाय प्राजापत्ययर्चाग्निरिद्धेति प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इत्यथोल्मुकमपिसृजत्यभूद्दूतो[3] हविषो जातवेदा

१ Thus H Bo J; वमनीयं the other MSS.

२ Thus Bo HTF; निषिषिते B; निषिवेषु J.

३ Thus HBTJ Be; F reads with Āp. Hir. Bhār. the mantra with भो।

अवाङ्ख्यानि सुरभीणि कृत्वा। प्रादाः[1] पितृभ्यः स्वधया ते अक्षन्प्रजानन्नग्ने पुनरप्येहि देवानित्यथैतान्यवदानानि ब्राह्मणेभ्यो ददाति हृदयमेवाग्रे ऽथ सव्यं मतस्नमथ दक्षिणं यथाग्रङ्गमन्नं कुरुते। गामेतामष्टम्यः कृत्वा ब्राह्मणेभ्यो वरं[2] ददाति। स[3] ये ह के चैतस्यै मांसं लभन्ते सर्वे ह वा अस्यै ते गोभाजश्च भवन्त्यामात्ये[4] अथानभ्यातानाभ्याद्रमूत इति कृत्वामात्यहोमाञ्जुहोत्येष ह वा उपवसथ। उप ह्यस्मिन्देवा वसन्ति प्रातर्यक्ष्यामो वामं वस्वित्येतद्ध वै देवानां वामं वसु यदाग्नेयो ऽष्टाकपाल। उप हैनं वामं वसु गच्छति यस्य ह वा एतामेवंविद्वाग्नीः कल्पयते[5]। सर्वं पाप्मानं तरति। तरति ब्रह्महत्यामप पुनर्मृत्युं जयतीति होवाच प्रजापतिस्तानि ह वा एतानि कूष्माण्डानीत्याचक्षते काजवानीति[6] वामात्यहोमा इति वातीमोचा[7] इति वा। स यत्किं चास्मिन्लोके पापं

१ प्रादात् Be only २ om. Be H.

३ Thus T only: F ददाति स ऐ चैकेचैतस्यै; B Be H · ददात्यथैचयेके-चेतस्यै; J ददामियंचकेचैतस्यै; Bh. reads with स।

४ Thus T; B. गोभाजश्चो भवंसमात्ये; FH: गोभागश्चोभव (or वं; त्यनात्ये; J: गोभाजांतक्षिश्रेवाश्चोभवत्याजश्चोमात्य; Be presents the same reading as T, but चमात्ये instead of चामात्ये।

५ Thus B Be TH, the other MSS कल्पयति।

६ Uncertain The above given is the reading of T; काजपानीति J, काजपानिति F, काजयानीति HB Be: probably Maitr S. II. 1. 4 काजर्व is to be compared.

७ Thus TJF. वातिमोचा B Be H

कर्म करोति सर्वमायुरस्मान्निर्मुच्यानृणः स्वर्गं लोकमेतीति होवाच प्रजापतिः ॥ ११ ॥ चतुर्थः ॥

अग्नीनाधास्यमानो भवति स उपकल्पयत उपास्य सिकतास्याखूत्करं च वल्मीकवपां च सूदं च वराहविहतं च पुष्करपर्णं च शर्कराश्चेत्यष्टौ पार्थिवा । अथ वानस्पत्या अश्वत्थस्योदुम्बरस्य पर्णाश्च शमी च विकङ्कतस्याशनिहतश्च शमीगर्भावरणी[1] मुञ्जकुलायं चिविचिरस्याश्वत्थस्य तिस्रः समिध आर्द्राः सपलाशाः सप्ररोहाः प्रादेशमात्रीरप्रतिशुष्काग्राः षड्ढिरण्यशल्काँस्त्रीन्सौवर्णाँस्त्रीन्राजतानश्वं पूर्ववाहँ रथचक्रं ब्राह्मौदनिकान्व्रीहीन्सर्वौषधँ रोहितं चर्मानडुहं यानि यज्ञपात्राणीत्यथास्मा[2] अरणी आहरति यो अश्वत्थः शमीगर्भ आरुरोह त्वे सचा । तं ते हरामि ब्रह्मणा यज्ञियैः केतुभिः सहेत्यथातो नक्षत्राणामेव मीमाँसा । कृत्तिकास्वग्निमादधीत । रोहिण्यामग्निमादधीत । पुनर्वस्वोरग्निमादधीत । पूर्वयोः फल्गुन्योरुत्तरयोः फल्गुन्योश्चित्रायामित्यथात ऋतूनामेव मीमाँसा । वसन्ते ब्राह्मणोऽग्निमादधीत । ग्रीष्मे राजन्यः । शरदि वैश्यो । वर्षासु रथकार इत्यथो खलु यदैवैनँ[3] श्रद्धोपनमेदथादधीत । सैवास्यर्द्धिरिति । तदेतदा-

---

1 Thus B Bo HF ; शमी° TJ.

2 इति om. JF (H is defect here).

3 Thus BT Keś : यदेवैनँ JHF Be, but cp. Sāyaṇa on T. Br. I. 1. 2. 8 (page 13 of the commentary).

तेक्षातिवेलं वा अनूराधकर्षाय[१] वै ब्राह्मणं भवति यो रोहिण्यामग्निमाधत्त[२] ऋध्नोत्येव सर्वान्रोहान्रोहतीति । या वा वैशाख्याः पौर्णमास्या उपरिष्टादमावास्या भवति या वा संवत्सरस्य रोहिण्या संपद्यते तस्यामादधीतेत्यथास्यैतत्पुरस्तादेव जुष्टे देवयजने ऽगारं वा विमितं वा कारितं भवति । तस्य द्वे द्वारौ कुर्वन्ति प्राचीं च दक्षिणां च । मध्ये गार्हपत्यस्याय-तनं कुर्वन्ति । पुरस्ताद्द्वारदेशस्य विक्रामेष्वा[३]हवनीयस्यापि वा चतुर्निमिते । दक्षिणतो विषुवत्यन्वाहार्यपचनस्यापि वा यथा द्वौ भागौ प्राक् स्यातामेकः पश्चादित्येवं । केशश्मश्रू वपते । नखानि निकृन्तत । एवं पत्नी केशवर्जमुभौ मानुषेणालंकारेणालंकृतौ भवतो ऽहतवाससावथाभ्यां व्रतो-पायनीयं पाचयति[४] । तस्याशितौ भवतः सर्पिर्मिश्रस्य पयोमिश्रस्य । ॥ १२ ॥

अथाधिदेवसूर्ये याचति सर्वौषधमाज्यस्थालीं स्रुवाᳬ स्रुचं बर्हिर्नामो दीप्याङ्ककलानित्यैतत्समादाय संप्रच्छना अग्नीषं वोत्तपनीयं वाभिप्रव्रजन्ति । तस्मिन्दीप्याङ्ककलान्सं-प्रकीर्य बर्हिषा परिस्तीर्याज्यं विलाप्योत्पूयाञ्जलिनोपस्तौ-

---

१ Thus J (omitting स्तद्) and H; T: वातेक्षवातिवेलंवानवातुक्राय; B Be F: •तिवेलं (or वायों) ववायुक्राद्य ।

२ Thus HJT; वादधीत the other MSS.

३ Thus BIT (the last विक्रामे•); विक्रमे• FH Be.

४ Thus Be HJ, वाचयति T (grantha!) and F; वाचयति B.

र्वाभिघारितं सर्वौषधं जुहोत्यग्नये सर्वौषधाय पुष्टै प्रजननाय स्वाहेत्यथ यथाभ्यातानानाप्नुत इति कृताकृतहोमाञ्जुहोत्यथ स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा प्राजापत्यां जुहोति प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इत्यथापरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वाहुत्यां जुहोत्यन्वग्निरुषसामग्रमख्यदन्वहानि प्रथमो जातवेदाः । अनु सूर्यस्य पुरुत्रा च रश्मीननु द्यावापृथिवी आततान स्वाहेत्यथैतामन्वारभ्यते वा शरावे वा यजमानो गृह्णाम्यायुषे वो गृह्णामि तेजसे वो गृह्णामि तपसे वो गृह्णामि[1] वीर्याय वो गृह्णामि ब्रह्मवर्चसाय वो गृह्णामीत्यथैनानादायोपोत्तिष्ठत्यायुर्मामाविशतु भूतिर्मामाविशतु ब्रह्मवर्चसं मामाविशत्विति । तानध्वर्यवे संप्रदायोदायन्नन्वारब्धे यजमान । एतेनैव यथेतमेत्योत्तरेणागारं परीत्य[2] पूर्वया द्वारा प्रपद्य गार्हपत्यस्यायतने न्युप्योपसमादधाति । परिस्तृणाति । दक्षिणत उपविशतो ब्रह्मा च यजमानश्चाथैतद्धोत्रियं चर्मानडुहं अपरेणाग्निं प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति । तस्य मध्यमः काले चतुरः पात्र्यान्व्रीहीन्निर्वपति[3] ब्रह्मणे जुष्टं निर्वपामीति वा तूष्णीं वाथ निरुप्तानभिमृशत्याकूत्यै त्वा कामाय त्वा समृधे[4] त्वित्यथैतान्व्रीहीञ्छूर्पे समुप्याग्निरभ्युह्य चर्मोदूहत्यथैतस्मिन्नेव[5]

1 Before वीर्याय B ins.: ओजसे वो गृह्णामि । 2 प्रतीत्य B Bc.

3 T and Ke's, perhaps rightly, व्रीहीर्वा i. s. of व्रीहीन् ।

4 Thus all except T, which has समृद्ध्यै, but cp. T. Br. II. 5. 3. 2.

5 चतुर्वाने B.

चर्मण्युलूखलमुसले निधायावहन्त्यथैतेनैव पात्रेण चतुर उदपात्रानानयति यदि वौक्षिता स्थाली भवति । बहु वा अवौक्षिता पञ्च वा भूयसो वा । स समोदकः संपद्यते ॥१२॥

तं य एव कश्च[1] कुशलः परीन्धेन[2] श्रपयित्वाभिघार्योद्वासयत्यथैनमाघतिगव[3] ऋत्विग्भ्यः प्राङुपसंगच्छन्त एनमेत ऋत्विजो[4] ऽथैतां पात्रीं निर्णिज्योपस्तीर्य तस्यामेनमसंभिन्दन्निवोद्धरति । सर्पिरासेचनं कृत्वा प्रभूतमाज्यमानीयाथैतस्यैवौदनस्योपघातं[5] जुहोत्युपतिष्ठते वां प्र वेधसे कवये मेध्याय वचो वन्दारु वृषभाय वृष्णे । यतो भयमभयं तन्नो अस्त्वव देवान्यजे हेड्यान्स्वाहेत्यथैतांश्चतुर आर्षेयाननुत्तरतो ऽनुदिशमुपवेश्य ताननुपूर्वमाचमय्य[6] तेभ्य एनं भूमिं स्पृशन्ननुच्छिन्दन्निवोपोहति । त्रिः प्राश्य प्रप्राश्नन्ति[7] राद्धस्ते ब्रह्मौदन इति । तेभ्यः मापडं वत्सतरं ददात्यथैव उत्तरत आसीनो ब्राह्मणः श्यामकार्षं प्राश्नाति । तस्मै यदस्योपकल्पते[8] तद्ददात्यथ

---

1 कथन B Be and Keś.; कश्चित् T; कश्च the other MSS.

2 Thus HJ Be; परीधेन B; परिन्धेन T; परिधेन F.

3 Thus H Bh., Keś; चार्यतिमवम् B; चायतौबव Be J; चायतिगवे कार्ये F; चाय्यतिगं T.

4 Thus Be F; एतदृत्विजो HBJ; T om. एत।

5 Thus H; ॰वोदन॰ the other MSS.

6 चानुपूर्व्यम॰ J.

7 Thus H Be T F, Keś.; प्रप्राश्नन्ति the other MSS.

8 Thus F only; the other MSS. ॰कल्पयते।

यदाग्नेयमुच्छिष्यते तेन समिधो ऽभ्यादधाति समिधाग्निं दुवस्यत घृतैर्बोधयतातिथिम् । आस्मिन्हव्या जुहोतन स्वाहा ॥ उप त्वाग्ने हविष्मतीर्घृताचीर्यन्तु हर्यत । जुषस्व समिधो मम स्वाहा ॥ तं त्वा समिद्भिरङ्गिरो घृतेन वर्धयामसि । बृहच्छोचा यविष्ठ्य स्वाहेति । गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्य त्रिष्टुब्भी राजन्यस्य त्रिवर्म्यग्निमा त्वा त्रिवर्म्यायुर्दा अग्ने हविषो जुषाण इति जगतीभिर्वैश्यस्य जनस्य गोपा अजनिष्ट जागृविस्त्वामग्ने मानुषीरीळते विशः सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इति । समित्सु वत्सतरीं ददाति । ॥ १४ ॥

अथास्मा अरणी प्रयच्छन्नाह वाचंयमो भविष्यसि सꣳश्राधि यत्ते सꣳश्रिष्यमिति । स आह ब्राह्मणानाययतास्यं गोपायत संभारान्निधत्तेति । तस्य सुभिक्षमग्न्याधेयं भवति । आग्न्याधेयस्य समृद्धिर्यदाक्रुर्नाग्न्याधेये गां कुर्वीत घोरकपमिति । कुर्वीतैवापि[1] त्वेव न कुर्वीतापि वक्रीरपि कुर्वीतान्चैतस्य भवेत्पुण्या प्रशꣳसेति कात्यो[2] ऽथास्मा अरणी प्रयच्छति । ते प्रतिगृह्णाति मत्री विश्पत्नी सदने ऋतस्यावाची एतं धरुणे रयीणाम् । अन्तर्वत्नी जन्यं जातवेदसमध्वराणां जनयथः पुरोगाम् ॥ आरोहतं दशतꣳ शक्करीर्ममर्तेनाग्न आयुषा वर्चसा सह । ज्योग्जीवन्त उत्तरामुत्तराꣳ समां दर्शमहं पूर्णमासं यज्ञं यथा यजा इत्यथैने उपनिगृह्णाकृलिय-

---

१ Thus JFH Bb; कुर्वीतैवापि B; F totally corrupt.

२ cp. Dvaidha I, 16.

यतो जातो अग्निरेतयो गर्भं दधाथां ते वामहं ददे । तत्सत्यं यद्वीरं बिभृथो वीरं जनयिष्यथः । ते मत्प्रातः प्रजनिष्येथे ते मा प्रजाते प्रजनयिष्यथः । प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन सुवर्गे लोक इत्यथैनमनृतात्सत्यमुपनयति मानुषाद्दैव्यमुप- नयतीदमहमनृतात्सत्यमुपैमि मानुषाद्दैव्यमुपैमि दैवीं वाचं यच्छामीति । तं वाचंयमꣳ रात्रिं जागरयन्त आसते । अग्नैषाꣳ रात्रिमग्निमिन्धते अग्नैरग्निमिन्धान उभौ लोकौ सनेमहम् । उभयोर्लोकयोर्ऋध्वाति मृत्युं तराम्यहमित्युत्तरेण गार्हपत्यस्यायतनं कल्माषमजं बध्नाति तेनैनमाधास्यमानꣳ संख्यापयति प्रजा अग्ने संवासयाशाश्च पशुभिः सह । राष्ट्रा- ण्यस्मा आधेहि यान्यासन्सवितुः सव इति । ॥ १५ ॥

पञ्चमः[१] ॥

अथाध्वर्युरपररात्र आहृत्यारणी निष्टपति जातवेदो भुवनस्य रेत इह सिञ्च तपसो यज्जनिष्यते । अग्निमश्वत्थादधि हव्यवाहꣳ शमीगर्भाज्जनयन्यो मयोभूः ॥ अयं ते योनिर्ऋत्वियो यतो जातो अरोचथाः । तं जानन्नग्न आरोहाथा नो वर्धया रयिमित्यथैनमग्निꣳ मते समुप्य दक्षिणतो ज्वलयन्त आसते ।

---

१ According to Bhavasvāmin, who divides our second praśna in two parts (the second beginning after khaṇḍa 11), the adhyāya number is प्रथमः; the khaṇḍa number according to T, which has the same division, is 4, in B: 16, but the adhyāya number here also is प्रथमः.

ऽथैतान्यग्न्यायतनानि प्रहृत्यिपक्षेन परिलेपयत्यथ सतीघ्ँ संभाराणामादाय गार्हपत्यस्यायतने निवपति यत्पृथिव्या अनाप्तँ संबभूव त्वे सचा। तदग्निरग्ने ऽददात्तस्मिन्नाधीयतामयमिति। स यथोषानुपाधिगच्छति तज्जपति यददश्चन्द्रमसि कृष्णं तदपीहेत्यथैनानादधाति दिवस्त्वा वीर्येण पृथिव्यै महिम्ना। अन्तरिक्षस्य पोषेण सर्वपशुमादध इत्यथैनान्संप्रयौति सं वः सृजामि हृदयानि संसृष्टं मनो अस्तु वः। संसृष्टः प्राणो अस्तु वः॥ सं या वः प्रियास्तनुवः संप्रिया हृदयानि वः। आत्मा वो अस्तु संप्रियः संप्रियास्तनुवो ममेत्यथैनान्कल्पयति कल्पेतां द्यावापृथिवी कल्पन्तामाप ओषधीः। कल्पन्तामग्नयः पृथक्मम ज्यैष्ठ्याय सव्रताः॥ ये ऽग्नयः समनसो ऽन्तरा द्यावापृथिवी। वासन्तिकावृतू अभिकल्पमाना इन्द्रमिव देवा अभिसंविशन्त्वित्यथातिशिष्टानाँ संभाराणामर्धानादाय दक्षिणया द्वारोपनिर्हृत्यान्वाहार्यपचनस्यायतने निवपति यदन्तरिक्षस्यानाप्तँ संबभूव त्वे सचा। तद्वायुरग्ने ऽददात्तस्मिन्नाधीयतामयमिति। स यथोषानुपाधिगच्छति तज्जपति यददश्चन्द्रमसि कृष्णं तदपीहेति। तथादधाति। तथा संप्रयौति। तथा कल्पयत्यथैतेनैव यथेतमेत्यातिशिष्टान्संभारानादाय पूर्वया द्वारोपनिर्हृत्याहवनीयस्यायतने निवपति यद्दिवो ऽनाप्तँ संबभूव त्वे सचा। तदादित्यो ऽग्ने ऽददात्तस्मिन्नाधीयतामयमिति। स यथोषानुपाधिगच्छति तज्जपति यददश्चन्द्रमसि कृष्णं तदपीहेति।

तथादधाति । तथा संप्रयौति । तथा कल्पतत्यथ. गोमारꣳ समादिशति । स आह विहृता अग्नयो मा कश्चनान्तरेण संचारीदित्यथाध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाहृत्य[1] गार्हपत्यस्यायतन उपरि संभारेषु मुञ्जकुलायं निदधाति । तस्मिन्प्रतीचीनप्रजननामरणिं[2] निधाय दशहोत्रोत्तरारणिमवदधाति । स आह मन्थतेति । यजमानः प्रथमो मन्थति । यजमान उत्तमो मन्थति । जनयन्ति । जाते वरं ददामीति वाचं विसृजते । ऽथैनमुपतिष्ठते ऽजीजनन्नमृतं मर्त्यासो ऽस्रेमाणं तरणिं वीडुजम्भम् । दश स्वसारो अग्रुवः समीचीः पुमाꣳसं जातमभिसꣳरभन्तामित्यथैनमभिप्राणिति प्रजापतेस्त्वा प्राणेनाभिप्राणिमि पूष्णः पोषेण मह्यम् । दीर्घायुत्वाय शतशारदाय शतꣳ शरद्भ्य आयुषे वर्चसे जीवात्वै पुण्याय ॥ प्राणे त्वामृतमादधाम्यन्नादमन्नाद्याय गोभारं गुप्त्या इत्यथोद्गातारमाह रथन्तरं बृहीत्यथैनमादधाति । भूर्भुवो घर्मः शिरस्तदयमग्निः संप्रियः पशुभिर्भुवत् । छर्दिस्तोकाय तनयाय यच्छ ॥ भृगूणां त्वाङ्गिरसां व्रतपते व्रतेनादधामीति भृग्वङ्गिरसामादध्यादादित्यानां त्वा देवानां व्रतपते व्रतेनादधामीत्यन्यासां ब्राह्मणीनां प्रजानां । वरुणस्य त्वा राज्ञो व्रतपते व्रतेनादधामीति राज्ञ । इन्द्रस्य त्वेन्द्रियेण व्रतपते व्रतेनादधामीति राजन्यस्य । मनोस्त्वा ग्रामण्यो व्रतपते व्रतेना-

---

१ After आहृत्य HFJ ins. जघनेन

२ Instead of अरणिं B has अधरारणिं, Be अधरारणीं, H अरणीं.

दधामीति वैश्यस्य। ऋभूणां त्वा देवानां व्रतपते व्रतेनादधामीति रथकारस्येति। यथर्षि यथागोत्रं। गायत्रेण छन्दसेत्युत्तरतो हिरण्यगर्भमुपास्यति स्वया तनुवा संभवेत्यथैतꣳ राजतं वृषलाय वाश्नाताय वातिप्रयच्छत्यार्तिमेवातिप्रयच्छतीति ब्राह्मणमथैनमुपतिष्ठते अहं त्वदस्मि मदसि त्वमेतन्ममासि योनिस्तव योनिरस्मि। ममैव सन्वह हव्यान्यग्ने पुत्रः पित्रे लोककृज्जातवेदः॥ सुगार्हपत्यो विदहन्नरातीरुषसः श्रेयसीःश्रेयसीर्दधत्। अग्ने सपत्नाꣳ अपबाधमानो रायस्पोषमिषमूर्जमस्मासु धेहीति॥ १६॥

अथैतमग्निमादत्ते य एष व्रते समुप्तो भवति। तं दक्षिणया द्वारोपनिर्हृत्यान्वाहार्यपचनमादधाति भूर्भुवो वातः प्राणस्तदयमग्निः · संप्रियः पशुभिर्भुवत्। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पच॥ अग्नीषां त्वा देवानां व्रतपते व्रतेनादधामीति। यथर्षि यथागोत्रं। गायत्रेण छन्दसेत्युत्तरतो हिरण्यगर्भमुपास्यति स्वया तनुवा संभवेत्यथैतꣳ राजतं वृषलाय वाश्नाताय वातिप्रयच्छत्यार्तिमेवातिप्रयच्छतीति ब्राह्मणमपि वा गार्हपत्यादेवान्वाहार्यपचनमादधाति। प्रजापतिरग्निमसृजत सो ऽबिभेत्प्र मा धक्ष्यतीति तस्य त्रेधा महिमानं व्यौहच्छान्त्या अप्रदाहायेत्यथैतमाद्ब्राह्मणादेवैनमुपतिष्ठत इमा उ मामुपतिष्ठन्तु राय आभिः प्रजाभिरिह संवसेय। इहो इडा तिष्ठतु विश्वरूपी मध्ये वसोर्दीदिहि जातवेद इत्यथैतेनैव यथेतमेत्याभ्यादधातीध्मं प्रणयनीयं। तं

तथाभ्यादधाति यथा मन्यतेऽर्धोदिते सूर्य आहवनीय[1] आधीयमानः संपत्स्यत इति । तस्य तथा संपद्यते । उपोपषमनीः कल्पयन्त्यश्च एष पूर्ववाट् पश्चूषितः पुरस्तात्तिष्ठत्यथोद्गातारमाह वामदेव्यं ब्रूहीत्यथैनमुपच्छत ओजसे बलाय त्वोद्यच्छे वृषणे शुष्मायायुषे वर्चसे । सपत्नतूरसि वृत्रतूः ॥
यस्ते देवेषु महिमा सुवर्गो यस्त आत्मा पशुषु प्रविष्टः ।
पुष्टिर्या ते मनुष्येषु पप्रथे[2] तया नो अग्ने जुषमाण एहि ॥
दिवः पृथिव्याः पर्यन्तरिक्षाद्वातात्पशुभ्यो अध्योषधीभ्यः । यत्रयत्र जातवेदः संबभूथ ततो नो अग्ने जुषमाण एहीतीत्थमग्ने हरत्यथेयत्यथेयत्यधोऽधः शिरो हरतीति ब्राह्मणमाददान एवैता मात्रा अभिसंपादयेदित्येतदपरमश्वं पूर्वं नयन्ति । तमनुमन्त्रयते प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि विद्वानग्नेरग्ने पुरो अग्निर्भवेह । विश्वा आशा दीद्यानो विभाह्यूर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पद इति । विषुवत्युपरमन्ति विक्रमस्व महाँ असि वेदिषन्मानुषेभ्यस्त्रिषु लोकेषु जागृहीत्यथोपातियन्त्यन्वग्निरुषसामग्रमख्यदन्वहानि प्रथमो जातवेदाः । अनु सूर्यस्य पुरुत्रा च रश्मीननु द्यावापृथिवी आततानेत्यथैतेनाश्वेन प्राचीनमरतः पार्श्वतः संभाराणामाक्रमयति यथाहितस्याग्नेरङ्गारा अभ्यववर्तेरन्नित्यथैनं प्रदक्षिणमावर्त्याद्भिरभ्युक्ष्योदञ्चमुत्सृजति[3] । स एषो ऽध्वर्योर्भवत्यन्यं ब्रह्मणे ददात्यथ

१ om. T. २ पप्रथे B Bo H. ३ आवर्त्य FHJ, आहत्य C Be T.

प्रदक्षिणमावृत्यैनं प्रतिष्ठापयति यदिदं दिवो यददः पृथिव्याः संविदाने रोदसी संबभूवतुः । तयोः पृष्ठे सीदतु जातवेदाः शंभूः प्रजाभ्यस्तनुवे स्योनः ॥ प्राणं त्वामृत आदधाम्यन्नाद-मन्नाद्याय गोप्तारं गुप्त्या इत्यथोद्गातारमाह इडावदारवन्तीषू सैतमिति¹ गायेति सर्वाणि संप्रेष्यति² इति गीयमान आहवनीयमादधाति भूर्भुवः सुवरर्कस्तनुस्तदसौ सूर्यस्तदय-मग्निः संप्रियः पशुभिर्भुवत् । यत्ते शुक्र शुक्रं वर्चः शुक्रा तनूः शुक्रं ज्योतिरजस्रं तेन मे दीदिहि तेन त्वादधे ऽग्निनाग्ने ब्रह्मणा अमीषां त्वा देवानां व्रतपते व्रतेनादधा-मीति यथर्षि यथागोत्रं गायत्रेण छन्दसेत्युत्तरतो हिरण्य-शल्कमुपास्यति त्वया तनुवा संभवेत्यथैनꣳ राजतं वृषलाय वाम्नाताय वातिप्रयच्छत्यार्तिमेवातिप्रयच्छतीति ब्राह्मणमथैन-मुपतिष्ठत आनशे व्यानशे सर्वमायुर्व्यानश इत्यथैतावग्नी आदधाति मध्यं चात्वमयीयं च³ रथचक्रं प्रवर्तयति संततं⁴ गार्हपत्यादाहवनीयात् ॥ १७ ॥

सर्वौषधेन व्याहृतीभिरग्नीन्क्रमयित्वा⁵ पञ्चपञ्च नाना-वृक्षीयाः समिधोऽभ्यज्याभिदधाति समिध्यमानः प्रथमो नु धर्म इत्येताभिः पञ्चभिरायुर्दा अग्ने हविषो जुषाण इत्येता-

---

१ B Bo ins. साम before गायेति, T : स्नैतगौतमसामगायेत

२ Thus B Bh.; the other MSS. संप्रेष्य

३ BH चाश्व ४ Thus HB Be J : संमतं the other MSS.

५ Thus only J, the other MSS. व्याहृतिभि॰

अपोद्धृत्याप सद्विषमाहृत्य प्रत्युह्याहुत्य अधनेन. गार्हपत्यं तिसृभिस्तनूभिरुपतिष्ठते ये ते अग्ने शिवे तनुवौ विराट्च स्वराट्च ते मा विशतां ते मा जिन्वताम् । ये ते अग्ने शिवे तनुवौ सम्राट्चाभिभूश्च ते मा विशतां ते मा जिन्वताम् । ये ते अग्ने शिवे तनुवौ विभूश्च परिभूश्च ते मा विशतां ते मा जिन्वताम् । ये ते अग्ने शिवे तनुवौ प्रभ्वी च प्रभूतिश्च ते मा विशतां ते मा जिन्वताम् । यास्ते अग्ने शिवास्तनुवस्ताभिस्त्वादध इति । सर्वाभिर्गार्हपत्यꣳ । सर्वाभिरन्वाहार्यपचनꣳ । सर्वाभिराहवनीयमथ घोरास्तनूरनुदिशति यास्ते अग्ने घोरास्तनुवस्ताभिरमुं गच्छेत्यथ यं यजमानो द्वेष्टि तं मनसा ध्यायत्यथाप[१] उपस्पृश्य विराजक्रमैरुपतिष्ठते । सर्वं[२] प्रजां मे गोपाय । अमृतत्वाय जीवसे । जातां जनिष्यमाणां च । अमृते सत्ये प्रतिष्ठितामिति गार्हपत्यमथर्व पितुं मे गोपाय । रसमन्नमिहायुषे । अदब्धायो ऽशीततनो । अविषन्नः पितुं कृधीत्यन्वाहार्यपचनꣳ । शꣳस्य पशून्मे गोपाय । द्विपादो ये चतुष्पदः । अष्टाशफाश्च य इहाग्ने । ये चैकशफा आशुगा इत्याहवनीयꣳ । सप्रथ सभां मे गोपाय । ये च सभ्याः सभासदः । तानिन्द्रियावतः कुरु । सर्वमायुरुपासतामिति सभ्यमहे बुध्निय मन्त्रं मे गोपाय । यमृषयस्त्रैविदा विदुः । ऋचः सामानि यजूꣳषि । सा हि श्रीरमृता सतामित्यव-

---

१ आपेदित्यथाप B Be.

२ Of these mantras J gives only the pratikas.

सर्वौषधमेव गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा समिद्वत्याहवनीये पूर्णाहुतिं जुहोति सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इति । पूर्णाहुतौ वरं ददात्यथैतामग्निहोत्रपयोषि प्रक्षालितामुत्तरेण गार्हपत्यमुपसादयति कूर्चे वा स्तृणायां वा स्थालीꣳ[1] सस्रुवाꣳ स्रुचमभिषोतनꣳ समिधमित्यथैतामग्निहोत्रीं दक्षिणत उदीचीꣳ स्थापयित्वा ब्राह्मणो[2] दोग्धि । पूर्वौ दुह्यादपरौ दुह्याद्वा संमृशेद्द्वयोर्दुह्यात्पशुकामस्येत्यधिश्रित्योत्तरमानयत्यथैतदग्निहोत्रमग्रेणाहवनीयं पर्याहृत्य पूर्वया द्वारा प्रपाद्य जघनेन गार्हपत्यमुपसाद्य तस्मिन्नग्निहोत्रविधिं चेष्टित्वा समिधमुपयत्य प्राङ् हरति । जघनेनाहवनीयमुपसादयति कूर्चे । ऽथैताꣳ समिधं मध्यम आहवनीयस्याभ्यादधाति तूष्णीं । तस्यामादीप्तायां प्रतिमुखं विजुहोत्युच मार्ज्जवं[3] च मार्जुभयमवाप्नोतीति ब्राह्मणं । द्विरङ्गुल्या प्राश्योदङ् पर्यावृत्य प्राचीनदण्डया स्रुचा भक्षयति । निर्णिज्य स्रुचं निष्टप्याद्भिः पूरयित्वोदगुद्दिशति । सप्तर्षीनेव[4] प्रीणातीति ब्राह्मणꣳ । कृत्वोपसमिन्द्धे सप्तर्षयमस्य समिद्धा[5] अपो निनयत्यवभृथस्यैव रूपमकरिति[6] ब्राह्मणम् ॥ १८ ॥

---

१ वाज्यस्थालीꣳ H.

२ Thus BT; ब्राह्मणे F; ब्राह्मणोवा Be: ब्रह्मणोवा J, ब्राह्मणोर्थं H.

३ Thus JT and Venk. on Karmānta I. 17, ऊर्ध्वमार्हि Be, ऊर्ध्वमार्हि HB; उन्मार्हि F.

४ Thus B Be HF; सप्तर्षीनेव TJ.

५ Thus corrected. समिध्या अपो B Be HF, समिध्या आपो J, समिध्यापो T.

६ Thus only B Be, cp. Taitt. Br. II. 1. 4. 9. The other MSS. have क्रोशितनीति instead of अकरिति।

अथ परिकर्मिणं वर्हिणं प्रक्षिणोत्याहतं[1] वा वसुना करोत्यथ पृष्ठ्याꣳ स्तीर्त्वाप: प्रणीयाग्नेयमष्टाकपालं निर्वप्य-न्ब्रह्महोतारं व्याचक्षीत। सामिधेनीरनुवक्ष्यन्ब्रह्महोतारं व्याच-क्षीत। अपथित्वावादयति। तस्याः पञ्चदश सामिधेन्यः पञ्च प्रयाजा वार्त्रघ्नावाज्यभागावथ हविषोऽग्निर्मूर्धा भुव[2] इति। त्रिष्टुभौ संयाज्ये। अन्वाहार्यमासाद्याग्न्याधेयदक्षिणा ददात्या द्वादशभ्यो ददाति। कामं भूयसीर्ददाति। संतिष्ठत एषेष्टिः सपूर्णपात्रविष्णुक्रमा। विसृजते व्रतमथ तदानीमेव पृष्ठ्याꣳ स्तीर्त्वाप: प्रणीयैन्द्राग्नमेकादशकपालं निर्वपत्यादित्यं चरुं। घृत एव चरुर्भवति। घृते नेदीयसि[3] वाज्यमानयति। अपथित्वा-वादयति। तस्याः पञ्चदश सामिधेन्यः पञ्च प्रयाजा वार्त्रघ्ना-वाज्यभागावथ हविषोरिन्द्राग्नी रोचना दिवः श्नथद्वृत्रमित्यै-न्द्राग्न्यावादितिर्न उरुष्यतु महीमू षु मातरमित्यादित्यस्य। त्रिष्टुभौ संयाज्ये। अन्वाहार्यमासाद्याथैतं चरुं व्युद्धृत्य चत्वार आर्षेयाः प्राश्नन्ति। दिशामेव ज्योतिषि जुहोतीति ब्राह्मणम्। संतिष्ठत एषेष्टिः सपूर्णपात्रविष्णुक्रमा। विसृजते व्रतम्। ॥१९॥

अथैतद्द्वादशाहं व्रतं चरति। तस्यैतद्व्रतं। नानृतं वदति। न मांसमश्नाति। न स्त्रियमुपैति। नास्य पल्पूलनेन वासः पल्पूलयन्त्यन्तमपपाव्यशृङ्गोक्षिष्टौ। स्वयं पादौ प्रक्षालयते।

१ अच्छाहतं Bo H.

२ Instead of भुव F: अयमग्निः सहस्रिण।

३ Thus BJ; नैदोघसौ Bo TF.

न यवमयमश्नाति । न कौशीधान्यमन्यत्र तिलेभ्यः । प्राकृताः अथ यदि समिध आहरमाणो ऽग्नीनामन्ते संविशत्यजना यदीते द्वादशाहमग्नयो भवन्ति । यत्र ब्राह्मणो ऽनाश्वान्त्स्याद्वे यद्यग्निहोत्रोपवेषणतो वा यजमानो भवति । अजस्रु[1] पत्न्या[1] आहरन्त्वथ[1] द्वादशस्तु व्युष्टासु प्रत्याङ् कौर्णापः प्रणीयाग्नये पवमानाय पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपति । अपथितामादयति । तस्याः पञ्चदश सामिधेन्यः पञ्च प्रयाजा आर्ष्यावाज्यभागावथ हविषो ऽग्न आयूंषि पवस ऽग्ने पवस्वेति । त्रिष्टुभौ संयाज्ये । अन्वाहार्यमासाद्य त्रिंशन्मानं हिरण्यं ददाति । संतिष्ठत एषेष्टिः सपूर्णपात्रविष्णुक्रमा । विसृजते व्रतमथ तदानीमेव प्रत्याङ् कौर्णापः प्रणीयाग्नये पावकाय पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपत्यग्नये शुचये । अपथितामादयति । तस्याः पञ्चदश सामिधेन्यः पञ्च प्रयाजा आर्ष्यावाज्यभागावथ हविषोरग्ने पावक स नः पावकाग्निः शुचिव्रततम उदग्ने शुचयस्तवेति । त्रिष्टुभौ संयाज्ये । अन्वाहार्यमासाद्य त्रिंशन्मानं चत्वारिंशन्माने हिरण्ये ददाति । संतिष्ठत एषेष्टिः सपूर्णपात्रविष्णुक्रमा । विसृजते व्रतम् ॥ २० ॥

अथातो ऽन्वारम्भणीयैव सौमाङ्गमान्वारम्भं पौर्णमास्याः समानोपवसथं करोत्यथ प्रातर्हुते ऽग्निहोत्रे पुराणां प्रणय-गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा

---

[1] Thus JF, cp. Rājasūya 20; अजस्रपत्न्याः हरन्ति B; ०पत्न्याहरन्ति T, अजस्रपत्न्याःआहर(र)न्ति Be H.

चतुर्होतारं मनसानुद्रुत्याहवनीये जुहोत्यन्वारब्धे यजमाने स्वाहेत्यपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा प्राञ्चौ होमौ जुहोति । पूर्वां पश्चादित्यनुद्रुत्याग्नीषोमाविति जुहोत्यपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा निवेशनौ संगमनौ वसूनामित्यनुद्रुत्य यस्ते देवा अदधुर्भागधेयमिति जुहोत्यथ पृष्ठ्याँ स्तीर्त्वापः प्रणीयाग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपति सरस्वत्यै चरुँ सरस्वते द्वादशकपालमिति । अपथित्वासादयति । तस्याः पञ्चदश सामिधेन्यः पञ्च प्रयाजा वार्त्रघ्नावाज्यभागावथ हविषामग्नाविष्णू अग्नाविष्णू प्र णो देव्या णो दिवः पीपिवाँसँ सरस्वत स्तनं ये ते सरस्व ऊर्मय इति । त्रिष्टुभौ संयाज्ये । अन्वाहार्यमाधाय मिथुनौ गावौ ददाति । संतिष्ठत एवेष्टिः संपूर्णपात्रविष्णुक्रमा । विसृजते व्रतमथ पौर्णमासवैमृधाभ्यां यजते । संतिष्ठतेऽग्न्याधेयँ संतिष्ठतेऽग्न्याधेयम् । ॥ २१ ॥ षष्ठः ॥[१]

॥ इति द्वितीयः प्रश्नः ॥

---

१ The numbering of the khaṇḍas differs materially in the different MSS. The one accepted in this edition is found in J and, up to kh. 18, also in HF. The numbers of the last two adhyāyas have been added after the Bhāṣya, which however commences, as does also T, a new praśna after khaṇḍa 11. According to B the whole second praśna comprises 22, according to J (where the last but one, though marked, is not numbered) 20, according to F and H 19 and according to T 21 (10+11) khaṇḍas. Be numbers 22 khaṇḍas, but as one number is omitted, viz., kh. 14, there are in fact only 21 khaṇḍas also in this MS.

अग्नीन्पुनराधास्यमानो भवति । तदाहुः कृतयजुः संभृतसंभारो भवति न संभृत्याः संभारा न यजुः कर्तव्यमित्यथो खलु संभृत्या एव संभाराः कर्तव्यं यजुः पुनराधेयस्य समृद्ध्या इति । स उपकल्पयते पुनर्निष्कृतꣳ रथं पुनरुत्स्यूतं वासः पुनरुत्सृष्टमनड्वाहं दर्भकुलायं तिस्रो दर्भमयीर्विस्रुर्मिकाः । प्रज्ञाता आग्न्याधेयिकाः संभाराः । या याषाढ्याः पौर्णमास्याः पुरस्तादमावास्या भवति या शरत्संवत्सरस्य पुनर्वसुभ्याꣳ संपद्यते तस्यामादधीतेति । तस्या उपव्रमये ऽरण्योरग्नीन्समारोह्योद्द्रवाय मथित्वाग्नीन्विहृत्याग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति वैश्वानरं द्वादशकपालमग्निमुद्वासयिष्यन्निति । सा प्रसिद्धेष्टिः संतिष्ठते । ऽथ तद्दानीमेवाहिरग्नीन्समुह्य मध्यंदिनꣳ अपथित्वोपवसत्यथ प्रातराग्न्याधेयिकं कर्म तायते । एतावदेव नाना । यदमुत्र मुञ्जकुलायं तदिह दर्भकुलायं । यो ऽमुत्रेध्मः प्रणयनीयः स इह दर्भमयी विस्रुर्मिका । दर्भैर्गार्हपत्यमादधाति[1] दर्भैरन्वाहार्यपचनं दर्भैराहवनीयं । दर्भैर्गार्हपत्यमादधात्याधाने[2] सर्पराज्ञीर्ऋचो[3] ऽनुवर्तयति ॥ १ ॥

भूमिर्भूम्ना द्यौर्वरिणेति यतस्रो गार्हपत्ये तिस्र आप-

1 आदधाति om. Bo FJ.

2 Thus Bo H; instead of आदधात्याधाने J has आदधमित्याधाने and F: आदधाने; T om. दर्भैर्गार्हपत्यम् and B is defective.

3 Thus H; सर्पराज्ञीऋचो Bo; सर्पराज्ञीऋचा F; सार्पराज्ञीऋचो J, सर्प राज्ञीयाऋचं, T; B defective.

कर्तीये । समानं कर्म रथचक्रादेतावदेव नाना । अद्भ्युप तूष्णीमग्निहोत्रं[1] तदिव यत्र ते घृते समिधः यत्र जिह्वा इति जुहोति । यो ऽस्याग्नेयो ऽष्टाकपालः स ऐन्द्राग्नेयः पञ्चकपाल-स्तंच प्रयाजेषु पंतक्तो[2] विभक्तीर्दधात्यग्न आयाहि वीतये समिधो[3] अग्न आज्यस्य वियन्त्वग्निं दूतं वृणीमहे तनूनपादग्न आज्यस्य वेत्वग्निनाग्निः समिध्यत इडो अग्न आज्यस्य वियन्त्वग्नि-र्वृत्राणि जङ्घनद्बर्हिरग्न आज्यस्य वेत्विति । स्वाहा संपन्न उत्तमः प्रयाजो । ऽथात आज्यभागयोरेव मीमांसा । वार्त्रघ्नावाज्य-भागौ स्यातामित्येके । वृधन्वन्तावाज्यभागौ स्यातामित्येके । ऽग्निं स्तोमेन बोधय त्वं नः सोमेत्येतौ स्यातामित्येके । ऽग्न आयूंषि पवसे ऽग्ने पवस्वेत्येतौ स्यातामित्येके । यत्पवमानं[4] तत्सोमरूपं । पक्ष्मौ[5] हविषो ऽग्ने तमद्याश्वं न इत्यथ पुनरूर्जा सह रय्येत्यभितः पुरोडाशमाहुती जुहोत्यग्निं प्रति स्विष्टकृतं निराचाभिष्टे अग्न एभिर्नो अर्कैरिति संयाज्ये । अन्वाहार्यमासाद्य ॥ २ ॥

पुनराधेयदक्षिणा[6] ददाति पुनर्निष्कृतं रथं पुनरुत्स्यूतं वासः पुनरुत्सृष्टमनड्वाहं । तस्यानूयाजेषु[7] विभक्ती[8] दधात्यग्ना यो मर्त्यो दुवो धियं जुजोष धीतिभिः । भसन्नु ष प्र पूर्व्यं

---

१ BH insert जुहोति । २ om. TJ.

३ समिधः समिधो Be BH. ४ Thus BH, ॰मानस् the other MSS.

५ Thus BJ Be ; पंक्तो T ; पक्तो H ; F totally corrupt.

६ दक्षिणां JF. ७ अनुयाजेष all except T Be.

८ Thus HB ; विभक्तीर्द॰ the other MSS.

इदं शुचीतावये । ईदं वर्षिंसुवने वसुधेयस्य वेतो वीतं मनामहे चिप्रमय द्विविश्वम: । देवस्य द्रविणसो देवो नराशंसो वसुवने वसुधेयस्य वेत्विति । अथष्ट संपन्न उत्तमो ऽनूयाज:[1] । संतिष्ठत एषेष्टि: सपूर्णपात्रविमुक्तका । विसृजते व्रतमंच तदाग्नौमेव एष्याष्ट वौत्सौय: प्रतीचीमाग्नेयादेका-दशकपालमनुनिर्वपति[2] । अपथिमावाहयति । तस्या: पञ्चदश सामिधेन्य: पञ्च प्रयाजा वार्त्रघ्नावाज्यभागावग्न एविषवत्तं नो अग्ने स त्वं नो अग्न इति । त्रिष्टुभौ संयाज्ये । अन्वाहार्य-मासायानश्वारं ददाति । संतिष्ठत एषेष्टि: सपूर्णपात्रविमु-क्तका । विसृजते व्रतम् । संतिष्ठते पुनराधेयमिति । हवि-पुनराधेयमंच[3] वै भवति य: पराचीनं पुनराधेयादग्निमाद-धीत स एतान्होमाञ्जुहुयादिति । तृतीय[4] आधान[4] आग्नेयस्य पञ्चकपालस्य पुरस्तात्स्विष्टकृत: स्रुवाहुतीरुपजुहोति । लेक: सलेक: सुलेकस्ते न आदित्या आज्यं जुषाणा वियन्तु स्वाहा । केत: सकेत: सुकेतस्ते न आदित्या आज्यं जुषाणा वियन्तु स्वाहा । विवस्वाँ अदितिर्देवजूतिस्ते न आदित्या आज्यं जुषाणा वियन्तु स्वाहेति । संतिष्ठते तृतीयमाधानम[5]थाप-

१ With *u* Be JF. २ अनु om BH.

३ हवि• B Be JF; हवि• H, om. T, Bh. seems to have read (perhaps rightly) वर्षिं (var. lö. वृषिं), comp T S I 5. 4 4.

४ Thus B Be H; तृतीयाधान T, तृतीयमाद्धान J, तृतीय आद्धान F.

५ Thus H Be JF; तृतीयाधेयम• T, तृतीयाधानम• B.

एतामेवैतारणीकस्य च[1] ब्रह्मौदनेनैव प्रतिपद्यते । सिद्धमग्न्याधेयम् । ॥ ३ ॥ प्रथमः ॥

पुरादित्यस्यास्तमयाद्गार्हपत्यमुपसमाधायान्वाहार्यपचनमाहृत्य[2] ज्वलन्तमाहवनीयमुद्धरति सायमाहुतये । पुरादित्यस्योदयाद्गार्हपत्यमुपसमाधायान्वाहार्यपचनमाहृत्य[2] ज्वलन्तमाहवनीयमुद्धरति प्रातराहुतये । वाचा त्वा होत्रा प्राणेनोद्गात्रा चक्षुषाध्वर्युणा मनसा ब्रह्मणा श्रोत्रेणाग्नीधैतैस्त्वा पञ्चभिर्दैव्यैर्ऋत्विग्भिरुद्धरामि भूर्भुवः सुवरुद्ध्रियमाण उद्धर पाप्मनो मा यदविद्वान्यच्च विद्वाꣳश्चकार । अह्ना यदेनः कृतमस्ति पापꣳ सर्वस्मान्मोद्धृतो मुञ्च तस्मादिति सायꣳ । रात्रिया[3] यदेनः कृतमस्ति पापꣳ सर्वस्मान्मोद्धृतो मुञ्च तस्मादिति प्रातरग्निमिद्धात्यमृताहुतिममृतायां जुहोम्यग्निं पृथिव्याममृतस्य जित्यै । तयानन्तं[4] काममितो जयेम प्रजापतिर्यं प्रथमो जिगायाग्निमग्नौ वैश्वानरे ऽमृतं जुहोमि स्वाहेति सायꣳ । सूर्यमग्नौ वैश्वानरे ऽमृतं जुहोमि स्वाहेति प्रातः । सायंप्रातरेवैषा पत्न्यास्ते । सायꣳसायमित्येके । अथैतान्यग्निहोत्रपात्राणि प्रक्षालितान्युत्तरेण गार्हपत्यमुपसादयति कूर्चे वा सूनायां वा स्थाल्यां स्रुवꣳ स्रुचमभिद्योतनꣳ समिधमित्यथैतामग्निहोत्रीं

---

1 Thus Bo T, cp. Rudradatta on Āpast. V. 29. 12. The other MSS. insert प्रथमं before ब्रह्मौद॰ and BH om. च ।

2 उद्धृत्य F

3 रात्र्या T.

4 Thus BH, तेन instead of तया the other MSS.

इत्यत्र उदीचीꣳ स्थापयित्वा ब्राह्मणो दोग्धि । पूर्वौ दुग्धा-ज्ज्येष्ठस्य ज्यैष्ठिनेयस्य यो वा गतश्रीः स्यादपरौ दुग्धात्कनिष्ठस्य कानिष्ठिनेयस्य यो वा बुभूषेत् संप्रेष्यत्युद्धरात्पशुकामस्ये-त्यधिश्रित्योत्तरमानयत्यथैतदग्निहोत्रमपोणावनीयं पर्याहृत्य पूर्वया द्वारा प्रपाद्य जघनेन गार्हपत्यमुपसाद्याथ¹ परिषि-ञ्चति । ॥ ४ ॥

ऋतं त्वा सत्येन परिषिञ्चामीति सायं परिषिञ्चति । सत्यं त्वर्तेन परिषिञ्चामीति प्रातरेवमेव हुत्वा परिषिञ्चत्यथ प्रद-क्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङावृत्य जघनेन गार्हपत्यमुपनिष्क्रम्योदीचो ऽङ्गा-रानिरूह्य व्यन्तान्कृत्वा तेष्वधिश्रित्याभिद्योतयत्यभिद्योतयत्य-ग्निस्ते तेजो मा प्रतिधाक्षीदिति । स्रुवेणापः प्रत्यानयत्यमृतम-सीति । पुनरेवाभिद्योत्य त्रिः पर्यग्नि करोत्यन्तरितꣳ रक्षो ऽन्त-रिता अरातय इति । वर्त्म कुर्वन्नुदगुद्वास्य प्रत्यूह्याङ्गारानादत्ते दक्षिणेन स्रुवꣳ समिधं च सव्येनाग्निहोत्रहवणीं देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे इति । गार्हपत्ये प्रतितपति प्रत्युष्टꣳ रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इति त्रिरेव कूर्चे स्रुवं निधाय यजमानमामन्त्रयत ओमुन्नेष्यामीत्योमुन्नयेति² यजमानो ऽनुजानात्यथ चतुरः स्रुवानुन्नयति पूर्णान्वानूनो वा भूरिडा भुव इडा सुवरिडा भूर्भुवः सुवरिडेति । स्थाल्याꣳ स्रुवं प्रत्यवधायाथैने संमृशति यजुर्भिः सायंयात्रभिः सायंयावाणो

१ अथ om. JF.

२ °मंत्रयते ओमुन्नेष्या° TF °मंत्रयत्योमुन्नेष्या° J; °मंत्र्योमुन्नेष्या° B Be H.

मा देवाः स्वस्ति संपारयन्तु पशुभिरिति सायम्̐। वसूर्देवैः प्रातर्यावभिः प्रातर्यावाणो मा देवाः स्वस्ति संपारयन्तु पशुभिरिति प्रातरेताꣳ समिधꣳ स्रुग्दण्ड[1] उपसंगृह्य जघनेन गार्हपत्यमुपसादयति कूर्चे नम ईशानाय प्रजाः पशवो मे वर्धन्तामहं यजमानो मा रिषमिति। दक्षिणोद्धृत्य प्राङ् हरति भूर्भुवः सुवर्वन्तरिक्षमन्विह्ययं पन्था विततो देवयानो येनायन्नृषयः स्वर्गकामास्तेन गच्छामि परमं व्योम यथा न हीये सुकृताꣳ सकाशादिति। जघनेनाहवनीयमुपसादयति कूर्चे नम[2] ईशानाय प्रजा मे वर्धतामहं यजमानो मा रिषमित्यथैताꣳ समिधं मध्यत आहवनीयस्याभ्यादधाति

॥५॥

रजतां त्वाग्निज्योतिषं वायुमतीꣳ स्वर्ग्याꣳ स्वर्गाय लोकाय रात्रिमचितिमिष्टकामुपदधे ऽमृतं प्राणे दधामि प्रजापतिस्त्वा सादयत्विति। तयादेवतं करोति तया देवतयाङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीदेत्यथ सूददोहसं करोति ता अस्य सूददोहसः सोमꣳ श्रीणन्ति पृश्नयः। जन्मन्देवानां विशस्त्रिष्वा रोचने दिव इति सायमथ प्रातर्हरिणीं त्वा सूर्यज्योतिषं वायुमतीꣳ स्वर्ग्याꣳ स्वर्गाय लोकायाहरचितिमिष्टकामुपदधे ऽमृतमपाने दधामि प्रजापतिस्त्वा सादयत्विति। तयादेवतं कृत्वा सूददोहसं करोति। तस्यामादीप्तायां प्रतिमुखं[3] जुहोत्यग्निर्ज्योतिर्ज्योतिः

---

१ Thus BT; सुवदंड the other MSS.

२ The yajus नम...मा रिषमिति is found only in BT.

३ Be JF ins. हिर।

सूर्यः स्वाहेति सायꣳ सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति प्रातरिति नु यꣳहृष्टमेवायꣳहृष्टमग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति सायꣳ सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेति प्रातरथ[1] सकृदतिवाश्य कूर्चे स्रुचं निधाय दक्षिणाद्गार्हपत्यं प्रतीक्षत उपप्रेत संगच्छध्वं मा भागिनो भागधेयं प्रमायि[2] । सप्तर्षीणाꣳ सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेमं यज्ञं यजमानं च धत्तेत्यतिवाय पूर्वामाहुतिमुत्तरां भूयः समिध्येव[3] जुहोति प्रजापतये स्वाहेति मनसाथ विरतिवाश्य कूर्चे स्रुचं निधायावाचीनमवमृज्य प्रतीचा नीचा पाणिनौषधीषु लेपं निमार्ष्ट्योषधीभ्यस्त्वौषधीर्जिन्वेत्येवमेव द्वितीयमवमृज्यौषधीष्वेव निमार्ष्टि दक्षिणतः प्राचीनावीती पितृभ्यस्त्वा पितॄञ्जिन्वेति सायमथ प्रातरूर्ध्वमुन्मृज्य प्राचोत्तानेन पाणिनौषधीषु [4]लेपमुन्मार्ष्ट्योषधीभ्यस्त्वौषधी-

---

१ The textus receptus is read in T; traces of this reading, which I believe to be the original one, are found in the confusion of the agnihotrayajus Thus Bo HFJB read · अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति सायꣳ सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेति प्रातरिति तु (om F) न (om. Be) यꣳहृष्टमयाहꣳ (or यहꣳ) हृष्टमग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः (JB Bo H सूर्यः) स्वाहेति सायꣳ सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः (HJ B Be अग्निः) स्वाहेति प्रातर् ।

२ Thus all except B, which has प्रयासि ।

३ भूयसीं समिध एव J.

४ From लेपम् on, T differs from the other Mss. It has: लेपं निमार्ष्ट्य दक्षिणतः प्राचीनावीति पितृभ्यस्त्वा पितॄञ्जिन्वेति एवमेव द्वितीयमवमृज्यौषधीष्वेव निमार्ष्ट्याप उपस्पृश्य etc., as the others, only प्रजा ज्योतिर् twice.

स्त्रिर्निनेत्येवमेव द्वितीयमवमृज्यौषधीष्वेव[1] निमार्ष्टि[2] दक्षिणतः प्राचीनावीती पितृभ्यस्त्वा पितॄञ्जिन्वेत्यथाप उपस्पृश्य द्विरङ्गुल्या प्राश्नाति प्रजा ज्योतिरित्यथोदङ् पर्यावृत्य प्राचीनदण्डया स्रुचा भक्षयति ॥ ६ ॥

इदꣳ हविः प्रजननं मे अस्तु दशवीरꣳ सर्वगणꣳ स्वस्तये। आत्मसनि प्रजासनि पशुसन्यभयसनि लोकसनि वृष्टिसनि ॥ अग्निः प्रजां बहुलां मे करोत्वन्नं पयो रेतो अस्मासु धत्त। रायस्पोषमिषमूर्जमस्मासु दीधरत्स्वाहेति सायꣳ सूर्यः प्रजां बहुलां मे करोत्विति प्रातर्निर्णिज्य स्रुचं निष्टप्याद्भिः पूरयित्वोदगुद्दिशति सप्तर्षीन्प्रीणीहि सप्तर्षीञ्जिन्व[3] सप्तर्षिभ्यः स्वाहेति सप्तर्षीनेव प्रीणातीति ब्राह्मणमथ जघनेन गार्हपत्यमपो निनयतीदमहमग्नौ वैश्वानरे ऽमृतं जुहोमि स्वाहेत्यचित्यामचित्ताहुतिं जुहोमि स्वाहेत्यन्तर्वेदि निनयति हुत्वोपसमिन्द्धे ब्रह्मवर्चसस्य समिद्ध्या अपो[4] निनयत्यवभृथस्यैव रूपमकरिति ब्राह्मणम् ॥ ७ ॥ द्वितीयः ॥

अथ सायꣳ हुते ऽग्निहोत्रे यज्ञोपवीत्यप आचम्य[5] यजमानायतने तिष्ठन्नाहवनीयमुपतिष्ठत उपप्रयन्तो अध्वरमिति षड्भिरनुच्छन्दसꣳ षड्भिरेवोत्तराभिराग्निपावमानीभिराह-

---

१ उपस्पृश्य (rightly?) JF Be.

२ उन्मार्ष्टि Be J.

३ सप्तऋष॰ everywhere instead of सप्तर्ष॰ B Be JF.

४ ॰ध्यां अपो BBe HJ; समिध्यापो T.

५ Be TF ins. अथैवाहवनीयं परीत्य।

नीयमेवोपतिष्ठते[1] ऽग्न आयूंषि पवसे ऽग्ने पवस्वाग्ने पावक स नः पावकाग्निः शुचिव्रततम उदग्ने शुचयस्तवेत्येताहवनीय- मेवोपतिष्ठत आयुर्दा अग्ने ऽस्यायुर्मे देहि वर्चोदा अग्ने ऽसि वर्चो मे देहि तनूपा अग्ने ऽसि तन्वं मे पाह्यग्ने यन्मे तन्वा ऊनं तन्म आपृणेत्यथ रात्रिमुपतिष्ठते चित्रावसो स्वस्ति ते पारमशीयेत्यथाहवनीये समिधमादधातीन्धानास्त्वा शतं हिमा द्युमन्तः समिधीमहि वयस्वन्तो वयस्कृतं यशस्वन्तो यशस्कृतं सुवीरासो अदाभ्यम्। अग्ने सपत्नदम्भनं वर्षिष्ठे अधि नाके स्वाहेत्यथाहवनीयमेवोपतिष्ठते[2] सं त्वमग्ने सूर्यस्य वर्चसागथाः समृषीणां स्तुतेन सं प्रियेण धाम्ना॥ त्वमग्ने सूर्यवर्चा असि सं मामायुषा वर्चसा प्रजया सृजेत्यथ वै भवति यथा वै पुरुषो ऽश्वो गौर्जीर्यत्येवमग्निराहितो जीर्यति संव- त्सरस्य परस्तादाग्निपावमानीभिरुपतिष्ठत इति' स[3] संवत्सरस्य परस्तादाग्निपावमानीभिर्गार्हपत्यमुपतिष्ठते' पुनर्नवमेवैनमजरं करोतीति ब्राह्मणमथ गृहान्पशूंश्चोपतिष्ठते संपश्यामि प्रजा अहमिडप्रजसो मानवीः। सर्वा भवन्तु नो गृहे॥ अम्भ स्थाम्भो वो भक्षीय मह स्थ महो वो भक्षीय सह स्थ सहो वो भक्षीयोर्ज स्थोर्जं वो भक्षीय। रेवती रमध्वमस्मिँल्लोके ऽस्मिन्गोष्ठे ऽस्मिन् क्षये ऽस्मिन्योनाविहैव स्तेतो मापगात बह्वीर्मे

१ एव (after आहवनीयं) only Be B JH.

२ एव om JF Be.

३ स only in Be.

भूयासेत्यथाग्निहोत्रिणे[1] वत्समभिमृशति संहितासि विश्वरूपीरा मोर्जा विशा गौपत्येना रायस्पोषेण । सहस्रपोषं वः पुष्यासं मयि वो रायः श्रयन्तामित्यथ द्विपदत्रिपदाभिर्गार्हपत्यमुपतिष्ठत[2] उप त्वाग्ने दिवेदिवे दोषावस्तर्धिया वयम् । नमो भरन्त एमसि ॥ राजन्तमध्वराणां गोपामृतस्य दीदिविम् । वर्धमानꣳ स्वे दमे ॥ स नः पितेव सूनवे ऽग्ने सूपायनो भव । सचस्वा नः स्वस्तये ॥ अग्ने त्वं नो अन्तम उत त्राता शिवो भव वरूथ्यः ॥ तं त्वा शोचिष्ठ दीदिवः सुम्नाय नूनमीमहे सखिभ्यः ॥ वसुरग्निर्वसुश्रवा अच्छा नक्षि द्युमत्तमो रयिं दा इत्यथ गृहाꣳश्चैव[3] पशूꣳश्चैवोपतिष्ठते ॥ ८ ॥

ऊर्जा वः पश्याम्यूर्जा मा पश्यत रायस्पोषेण वः पश्यामि रायस्पोषेण मा पश्यतेडा स्थ मधुकृतः स्योना माविशतेरा मदः । सहस्रपोषं वः पुष्यासं मयि वो रायः श्रयन्तामित्यथाहवनीयमुपतिष्ठते[4] तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयादित्याहवनीयमेवोपतिष्ठते सोमानꣳ स्वरणं कृणुहि ब्रह्मणस्पते । कक्षीवन्तं य औशिज इत्यथ रात्रिमुपतिष्ठते कदा चन स्तरीरसि नेन्द्र सश्चसि दाशुषे । उपोपेन्नु मघवन्भूय इन्नु ते दानं देवस्य पृच्यत इत्यथ गार्हपत्यमुपतिष्ठते परि

१ Thus BHJ; ॰होत्रे T Be.

२ द्विपदा॰ T.

३ एव om T.

४ ॰थादित्यमु॰ BH.

त्वाग्ने पुरं वयं विप्रꣳ सहस्य धीमहि । धृषद्वर्णं दिवेदिवे भेत्तारं भङ्गुरावत इत्यथ गार्हपत्यमेवोपतिष्ठते ऽग्ने गृहपते सुगृहपतिरहं त्वया गृहपतिना भूयासꣳ सुगृहपतिर्मया त्वं गृहपतिना भूयाः शतꣳ हिमास्तामाशिषमाशासे तन्तवे ज्योतिष्मतीं तामाशिषमाशासे ऽमुष्मा अमुष्मा इति । यावन्तो ऽस्य पुत्रा जाता भवन्ति तन्तव[1] इत्यजातो । ऽथ वै भवति यो वा अग्निं प्रत्यङुपतिष्ठते प्रत्येनमोषति यः पराङ् विष्वङ् प्रजया पशुभिरेति कवातिर्यङ्ङिवोपतिष्ठेतेति । स कवातिर्यङ्ङिवोपतिष्ठते नैव प्रत्यङ् न पराङ् । ॥ ९ ॥ तृतीयः ॥

पिण्डपितृयज्ञं करिष्यन्नुपकल्पयते सकृदाच्छिन्नं बर्हिर्दर्भाꣳश्च परिस्तरणीयानिध्मीयाꣳश्च शूर्पं च प्रक्षालिते चोलूखलमुसले स्थालीꣳ स्रुवाꣳ समेक्षणामेरकोपबर्हणे आञ्जनाभ्यञ्जने दर्भाꣳ स्फ्यमुदकुम्भं यज्ञायुधानीत्यथान्वाहार्यपचनं परिस्तृणाति । तमुत्तरेणैकैकꣳ सꣳमादयत्येरकोपबर्हणे आञ्जनाभ्यञ्जने दर्भाꣳ स्फ्यमुदकुम्भं यज्ञायुधानीत्यथ प्राचीनावीतं कृत्वा जघनेनान्वाहार्यपचनमुपाविश्य पवित्रवत्याꣳ स्थाल्यां व्रीहीन्निर्वपति पितृभ्यो वो जुष्टं निर्वपामीति वा तूष्णीं वोपर्यर्धाꣳ स्थालीं कृत्वैतस्मिन्नेव चर्मण्युलूखलमुसले निधायावहन्ति सकृदेव दक्षिणामुखो । ऽथैनाननविविच्याथैतस्यामेव[2]

१ Thus Bo HFJ; तावन्त T; B omits the passage.

२ Uncertain; thus BH, •चोषेनान्विविच्या• Bo; •चोषैनान्वि स्या• F; •चोनविवे (or चे) विच्या• JT, for the reading of BH (अविविच्य) cp. Āp. I. 7.10: अविविच्यम् ।

स्थाल्यां तिरः पवित्रमप आनीयाधिश्रित्य तिरः पवित्रं तण्डुलानावपत्यथाज्यं निर्वपत्यथाज्यमधिश्रयत्युभयं पर्यग्नि कृत्वा मेक्षणꣳ स्रुवं च संमार्ष्टि चैतं चरुꣳ संपरित्याभिघार्योदगुद्वासयत्यथ यज्ञोपवीतं कृत्वान्वारब्धे पचनमुपसमाधाय मेक्षणेनोपघातं तिस्र आहुतीर्जुहोति सोमाय पितृपीताय स्वधा नमः स्वाहा यमायाङ्गिरस्वते पितृमते स्वधा नमः स्वाहाग्नये कव्यवाहनाय स्विष्टकृते स्वधा नमः स्वाहेति दक्षिणार्धपूर्वार्धे तूष्णीं मेक्षणमभ्याधाय प्राचीनावीतं कृत्वा दक्षिणेनान्वाहार्यपचनꣳ स्फ्येनोद्धत्यावोक्ष्य दक्षिणाग्रं बर्हिः स्तीर्त्वाद्भिर्मार्जयति मार्जयन्तां पितरो मार्जयन्तां पितामहा मार्जयन्तां प्रपितामहा इत्यथ स्रुवेणोपस्तीर्णाभिघारितांस्त्रीन्पिण्डान्ददात्येतत्ते ततासौ ये च त्वामन्वेतत्ते पितामहासौ ये च त्वामन्वेतत्ते प्रपितामहासौ ये च त्वामन्वित्यथ पितरो यथाभागं मन्दध्वमित्युक्त्वोदङ् पर्यावृत्योष्मणो व्यावृत उपास्ते व्यावृत्त ऊष्मेति प्राङ्ङथाभिपर्यावृत्यैतं चरुमवजिघ्रति ॥ १० ॥

ये समानाः सुमनसः पितरो यमराज्ये। तेषां लोकः स्वधा नमो यज्ञो देवेषु कल्पताम् ॥ ये सजाताः सुमनसो जीवा जीवेषु मामकाः। तेषाꣳ श्रीर्मयि कल्पतामस्मिꣳल्लोके शतꣳ समा इत्यथ तथैवाद्भिर्मार्जयति मार्जयन्तां पितरो मार्जयन्तां पितामहा मार्जयन्तां प्रपितामहा इत्यथाञ्जनं ददात्याञ्जतां पितर आञ्जतां पितामहा आञ्जतां प्रपितामहा इत्यथाभ्यञ्जनं ददात्यभ्यञ्जतां पितरोऽभ्यञ्जतां पितामहा अभ्यञ्जतां प्रपिता-

मद्या इत्यथ वासाꣳसि ददात्येतानि वः पितरो वासाꣳस्येतानि वः पितामहा वासाꣳस्येतानि वः प्रपितामहा वासाꣳसीत्युत्तर आयुषि लोम छिन्दीतेति ब्राह्मणमथ षड्भिर्नमस्कारैर्विपर्यासमुपतिष्ठते नमो वः पितरो रसाय नमो वः पितरः शुष्माय नमो वः पितरो जीवाय नमो वः पितरः स्वधायै नमो वः पितरो मन्यवे नमो वः पितरो घोराय पितरो नमो वो य एतस्मिꣳल्लोके स्थ युष्माꣳस्तेऽनु येऽस्मिꣳल्लोके मां तेऽनु य एतस्मिꣳल्लोके स्थ यूयं तेषां वसिष्ठा भूयास्त येऽस्मिꣳल्लोकेऽहं तेषां वसिष्ठो भूयासमित्यथ वीरं धत्ते[1] वीरं मे पितरो दत्त वीरं मे पितामहा दत्त वीरं मे प्रपितामहा दत्त पितृमानहं युष्माभिर्भूयासꣳ सुप्रजसो मया यूयं भूयास्तेत्यथैनानुत्थापयत्युत्तिष्ठत पितरः प्रेत शूरा यमस्य पन्थामनुयाता पुराणम्। धत्तादस्मासु द्रविणं यच्च भद्रं प्र णो ब्रूताद्भागधान्देवतास्वित्यथैनान्सꣳसाधयति[2] यन्तु पितरो यथालोकं मनसा जवेन परेत पितरः सोम्या गम्भीरैः पथिभिः पूर्व्यैः। अथा पितॄन्सुविदत्राꣳ अपीत यमेन ये सधमादं मदन्तीत्यथ तिसृभिर्मन आह्वयते मनो न्वाह्वामहे आ न एतु मनः पुनः पुनर्नः पितरो मन इत्यथैतान्पिण्डान्सह बर्हिषाग्नावनुप्रहरत्यथैताꣳ ब्रह्मणां हैके उदाहरन्त्यथ यज्ञो-

---

१ J has the following passage thus: वीरं मे दत्त पितरः पितृमानहं॰ भूयासेत्यथ वीरं मे पितामहा दत्त पितृमानहं॰ भूयासेत्यथ वीरं मे प्रपितामहा दत्त पितृमानहं॰ भूयासेत्य॰।

२ Thus Bᵇ; ॰साधयति Be; ॰साधयति the other MSS.

पवीतं कृत्वा प्राजापत्ययर्चा गार्हपत्यमुपतिष्ठते प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इत्यथैतां द्वितीयां जपति यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्यामिति' संतिष्ठते पिण्डपितृयज्ञः' ॥ ११ ॥ चतुर्थः ॥

वर्षासु श्यामाकानामाग्रयणं करिष्यन्भवति' तस्य प्रज्ञात उपवसथो' ऽथ प्रातर्हुते ऽग्निहोत्रे पृष्ठ्यां स्तीर्त्वापः प्रणीय सौम्यं श्यामाकं चरुं निर्वपति' हविष्कृता वाचं विसृज्य गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वाहवनीये ऽज्यानीर्जुहोति शतायुधाय शतवीर्यायेति पञ्च' अपचितामादधति' तस्याः पञ्चदश सामिधेन्यः पञ्च प्रयाजा वार्त्रघ्नावाज्यभागावथ हविष आप्यायस्व सं त इति' त्रिष्टुभौ सयाज्ये' अन्वाहार्यमासाद्य वासो दद्यादथ यजमानभागं प्राश्नात्यग्निः प्रथमः प्राश्नातु स हि वेद यथा हविः । शिवा अस्मभ्यमोषधीः कृणोतु विश्वचर्षणिरिति' संतिष्ठत एषेष्टिः सपूर्णपात्रविष्णुक्रमा' विसृजते व्रतमथ शरदि व्रीहीणामाग्रयणं करिष्यन्भवति' तस्य प्रज्ञात उपवसथो' ऽथ प्रातर्हुते ऽग्निहोत्रे पृष्ठ्यां स्तीर्त्वापः प्रणीयैन्द्राग्नं द्वादशकपालं निर्वपति वैश्वदेवं चरुं द्यावापृथिव्यमेककपालमिति' हविष्कृता वाचं विसृज्य गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वाहवनीये ऽज्यानीर्जुहोति शतायुधाय शतवीर्यायेति पञ्च' अपचितामादधति' तस्याः पञ्चदश सामिधेन्यः पञ्च प्रयाजा वार्त्रघ्नावाज्यभागावथ हविषामिन्द्राग्नी रोचना दिवः श्नथद्वृत्रमित्यैन्द्राग्नस्य' विश्वे देवा विश्वे देवा इति वैश्वदेवस्य'

द्यावा नः पृथिवी प्र पूर्वजे पितरेति द्यावापृथिव्यस्य । त्रिष्टुभौ संयाज्ये । अन्वाहार्यमासाद्य प्रथमजं वत्सं ददात्यथ यजमानभागं प्राश्नाति भद्रान्नः श्रेयः समनैष्ट देवास्त्वयावसेन समशीमहि त्वा । स नो मयोभूः पितो आ विशस्व शं तोकाय तनुवे स्योन इति । संतिष्ठत एषेष्टिः सपूर्णपात्रविष्णुक्रमा । विसृजते व्रतमथ वसन्ते यवानामाग्रयणं करिष्यन्भवति । तस्य प्रज्ञात उपवसथः । समानं कर्म यथा व्रीह्याग्रयणस्यैतावदेव नाना । यजमानभागं प्राश्नात्येतमु त्यं मधुना संयुतं यवꣳ सरस्वत्या अधि मनावचर्कृषुः । इन्द्र आसीत्सीरपतिः शतक्रतुः कीनाशा आसन्मरुतः सुदानव इति । संतिष्ठत एषेष्टिः सपूर्णपात्रविष्णुक्रमा । विसृजते व्रतम् ॥ १२ ॥ पञ्चमः ॥

अग्निभ्यः प्रवत्स्यन्यज्ञोपवीत्यप आचम्याग्रेणाहवनीयं परीत्य[1] यजमानायतने तिष्ठन्नाहवनीयमुपतिष्ठते मम नाम प्रथमं जातवेदः पिता माता च दधतुर्यदग्रे । तत्त्वं बिभृहि पुनरा मदैतोस्तवाहं नाम बिभराण्यग्न इत्यथ वाचंयमोऽभिप्रव्रज्यत्यग्नीनामसकाशे[2] वाचं विसृजते । सोऽधःसंवेश्यमांसाश्यस्त्र्युपायी प्रवसति । न दारमीमांसति प्रवसति । नोपवसथमुपात्येत्याथ प्रपथे समिधः कुरुते । ऽग्नीन्पराख्याय वाचं यच्छत्याहवनीयमेवोपतिष्ठते मम नाम तव च जातवेदो वाससी इव विवसानौ ये चरावः । आयुषे त्वं जीवसे वयं यथायथं विपरि-

१ JF om. these three words.

२ Thus BH Bh (Grantha Ms.), Keś.; °नामसंकाशे Bo F

इहावह पुनस्त्व इत्यथ गार्हपत्यमुपतिष्ठते नमो ऽग्नये ऽप्रतिविद्धाय नमो ऽनाधृष्टाय नमः सम्राजे । अषाढो अग्निर्बृहद्वया विश्वजित्सहन्त्यः श्रेष्ठो गन्धर्व इत्यथान्वाहार्यपचनमुपतिष्ठते त्वत्पितारो अग्ने देवास्त्वामाहुतयस्त्वद्विवाचनाः । सं मामायुषा सं गौपत्येन सुहिते मा धा इत्यथाहवनीयमुपतिष्ठते ॥ १३ ॥

अयमग्निः श्रेष्ठतमो ऽयं भगवत्तमो ऽयꣳ सहस्रसातमः । अस्मा अस्तु सुवीर्यमिति । स[1] यद्यस्मै यज्ञभ्रेषमापद्यते न ते ऽहौषीदिति तद्गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वाहवनीये संततिं[2] जुहोति मनो ज्योतिर्जुषतामाज्यं विच्छिन्नं यज्ञꣳ समिमं दधातु । या इष्टा उषसो निम्रुचश्च ताः संदधामि हविषा घृतेन स्वाहेत्यथाग्नये तन्तुमते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपति । शरावं दक्षिणां ददाति । सा प्रसिद्धेष्टिः संतिष्ठते । ऽथातिपन्नाः प्रतिजुहोत्येतेन ह स्म वै पूर्वे श्रोत्रिया ज्वलतायवस्तेजस्कामा यशस्कामा ब्रह्मवर्चसकामा उपतिष्ठन्ते ।[3] तदेतदुत्सन्नं ब्रतस्यैव गरिम्णायातो वैराजमेवोपस्थानं । नर्य प्रजां मे गोपायेति गार्हपत्यमथर्व[4] पितुं मे गोपायेत्यन्वाहार्यपचनꣳ । शꣳस्य पशून्मे गोपायेत्याहवनीयꣳ ।

---

१ om. BH.

२ संततिं H; संततीं B; संततीद् Be; संतति J; संततीर्थ F; संततं T; संततिं Ke.

३ Before तदेतदु° Be J ins. च, F वा ।

४ After गार्हपत्यम् JF ins. उपतिष्ठते ।

समय सखा मे गोपायेति सख्यमर्हे सुश्रिय मन्त्रं मे गोपाये- त्यावसथीयं यो ऽपरिमितं प्रवसति पुनरायन्नपये समिधः कुरुते ऽग्नीन्पराख्याय वाचं यच्छत्यागत्यैतेनैवोपतिष्ठते[१] समानी प्रायश्चित्तिः ॥ १४ ॥ षष्ठः ॥

अथोपवसथीये ऽहन्यज्ञोपवीत्यप आचम्याग्रेणाहवनीयं परीत्य[२] यजमानायतन उपविश्य तिरः पवित्रमप आचामति पयस्वतीरोषधयः पयस्वद्वीरुधां पयः । अपां पयसो यत्पयस्तेन मामिन्द्र सꣳसृजेत्यथाहवनीये समिध आदधात्यग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यताꣳ स्वाहा वायो व्रतपत आदित्य व्रतपते व्रतानां व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यताꣳ स्वाहेत्यथ[३] यो भृते हविर्निरप्यमाणमभिमन्त्रयते ऽग्निꣳ होतारमिह तꣳ हुवे देवान्यज्ञियानिह यान्हवामहे । आयन्तु देवाः सुमनस्यमाना वियन्तु देवा हविषो मे अस्येति तदुदित्वा वाचं यच्छत्या हविष्कृतो हविष्कृता वाचं विसृज्य यज्ञं योक्त्रेण युनक्ति कस्त्वा युनक्ति स त्वा युनक्त्विति कानि कपालानि युनक्ति यानि घर्मे कपालान्युपचिन्वन्ति वेधसः । पूष्णस्तान्यपि व्रत इन्द्रवायू युञ्जामिति तेषां यजुष्कृतानां यद्भिद्यते तदुत्कर उदस्यत्यभिन्नो घर्मो जीरदानुर्यत आत्त-

---

१ Thus Bo BH; T: आग्नमतेनैवोप॰; J: आगत्याहवनीयमेवोप॰, F: आगत्य आहवनीयमुप॰

२ Bo JF om. these three words

३ अथ om. JF.

स्कन्नपुनरित्यथ गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वाहवनीये संतनीं[1] जुहोतीमो वेदिः परिधयश्च सर्वे यज्ञस्यायुरनुसंचरन्ति । त्रयस्त्रिंशत्तन्तवो ये वितत्निरे य इमं यज्ञꣳ स्वधया ददन्ते तेषां छिन्नं प्रत्येतद्दधामि स्वाहेत्यथान्यदपिसृजति घर्मो देवाꣳ अप्येत्वित्यथ वै भवति यदि अग्नेदाग्निनं द्विकपालं निर्वपेद्द्यावापृथिव्यमेककपालमिति सा प्रसिद्धेष्टिः संतिष्ठतेऽथ तथैव गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वाहवनीये संतनीं[1] जुहोतीमो वेदिः परिधयश्च सर्वे यज्ञस्यायुरनुसंचरन्ति । त्रयस्त्रिंशत्तन्तवो ये वितत्निरे य इमं यज्ञꣳ स्वधया ददन्ते तेषां छिन्नं प्रत्येतद्दधामि स्वाहेत्यथान्यदपिसृजति घर्मो देवाꣳ अप्येत्वित्यथ यद्याज्यस्य वा सांनाय्यस्य वान्यत्र बर्हिषः पुरोक्षमात्रया-जात्स्कन्दति तस्य स्वधाꣳ संभरति ॥ १५ ॥

सं त्वा सिञ्चामि यजुषा प्रजामायुर्धनं च । बृहस्पतिप्रसूतो यजमान इह मा रिषदिति स्कन्नमनुमन्त्रयते भूपतये स्वाहा भुवनपतये स्वाहा भूतानां पतये स्वाहेत्यथ यावत्परिशिष्टेन प्रचरत्यथ यजमानमाज्यमवेक्षयत्याज्यमसि सत्यमसि सत्यस्याध्यक्षमसि हविरसि वैश्वानरं वैश्वदेवमुत्पूतशुष्मꣳ सत्यौजाः सहो ऽसि सहमानमसि सहस्वारातीः सहस्वारातीयतः सहस्व

---

१ संतनीं BFHJ (°निं the second time) ; संतनिं Be ; संतनं T ; संतनीयं F (the sec. time).

घृतमाः सत्य घृतव्रतः सहस्रवीर्यमसि तस्मा त्रिष्टाज्यमसि सत्यस्य सत्यमसि सत्यायुरसि सत्यशुष्ममसि सत्येन त्वाभिघारयामि तस्य ते भक्षीयेत्यथाज्यग्रहाणा[1]। गृहीतं गृहीतमनुमन्त्रयते पञ्चानां त्वा वातानां यन्त्राय धर्त्राय गृह्णामि पञ्चानां त्वर्तूनां यन्त्राय धर्त्राय गृह्णामि पञ्चानां त्वा दिशां यन्त्राय धर्त्राय गृह्णामि पञ्चानां त्वा पञ्चजनानां यन्त्राय धर्त्राय गृह्णामीति चतुर्भिर्जुहूमष्टाभिरुपभृतं[2] चरोस्त्वा पञ्चबिलस्य यन्त्राय धर्त्राय गृह्णामि ब्रह्मणस्त्वा तेजसे यन्त्राय धर्त्राय गृह्णामि क्षत्रस्य त्वौजसे यन्त्राय धर्त्राय गृह्णामि विशे त्वा यन्त्राय धर्त्राय गृह्णामि सुवीर्याय त्वा गृह्णामि सुप्रजास्त्वाय त्वा गृह्णामि रायस्पोषाय त्वा गृह्णामि ब्रह्मवर्चसाय त्वा गृह्णामीति। चतुर्भिर्ध्रुवां[2] भूरस्माकꣳ हविर्देवानामाशिषो यजमानस्य देवानां त्वा देवताभ्यो गृह्णामीत्यभिपूर्यमाणामनुमन्त्रयते[3] कामाय त्वा गृह्णामीति। परिधीन्परिधीयमाना-ननुमन्त्रयते ध्रुवो ऽसि ध्रुवो ऽहꣳ सजातेषु भूयासं धीरश्चेत्ता वसुविदिति मध्यममुग्रो ऽस्युग्रो ऽहꣳ सजातेषु भूयासमुग्रश्चेत्ता वसुविदिति दक्षिणमभिभूरस्यभिभूरहꣳ सजातेषु भूयासमभि-

---

१ Thus B; °ग्रहणं TF, ग्रहणां J; ग्रहणाति H, Mádh.; ग्रहणाम् Be; अथ not fonnd in B Be HF.

२ Thus (accusatives) all MSS., except F, which has ध्रुवायां. Mádh. cites every time with locatives Rigthly?

३ °पूर्यमाणम्° Be F.

भूरेता वसुविदित्युत्तरमथाग्निं योगेन युनक्ति युनज्मि त्वा ब्रह्मणा दैव्येन हव्यायास्मै वोढवे जातवेद इति। अभिघोरभ्राशीयमानयोर्जपतीन्धानास्त्वा सुप्रजसः सुवीरा ज्योग्जीवेम बलिहृतो वयं त इत्यथाग्नेर्वेदिं स्तीर्त्वाऽऽसनान्यभिमन्त्रयते यस्मै अग्ने अस्य यज्ञस्य रिष्याद्यद्वा स्कन्दादाज्यस्योत विष्णो। तेन हन्मि सपत्नं दुर्मरायुमैनं दधामि निर्ऋत्या उपस्थ इति ॥ १६ ॥

अथ भूर्भुवः स्वरित्यग्निहोत्रमेताभिर्व्याहृतीभिरुपसादयेद्यज्ञमुखं वा अग्निहोत्रं ब्रह्मैता व्याहृतयो यज्ञमुख एव ब्रह्म कुरुते। संवत्सरे पर्यागत एताभिरेवोपसादयेद्ब्रह्मणैवोभयतः संवत्सरं परिगृह्णातीति ब्राह्मणमथ वै भवति दर्शपूर्णमासावालभमान एताभिर्व्याहृतीभिर्हवींष्यासादयेद्यज्ञमुखं वै दर्शपूर्णमासौ ब्रह्मैता व्याहृतयो यज्ञमुख एव ब्रह्म कुरुते। संवत्सरे पर्यागत एताभिरेवासादयेद्ब्रह्मणैवोभयतः संवत्सरं परिगृह्णातीति ब्राह्मणमथ वै भवति चातुर्मास्यान्यालभमान एताभिर्व्याहृतीभिर्हवींष्यासादयेद्यज्ञमुखं वै चातुर्मास्यानि ब्रह्मैता व्याहृतयो यज्ञमुख एव ब्रह्म कुरुते। संवत्सरे पर्यागत एताभिरेवासादयेद्ब्रह्मणैवोभयतः संवत्सरं परिगृह्णातीति ब्राह्मणमथ वै भवति यद्वै यज्ञस्य साम्ना क्रियते राष्ट्रं यज्ञस्याशीर्गच्छति यदृचा विशं यज्ञस्याशीर्गच्छत्यथ ब्राह्मणोऽनाशीर्केण यज्ञेन यजते। सामिधेनीरनुवक्ष्यन्नेता व्याहृतीः पुरस्ताद्दध्याद्ब्रह्मैव प्रतिपदं कुरुते। तथा ब्राह्मणः साशीर्केण यज्ञेन

यजत इति ब्राह्मणमेव वै भवति यं कामयेत यजमानं भ्रातृव्यमस्य यज्ञस्याशीर्गच्छेदिति तस्यैता व्याहृतीः पुरोनुवाक्याया दध्याद्भ्रातृव्यदेवत्या वै पुरोनुवाक्या भ्रातृव्यमेवास्य यज्ञस्याशीर्गच्छतीति ब्राह्मणमेव वै भवति यान्कामयेत यजमानान्समावत्येनान्यज्ञस्याशीर्गच्छेदिति तेषामेता व्याहृतीः पुरोनुवाक्याया अर्धर्च एकां दध्याद्याज्यायै पुरस्तादेकां याज्याया अर्धर्च एकां तथैनान्समावती यज्ञस्याशीर्गच्छतीति ब्राह्मणमेव वै भवति यथा वै पर्जन्यः सुवृष्टं वर्षत्येवं यज्ञो यजमानाय वर्षति स्थलयोदकं परिगृह्णन्त्याशिषा यज्ञं यजमानः परिगृह्णातीति ब्राह्मणं व्याहृतीभिर्ब्राह्मणस्य प्रतिपद्यते हिङ्कारेण राजन्यस्यर्चा वैश्यस्य सर्वमेवैतत्त्रयं कुर्यादित्येतदपरमिध्ममभ्याधीयमानमनुमन्त्रयते ॥ १७ ॥

उपभृतो अग्ने यजमानायैधि निघृषो अभिदासते । अग्ने देवेद्ध मन्विद्ध मन्द्रजिह्वेति प्रवरं प्रव्रियमाणमनुमन्त्रयते[1] ऽमर्त्यस्य ते होतर्मूर्धन्नाजिघर्मि रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्यायेति स्रुवेणाघारमाघार्यमाणमनुमन्त्रयते[2] मनो ऽसि प्राजापत्यं मनसा मा भूतेनाविशेति स्रुच्यमाघारमाघार्यमाणमनुमन्त्रयते वागस्यैन्द्री सपत्नक्षयणी वाचा मेन्द्रियेणाविशेति प्रयाजानामिष्टमिष्टमनुमन्त्रयते[3] वसन्तमृतूनां प्रीणामि स मा

१ Thus Be, प्रव्रीयमाणम॰ BJ, Bhav.; प्रवृयमाणं F; प्रवीयमाणं T; प्रवीयमाणं H.

२ Thus all MSS.: स्रौवमाघारम॰ Mādh.

३ इष्टं twice Be HT, once the other MSS. and Mādh.

प्रीतः प्रीणातु ग्रीष्मस्त्वृतूनां प्रीणामि स मा प्रीतः प्रीणातु वर्षा ऋतूनां प्रीणामि ता मा प्रीताः प्रीणन्तु शरदृतूनां प्रीणामि सा मा प्रीता प्रीणातु हेमन्तशिशिरावृतूनां प्रीणामि तौ मा प्रीतौ प्रीणीतामित्याज्यभागाविष्टावनुमन्त्रयते ऽग्नीषोमयोरहं देवयज्यया चक्षुष्मान्भूयासमित्यग्निमिष्टमनुमन्त्रयते ऽग्नेरहं देवयज्ययान्नादो भूयासमित्युपांशुयाजमिष्टमनुमन्त्रयते दब्धिरस्यदब्धो भूयासममुं दभेयमित्यथ यं यजमानो द्वेष्टि तं मनसा ध्यायत्यथाप[1] उपस्पृश्याग्नीषोमाविष्टावनुमन्त्रयते ऽग्नीषोमयोरहं देवयज्यया वृत्रहा भूयासमितीन्द्राग्नी इष्टावनुमन्त्रयत इन्द्राग्नियोरहं देवयज्ययेन्द्रियाव्यन्नादो भूयासमितीन्द्रमिष्टमनुमन्त्रयत इन्द्रस्याहं देवयज्ययेन्द्रियावी भूयासमिति महेन्द्रमिष्टमनुमन्त्रयते महेन्द्रस्याहं देवयज्यया जेमानं महिमानं गमेयमिति स्विष्टकृतमिष्टमनुमन्त्रयते ऽग्नेः स्विष्टकृतो ऽहं देवयज्ययायुष्मान्यज्ञेन प्रतिष्ठां गमेयमिति प्राशित्रे ऽवद्रीयमाणे जपत्यग्निर्मा दुरिष्टात्पातु सविताघशंसादिति यजमानभागं यो मे ऽन्ति दूरे ऽरातीयति तमेतेन जेषमितीडामाह्रियमाणामनुमन्त्रयते सुरूपवर्षवर्णे[2] एहीति[2] प्रतिपद्य मयोभौत्यानो ऽवान्तरेडां प्राश्यमानामनुमन्त्रयते जुष्टिरसि जुषस्व नो जुष्टा नो ऽसि जुष्टिं ते गमेयमित्यथान्तर्वेद्यग्नि-

---

१ यथाप उपस्पृश्य om. TJ.

२ Thus Be HT; एहीति J; वर्णमिति B; वर्णं एहीत्याचमिति F.

मार्जयते[1] मनो ज्योतिर्जुषतामाज्यं विच्छिन्नं यज्ञꣳ समिमं दधातु। बृहस्पतिस्तनुतामिमं नो विश्वे देवा इह मादयन्तामिति बर्हिषदं पुरोडाशमभिमन्त्रयते मयि पिन्वस्व ददतो मे मा क्षायि कुर्वतो मे मोपदसदित्यथान्वाहार्यं पश्यति *तमन्तर्वेद्यासन्नमभिमन्त्रयते प्रजापतेर्भागोऽस्यूर्जस्वान्पयस्वानित्यान्तादनुवाकस्य* ॥ १८ ॥ सप्तमः ॥

अनूयाजानामिष्टमिष्टमनुमन्त्रयते[2] बर्हिषो ऽहं देवयज्यया प्रजावान्भूयासं नराशꣳसस्याहं देवयज्यया पशुमान्भूयासमग्नेः स्विष्टकृतो ऽहं देवयज्ययायुष्मान्यज्ञेन प्रतिष्ठां गमेयमित्यथ यत्र होतुरभिजानात्यग्निरिदं हविरजुषतेति तद्यजमानमुज्जितीर्[3] वाचयत्यग्नेरहमुज्जितिमनूज्जेषमिति यथेष्टमुक्तं वाजवत्योर्व्यूहनमथ यत्र होतुरभिजानात्याशास्ते ऽयं यजमानो ऽसाविति तद्यजमानं यज्ञस्य दोहं वाचयत्येमा अग्मन्नाशिषो दोहकामा इन्द्रवन्तो वनामहे धुक्षीमहि प्रजामिषमिति प्रस्तरं प्रह्रियमाणमनुमन्त्रयते रोहितेन त्वाग्निर्देवतां गमयतु हरिभ्यां त्वेन्द्रो देवतां गमयत्वेतशेन त्वा सूर्यो देवतां गमयत्विति परिधीन्प्रह्रियमाणाननुमन्त्रयते वि ते मुञ्चामि रशना वि रश्मीन्वि योक्त्राणि परिचर्तनानि। धत्तादस्मासु द्रविणं यच्च भद्रं प्र णो ब्रूताद्भागधान्देवतास्विति संयुवाकमुच्यमानमनुमन्त्रयते विष्णोः

१ Thus BHP; मार्जयति Be FJ

२ इष्टं twice T Be, once the other MSS.

३ Thus TF Madh.; उज्जितीरु or उज्जिती the other MSS.

ग्नीषोमयोरहं देवयज्यया यज्ञेन प्रतिष्ठां गमेयमिति[1] प्रतीचीं चाज्यानामिष्टमिष्टमनुमन्त्रयते[1] ॥ १९ ॥

सोमस्याहं देवयज्यया सुरेताः रेतो धिषीय त्वष्टुरहं देवयज्यया पशूनाꣳ रूपं पुषेयमित्यथैतरावुपसमस्यति देवानां पत्नीरग्निर्गृहपतिर्यज्ञस्य मिथुनं तयोरहं देवयज्यया मिथुनेन प्रभूयासमिति । वेदं यजमानं वाचयति वेदोऽसि वित्तिरसि विदेयेत्यान्तादनुवाकस्य[2] । ध्रुवामाप्याय्यमानामनुमन्त्रयत आप्यायतां ध्रुवा घृतेन यज्ञंयज्ञं प्रति देवयद्भ्यः । सूर्याया ऊधोऽदित्या उपस्थ उरुधारा पृथिवी यज्ञे अस्मिन्नित्यथ यजमानभागं प्राश्नाति प्रजापतेर्विभान्नाम लोकस्तस्मिꣳस्त्वा दधामि सह यजमानेनेति सं यज्ञपतिराशिषेति वाचैतत्पूर्णपात्रं यान्ति । तदन्तर्वेदि निधाय पूर्णपात्रे यजमानं वाचयति सदसि सन्मे भूयाः सर्वमसि सर्वं मे भूयाः पूर्णमसि पूर्णं मे भूया अक्षितमसि मा मे क्षेष्ठा इत्यथ दिशो व्युन्नयति प्राच्यां दिशि देवा ऋत्विजो मार्जयन्तां दक्षिणायां दिशि मासाः पितरो मार्जयन्तां प्रतीच्यां दिशि गृहाः पशवो मार्जयन्तामुदीच्यां दिश्याप ओषधयो वनस्पतयो मार्जयन्तामूर्ध्वायां दिशि यज्ञः संवत्सरो यज्ञपतिर्मार्जयन्तामित्यथैना निनयति समुद्रं वः प्रहिणोम्यक्षिताः स्वां योनिमपिगच्छत । अच्छिद्रः

१ इदं twice Bo T, once the other MSS.

२ Thus Bo J, Mādh.; the citation ends with वित्तिरसि in BH, with विदेय कर्मासि in FT.

प्रजया भूयासं मा परासेचि मत्पय इत्यथोपोत्थाय दक्षिणेन पदा विष्णुक्रमान्क्रामते ॥ २० ॥

विष्णोः क्रमो ऽस्यभिमातिहा गायत्रेण छन्दसा पृथिवीमनु विक्रमे निर्भक्तः स यं द्विष्म इति चतुर्भिरनुच्छन्दसं। तृतीये चतुर्थमनुवर्तयति। न चतुर्थाय प्रक्रामति। आहवनीयमुपात्येत्यथात्रैव तिष्ठन्नाहवनीयमुपतिष्ठते ऽगन्म सुवः सुवरगन्म संदृशस्ते मा छित्सि यत्ते तपस्तस्मै ते माऽऽवृक्षीत्यथादित्यमुपतिष्ठते सुभूरसि श्रेष्ठो रश्मीनामायुर्धा अस्यायुर्मे धेहि वर्चोधा असि वर्चो मयि धेहीत्यथैभ्यो लोकेभ्यो भ्रातृव्यं निर्भजतीदमहममुं भ्रातृव्यमाभ्यो दिग्भ्यो ऽस्यै दिवो ऽस्मादन्तरिक्षादस्यै पृथिव्या अस्मादन्नाद्यान्निर्भजामि निर्भक्तः स यं द्विष्म इत्यथाप उपस्पृश्य। सं ज्योतिषाभूवमित्युरः प्रत्यात्मानं प्रत्यभिमृशते। ऽथ दक्षिणमंसमभि पर्यावर्तत ऐन्द्रीमावृतमन्वावर्त इत्यथोदङ् पर्यावर्तते समहं प्रजया सं मया प्रजा समहं रायस्पोषेण सं मया रायस्पोष इत्यथाहवनीये समिधमादधाति समिद्धो अग्ने मे दीदिहि समेद्धा ते अग्ने दीद्यासं स्वाहेत्यथाहवनीयमुपतिष्ठते वसुमान्यज्ञो वसीयान्भूयासमित्यथाग्निपावमानीभ्यां गार्हपत्यमुपतिष्ठते ऽग्न आयूंषि पवसे ऽग्ने पवस्वेत्यथ गार्हपत्यमेवोपतिष्ठते ऽग्ने गृहपते सुगृहपतिरहं त्वया गृहपतिना भूयासं सुगृहपतिर्मया त्वं गृहपतिना भूयाः शतं हिमास्तामाशिषमाशासे मह्यममुष्मै ज्योतिष्मतीं तामाशिषमाशासे ऽमुष्मा

अमुष्या[1] इति' यावन्तो ऽस्य पुत्रा जाता भवन्ति तन्नाम इत्यन्ततः' ॥ २१ ॥

अथ वै भवति यो वै यज्ञं प्रयुज्य न विमुञ्चत्यप्रतिष्ठानो वै स भवति' कस्त्वा युनक्ति स त्वा विमुञ्चत्विति' कार्ष्णे कपालानि विमुञ्चति यानि घर्मे कपालान्युपचिन्वन्ति वेधसः । पूष्णस्तान्यपि व्रत इन्द्रवायू विमुञ्चतामित्यथैतेनैव यथेतमेत्य यजमानायतन उपविश्य तथैव[2] तिरः पवित्रमप आचामति पयस्वतीरोषधयः पयस्वद्वीरुधां पयः । अपां पयसो यत्पयस्तेन मामिन्द्र सꣳसृजेत्यथाहवनीये समिधमादधात्यग्ने व्रतपते व्रतमचारिषं तदशकं तन्मे ऽराधि स्वाहा वायो व्रतपत आदित्य व्रतपते व्रतानां व्रतपते व्रतमचारिषं तदशकं तन्मे ऽराधि स्वाहेत्यथोपोत्थाय[3] यज्ञस्य पुनरालम्भं जपति यज्ञो बभूव स आबभूव स प्रजज्ञे स वावृधे । स देवानामधिपतिर्बभूव सो अस्माꣳ अधिपतीन्करोतु वयꣳ स्याम पतयो रयीणामित्यथ प्राङुत्क्रम्य जपति गोमाꣳ अग्ने ऽविमाꣳ अश्वी यज्ञो नृवत्सखा सदमिदप्रमृष्यः । इडावाꣳ एषो असुर प्रजावान्दीर्घो रयिः पृथुबुध्नः सभावानित्यथ ब्राह्मणाꣳस्तर्पयितवा इति संप्रेष्यति' ॥ २२ ॥ अष्टमः ॥

---

१ F अमुष्या once. T has this passage thus. तस्मै मह्यममुष्यै ज्योतिष्मतीं तावधिषमायासै सुष्वा अमुष्या इति etc., as above, but at the end: भवन्ति तावन्त इत्यन्ततो ; J is corrupt towards the end of the khaṇḍa.

२ Om. TJFBe.

३ उपोत्थाय om. JT.

ब्रह्मत्वं करिष्यन्यज्ञोपवीत्यप आचम्यापरेणाहवनीयं परीत्य दक्षिणत उदङ्मुखस्तिष्ठन्ब्रह्मसदनमुपतिष्ठते नमो ब्रह्मणे नमो ब्रह्मसदनायेत्यथासनात्तृणं निरस्यत्यपेहि दैधिषव्योदतस्तिष्ठान्यस्य सदने सीद यो ऽस्मत्पाकतर इत्युपविशत्युत्किरन उदुहतस्य गेषमित्यथेमे समीक्षते पातं मा द्यावापृथिवी अद्याह्न इत्युपविश्य जपति भूर्भुवः सुवः क इदं ब्रह्मा भविष्यति स इदं ब्रह्मा भविष्यति प्राणः प्रजापतियुक्तो ऽहं युञ्जे ब्रह्मणार्त्विज्यं वाजी सधुर इव वह्निर्बलीवर्द इव युक्तो हव्यं वक्ष्याम्यहं देवताभ्यो भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये सुवः प्रपद्ये भूर्भुवः सुवः प्रपद्ये वायुं प्रपद्ये ब्रह्म प्रपद्ये छत्रं प्रपद्ये ऽम्लानमाखणं प्रपद्ये प्रजापतेर्ब्रह्मकोशं प्रपद्ये ऽनार्तां देवतां वाचं पप्रच्छ ओं प्रपद्य इति । तं यजमानो ब्रह्माणं वृणीते भूपते भुवनपते महतो भूतस्य पते ब्रह्माणं त्वा वृणीमहे वीतहव्ये पुरोहित येनायन्नुत्तमं सुवर्देवा अङ्गिरसो दिवमिति । वृतो ब्रह्मा जपत्यहं भूपतिरहं भुवनपतिरहं महतो भूतस्य पतिर्देवेन सवित्रा प्रसूत आर्त्विज्यं करिष्यामि ब्रह्माणं मावृथा वीतहव्ये पुरोहितं येनायन्नुत्तमं सुवर्देवा अङ्गिरसो दिवं देव सवितरेतं त्वा वृणते बृहस्पतिं दैव्यं ब्रह्माणं तदहं मनसे प्रब्रवीमि मनो गायत्रियै गायत्री त्रिष्टुभे त्रिष्टुब्जगत्यै जगत्यनुष्टुभे ऽनुष्टुप्पङ्क्त्यै पङ्क्तिः प्रजापतये प्रजापतिर्विश्वेभ्यो देवेभ्यो विश्वे देवा बृहस्पतये बृहस्पतिर्ब्रह्मणे ब्रह्म भूर्भुवः सुवर्बृहस्पतिर्देवानां ब्रह्माहं मनुष्याणां बृहस्पते यज्ञं गोपायेति । स यत्राह ब्रह्मन्प्रणेष्यामि यजमान वाचं यच्छेति तद्ब्रह्मा प्रसौति ॥२१॥

देव सवितः प्रसुव यज्ञं देवता वर्धयिता नाकस्य पृष्ठे *सुवर्गे लोके यजमानो भवतु । सप्तर्षीणाꣳ सुकृतां यत्र लोक*स्तत्रेमं यज्ञं यजमानं च धेह्यों प्रणयेति । स वाचंयमो भवति प्रणीतासु प्रणीयमानास्वा हविष्कृतः । सांनाय्ये दोह्यमान आ ततो यदाह वसु दुग्धीन्द्राय देवेभ्यो हव्यमिति महेन्द्रायेति वा यदि महेन्द्रयाजी भवत्यधिवपने वाचं यच्छत्या कपालोपधानान्निर्वपने वाचं यच्छत्या [1]समभिवासनात्स्तम्बयजुष्याह्रियमाणे[2] आ प्रोक्षणीनामासादनात्स यदाह ब्रह्मन्नुत्तरं परिग्राहं परिग्रहीष्यामीति तद्ब्रह्मा प्रसौति बृहस्पते परिगृहाण वेदिं ब्रह्मणा यज्ञं परिगृहीहीमम् । सप्तर्षीणाꣳ सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेमं यज्ञं यजमानं च धेह्यों परिगृहाणेत्याज्येषु गृह्यमाणेषु वाचं यच्छत्या [3]ध्रुवासादनात्सामिधेनीष्वनूच्यमानास्वा प्रवरादङ्गूक्तायां पुरोनुवाक्यायामा वषट्कारात्प्राशित्रे ऽवदीयमान आ प्रसवात्परिहरन्त्यमा एतत्प्राशित्रमग्रेणाहवनीयं तदाह्रियमाणं प्रतिपश्यति ॥ २४ ॥

सूर्यस्य त्वा चक्षुषा प्रतिपश्यामीत्यथैनदुभाभ्याꣳ हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णाति देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो

---

१ अस्माभिवासनात् Be T.

२ Thus Be H; ०यजुष्याह्रि० F, the other MSS. more or less corrupt.

३ ध्रुवासादनात् Be H, ध्रुवादानात् B; ध्रुवासादनात् T · IF totally corrupt. Bh. has in some copies ध्रुवा०, in others ध्रुवा० ।

पवाभ्यां प्रतिगृह्णामीत्यथैनत्सादयति पृथिव्यास्त्वा नाभौ सादयामीत्यथैनदवेक्षते सुपर्णस्य त्वा गरुत्मतश्चक्षुषावेक्ष इत्यथैनदङ्गुष्ठेन च मध्यमाङ्गुल्या चोपसंगृह्यातिहाय दतः पूर्वं जिह्वायै निदधात्यग्नेस्त्वास्येन[1] प्राश्नामीति प्राश्याप आचम्य यथाङ्गिरकमिरसि ब्राह्मणस्योदरेण बृहस्पतेर्ब्रह्मणेत्यथाद्भिर्मार्जयित्वा प्राणान्संमृशते वाङ्म आसन्नसोः प्राणो ऽक्ष्योश्चक्षुः कर्णयोः श्रोत्रं बाह्वोर्बलमूर्वोरोजो ऽरिष्टा विश्वान्यङ्गानि तनूस्तनुवा मे सह नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीरिति मयि प्राणा मयि प्राणा इति वाथैतं ब्रह्मभागं प्राशित्रहरणे निदधात्यथान्वाहार्यं याचति तमन्तर्वेद्यासन्नमभिमन्त्रयते ॥ २५ ॥

ब्रह्मन्प्रस्थास्यामि नमस्ते ब्रह्मन्प्रस्थाय पाहि मामकृतात्सर्वो मत्तां कृतो भवेत्यथास्य धावन्नापमवदाय प्राशित्रहरणे निदधाति सौरस्येहि मामभ्यनवाननादो भूयासमित्यथैनमग्रेण स्रुच उदञ्चं नीयमानमनुमन्त्रयते यज्ञो दिवꣳ रोहतु यज्ञो दिवं गच्छतु यो देवयानः पन्थास्तेन यज्ञो देवाꣳ अप्येत्विति स यथाह ब्रह्मन्प्रस्थास्यामः समिधमाधायाग्नीदग्नीन्सकृत्सकृत्संमृड्ढीति तद्ब्रह्मा प्रसौति देव सवितरेतत्ते प्राह तत्प्र च सुव प्र च यज बृहस्पतिर्ब्रह्मा स यज्ञं पाहि स यज्ञपतिं पाहि स मां पाह्योँ प्रतिष्ठेति प्रचरतेति प्रवर्त्य सो ऽथैवास्त आ समिष्टयजुषो होमाद्भूते समिष्टयजुष्युपोत्थायाहवनीयमुपतिष्ठते ऽयाडग्निꣳ हविषो जातवेदा अदब्धो अमृतः पूर्वो अध्व-

१ निधाय instead of निदधाति Bc F; निधायति J.

शिवम् । सम्यञ्चमिन्दुं सुविश्रुवा नो विश्वं धेनकास्तु द्रविणं जातवेदो यच्च भद्रमिति । स एतेनैव[1] मन्त्रो भवति दर्शपूर्णमासयोरिष्टीनां चातुर्मास्यानां पशुबन्धस्य सौत्रामण्या इति ॥ २९ ॥ नवमः ॥

हवींष्यासाद्य होतारमामन्त्रयते । स यज्ञोपवीत्यप आचम्य हस्तौ संमृशते कर्मणे वां देवेभ्यः शकेयं यज्ञे वां सुकृताय वामित्यथ द्वाभ्यामात्मन्यग्निं[2] गृह्णीते मयि गृह्णाम्यग्रे अग्निं यो नो अग्निरित्यथान्तरेण वेद्युत्करौ प्रपद्यते सत्यं प्रपद्य ऋतं प्रपद्ये ऽमृतं प्रपद्ये प्रजापतेः प्रियां तनुवमनार्तां प्रपद्य इदमहं पञ्चदशेन वज्रेण द्विषन्तं भ्रातृव्यमवक्रामामि यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो भूर्भुवः सुवर्हिंषो ऽहमग्ने तिष्ठामीति । दक्षिणेन प्रपदेनोत्तरं वेद्यन्तमवक्रम्य तिष्ठति । यदा जानात्यग्नये समिध्यमानायानुब्रूहीति तदेदं[3] हौत्रं जपति कं प्रपद्ये तं प्रपद्ये यत्ते प्रजापते शरणं छन्दस्तत्प्रपद्ये यावत्ते विष्णो वेद तावत्ते करिष्यामि देवेन सवित्रा प्रसूत आर्त्विज्यं करिष्यामि नमो ऽग्नय उपद्रष्ट्रे नमो वायव उपश्रोत्रे नम आदित्यायानुख्यात्रे जुष्टामद्य[4] देवेभ्यो वाचमुद्यासं शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यः स्वधावतीं पितृभ्यः प्रतिष्ठां विश्वस्मै भूताय भूर्भुवः

१ एव om Be JF.

२ आत्मन्य° only B Be.

३ Thus B H: तदेवं TBe; तदेतं तु J; यदेतं तु F, the last three omitting हौत्रं।

४ Thus J; °द्य F, the other MSS. omit अद्य।

गुप्तः प्रजाया आत्मना प्रजया पशुभिः प्रजापतिं प्रपद्ये ऽभयं मे अस्तु प्राजापत्यमनुवक्ष्यामि वाचं प्रपद्ये वाचार्त्विज्यं करिष्यामि[1] यशसे त्वा श्रुताय त्वेन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वा यशो यशसाय मयि श्रयं यच्छतामित्येव त्रिरभिहिङ्कृत्यानवानमभि हिङ्कारादुप-मुपवंद्धाति[2]। प्र वो वाजा अभिद्यव इति त्रिः प्रथमाम-न्वाह। त्रिरुत्तमाम्। सर्वा अर्धर्चशो ऽपानित्यनूक्ताः[3] सामि-धेनीषु देवता आवाह्य भूमौ प्रादेशं कृत्वोपविशतीदमहं गायत्रेण छन्दसा त्रिवृता स्तोमेन रथन्तरेण साम्ना वषट्कारेण वज्रेण द्विषन्तं भ्रातृव्यमवबाधे ऽवबाढो द्विषन्निति। स आश्र-वणीयं प्रेक्षमाण आस्ते। प्रणीता वोभयं वान्तरेण वा वीयते। ऽनप्रगल्भो ह्याश्राव्यायते[4]। यदा जानात्यग्निर्देवो होतेत्ये-तस्पति देव सवितरेतं त्वा वृणते ऽग्निहोत्राय सह पित्रा वैश्वानरेणेत्यथोपोत्थाय[5] दक्षिणेन हस्तेन दक्षिणे ऽंसे ऽध्वर्यु-

---

१ JBo ins. मम वार्त्विज्यं करिष्यति।

२ Thus JFT; अभिवंद० the other MSS.

३ Thus (अपानिति) only F; ०वानित्य० Bo; the other MSS. more or less corrupt.

४ As I am not sure about the original reading of this passage, I give the var. lect. of all my MSS.; प्रणीतां वोभयं वांतरेण वा वीयते अप्रगल्भो ह्याश्रा० B; thus also H, but वांतरेणयो and ह्याश्रा; प्रणीतां वोभयं वांतरेणेति वेतिद्वीयते अप्रगल्भोयश्रा० Be. प्रणीतां वोभयान्तरेणेति वेतिवावीयते. प्रगल्भोह्याश्रा० T; प्रणीता वोभयं वांतरेण नेति वेति वीयतअप्रगल्भयश्रांव्यायते J; प्रणीता वोभयं वांतरेणेति वेति वेवतेअप्रगल्भश्रांव० F.

५ अथ om. B Be H.

अन्वारभते सव्येन दक्षिणे ऽंस आग्नीध्रं यद्वै अयं प्रत्याश्रावयेदीविदेश एनं दक्षिणस्यां श्रोण्यामन्वारभेताग्निमन्वारभामहे होतृवर्यं पुरोहितम्। येनायजन्तमं स्वर्देवा अङ्गिरसो दिवम् ॥ देवा देवेषु पराक्रमध्वं प्रथमा द्वितीयेषु द्वितीयास्तृतीयेषु त्रिरेकादशा अनुसंरभध्वमित्यथाध्वर्यवे नाम प्रब्रूते ऽथ दक्षिणमंसमभि पर्यावर्तत ऐन्द्रीमावृतमन्वावर्त इत्यथ होतृषदनमभिप्रजपति[1] ॥ २७ ॥

अपामोषधीरंहसस्पान्तु द्यौश्च पृथिवी चाहश्च रात्रिश्चापश्चौषधयश्च ता मा रक्षन्तु ता मा गोपायन्तु ताभ्यो नम इत्यथासनात्तृणं निरस्यति शुष्कं वा प्रतिच्छिन्नाग्रं वा दक्षिणायै च मन्त्रिमनु प्रतीच्यै च निरस्तः परावसुरित्यथाप उपस्पृश्योपस्तीर्योपविशतीदमहमर्वावसोः[2] सदने सीदामीति दक्षिणोत्तरथैव दक्षिणाद्गार्हपत्यं प्रतीक्षते विश्वकर्मंस्तनूपा[3] असि तनुवं मे पाहीत्युभौ समीक्षत आहवनीयं चाग्नाविष्णू मा वामवक्रमिषमोजो ऽधिष्ठं विजिहाथां मा मा संताप्तं लोकं मे लोककृतौ कृणुतमित्यथ वां लोक इति मनागिवोदङ् पर्येत्यथ तिस्र[4] ऋचो[5] जपति विश्वे देवाः शास्तन मा

1 Thus BTH; अभिप्रजल्पति Be; अभिप्रजपति the other MSS.

2 संस्तीर्यैव instead of उपस्तीर्य B Be H.

3 Uncertain reading. °कर्मंस्तनूपा B; °कर्मस्तनूपा H; °कर्मेस्तनूपा Be; °कर्मेतनूपा TF: °कर्मंतनूपा J; comp. Śāṅkh. śrs. I. 6. 11.

4 Thus BTJ; तिस्रं F; तिस्रः Be; तिस्रा H.

5 Thus Be FT; तिस्रचो J; ऋतस्त्रचो H; B om. the number.

यथेह होता वृतो मनवै यच्छिवम् । प्र मे ब्रूत भागधेयं यथा वो येन पथा हव्यमा वो वहानि ॥[१] तदद्य वाचः प्रथमं मसीय येनासुराँ अभि देवा असाम । ऊर्जाद उत यज्ञियासः पञ्च जना मम होत्रं जुषध्वम् ॥ नमो महद्भ्यो नमो अर्भकेभ्यो नमो युवभ्यो नम आशिनेभ्यः । यजाम देवान्यदि शक्नवाम मा ज्यायसः शंसमा वृक्षि देवा इत्यथ स्रुगादापनेन स्रुगावादाय यथादेवतँ हविषो यजत्यथ वषट्काराणामनुमन्त्रणो[२] वषट्कार मा मे प्रमृक्षो माहं त्वां[३] बृहता मन उपह्वये मातरिश्वना प्राणापानौ मे वाचँ[४] हव्यं देवेभ्यो ऽभिवहास्योजः सहः सह ओजो वागिति यद्यु[५] वा[५] अभ्यपा[५] वषट्काराः[५] स्युरेतावतैवानुमन्त्रयत ओजः सह ओजो वागित्यथ होतुर्हिरण्यावनक्ति यत्पूर्वाक्षं[६] तदुत्तरोष्ठे प्रोहति वाचस्पतये त्वा हुतं प्राश्नामीत्यौषधे प्राणायेति सदसस्पतये त्वा हुतं प्राश्ना-

---

१ After वहानि B Bo HT have one ṛc more, viz. ṚV. X. 53. 2. Is the number (नि॰ or चत्व, P. 100, l. 17) an interpolation ?

२ अनुमंत्रो Bo FJ.

३ मामेप्रहणो मर्वंतां BH (but मा H) ; मामेप्रहणो मर्वंता Be , मप्र-हर्षांमहंवंता J ; F totally corrupt ; comp. Āp. XXIV 14 12.

४ Uncertain reading, comp. Āp. l.c., Ait. BV. III. 8 ; Ath. S. V. 10. 8 प्राणाप्रमेवाचॅ H Bo and B pr. m.; B sec. m मनौमनौ ; प्राणाश्व-वाचं J ; प्राणाम्नवाच F ; प्राणाप्रमौवाचं T.

५ Uncertain reading यद्युवा वाप्यपा वषट्कारा T ; यद्युवाभ्यपावषट्का J . यद्युवास्यघिवषट्कारा F ; यद्युवा वाभ्यवषट्काराः B Be H.

६ Thus BJ ; पूर्वाक्षं H Be ; पूर्वेक्षि (i. e. पूर्वाक्षं ?) F ; पूर्वाभं T

मूर्ध्ना ऽपानायेत्यधरोष्ठे ऽपोह्यथाप उपस्पृश्य चतुरवान्तरेडा-मवद्यापयते ऽप्रहृतेन पाणिनासमस्तेनेडां मुखसंमितामुपह्वयते[1]

॥ १८ ॥

उपहूतꣳ[1] रथन्तरꣳ सह पृथिव्या सहाग्निना सहाकाशेन सह वाचोप मा रथन्तरꣳ सह पृथिव्या सहाग्निना सहाकाशेन सह वाचा ह्वयतामुपहूतं वामदेव्यꣳ सहान्तरिक्षेण सह वायुना सह प्राणेन सह पशुभिरुप मा वामदेव्यꣳ सहान्तरिक्षेण सह वायुना सह प्राणेन सह पशुभिर्ह्वयतामुपहूतं बृहत्सह दिवा सहादित्येन सह चक्षुषोप मा बृहत्सह दिवा सहादित्येन सह चक्षुषा ह्वयतामुपहूतꣳ स्थास्नु भुवनमुप मा स्थास्नु भुवनꣳ ह्वयतामुपहूतं चरिष्णु भुवनमुप मा चरिष्णु भुवनं ह्वयतामुपहूताः सप्त होत्रा उप मा सप्त होत्रा ह्वयन्तामुपहूता गावः सहाशिर उप मा गावः सहाशिरा ह्वयन्तामुपहूता धेनुः सहर्षभोप मा धेनुः सहर्षभा ह्वयतामुपहूतेडा वृष्टिरुप[2] मामिडा वृष्टिर्ह्वयतामुपहूतो भक्षः सखोप मा भक्षः

१ Bo: ॰द्यापयत एतेन प्रहृतेन पाणिनेडामुपह्वयते मुखसंमितमुपहूतꣳ; B: ॰द्यापयत एतेन प्रहृतेन पाणिनेडामुपह्वयते मुखसंमितमुपहूतꣳ; J: ॰द्यापयतेऽप्रहृतेन पाणिना समस्तेन चामुखसंमितामुपह्वयत उपहूतꣳ; H: ॰द्यापयत एतेन प्रहृतेन पाणिनेडामुपह्वयते मुखसंमितामुपहूतꣳ; F: ॰द्यापयते प्रहृतेन पाणिना समस्तेनामवामुखसंमितामुपह्वयते । उपहूतꣳ; T: ॰द्यापयते पहृतोपाणिना समस्तेन तां मुखसंमितामुपह्वयत उपहूतं ।

२ Instead of वृष्टिर् JFT have मतुरिर् comp. Sāṅkh. śrs. I. 11. 1: मतुरिः ।

यथा [1]ऊर्ध्वतामुपहूताꣳ हो इडोपहूता चे बाधि मुख्य मेव इत्युपांश्वन्तोच्चैर्निगदामुपह्वयते । स यदि यवीं प्राशित्वा-त्यादौ ह्रतानि प्राश्य चमसादेव प्राश्नीयाद्य यदि हिरण्येडा[2] निधिवेत[3] वा पुरोडाशशकलमवच्छिद्यैव प्राश्नीयादिडासि स्तोमासि स्तोमवत्सा नो रायस्पोषे सुप्रजास्त्वे धा सुवाय त्वा सुम्नाय सुरभ्यास्यत्वाय[4] प्राश्नामीति । प्राश्याप आचम्य प्राचीं वोदीचीं वोदकराजिं निनयति तूष्णीमिति गवेवाच्यस्य[5] 'वचो[6]' । ऽथाप्येतं जपं जपति मनो ज्योतिर्जुषतामाज्यं विच्छिन्नं यज्ञꣳ समिमं दधातु । बृहस्पतिस्तनुतामिमं नो विश्वे देवा इह मादयन्तामित्यनूयाजानिष्ट्वा शंयुवाकमुक्त्वा[7] बर्हिष्यञ्जलिं

---

१ The following passage runs thus in the MSS.: ऊर्ध्वतामुपहूतायो उपहूतां। यो इडेडाभिजुषस्व उभत्युपांशु॰ Bo; ऊर्ध्वतामुपहूमाꣳ यो इडोप-हूतोपहूतेडानं जुषस्व मेडा इत्युपांशु॰ B; ऊर्ध्वतामुपहूतꣳ योपहूतायेधाभिजुषस्व-मेडायुपांꣳशु॰ J; ऊर्ध्वतामुपहूतꣳ योइडोपहूतायमाभिजुषस्व इत्युपांꣳशु॰ F; ऊर्ध्वतामुपहूतंयोइडोपहूतायेमाभिजुषस्व मेडा इत्युपांशु॰ T; ऊर्ध्वतामुपहूताꣳ यो उपहूतायोइडेडाभिजुषस्व मे १ मे ० इत्युपांꣳशु॰ H.

२ Thus T; हिरण्येडा Bo J H F; हिरण्येडा B.

३ भिनित्वेत B; मिनित्वेत H; हिधौतेन T; निनिक्षितेत Bo; निनिधिवेत J; निनिधिषत F.

४ Corrected acc. to Sāṅkh. śrs I. 12. 5; B: सुरभ्यास्याय, the other MSS more or less corrupt, some omit the word.

५ Thus Bo T; ॰वाच्यस्य B, ॰वाजस्य HF; ॰वाच्य J; Bh. seems to read name of the ṛṣi: वात्स्य।

६ Thus T; वचायचा F; वचोवचा॰ H B Bo; वाचावा॰ J.

७ Bo om. these two words; इष्ट्वा instead of उक्त्वा BHF.

कृत्वा निह्नुते यज्ञ यं च म उप च मे प्रजापते यज्ञ यत्ते न्यूनं यदु तेऽतिरिक्तं कर्म प्रजापतौ[१] यज्ञ तदित्यथ दक्षिणार्धे[२] वेद्यै वेदं[३] निधाय[३] यजमानं वाचयति ॥ २९ ॥

येन त्वं देव वेद[४] देवेभ्यो वेदोऽभवस्तेनास्मभ्यं वेद एधि। वेदोऽसि वित्तिरसि विदेयाहं प्रजां पशून्स्वर्गं लोकम्। कर्मासि करुणमसि क्रियासमहं पुण्यं कर्म। सनिरसि सनितासि सनेयमहमदो घृतवन्तं कुलायिनꣳ रायस्पोषꣳ सहस्रिणं वेदो ददातु वाजिनमिति पत्नीसंयाजानिष्ट्वा फलीकरणहोमे हुते वेदे पत्नीं वाचयति वेदोऽसि वित्तिरसि विदेयाहमदः। कर्मासि करुणमसि क्रियासमहमदः सनिरसि सनितासि सनेयमहमदो घृतवन्तं कुलायिनꣳ रायस्पोषꣳ सहस्रिणं वेदो ददातु वाजिनमिति विस्रस्य वेदमर्धानि पत्न्यै प्रयच्छति तानि पत्न्यन्तरोरू वा न्यस्यति[५] दक्षिणेन

---

१ Thus BT (only with यदतिरिक्तं instead of यदुतेतिरिक्तं T); नउपयत प्रजापवे यज्ञयते नूनं यदतिरिक्तं कर्मप्रजापतौ Be; नउपयते प्रजापते यज्ञयन्त न्यूनं यदतिरिक्तं कर्मप्रजापतौ H; उपयतउपयत प्रजापवे यज्ञयते नूनं यदतिरिक्तं कर्मप्रजापती J; मउपयप्रजापतेयज्ञ यत्ते नूनं यदरिक्तं कर्मप्रजापते F.

२ Thus BTJ; दक्षिणार्धे F; दक्षिणा H; दक्षिणार्धे B (which omits वेद्यै)।

३ Thus BTHF; वेदं om. J Be; वेदे ins. after निधाय TB; वेदं ins. after निधाय Be.

४ Thus (देववेद) Bo H; BJ om. वेद; F om. देव।

५ Conjectural reading. पंतरोरुपत्न्यस्य J; पंतरोरुपन्यस्य Be; पंतरोरुपन्यस्य H; पंतरोरुप न्यस्यति B; पन्तरोर्वोपपास्यति T; नवरोरुपन्यास्य F.

सौत्रामण्योपनिष्ठतीति[1] ऽथैनराशि प्राञ्चाहुत कुर्वन्ति तमनु तन्वयजमानो भानुमन्विहि ज्योतिष्मतः पथो रक्ष धिया कृतान् अनुल्बणं वयत जोगुवामपो मनुर्भव जनया दैव्यं जनमित्येव यान्यतिशिष्यन्ते तानि बर्हिषि संस्थाप्यापृणो ऽसि संपृण प्रजया मा पशुभिरापृणेत्यथ यथाप्रपन्नं निष्क्रम्यापेणाहवनीयं परीत्य दक्षिणत उदङ्मुखस्तिष्ठन्नाहवनीयमुपतिष्ठते ऽयाडग्निः हविषो जातवेदा अदब्धो अन्ततः पूर्वो अस्मिन्निषद्य । सन्वन्सनिं सुविमुचा नो विमुञ्च धेह्यस्मासु द्रविणं जातवेदो यच्च भद्रम् ॥ एतेनाग्ने ब्रह्मणा वावृधस्व शक्ती वा यत्ते चकृमा विदा वा । उत प्रणेष्यभि वस्यो अस्मान्सं नः सृज सुमत्या वाजवत्या ॥ ये ते शतं वरुण ये सहस्रं यज्ञियाः पाशा वितता महान्तः । तेभिर्नो अग्निरिन्द्रो बृहस्पतिर्विश्वे मुञ्चन्तु मरुतः स्वर्का इत्येतयैव जपा दर्शपूर्णमासयोरिष्टीनां चातुर्मास्यानां पशुबन्धस्य सौत्रामण्या इति[1] ॥ ३० ॥

अथ पशावुपधीयन्ते[1] यदा आमात्यग्रये मध्यमामायानुगृह्णीति तदेते सर्वे जपति यद्वो वयं प्रमिनाम व्रतानि ॥ यत्पाकत्रा मनसा दीनदक्षा न यज्ञस्य मन्वते मर्त्यासः । अग्निष्टद्धोता क्रतुविद्विजानन्यजिष्ठो देवाँ ऋतुशो यजातीति[1] मैत्रावरुणदण्डे ऽध्वर्युर्यजमानं वाचयति त्वां गावो ऽवृणत राज्याय

---

१ विंवदेषा B Be H. but comp. Kauś. sû. 97 8, Kāty. śrs. XXV. I. 11.

त्वाꣳ हवन्त मरुतः स्वर्काः। वर्षिष्ठमस्य ककुभि श्रिश्रियाणस्ततो न उग्रो विभजा वसूनीति। तमस्मै गृहीत्वा मैत्रावरुणाय प्रयच्छति मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा प्रयच्छामीति। तꣳ स स्तूरतः प्रतिगृह्णाति मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा प्रतिगृह्णामीति दक्षिणोत्तर्येणैनमूर्ध्वमुन्मार्ष्ट्यव्यक्तो ऽविधुरो भूयासमिति। तमादाय संप्रेष्यति होता यक्षदग्निꣳ समिधा सुषमिधा समिद्धमितीत्यान्तं पशोः। ॥ ३१ ॥ दशमः ॥

इति तृतीयः प्रश्नः ॥

पशुना यक्ष्यमाणो भवति। स उपकल्पयते पौतुद्रवान्परिधीन्गुल्गुलु[1] सुगन्धितेजनꣳ शुक्लामूर्णास्तुकां या पेत्वस्यान्तरा शृङ्गे द्वे रशने द्विगुणां च त्रिगुणां च द्वे वपाश्रपण्यौ विशाखां चाविशाखां च हृदयशूलं कार्ष्मर्यमयान्परिधीनौदुम्बरं मैत्रावरुणदण्डं मुखेन संमितमिष्वावर्हिरिध्मं प्रणयनीयं सवशाखमिध्मसूनं यवान्यवमतीभ्यः सन्नमनहोमाय पृषदाज्याय दधि हिरण्यमित्यथामावास्येन वा हविषेष्ट्वा संवत्से वा गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा सहोतारं सनमानुद्रुत्याहवनीये जुहोत्यन्वारब्धे यजमाने स्वाहेत्यपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा यूपाहुतिं जुहोत्युरु विष्णो विक्रमस्वोरु क्षयाय नः कृधि। घृतं घृतयोने पिब प्रप्र यज्ञपतिं तिर स्वाहेत्यपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वाथ याचत्याज्यस्थालीꣳ स्रुवं बर्हिर्हिरण्यमुदपात्रꣳ हरन्ति तक्षाणꣳ सपरशुमाहेति[2] यजमानेति पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्य तां दिशं यन्ति यत्रास्य यूप स्पृष्टो भवति यत्र वा नेत्स्यन्मन्यते। स यः समे भूम्यै स्वाद्योने रूढो बहुपर्णो बहुशाखोऽप्रतिशुष्काग्रः प्रत्यङ्ङुपनतस्तमुपतिष्ठतेऽत्यन्यानगां नान्यानुपागामर्वाक्त्वा परैरविदं परोऽवरैस्तं त्वा जुषे वैष्णवं देवयज्याया इत्यथैनमाज्येनानक्ति देवस्त्वा सविता मध्वानक्त्वित्यथाग्रं बर्हिरनूक्ष्णयत्योषधे त्रायस्वैनमिति स्वधि-

---

१ Thus K. . . , गुग्गुल B: गग्गुल Be II, गुल्गुलु T: बग्गुलु F.

२ Thus only Be II: the other MSS om. चाय :

तेना तिर्यञ्चं प्रहरति स्वधिते मैनꣳ हिꣳसीरिति । यः प्रथमः शकलः परापतति तं प्रज्ञातं निदधाति । तमपरिभिन्दन्ननवर्चं वृश्चति । प्राञ्चं वोदञ्चं वा प्रयान्तमनुमन्त्रयते दिवमग्रेण मा लेखीरन्तरिक्षं मध्येन मा हिꣳसीः पृथिव्या संभवेत्यथास्यावने हिरण्यं निधाय संपरिस्तीर्याभिजुहोति वनस्पते शतवल्शो विरोह स्वाहेति । सहस्रवल्शा वि वयꣳ रुहेमेत्यात्मानं प्रत्यभिमृशते । ऽन्वयꣳ शाखाः प्रसूदयति यं त्वायꣳ स्वधितिस्तेतिजानः प्रणिनाय महते सौभगायेति । पञ्चारत्निं तस्मै वृश्चेदित्येव ब्राह्मणवतामवमस्तं परिव्ययपरमं[1] प्रादेशावमं चषालस्य काले परिवासयत्यच्छिन्नो रायः सुवीर इति । यत्परं भवति तस्य चतुरङ्गुलं चषालाय प्रच्छेदयति । तं चतुरश्रिं वाष्टाश्रिं वा कृत्वा वा कारयित्वा[2] वा धारयत्योष्ठ निस्तिष्ठत्यवतष्टणानामेव स्वरुं कुरुते । ऽथास्यैषा पूर्वेद्युरेव पाशुबन्धिकी वेदिर्विमिता भवति दशपदा पश्चात्तिरश्ची द्वादशपदा प्राच्यष्टापदा पुरस्तात्तिरश्ची । तां परिस्तीर्य स्तम्बयजुर्हरति । ॥ १ ॥

इदमेव प्रसिद्धं पौरोडाशिकं । त्रिर्यजुषा तूष्णीं चतुर्थं । पूर्वं परिग्राहं परिगृह्णाति । करणं अपत्युंक्ष्युंक्षुतादाग्नीध्र-भिर्हरति । यदाग्नीध्रोऽभिहरत्यथ याचति स्फ्यमुदपात्रं बर्हिः

१ Thus H Be T; परिव्ययमपर० B; परिव्ययंपर० F.

२ Thus Be H and the Aptoryāma-Sūtra; कृत्वावाकारयत्वावाकारयत्युष्ठ T; कृत्वावाकारयत्वावाकारयत्योष्ठ B; कृत्वावकरत्वावाकारयेत्योष्ठ F.

मध्यामित्येनमाहारयाहेति यजमानेनोत्तरेण वेदिं द्वयोर्वा त्रिषु वा प्रक्रमेषु स्फ्येनोद्धृत्यावोक्ष्य शम्यया चात्वालं परिमिमीते वित्तायनी मेऽसीति पुरस्तादुदीचीनकुम्बयान्तरतः स्फ्येनोल्लिखति तिक्तायनी मेऽसीति दक्षिणतः प्राचीनकुम्बयान्तरतः स्फ्येनोल्लिखत्यवतान्मा नाथितमिति पश्चादुदीचीनकुम्बयान्तरतः स्फ्येनोल्लिखत्यवतान्मा व्यथितमित्युत्तरतः प्राचीनकुम्बयान्तरतः स्फ्येनोल्लिख्याथ चात्वाले बर्हिर्निधाय तस्मिन्स्फ्येन प्रहरति विदेरग्निर्नभो नामाग्ने अङ्गिरो योऽस्यां पृथिव्यामसीत्यादत्त आयुषा नाम्नेहीति चात्वालोत्तरवेद्यां निवपति यत्तेऽनाधृष्टं नाम यज्ञियं तेन त्वादध इति द्वितीयं प्रहरति विदेरग्निर्नभो नामाग्ने अङ्गिरो यो द्वितीयस्यां पृथिव्यामसीत्यादत्त आयुषा नाम्नेहीति चात्वालोत्तरवेद्यां निवपति यत्तेऽनाधृष्टं नाम यज्ञियं तेन त्वादध इति तृतीयं प्रहरति विदेरग्निर्नभो नामाग्ने अङ्गिरो यस्तृतीयस्यां पृथिव्यामसीत्यादत्त आयुषा नाम्नेहीति चात्वालोत्तरवेद्यां निवपति यत्तेऽनाधृष्टं नाम यज्ञियं तेन त्वादध इति तूष्णीं चतुर्थं हरति सह बर्हिषाध्वर्युः स्फ्येन चात्वालात्पुरीषमुद्धरन्नथाग्नीध्रमाहाग्नीदितस्त्रिर्हरेति ततस्त्रिराग्नीध्रो हरति यदाग्नीध्रस्त्रिर्हरत्यथाध्वर्युरुत्तरवेद्यै पुरीषं संप्रयौति सिंहीरसि महिषीरसीति प्रथस्वोरु प्रथस्वोरु ते यज्ञपतिः प्रथतामिति स्फ्येन संहन्ति ध्रुवासीत्येनामद्भिरवोक्षति देवेभ्यः शुन्धस्वेति देवेभ्यः शुम्भस्वेति सिकताभिरनुप्रकिरति तां प्रादेशमात्रीं

चतुरश्रां[1] निधाय शम्यया परिमिमीत उत्तरेणाभिमुखाधार्येणां प्रतिष्ठायामभिमादत्ते देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे इत्यादायाभिमन्त्रयते ऽभ्रिरसि नारिरसीति तया यूपावटं परिलिखति यथाक्तवेद्यर्धे स्यादर्धं वेद्यर्धं परिलिखितꣳ रक्षः परिलिखिता अरातय इदमहꣳ रक्षसो ग्रीवा अपिकृन्तामि यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इदमस्य ग्रीवा अपिकृन्तामीत्यथाग्नीध्रमाहाग्नीदिमं यूपावटं खनोपरसंमितं प्राक् पुरीषमुद्वपताच्चतुरङ्गुलेनोपरमतिखनतादिति तꣳ स खनति वा खानयति वा यावदेवाध्वर्युर्वेद्धति तावदेव प्रतिप्रस्थाताभ्यादधातीध्मं प्रणयनीयमुपोपयमनीः कल्पयन्ति[2] चात्वालाद्दात्वानेन्द्रघोषवतीः प्रोक्षणीरध्वर्युरादत्ते परिकर्मिणे पञ्चगृहीतमाज्यं प्रयच्छति अग्नावि संभारा भवन्त्यथ संप्रैषमाहाग्नये प्रणीयमानायानुब्रूह्यग्नीदेकस्फ्ययानुसंधेहीति त्रिरुक्तायामुद्यच्छन्ते होतुर्वेद्यं यज्ञुत्तरेण वेदिं प्रतिपद्यन्ते धारयन्त्येतमग्निमथाध्वर्युरिन्द्रघोषवतीभिः प्रोक्षणीभिरुत्तरवेदिं प्रोक्षति ॥ २ ॥

इन्द्रघोषस्त्वा वसुभिः पुरस्तात्पात्विति पुरस्तान्मनोजवास्त्वा पितृभिर्दक्षिणतः पात्विति दक्षिणतः प्रचेतास्त्वा रुद्रैः पश्चात्पात्विति पश्चाद्विश्वकर्मा त्वादित्यैरुत्तरतः पात्वित्युत्तरतो ऽथ यत्प्रोक्षणीनामुच्छिष्यते तद्दक्षिणत उत्तरवेद्यै निनयति यदेव

१ Thus B T; चतुरश्रीं the other MSS.

२ Thus B Be T F; कल्पयति H.

यत्र क्रूरं तत्तेन शमयतीत्याज्यमथैनाꣳ हिरण्मयगर्भा-
चाग्निष्ठया पञ्चगृहीतेन व्याघारयति सिꣳहीरसि सपत्नसाही
स्वाहेति दक्षिणेऽꣳसे सिꣳहीरसि सुप्रजावनिः स्वाहेत्यु-
त्तरस्याꣳ श्रोण्याꣳ सिꣳहीरसि रायस्पोषवनिः स्वाहेति
दक्षिणस्याꣳ श्रोण्याꣳ सिꣳहीरस्यादित्यवनिः स्वाहेत्युत्तरे ९
ऽꣳसे सिꣳहीरस्यावह देवान्देवयते यजमानाय स्वाहेति मध्ये
ऽथ भूतेभ्यस्त्वेति स्रुचमुद्गृह्णात्यथ पौतुद्रवान्परिधीन्परिदधाति
विश्वायुरसि पृथिवीं दृꣳहेति मध्यमं ध्रुवक्षिदस्यन्तरिक्षं दृꣳ-
हेति दक्षिणमच्युतक्षिदसि दिवं दृꣳहेत्युत्तरमथाग्निमिष्टाश्व-
भाराग्निवपति गुल्गुलु[1] सुगन्धितेजनꣳ शुक्लामूर्णास्तुकामग्ने- १०
र्भस्मास्यग्नेः पुरीषमसीत्यथैनाꣳस्रुवेणाभिघारयत्यथ[2] प्रद-
क्षिणमावृत्येध्मं प्रतिष्ठापयति यज्ञ प्रतितिष्ठ सुमतौ सुशेवा आ
त्वा वसूनि पुरुधा विशन्तु। दीर्घमायुर्यजमानाय कृण्वन्नथा-
मृतेन जरितारमङ्ग्धीत्यथैनं विशस्याकूतिपाथं कृत्वाध्वराकूति-
भिरभिजुहोत्यग्निर्यज्ञं नयतु प्रजानन्मैनं यज्ञहनो विदन्। ११
देवेभ्यः प्रब्रूताद्यज्ञं प्र प्र यज्ञपतिं तिर स्वाहा॥ वायुर्यज्ञं नयतु
प्रजानन्मैनं यज्ञहनो विदन्। देवेभ्यः प्रब्रूताद्यज्ञं प्र प्र यज्ञपतिं
तिर स्वाहा॥ सूर्यो यज्ञं नयतु प्रजानन्मैनं यज्ञहनो विदन्।
देवेभ्यः प्रब्रूताद्यज्ञं प्र प्र यज्ञपतिं तिर स्वाहा॥ यज्ञो यज्ञं

---

1 Thus F: गुल्गुलु B Be H; गुग्गुलु T (Grantha!).

2 °भिजुहोत्यथ Be F.

नयतु प्रजाकामीनं वसवस्त्वा निवपन्तु । द्वितीयः संभूतानां प्रजापतिं तिर आवेशयित्वा बन्नाम एव नामं कुशीमसिरिष्यादो ऽपनिरवर्जीर्मै च मे ऊर्जं दददु स्वाहा । वायुः प्रवदा प्राणापानौ च मे प्राणं ददातु स्वाहा । आदित्यो अदिता अदिताजानां पवमानीयं च मे अयिदाम्पशूल्ददातु आहवनीयमयुत्तरं परियाणं परिचक्ष प्रोक्षणीः निर्वपति स्फ्यः ब्रह्मा संप्रैषमाह प्रोक्षणीरासादयेध्माबर्हिरुपसादय स्रुवङ् स्रुचितिङ् स्रुचश्च[1] संमृड्ढि तूष्णीं पृषदाज्यधान्यौ पत्नीं संनह्याज्येन च दध्ना चोदेहीत्यथैतान् प्रोक्षणीपूर्वान् स्फ्यं सार्जनिमेधाबर्हिरुपसाद्य प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्य स्रुवङ् स्रुचितिङ्[2] स्रुचश्च संमार्ष्टि तूष्णीं पृषदाज्यधान्यौ । पत्नीं संनह्याज्येन च दध्ना चोदेत्याज्यं च प्रोक्षणीश्चोत्पूय अभिमन्त्र्याज्यानि गृहीत्वा पृषदाज्यधान्यामुपस्तृणीते महीनां पयो ऽसीति । विश्वेषां देवानां तनूरिति द्वितीयं । बर्हिषी अन्तर्धाय दध्यानयत्पृषदाज्यम् पृषतीनां ग्रहं पृषतीनां ग्रहो ऽसीत्यपोद्धृत्य बर्हिषी यथाभिधारयति विष्णोर्हृदयमसीत्येकमिव विष्णुस्त्वानुविचक्रम इति द्वितीयम् । ॥ ३ ॥

अथ प्रोक्षणीभिरुपोत्तिष्ठतीध्मं प्रोक्षति । वेदिं प्रोक्षति बर्हिः प्रोक्षति । बर्हिरासाद्य प्रज्ञातोपनिनीय पुरस्तात्प्रस्तरं

---

१ Thus B Be T; स्रुचेव instead of स्रुवङ् H; स्रुवं च स्रुचश्च F and S'rautapad. p. 161.

२ स्रुवं च स्रुचश्च F.

[illegible]ति । अथ चित्रं करोति सौमी[१] प्रक्रमणादि: [illegible]
[illegible]परिश्रित्य पूर्वं समिधावादधाति । [illegible]
सिंचो भाद्यति । विष्णोः प्रक्रमं । प्रक्रमे पूर्वं । [illegible]
एता अवद्धिति समभिमृश्य प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्मुख
९ चाचति चतस्रो: प्रोक्षणीर्हिरण्यमाज्यस्थालीं खदिरा
[illegible]त्सरमधं मैत्रावरुणदण्डं यूपावटं विरक्तमुदपात्रमित्येतानि
निधाय यूपं प्रक्षालयति यत्ते शिल्पः परावधीत्तस्मा एव
स्वाहा । आपस्ते तदन्वते ऽपनुदन्तु[२] शुन्धनीरिति । यूप एव
मृच्छिन्नः अपशः संपरश्ववावृत: प्रागवटादुपयोते । तमुत्तरेण
१० उपनीयं तिष्ठन्परास्तं प्रोक्षति पृथिव्यै त्वान्तरिक्षाय त्वा दिवे
त्वेत्यवटे ऽपो ऽवनयति शुन्धतां लोकः पितृषदन इति
यवानावपन्नयति यवो ऽसि यवयास्मद्द्वेषो यवयारातीरिति
बर्हिःस्तं प्रतिपद्यावस्तृणाति पितृषदनमसीत्येतेन बर्हि-
रवस्तरणीय[३] स्रुवाज्यमभिजुहोति पितृभ्यः स्वाहेति । यूप-
११ शकलमवास्यति स्वावेशो ऽस्यग्रेगा नेतृणां वनस्पतिरधि त्वा
स्थास्यति तस्य वित्ताद्दिव्यपाहत्य आज्यस्थालीं खदिरा
त्सरमधं मैत्रावरुणदण्डमुदपात्रमित्येतानि समादायाग्रेणा
हवनीयं यजमानो ऽनूचो परिणीय यूपं परीत्य दक्षिणत उदङ्मु-

१ [illegible] ins. H Be (see m)
२ Thus B; [illegible]० the other MSS.
३ Thus (एवम्) all, see Bh.

ञ्जाविशन्ति पूर्वं एवाध्वर्युरपरो यजमानो ऽपरा पत्न्येव मध्ये चषालं यूपस्याप्यनक्ति देवस्त्वा सविता मध्वानक्त्वित्यनारभ्य वाचयन् । स्वस्त्यं कृत्वा चषालं प्रतिमुञ्चति सुपिप्पला ओषधीस्कधीभ्य इत्यथ स्रुवेणाग्निष्ठामश्रिमभिघारयन्नाह यूपायाज्यमानायानुब्रूहीत्यांतमनक्त्यान्तमेव यजमानं तेजसानक्ति । नोपरमनक्ति । पश्वपरमनक्ति । सर्वतः परिमृशत्यपरिवर्गमेवास्मिन्तेजो दधातीति प्राञ्चमुच्छ्रयन्नाहोच्छ्रीयमाणायानुब्रूहीत्युच्छ्रयत्युद्दिवꣳ स्तभानान्तरिक्षं पृण पृथिवीमुपरेण दृꣳहेत्यथैनं वैष्णवीभ्यामृग्भ्यां कल्पयति ते ते धामानि विष्णोः कर्माणि पश्यतेति द्वाभ्याꣳ । स यथाग्निष्ठामश्रिमाहवनीयेन संपादयति तद्वस्य चषालं परेक्षयति तद्विष्णोः परमं पदꣳ सदा पश्यन्ति सूरयः । दिवीव चक्षुराततमित्यथैनं प्रदक्षिणं पुरीषेण पर्यूहति ब्रह्मवनिं त्वा क्षत्रवनिꣳ सुप्रजावनिꣳ रायस्पोषवनिं पर्यूहामीति । मैत्रावरुणदण्डेन सꣳहन्ति ब्रह्म दृꣳह क्षत्रं दृꣳह प्रजां दृꣳह रायस्पोषं दृꣳहेत्यन्यूनमनतिरिक्तं परिव्ययोदपात्रमुपनिनीयाथैतां त्रिगुणाꣳ रशनां त्रिः संभुज्य मध्यमेन गुणेन नाभिदघ्ने परिव्ययन्नाह परिवीयमाणायानुब्रूहीति । त्रिः प्रदक्षिणं परिव्ययति परिवीरसि परि त्वा दैवीर्विशो व्ययन्तां परीमꣳ रायस्पोषो यजमानं मनुष्या इत्युपान्ते व्यतिषजत्यान्तं प्रवेष्टयत्यभिमति स्वधितमवयत्यथोत्तरेणाग्निष्ठामश्रिं मध्यमे गुणे स्वरुमवगूहत्यन्तरिक्षस्य त्वा सानाववगूहामीति । स्वर्वन्तं यूपमुत्सृजति । ॥ ४ ॥ प्रथमः ॥

अथैतं पशुं पल्पूलितमन्तरेण चात्वालोत्करौ प्रपाद्याग्रेण यूपं पुरस्तात्प्रत्यञ्चमुपस्थापयति । तमिषे त्वेति बर्हिषी आदायोपाकरोत्युपवीरस्युपो देवान्दैवीर्विशः प्रागुर्वह्नीरुशिजो बृहस्पते धारया वसूनि हव्या ते स्वदन्तां देव त्वष्टर्वसु रण्व रेवती रमध्वं प्रजापतेर्जायमाना[1] इमं पशुं पशुपते ते अद्येन्द्राग्निभ्यां त्वा जुष्टमुपाकरोमीति । यद्देवत्यो वा भवति । प्रज्ञाते बर्हिषी निधायाधिमन्थनं शकलं[2] निदधात्यग्नेर्जनित्रमसीति । वृषणावन्वस्यौ वृषणौ स्थ इत्यथारणी आदत्त उर्वश्यस्यायुरसि पुरूरवा इत्यथैने आज्यस्थाल्यां समनक्ति घृतेनाक्ते वृषणं दधाथामित्यथ प्रजातीर्वाचयति गायत्रं छन्दोऽनु प्रजायस्व त्रैष्टुभं छन्दोऽनु प्रजायस्व जागतं छन्दोऽनु प्रजायस्वेत्यथाहाग्नये मथ्यमानायानुब्रूहीति । जात आह जातायानुब्रूहीति । प्रहरन्नाह प्रह्रियमाणायानुब्रूहीति । प्रहरति भवतं नः समनसाविति । प्रहृत्याभिजुहोत्यग्नावग्निश्चरति प्रविष्ट इत्यथ रशनामादत्ते देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामादद इति । तयाक्ष्णया पशुमभिदधाति दक्षिणमर्धशीर्षमृतस्य त्वा देवहविः पाशेनारभ इति । विरुखायै च विमुखायै चाग्नौ संदधाति धर्षा मानुषानिति । निपुणमथैनमद्भिः प्रोक्षत्यद्भ्यस्त्वौषधीभ्य इन्द्राग्निभ्यां त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति । यद्देवत्यो वा भवति । पाययत्यपां पेरुरसीति ।

---

१ These mantras are given sakalapāṭhena only in H Bo.

२ Thus BT Keś. अधिमन्थनशकलं H F Bo.

प्रजा विश्वरूपा रमन्तामस्मिन्यज्ञे विश्वविदो घृताचीः । अग्निं कुलायमभिसंवसाना अस्माꣳ अवन्तु पयसा घृतेनेति । संज्ञप्तं प्राङ्जुहोति संज्ञप्ताहुतिं यत्पशुर्मायुमकृतेत्यथाभ्यैति[1] शमितार उपेतनेति । पाशात्पशुं प्रमुच्यमानमनुमन्त्रयते ऽदितिः पाशं[2] प्रमुमोक्त्वेतमित्यथ विशाखयोपगृह्येमां दिशं निरस्यत्यरातीयन्तमधरं कृणोमि यं द्विष्मस्तस्मिन्प्रतिमुञ्चामि पाशमित्यथ प्रतिप्रस्थाता पत्नीमुदानयत्युदकमण्डलुमुत्थाप्याथैनामादित्यमुदीक्षयति नमस्त आतानेत्यथैनामन्तरेण चात्वालोत्करावुदङ्ङुपनिष्क्रम्य[3] प्राचीमुदानयत्यथ वाचयत्यनर्वा प्रेहि घृतस्य कुल्यामनु सह प्रजया सह रायस्पोषेणेत्यागतामध्वर्युरपो वाचयत्यापो देवीः शुद्धायुवः शुद्धा यूयं देवाꣳ ऊढ्वꣳ शुद्धा वयं परिविष्टाः परिवेष्टारो वो भूयास्मेति । यानुपूर्व्यं[4] पशोः प्राणानाप्याययति । वाक्त आप्यायतामिति वाचं । प्राणस्त आप्यायतामिति प्राणं । चक्षुस्त आप्यायतामिति चक्षुः । श्रोत्रं त आप्यायतामिति श्रोत्रमेतानेव पुनः संमृशति या ते प्राणाञ्छुग्जगाम या चक्षुर्या श्रोत्रं यत्ते क्रूरं यदास्थितं तत्त आप्यायतां तत्त एतेन शुन्धतामिति । नाभिस्त आप्यायतामिति नाभिं । पायुस्त आप्यायतामिति पायुꣳ संमृश्य पदः प्रक्षालयति शुद्धा-

---

१ Thus TH Be; अभ्येति BF.

२ T gives the first two pādas of this stanza (TS. III. 1. 4. 4), perhaps rightly.

३ Thus B Keś.; °निष्क्रमय्य Be TH; °निष्क्रम्ये F.

४ °पूर्वं THF Keś

बर्हिषा: समङ्क्ष्व: समोषधीभ्य: सं पृथिव्या इति । समरोम्णा-मित्यतिशिष्टा दक्षिणतो ऽनुपृष्ठं निनयति । नयन्ति पत्नीमुन्नेतारं पशुं पर्यस्यन्ति[1] । तस्य दक्षिणस्य पार्श्वस्य विशसनमनु प्राचीनाग्रं बर्हिर्निदधात्योषधे त्रायस्वैनमिति । स्वधितिं तिर्यञ्चं निदधाति स्वधिते मैनꣳ हिꣳसीरिति । छिनत्ति बर्हिर्वि लवं ह्यपस्पर्य-तस्यैव बर्हिषो ऽणिमत्स्यते । स्वविमदुभयतो लोहितेनाक्त्वा हिम निरस्यति रक्षसां भागो ऽसीदमहꣳ रक्षो ऽधमं तमो नयामि यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इदमेनमधमं तमो नयामीत्यथाप उपस्पृश्य वरीय आच्छादयेथे लेति वपामुत्खि-दति । तया वपाश्रपणी प्रोर्णोति घृतेन द्यावापृथिवी प्रोर्णु-वाथामित्यविशाखयोपतृणाधस्तात्परिवासयत्यच्छिन्नो रायः सुवीर इत्यथैनां प्रदक्षिणमावृत्याङ्गिरभ्युक्ष्य[2] शामित्रे प्रतितपत्यथोल्मुक-प्रथमाः प्रतिपद्यन्ते ॥ ६ ॥

अन्वगध्वर्युर्वपयाच वपाश्रपणी पुनरन्वारभते यजमान । ऐत्युर्वन्तरिक्षमन्विहीत्यथाहवनीयस्यान्तमेष्वङ्गारेषु वपायै प्रति-तप्यमानायै बर्हिषो ऽग्रमुपास्यति वायो वीहि स्तोकानामि-त्यथैनामन्तरेण यूपं चाहवनीयं चोपातिहृत्य तां दक्षिणत उदङ्मुखः प्रतिप्रस्थाता श्रपयत्यथैनाꣳ स्रुवाहुत्याभिजुहोति त्वामु ते दधिरे हव्यवाहमित्यथाह स्तोकेभ्यो ऽनुब्रूहीति । परिश्रितासु स्तोकीयासु सृतायां वपायां शृतप्रशृतावादाया-

---

१ ०स्यन्ति Be F.

२ Thus all, except Be which has ०माहृत्य० : are we to correct प्रदक्षिणमावर्त्य ?

ज्ञानमाधाय आग्नीध्रीय एवेति[1] जुहोति जुहोत्य- प्रोदकुम्भमाकम्य कृष्णाजिन । इदयमवसजिनानि यजमानियजमान- स्यर्थोपहत्वोर्ध्वं द्विः जुहोति यथा पुनर्यजमानो ऽप्याज्ञिनां ज्ञायते यथार्थ वेदको ऽग्नीनमानमापुनीति[1] वेदाज्ञि- कारकर्मप्रज्ञातमातन्वाज्ञाविभा[1] प्रानव वर्त्मा वेदः प्रस्तरं ॥ प्रोक्षणं च पुरस्तात्प्रागातिष्ठ जुहाजलिं जुहोति यावी देवेभ्य इति[1] अवधूते वपां जुहोति जातवेदो वपया गच्छ देवान्त्वं हि होता प्रथमो बभूथ । इदं न ततो अर्थवत स्वाहाकृतं हविरदन्तु देवाः स्वाहेत्यंपोपरिष्टाज्ज्ञाज्ञातिष्ठ जुहाजलिं जुहोति देवेभ्यः स्वाहेत्येव यथाचक्षो अनुप्रहरति प्राचीं दिशामग्नीषोमविधायाङ्ग आयोधनमन्त्रं आहुतं यजमानमभिमृशेते यद्वावेषाभिजुहोत्यंपोदकुम्भमाकम्य यथाय- तनं जुह्वौ सादयित्वा मनुमन्त्र्य यासादे मार्जयन्तो[1] वृणते यजीं वृणते होतारं वृणते ब्रह्माणं वृणते प्रतिप्रस्थातारं वृणते प्रस्तोतारं कृणमाग्नीध्रमेवेति यज- मानेनोदमायः[1] प्रचरताध्वर्यो च मन्त्रं च यत् । यथाभिजुहो- त्यनुतं प्रव ग्रेपे नमोदपम् ॥ निर्मा जुहामि प्रपचाविनां सवपाद्युत । निर्मा यमक पद्धीमात्यर्थवादेवमितिविनादयो मनुष्यकिञ्चिधाहित्यंचाचविनाय चपद्मनि हविषा न चाप- चोप्रभव: वनिमति[1] तां दृष्टिं शिवपति प्रजापतये हिमि

---

१ After चरिणाप्रचति Bc H F ins. कपाजाले सोमाध्यैमाप्यमावाकां चरति ।
२ The words इति यजमानेति only in B.

श्रोणी भवति कुम्भिपाकसै मूत्रावृत्तौ ऽवासीदाद्वचष्च तिष्ठ इतरेषाय उपयुज्य यथायतनमुपविशन्ति ॥ ७ ॥ द्वितीयः ॥

अथ औपवासाग्नौत्पशुपुरोडाशं निर्वप प्रतिप्रस्थातः पशुं विशाधीति निर्वपत्येव आग्नीध्र ऐन्द्राग्नमेकादशकपालमथ प्रतिप्रस्थाता पशुं विशास्ति संमितहृदयं जिह्वां वक्षस्तानि वार्धं कुरुतादनिम मतस्ने[१] तानि साधु यथं दोरेकवर् कुरुताजाना पार्श्वे चवधत्ताद्दक्षिणाः श्रोणिमंधुद्धिं कुरुता-द्दक्षिणं दोः सव्याः श्रोणिमथिमद्गुदस्य तानि त्र्यङ्गाणि कुर-तादनिष्टुं च जाघनीं चावधत्तादक युः कुरुतात्सिः पाठे प्रच्यावयताद्भिः मच्युतस्य पशोर्हृदयमुत्तमं कुरुतादिति गृहीते पशौ पशुपुरोडाशं याचति तमुपस्तीर्णाभिघारितमुदग्राञ्जा-वेदायादयत्येव जुह्वपभृतोरुपस्तृणान आहेन्द्राग्निभ्यां पुरो-डाशस्यावदीयमानस्यानुब्रूहीति पूर्वार्धादवदायापरार्धादवदा-यभिघारयति प्रत्यनक्त्योपभृति स्विष्टकृते चतुरुत्तरार्धा-दवद्यति द्विरभिघारयति न प्रत्यनक्त्याक्रम्याश्राव्याहेन्द्रा-ग्निभ्यां पुरोडाशं प्रस्थितं प्रेष्येति वषट्कृते जुहोत्यथ समानय-मान आहाग्नये ऽनुब्रूहीत्याश्राव्याहाग्नये प्रेष्येति वषट्कृत उत्तरार्धपूर्वार्धे ऽतिहाय पूर्वा आहुतीर्जुहोत्यथोद्धृत्यापात्र्य यथायतनस्रुचौ सादयित्वा प्राशित्रमवदायेडामवदायोप-हूतायामिडायामग्नीध आदधाति षडवत्तं प्राश्नन्ति मार्ज-

१ Thus Be HF, the Prayoga cited by Schwab, das altind. Thieropfer, page 131, S'rautapadārtha page 175 and Mantramālā; मतस्ना B; मतस्नु T.

यन्नेऽथ संप्रैषमाहाग्नीदुन्नरबर्हिरुपसादय प्रतिप्रस्थातः पशौ संवदस्वेत्यथैष आग्नीध्रः प्लक्षशाखायामिडसूनमुपगूहति । तदु-न्नरबर्हिर्भवत्यथ प्रतिप्रस्थाता पृषदाज्यं विहृत्य जुह्वाᳪं समानीयान्तरेण चात्वालोत्करावुदङुपनिष्क्रम्य पृच्छति शृतᳪं हवीः[1] शमितरिति । शमितैव उत्तरतो हृदयशूलं धारयᳪं-स्तिष्ठति । स शृतमिति प्रत्याह । तं तथैव द्वितीयमुत्क्रम्य पृच्छति । तं तथैवेतरः प्रत्याह । तं तथैव तृतीयमुत्क्रम्य पृच्छति । तं तथैवेतरः प्रत्याहाथ शमितुर्हृदयशूलमादाय तेन हृदय-मुपहत्य तᳪं शमित्रे संप्रदाय पृषदाज्येन हृदयमभिघारयति सं ते मनसा मनः सं प्राणेन प्राणो जुष्टं देवेभ्यो हव्यं घृत-वत्स्वाहेति । विष्वः कृत्वा हरतेत्युक्तैतेनैव यथेतमेत्य प्लक्षशाखामुप-स्तृणीते जुह्वपभृतोरिडाधाने यस्मिᳪंश्च वसाहोमं यहीष्यन्भ-वत्याहरन्ति । तं पशुमन्तरेण चात्वालोत्करावन्तरेण यूपं चाहवनीयं चापातिहृत्य तं[2] दक्षिणतः पश्वहोत्रामादधत्येतेनैव यूपाहरन्त्येतेनैवेडसूनमथ प्लक्षशाखायाᳪं हृदयं निधाय स्वधितिना तस्याग्रेऽवद्यन्नाह ॥ ८ ॥

मनोतायै हविषोऽवदीयमानस्यानुब्रूहीति । हृदयस्यैवाग्रे द्विरवद्यत्यथ जिह्वाया अथ वक्षसोऽथ तनिम्नोऽथ वृक्कयो-रथ सव्यस्य दोष्णोऽथ दक्षिणस्य पार्श्वस्याथ सव्यस्याथ दक्षिणायै श्रोणेरणुष्ठौ । नैवं · गुदं कृत्वापिमत्स्विष्टकृते निदधाति

१ With pluti sign only Be.

२ H om.; Bo sec. m. del.

स्वधितिमदुपयच्छन्तो मध्ये[1] द्वैधं कृत्वा जुह्वामवद्धात्यथ वृक्कमेदो यूषन्नवधाय तेन जुहूं प्रोर्णोति। यूष्णोपसिञ्चत्यभिघारयत्यथोपभृति द्विष्टकृते सर्वेषां अङ्गानाᳲ सकृत्सकृत्समवद्यति। सकृद्दक्षिणस्य दोष्णः पिशितं प्रच्छिद्यावद्धाति सकृत्सक्थ्यै श्रोणेर्दक्षिणमर्धमुद्धृत्याथ वृक्कमेदो यूषन्नवधाय तेनोपभृतं प्रोर्णोति। यूष्णोपसिञ्चति[2]। द्विरभिघारयत्यथ हृदयं जिह्वां वक्षस्तनिम मतस्नौ[3] वनिष्ठुमितीडापात्र्याᳲ[4] समवधाय यूष्णोपसिञ्चत्यभिघारयत्यथ[5] कᳲसे वा चमसे वा वसाहोमं गृह्णाति। यूष्णोपसिञ्चत्यभिघारयत्यथ पशोरवदानानि संमृशत्यैन्द्रः प्राणो अङ्गेअङ्गे निदेध्यदैन्द्रो ऽपानो अङ्गेअङ्गे विबोभुवद्देव त्वष्टर्भूरि ते सᳲसमेतु विषुरूपा यत्सलक्ष्माणो भवथ। देवत्रा यन्तमवसे सखायो ऽनु त्वा माता पितरो मदन्त्वित्यथ दक्षिणेन पार्श्वेन वसाहोमं प्रयौति कुम्भतः श्रोरस्याग्निस्त्वा श्रीणात्वापः समरिणन्वातस्य त्वा ध्रज्यै पूष्णो रᳲह्या अपामोषधीनाᳲ रोहिष्या इति। संमृष्टस्य पशोः प्रतीचीं जाघनीᳲ हरन्ति। प्रतिपरिहरन्ति पशुमथ जुहूपभृतावाददान आहेन्द्राग्निभ्यां छागस्य हविषो ऽनुब्रूहीत्यथाक्रम्याश्राव्याहेन्द्राग्निभ्यां छागस्य हविः प्रस्थितं प्रेष्येति। प्रतिप्रस्थातैष उत्तरतो

---

१ Thus Be H T Kes, मध्यं BF.

२ चाथ ins. Be FH.

३ Thus Be H F Kes. (sec. m.); मतस्न BT.

४ BH Be; इति पात्र्याᳲ; F इतिपात्र्याᳲ; T totally corrupt.

५ चाथ after ०सिञ्चति ins. Be F.

वसाहोमं धारयꣳस्तिष्ठति[१]। सो ऽर्धं वसायै वसाहोमं जुहोति घृतं घृतपावानः पिबत वसां वसापावानः पिबतान्तरिक्षस्य हविरसि स्वाहा त्वान्तरिक्षाय स्वाहेति। वषट्कृते हविर्जुहोत्येतस्य होममनु प्रतिप्रस्थाता वसाहोमोद्रेकेण दिशो जुहोति दिशः प्रदिश आदिशो विदिश उद्दिशः स्वाहा दिग्भ्यो नमो दिग्भ्यः स्वाहेत्यथ प्रदक्षिणमावृत्य पृषदाज्यात् स्रुवेणोपहत्याह वनस्पतये ऽनुब्रूहीत्याश्राव्याह वनस्पतये प्रेष्येति। वषट्कृत उत्तरार्धपूर्वार्धे ऽतिहाय पूर्वा आहुतीर्जुहोत्यथ समावपमान आहाग्नये स्विष्टकृते ऽनुब्रूहीत्याश्राव्याहाग्नये स्विष्टकृते प्रेष्येति। वषट्कृत उत्तरार्धपूर्वार्धे ऽतिहाय पूर्वा आहुतीर्जुहोत्यथोदङ्ङत्याक्रम्य यथायतनꣳ स्रुचौ सादयित्वा होत्र इडामुपोद्धरन्ति सेदम्। उपहूतायामिडायामग्नीध आदधाति षडवत्तमर्धवमिष्टुमथार्धवमिष्टुं। सेदमत्राश्नन्ति। मार्जयन्ते। ऽथाह ब्रह्मणे वसाः परिहरेति। तद्ब्रह्मा प्रतिगृह्णाति ॥ ९ ॥

वयꣳ सोम व्रते तव मनस्तनूषु बिभ्रतः। प्रजावन्तो अशीमहीत्यथ संप्रैषमाहाग्नीदौपयजानङ्गारानाहरोपयष्टरुपसीद ब्रह्मन्प्रस्थास्यामः समिधमाधायाग्नीदग्नीन्सकृत्सकृत्संमृड्ढीत्याहर-न्त्येतानङ्गारानाग्नीध्रादौपयजानङ्गाराꣳस्तानग्रेण होतारं निवपत्युप-सीदत्युपयष्टा गुदकाण्डेनाध्वर्युः पृषदाज्यं विहत्य[२] जुह्वाꣳ

---

१ Thus B Bo; धारयं तिष्ठति H; the other MSS. corrupt.

२ Thus H T; विहृत्य B Bo; विपरत्य F.

समानीयाप्याय्याप्याय्याथ देवेभ्यः प्रेषेति । वषट्कृते जुहोति प्रेष्य प्रेष्येत्येवमेवोपयष्टोपयजति गुदस्य प्रच्छेदं समुद्रं गच्छ स्वाहेत्येतैरेकादशभिरग्निं वैश्वानरं गच्छ स्वाहेति सर्वेऽन्वन्तो ऽनुप्रहरत्यथ बर्हिषि हस्तौ निमार्ष्ट्यग्नीदौषधीभ्यो मनो मे हार्दि यच्छेत्यथास्य धूममन्वीक्षते तनूं त्वचं पुत्रं नप्तारमशीयेत्येकादशानूयाजाग्निहोत्रहवण्याक्रम्य जुह्वाः स्रुवमवधाय पुरस्तात्प्रत्यङ् तिष्ठञ्जुहोति दिवं ते धूमो गच्छत्वन्तरिक्षमर्चिः पृथिवीं भस्मना पृणस्व स्वाहेत्यथ यथायतनं स्रुचौ सादयित्वा वाजवतीभ्यां स्रुचौ व्यूहति । ग्रंथुना प्रस्तरपरिधि संप्रकीर्य संप्रस्राव्य स्रुचौ[1] विमुच्य जाघन्या पत्नीः संयाजयत्याज्यस्यैव सोमं च त्वष्टारं च यजत्युत्तानायै जाघन्यै देवानां पत्नीर्यजति । नीच्यै[2] अग्निं[2] गृहपतिमुत्तानायै जाघन्यै होत इडामवद्यति । नीच्यै[2] अग्नीधे[2] षडवत्तं । प्राश्नीतो । मार्जयेते । अथ स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वापसलैः पर्यावृत्यान्वाहार्यपचने प्रायश्चित्तं कृत्वा[2] न पत्नीकरणहोमेन चरत्यथ प्राकृत्य ध्रुवामाप्याय्य पौर्णि समिष्टयजूंषि[3] जुहोति यज्ञ यज्ञं गच्छ यज्ञपतिं गच्छ स्वां योनिं गच्छ स्वाहेति । स्रुवेणैव द्वितीयमेष ते यज्ञो यज्ञपते सहसूक्तवाकः सुवीरः स्वाहेति[4] । जुह्वा

---

१ जुह्वौ Be H.

२ Thus only Be; the other MSS. have नीचायै and नीचायै ।

३ जुहोति B Be.

४ T ins. पशुवच्चिकादि ।

तृतीयं देवा गातुविदो गातुं वित्त्वा गातुमित । मनसस्पत इमं नो देव देवेषु यज्ञꣳ स्वाहा वाचि स्वाहा वाते धाः स्वाहेत्युदूहति स्रुचमेव याचति स्फ्यमुदपात्रꣳ हृदयशूलमित्येतत्समादायाहैहि यजमानेत्यध्वर्युर्यजमानो ऽनूचौ पश्चान्तरेण चात्वालोत्करावुदङ्ङुपनिष्क्रम्याग्रेण यूपꣳ स्फ्येनोद्धत्यावोक्ष्य शुष्कस्य चार्द्रस्य च सन्धौ हृदयशूलमुद्वासयति ॥ १० ॥

शुगसि तमभिशोच यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्यथाद्भिर्मार्जयन्ते धाम्नोधाम्नो राजन्नितो वरुण नो मुञ्च यदापो अघ्न्या वरुणेति शपामहे ततो वरुण नो मुञ्चेत्यथाप्रतीचमायन्ति वरुणस्यान्तर्हित्यै प्रपथे समिधः कुर्वत एधो ऽस्येधिषीमहीत्येत्याहवनीये ऽभ्यादधाति समिदसि तेजो ऽसि तेजो मयि धेहीत्यथाहवनीयमुपतिष्ठन्ते ऽपो अन्वचारिषꣳ रसेन समसृक्ष्महि । पयस्वाꣳ अग्न आगमं तं मा सꣳसृज वर्चसेत्यथौपयजिके[1] ऽग्नौ बर्हिरुपोषति यत्कुसीदमप्रतीत्तं मयि येन यमस्य बलिना चरामि । इहैव सन्निरवदये तदेतत्तदग्ने अनृणो भवामीत्यथाञ्जलिनोपस्तीर्णाभिघारितान्सक्तून्प्रदाव्ये जुहोति विश्वलोप विश्वदावस्य त्वासञ्जुहोमि स्वाहेति । हस्तौ प्रध्वꣳसयते ऽघादेको ऽहुतादेकः समसनादेकस्ते नः कृण्वन्तु भेषजꣳ सदः सहो वरेण्यमिति द्वितीयं जुहोति यान्यपामित्यान्यप्रतीत्तान्यस्मि यमस्य बलिना चरामि । इहैव सन्तः प्रति तद्यातयामो जीवा जीवेभ्यो निहराम एनत्स्वाहेति

१ Corrected acc. to Bh.; ०वोपयजिके MSS.

इमौ प्रस्वꣳस्नयते ऽग्धादेको ऽहुतादेकः समसनादेकस्ते नः कृण्वन्तु भेषजꣳ सदः सहो वरेण्यमिति ' तृतीयं जुहोत्यनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मिꣳस्तृतीये लोके अनृणाः स्याम । ये देवयाना उत पितृयाणाः सर्वान्पथो अनृणा आक्षीयेम स्वाहेति ' इमौ प्रस्वꣳस्नयते ऽग्धादेको ऽहुतादेकः समसनादेकस्ते नः कृण्वन्तु भेषजꣳ सदः सहो वरेण्यमित्यथ देवता उपतिष्ठते ' ऽयं नो नभसा पुर इत्यग्निꣳ ' स त्वं नो नभसस्पत इति वायुं ' देव सꣳस्फानेत्यादित्यमथ यूपमुपतिष्ठत आशासानः सुवीर्यꣳ रायस्पोषꣳ स्वश्वियम् । बृहस्पतिना राया स्वगाकृतो मह्यं यजमानाय तिष्ठेत्यथ पूर्वाग्निꣳ स्वकर्णे समारोपयत्ययं ते योनिर्ऋत्विय इति ' तं मथ्यमे ऽग्नावपिसृजत्याजुह्वान उद्बुध्यस्वाग्न इति द्वाभ्यामथ[1] मध्यममग्निमुपसमाधाय मध्यमे ऽग्नौ पूर्णाहुतिं जुहोति सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इति ' पूर्णाहुतौ वरं ददाति ' धेनुवरं[2] वानडुद्वरं[3] वा दद्यादिति ह स्माह बौधायनः ' संतिष्ठते पशुबन्धः संतिष्ठते पशुबन्धः ॥ ११ ॥ तृतीयः ॥

॥ इति चतुर्थः प्रश्नः ॥

---

१ अथ om B.

२ Thus BF ; धेनू॰ H Be : धेनूं T.

३ Thus HTF ; वानडुंवरं B ; वानडुद्वरं Be ; comp. VII. 4 s f.

वैश्वदेवहविर्भिर्यक्ष्यमाणो भवति फाल्गुन्यां वा चैत्र्यां वा पौर्णमास्यां । तस्य प्रयोग एकेन चातुर्मास्येन चातुर्मास्य-पथ्य पुष्यार्धे प्रयुञ्जीतेति । स उपकल्पयते वेदीꣳ मध्वीं लोहितायसं च क्षुरं चतुष्टयानि पुरोडाशकपालानि चतस्रः स्थालीश्चापवणित मेक्षणानि द्वयं पयः शृतदध्न्याय च[3] दधि हविरातञ्चनाय च त्रेधा बर्हिः संनद्धं तदेकधा पुनः संनद्धꣳ प्रसूमयं प्रस्तरमित्यथोपवसथीये [1]ऽहन्दिरविषमारम्भणीयामिष्टिं निर्वपति वैश्वानरं द्वादशकपालं पार्जन्यं चरुꣳ । सा प्रसिद्धेष्टिः संतिष्ठते । ऽथास्यैतदहर्विश्वेभ्यो देवेभ्यो वत्सा अपाकृता भवन्ति । वैश्वदेवं पयो दोहयित्वोपवसति सांनाय्यस्य वावृता तूष्णीं वाथ प्रातर्हुते ऽग्निहोत्रे पुरस्तात् प्रणयनाद्गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा पञ्चहोतारं मनसानुद्रुत्याहवनीये जुहोत्यन्वारब्धे यजमाने स्वाहेत्यथ पृष्ठ्याꣳ स्तीर्त्वाग्नीः प्रणीयाग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति सौम्यं चरुꣳ सावित्रं द्वादशकपालꣳ सारस्वतं चरुं पौष्णं चरुं मारुतꣳ सप्तकपालं वैश्वदेवीमामिक्षां द्यावापृथिव्यमेककपालमिति । हविष्कृता वाचं विसृजते । समानं कर्माधिवपनादुद्धृत्य दक्षिणार्धे गार्हपत्यस्याष्टौ कपालान्युपदधात्यथोत्तरतस्तिरः पवित्रमप आनीय सौम्याय चरवे ऽधिश्रयत्यथोत्तरतः सावित्राय द्वादशकपाला-

---

१ T F om.

२ J recommences with ं प्रसूमयं ।

३ चमि Bo J F H.

सुपद्धालंयोकस्तचिरः पचिपमप पत्नीक कालकमलीका- भावमिवक्ष्याधोक्षरतो मान्तनाय वत कपालान्युपदधात्यंगो- गारखिरः मविपं प्रण[1] पानीपामिषाधा पचिपक्वांचोत्तरतो धावापृथिव्यमेककपालमुपदधालंभीभ्यते कपालान्युपभ्यते प्र- माणी: ज्ञानि वहानि वस्तुप संयुत्यामाधिपृष्णानाग्नेयमष्टा- कपालं तिरः पविचरू सौम्बं[2] चरुमागावपत्यंपाभिपृणाति सावित्रं द्वादशकपालं तिरः पविमरू सारस्वतौ च मौद्रौ च रक्षा- गावपत्यंपाभिपृणाति मारुतरू सप्तकपालं तिरः पविनं तत्रे पयसि दृध्यानयति वामिक्षा भवति तां च एव काष्[3] कृत्वा: परीक्षेन अपचिला विवाजिनां कलामतापे निदध- त्यंपाभिपृणाति धावापृथिव्यमेककपालमिति तथं पुरोडाशानां पाचयित्वा अपचिलाभिवाच्च प्राङ्ग्यायेभ्यो निनीय चाममकु- र्वरति ॥ २ ॥

इदमेव प्रसिद्धं पौरोडाशिकं निर्वपुषा तूष्णीं चतुर्थं पूर्वं परिग्राहं परिगृह्णाति करणं जपत्युद्धन्युद्धतादाग्नीध्रस्थि- र्वरति यदाग्नीध्रखिर्वरत्ययोत्तरं परिग्राहं परिगृह्य प्रोक्षिला तिर्यग्रू स्थाय्रू कात्वा संप्रेषमाह प्रोक्षणीरासादयेध्मावर्हिरुप- सादय स्रुवं च स्रुचश्च संमृड्ढि तूष्णीं पृषदाज्यघरणी पत्नीरू संनहनेन च[4] दृश्या पोदेवीत्यावतास्य प्रोक्षणीपूरदस्य स्फ्यं

---

१ Thus Be Keś. पचिपमप the other MSS.

२ Thus J F Keś. ; सोमस्य B Be H ; सौम्येचरुपात् T.

३ काचम Be, कचित् F.

४ B H om.

मार्जयित्वैतावपर्यावृत्य प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङतिक्रम्य स्रुवं च स्रुचश्च संमार्ष्टि तूष्णीं पृषदाज्यधानीं । यजीषं संमार्जनेन च दर्भा योक्त्राणां च प्रोक्षणीरुत्पूय प्रथितं पृषदाज्यवन्त्या-न्यानि स्तीर्त्वा प्रोक्षणीभिरुपोत्तिष्ठन्नेवं प्रोक्षति । वेदिं प्रोक्षति । बर्हिः प्रोक्षति । बर्हिरासन्नं प्रोक्ष्योपनिनीय पुर-स्तात्प्रस्तरमुखं प्रस्तरं गृह्णाति । त्रिविधं बर्हिः स्तीर्त्वा प्रस्तरपाणिः प्राकभिस्तृण्य कार्ष्मर्यमयान्परिधीन्परिदधात्यूर्ध्वे समिधावा-दधाति । त्रिवृतौ तिरश्ची सादयति । विधृत्योः प्रस्तरमुखं प्रस्तरं । प्रस्तरे जुहूं । बर्हिष्युत्तरा । एता असदन्निति सम-भिमृश्य प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्यानुपूर्व्यं[1] सर्वाँश्चुदास-यत्युपस्तीर्णाभिघारितान्पुरोडाशानभिघार्य यज्ञम्प्रमित्तमा मा हिंसीदिति कर्षे वा चमसे वाग्निं व्युद्धृत्य वाजिनमाग्नी-ध्राभिघारयत्यथैककपालमुद्दास्य यज्ञानीयानि:पृष्ठं करोत्यथै-तानि संपरिगृह्यान्तर्वेद्यासादयति भूर्भुवः सुवरित्येताभि-र्व्याहृतीभिरुत्करे वा विषये वा वाजिनमथ निर्मन्थ्यमाहृता निर्मन्थ्येन चरति[2] । प्रत्याभिक्रम्य । ॥ २ ॥

अथैनाम्सामिधमाददान आह्वाग्नये समिध्यमानायानुब्रू-हीत्याद्धातीमां । परि समिधं सिनक्ति । वेदेनोपवाजयत्यनू-क्तासु सामिधेनीषु स्रुवेणाघारमाघारयति । संमृष्टे स्रुग्भ्या-मुत्तरमाघारं स्रुग्भ्यामुपायत्योदङ्ङत्याक्रम्य जुह्वा ध्रुवां समज्य

---

१ °पूर्वं Be H F.

२ चरति Be B; in the following khaṇḍa B has consequently प्रथमं ।

सादयित्वा स्रुचौ प्रवरं प्रवृणीते। प्रसिद्धꣳ होतारं वृणीते। सीदति होता। प्रसवमाकाङ्क्षति। प्रसूतः स्रुवमादायाज्यस्थाल्याज्यमादायाह समिधो यजेति। वषट्कृते जुहोति यज यजेति चतुर्थाष्टमयोः समानयमानो ऽष्टमे सर्वꣳ समानयते। एव प्रयाजानिष्ट्वोदङ्ङत्याक्रम्य वषट्कारेणानुपूर्वꣳ[1] हवीꣳष्यभिघारयत्याग्नये सोमायेत्याज्यभागाभ्यां चरत्यथानुपूर्वꣳ[1] हविर्भिश्चरति। प्रसिद्धमा मारुताद्विश्वेभ्यो देवेभ्यो ऽनुब्रूहि विश्वान्देवान्यजेत्यामिक्षया चरत्युपाꣳश्वेककपालेन चरति द्यावापृथिवीभ्यामनुब्रूहि द्यावापृथिवी यजेत्यथ स्विष्टकृता चरत्यथैतानि मेक्षणान्याहवनीये ऽनुप्रहरत्यथैनानि वषट्कारेणाभिजुहोत्यथोदङ्ङत्याक्रम्य यथायतनꣳ स्रुचौ सादयित्वा प्राशित्रमवदायेडामवद्यति। ॥ ९ ॥

उपहूतायामिडायामग्नीध आदधाति षडवत्तं। प्राश्नन्ति। मार्जयन्ते। ऽथाह ब्रह्मणे प्राशित्रं परिहरेति। परि प्राशित्रꣳ हरन्त्यथापो ऽनु वेदेन ब्रह्मभागमथान्वाहार्यं याचति। तस्मिन्प्रथमजं वत्सं ददात्युदायुवन्त्येतद्विदक्षिणिष्टमासादयन्ति वाजिनमथ संप्रेष्यमाह ब्रह्मन्प्रस्थास्यामः समिधमाधायाग्नीदग्नीन्सकृत्सकृत्संमृड्ढीत्यथाध्वर्युः पृषदाज्यं विहृत्य[2] जुह्वाꣳ समानीयात्याक्रम्याश्राव्याह देवान्यजेति। वषट्कृते जुहोति यज यजेति नवानूयाजानिष्ट्वोदङ्ङत्याक्रम्य यथायतनꣳ स्रुचौ साद-

---

१ Thus Keś.; °पूर्वꣳ the MSS.

२ Thus T Bo H F Keś.; विहृत्य B.

चित्वा वाजवतीभ्याꣳ स्रुचौ जुहोति । अंशुना प्रहरणावरिषि *संप्रकीर्य संप्रस्राव्य स्रुचौ विमुच्याथ कꣳसं वा चमसं वाजाज्य-* क्तिं यावति । तमन्तर्वेदि निधाय तस्मिन्बर्हिषि विषिच्य-न्वाजिनमानयन्नाह वाजिभ्यो ऽनुब्रूहीत्याश्राव्याह वाजिनो यजेति । वषट्कृते जुहोति वाजिभ्यः स्वाहेत्यनुवषट्कृते हुत्वा हरति भक्षꣳ स यावन्त ऋत्विजस्तेऽपहवमिष्ट्वा यजमान एव प्रथमं भक्षयति यन्मे रेतः प्रसिच्यते यन्म आजायते यद्वा जायते पुनः । यद्वा मे प्रतितिष्ठति तेन मा वाजिनं कुरु तेन मा रेतस्विनं कुरु तेन मा प्रियमाविश्य तस्य ते वाजिपीतस्य वाजिभिः पीतस्येति वा मधुमत उपहूतस्योप-हूतो भक्षयामीति । निर्णिज्य पात्रं प्रयच्छत्यथाध्वर्युः प्रद-क्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङावृत्य पत्नीः संयाज्य प्राक्रम्य ध्रुवामाप्याय्य चौपि पाशुबन्धिकानि[1] समिष्टयजूꣳषि जुहोति यज्ञ यज्ञं गच्छैव ते यज्ञो यज्ञपते देवा गातुविद इत्यथ पूर्णपात्र-विष्णुक्रमैश्चरित्वा विसृजते व्रतमथ पौर्णमासवेदाभ्यामिष्ट्वा यजमानायतन उपविश्य येषा प्रतका लोहितायसस्य च क्षुरेण ग्रीवंभि च वर्तयते परि च वपत एतमेव परमेष्ठ्यं नात्येति किं चन । याते समुद्र आहित याते भूमिरियꣳ श्रिता ॥ अग्निहित्वेन ग्रीष्मिणा तया ज्ञाकाप्नसुष्मिणा । हिरण्यपक्षाचितं ब्रह्मणस्य तेजसा ॥ अतेनाज्य निवर्तये

---

[1] Thus H B Be T J ; पाशुकानि F.

स्फ्येन परिवर्तयति। तथथाकालमनुवर्तयति प्रियेणाप्युपवर्तयति प्रत्ये-नाभ्यावर्तयति। शीर्षकपूतं तमूर्ध्वं तप्तूतं तथातमेतं तेन तमेतं तेन राध्यासमिति पुरस्ताद्देवाये ऽथ दक्षिणतो ऽथ पश्चाद्धयोत्तरतो ऽथोपरिष्टाद्धितिष्ठन्ते वैश्वदेवस्यैवृत्' संस्था-तीर्थस्य वक्षिमाणस्य इत्याम्नाते' ॥ ४ ॥ प्रथमः ॥

अथातश्चतुर्षु मासेषु वरुणप्रघासैर्विभिर्यक्ष्यमाणो भवति' स उपकल्पयते मेषीं प्रवर्तीं लोहितायसं च क्षुरं चतु-ष्टयानि पुरोडाशकपालानि पञ्च चरुस्थालीस्तावन्ति मेक्षणानि दर्भं पयः शृतदध्याय च¹ दधि चाविरातञ्चनाय च¹ शमी-पर्णकरीरसक्तूनेषीकाः शूर्पं यवानामुपनप्तानां यवानामवाखन-पिष्टानां मन्तिपूरं² करम्भपात्राण्येकातिरिक्तानि भवन्ति' तेषामेव मेषीं च मेषं च कुर्वन्ति' उद्दृत्ताश्मेषो भवत्युद्दृत्ता मेषी' तौ कुशाभिरूर्णाभिः संप्रच्छन्नौ भवतो' द्वावध्वर्यू' द्वयानि चरुपात्राणि' द्वयमिध्माबर्हिर्द्वे वेदी' तयोः प्राग्द-क्षिणीवोत्तरा दार्शपौर्णमासिकीव दक्षिणा' ते पश्चात्ते पुरस्ताद्विषक्ते श्रमात्रावेदी असंभिन्ने भवतो' ऽथाश्वैतदच-र्येषा वशा अपाघ्नता भवन्ति मरुद्भ्यो वरुणायेति' द्वयं पयो दोहयित्वोपवसति सांनाय्यस्य वाहना तूष्णीं वाथ प्रातर्हुते ऽग्निहोत्रे प्रश्नाः कौल्पिः प्रणीय निर्वपत्याग्नेयमष्टाकपाल-

---

१ Thus (च ... च) Be H T (इति च the last) ; the first च om. JF, the last B.

२ Thus (with म) BTH, comp. T Br. I. 6. 4. 5 ; with स the other MSS.

मिति पच संवरायेभ्यस्त्रीण्याद्वयपात्राणि मारुतीमामिक्षां
वारुणीमामिक्षां कायमेककपालमिति । रुचिष्कृता यावं
विसृजते । समानं कर्मा पर्यग्निकरणादथैतानि करम्भपात्रा-
णि पर्यग्निकुर्वन्ति तेषां च शेषं च शमीपर्णकरीरकमेषीकाः
शूर्पमिति । तयं पुरोडाशानां सादयित्वा श्रपयित्वाभिघार्य ९
प्राक्त्वायेभ्यो निनीय समयजुषी हरतो ऽध्वर्युरेवोत्तरस्यां
वेद्यां हरति प्रतिप्रस्थाता दक्षिणस्यां । तयोर्हरतोरध्वर्युः पूर्व
एति पुनरायतोः प्रतिप्रस्थाता पूर्व एतीदमेव प्रसिद्धं पौरो-
डाशिकं । निर्वजुषा तूष्णीं चतुर्थे । पूर्वौ परिधायौ परि-
दधाती । ऽध्वर्युरेव करणं जपत हुत । अद्भुताभ्यामाग्नीध्रभक्षि- १०
र्हरति[२] । यदाग्नीध्रभक्षिर्हरत्यध्वर्युरेव चात्वालदेशाद्धृत्वा चात्वालं
परिलिखत्युत्तरवेदेराहृतोत्तरवेदिं निवपत्युत्तरनाभिमुत्साद्याग्ने-
राहृता दावग्नी[३] प्रणयतो । ऽध्वर्युरेवोत्तरस्यां वेद्यामग्निं
निधायाध्वराहुतिभिरभिजुहोति । प्रतिप्रस्थाता दक्षिणस्यामग्निं
निधायाभिजुहोति तूष्णीमग्निमत्युत्तरौ परिधायौ परिस्तरा ११
योयुपित्वा तिर्यञ्चौ स्फ्यौ सन्न्याध्वर्युरेव संप्रेषमाह प्रोक्षणी-
रासादयेध्माबर्हिषी उपसादय स्रुवौ च स्रुचश्च संमृड्ढि
तूष्णीं पृषदाज्यधान्यौ पत्नीं संनह्याज्याभ्यां च दध्ना चोदेत-
मित्याहृतासु प्रोक्षणीषूदस्य स्फ्यौ मार्जयित्वेध्माबर्हिषी उपसाद्य

१ Thus, with च. Be JHF, Bh., Keś.; संचारादि B T.

२ Thus Be J ; [illegible] T ; [illegible] om. B H ; [illegible] F.

३ Thus J H ; दावग्नि Be ; T om. ग्नी ; B om. दाव ।

प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यञ्चावाक्रम्य जुहूं च जुह्वं चांसदघ्नीं पृषदाज्यवत्यौ । पत्नीं संनाह्यानयतो च दक्षिणार्धेन । चात्वाले च प्रोक्षणीश्चोत्पूय प्रविद्धं पृषदाज्यवन्तमेवाध्वर्युरुपभृता रक्षां वेद्यां स्तृणीते । दार्शपौर्णमासिकानि प्रतिप्रस्थाता दक्षिणस्याम् । ॥ ५ ॥

अथ प्रोक्षणीभिरुपोत्तिष्ठतः[1] । इध्मौ प्रोक्षतो । वेदी प्रोक्षतो । बर्हिषी प्रोक्षतो । बर्हिषी चात्वाले प्रोक्ष्योपनिनीय पुरस्तात्प्रस्तरौ गृह्णीतः । पञ्चविधमेवाध्वर्युरुत्तरस्यां वेद्यां बर्हिः स्तृणाति । त्रिविधं प्रतिप्रस्थाता दक्षिणस्यामथ प्रस्तरपाणी प्राञ्चावभिद्रुत्य कार्ष्मर्यमयान्परिधीन्परिधत्त । ऊर्ध्वाः समिध आधत्तो । विधृतीस्तिरश्चीः[3] सादयतो । विधृतीषु प्रस्तरौ । प्रस्तरयोर्जुह्वौ । बर्हिषोरितरा[4] । एता असदन्निति समभिमृश्य प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यञ्चावाद्रवतो [5]दक्षिणत एवाध्वर्युरुत्तरतः प्रतिप्रस्थाताऽऽनुपूर्व्यं[6] हवींष्युद्वासयत । आग्नेयप्रभृतीन्येवाध्वर्युरुद्वासयति प्रविद्धमैन्द्राग्नमारुतौ प्रतिप्रस्थाता कृषे वा चमसे

---

1 Thus J only; the other MSS. mostly °ष्ठतं ।

2 वर्षोविष्ठत F.

3 Corrected. विधृतीस्तिरश्चः T; विधृत्यस्तिरश्चाः B; विधृत्यतिरश्च्यः Be; विधृत्यस्तिरश्चः H; विधृत्यातिरश्चाः F; विधृत्यस्तिरः J.

4 Thus B Be F T; इतरे H J.

5 The following words: दक्षिणत .... प्रतिप्रस्थाता are found only in B, but comp. S'rautapadārtha page 118.

6 चानुपूर्व्यं H Be; चानुपूर्व्यं J; चनुपूर्व्यं F; °नुपूर्व्यं B.

वाजिनं जुहूत्य तथा मेषीमवद्यायाप्यायाप्ये शमीपर्णकरी-
रसक्तूनामिश्रामित्युपवपति । वाजिनमाग्नीध्रायाभिघारयति ।
वारुणीमध्वर्युस्तथैव कुम्भे वा चमसे वाजिनं जुहूत्य तथा
मेषमवद्यायाप्यायाप्ये[1] शमीपर्णकरीरसक्तूनामिश्रामित्युपवपति ।
वाजिनमाग्नीध्रायाभिघारयति । तयैककपालमुद्वास्य यजमानो-
ऽवि:पृष्ठं करोत्यथैतानि संपरिश्रित्यान्तर्वेद्यासादयन्त । आग्नेय-
प्रभृतीन्येवाध्वर्युरुत्तरस्यां वेद्यामासादयत्यथैन्द्राग्नप्रभृतीनि
प्रतिप्रस्थाता दक्षिणस्यां । वारुणीमध्वर्युरुत्तरस्यां कायं चैक-
कपालं । तयैवोत्करे वा विग्रहे वा वाजिने । अध्वर्युरेव[2]
निर्मन्थ्यमाहृता. निर्मन्थ्येन चरति । प्रचरत्याभिज्ञाय । ॥ ६ ॥

अथैनामिध्ममाददान आहवनीये समिध्यमानायानुब्रूही-
त्यध्वायन इतरौ । परि समिधौ गृह्णीतो । वेदाभ्यामुपवाजयतो ।
ऽनूच्यासु सामिधेनीषु स्रुवाभ्यामाघारावाघारयतो । ऽध्वर्युरेव
संप्रेष्यमाहाग्नीदग्नीँस्त्रिस्त्रिः संमृड्ढीति । संमृष्ट उत्तरो ऽग्नि-
र्भवत्यसंमृष्टो दक्षिणो । ऽथ प्रतिप्रस्थाता पत्नीं पृच्छति पत्नि
कस्ते जार[3] इत्यसाविति । तं वरुणो गृह्णात्विति निर्दिशति ।
यज्जारं सन्तं न प्रब्रूयात्प्रियं ज्ञातिं रुन्ध्यादसौ मे जार
इति निर्दिशेन्निर्दिष्टमेवैनं वरुणपाशेन ग्राहयतीति ब्राह्मण-
मथैतानि करम्भपात्राण्यभिपर्यग्निकृतान्येवैके शूर्पे समुप्य पत्नी

1 Thus T B; याये JF; याप्य Be H.

2 Thus only T Be, the other MSS. अध्वर्युरेव ।

3 जारा H F (pluti?)

प्रयच्छति । तानि पत्नी शीर्षन्नधिनिधत्ते । ऽथैनां दक्षिणत [illegible][1] दक्षिणेनाग्न्याधार्यपथं दक्षिणेनोभे वेदी अतीत्य प्राचीमुदानयन्वाचयति प्रघास्यान्हवामहे मरुतो यज्ञ-वाहसः करम्भेण सजोषस इत्यथ दक्षिणमग्निमभ्येत्य पुरस्तात्प्र-त्यङ्मुखास्तिष्ठन्त्युत्तर एवाध्वर्युर्दक्षिणो यजमानो दक्षिणा पत्न्येतानि करम्भपात्राणि पत्नी यजमानाय प्रयच्छति । तानि यजमानः शीर्षन्नधिनिधत्ते । ऽथ पुरोऽनुवाक्यामन्वाह ॥ ७ ॥

मो षू ण इन्द्र पृत्सु देवास्तु स्म ते शुष्मिन्नवया । महो ह्यस्य मीढुषो यव्या । हविष्मतो मरुतो वन्दते गीरित्युभौ याज्यां पत्नी च यद्ग्रामे यदरण्ये यत्सभायां यदिन्द्रिये । यच्छूद्रे यदर्य एनश्चकृमा वयम् । यदेकस्याधि धर्मणि तस्याव-यजनमसि स्वाहेत्येतेनैवैकं शूर्पमग्नावनुप्रहरत्यपि वाञ्जि-रभ्युक्ष्य भुञ्जते । व्यवयतो ऽध्वर्युरनुमन्त्रयते ऽक्रन्कर्म कर्मकृतः सह वाचा मयोभुवा । देवेभ्यः कर्म कृत्वास्तं प्रेत सुदानव इत्यथ प्रतिप्रस्थाता दक्षिणमग्निं संमार्ष्ट्युभौ स्रुच्यावाघारा-वाघारयतो । ऽध्वर्युरेव प्रवरं प्रवृणीते । प्रसिद्धं होतारं वृणीते । सीदति होता । प्रचरमाक्रान्तः[2] । प्रसृतौ स्रुच[3] आदायात्याक्रम्याश्राव्याह समिधो यजेति । वषट्कृते जुहुतो यज यजेति चतुर्थाष्टमयोः समानयमानावष्टमे[4] ऽध्वर्युः सर्वं

1 Thus Be H.T. Keś.; °न्नामय F; °न्नम T; °न्नीय B.

2 Thus Be BHJT : °क्राचति F.

3 स्रुचाव् Be.

4 Thus B Be HF (the last समानयमानाय°) ; समानयमानौष्टमे TJ.

18

स्कन्नयति । परि प्रतिप्रस्थाता [illegible] शिक्यपूर्वाणि नव प्रयाजानिष्टोपभृत्याज्यमानीय [illegible] पूर्वार्धे[1] हवींष्यभिघारयन् । आग्नेयमष्टाकपालमेवाध्वर्युरभिघारयति प्रति-ष्टुमैन्द्राग्नमाग्नावैष्णवीं प्रतिप्रस्थाता । वाचस्पतिमध्वर्युः कार्यं [illegible]-कपालमेवाग्नये सौमापौष्णमुभाभ्यां चरतो । इष प्रति-प्रस्थातोपरमत्यथाध्वर्युराज्यपूर्वार्धे[2] हविर्भिश्चरति प्रतिष्टुमैन्द्रा-ग्नं याध्वर्युरुपरमत्यथ प्रतिप्रस्थाता मादत्वा श्रवयन्नाह मरुद्भ्यो ऽनुब्रूहीति । प्रथमेनावदानेन प्रमीपर्णकरीरसक्तूनामिक्षाया[3] इत्यवद्यति । द्वितीयेनावदानेन प्रमीपर्णकरीरसक्तूनामिक्षा मेषीमित्यवद्धात्यभिघारयति । प्रत्याक्रम्याश्राव्याह मरुतो यजेति । वषट्कृते जुहोत्यथ प्रतिप्रस्थातोपरमत्यथाध्वर्युर्वारुण्या श्रवयन्नाह वरुणायानुब्रूहीति । प्रथमेनावदानेन प्रमीपर्णकरी-रसक्तूनामिक्षाया[3] इत्यवद्यति । द्वितीयेनावदानेन प्रमीपर्णकरी-रसक्तूनामिक्षा मेषमित्यवद्धात्यभिघारयति । प्रत्याक्रम्याश्राव्याह वरुणं यजेति । वषट्कृते जुहोत्युपांश्वेककपालेन चरति कायानुब्रूहि[4] कं यजेत्यथ[5] स्विष्टकृता चरत । आग्नेय-प्रभृतीनामेवाध्वर्युरवद्यति प्रतिष्टुमैन्द्राग्नमाग्नावैष्णवे प्रतिप्रस्थाता ।

---

१ ॰पूर्वार्धे BJTF.

२ ॰पूर्वार्धे all.

३ Be F ins. मेषेच् । Are we to correct ॰सक्तूनामिक्षाया ?

४ Thus BH. The other MSS. have इति after ॰ब्रूहि but see page 131, 9.

५ After कं यजेति Be F have वषट्कारी जुहोति ।

वायव्या अध्वर्युराग्नावैष्णवमेककपालं च । विरक्षितावन्तौ । स

प्रत्यञ्चौ[1] । अथास्मा आधावाप्यनिष्टं विष्टकृतं यजेति । अथैन

उत्तरार्धपूर्वार्धयोरतिक्राय पूर्वां प्राञ्चौ निगुञ्जतो । अथैनाभि

मेकवाक्यायतनीयवयोरनुप्रहरतो[2] । अथैनानि सर्वाण्याज्यानि-

५ मुञ्जतो । अथोद्वासयत्याकल्य यथायतनं स्रुचः[3] । वाहयित्वा

प्राशित्रमवदायेडामवद्यत । आग्नेयप्रभृतीनामेवाध्वर्युरवद्यति

प्रविश्रुत्यैन्द्राग्नात्प्रतिप्रस्थाता । वारुण्या अध्वर्युराग्नावै-

ष्णवमेककपालस्य[4] चाभिघारयत्यथ प्रतिप्रस्थातोत्तरां वेदिमुप-

सर्पति[5] । ॥ ८ ॥

१० उपहूतायामिडायामग्नीध आदधाति षडवत्तं । प्राश्नन्ति ।

मार्जयन्ते । अथाह ब्रह्मन् प्राशित्रं परिहरेति । परि प्राशित्रं

हरन्नन्तरेणापो ऽनु वेदेन ब्रह्मभागमन्वाहार्यं चायति । तस्मि-

न्नपामन्तं दद्यात्मुदासयन्त्येतद्धविरुच्छिष्टमासादयन्ति वाजिने ।

अध्वर्युरेव संप्रेषमाह ब्रह्मन्प्रस्थास्यामः समिधमाधायाग्नी-

११ दग्नीन्सकृत्सकृत्संमृड्ढीत्यथाध्वर्युः पृषदाज्यं विहृत्य जुहूं समा-

---

१ Thus B only; प्रत्यञ्चौ Bo FH; प्रत्यञ्चो T. (grantha); J प्रत्यञ्चि If the dual प्रत्यञ्चः should be the correct reading, we would have a grammatical form of the same kind as विवचः (supra page 136, 12) instead of विवृचः ।

२ Thus T and Bh.; the other MSS. वाचयनीये (Be वाचयनीयो) ।

३ Thus F; the other MSS. स्रुचौ ।

४ Thus HJ; ॰कपालस्याभि॰ the other MSS. except Be, which has ॰कपालस्याभ्याभि॰ ।

५ Thus BTHF; उपसर्पन्ति Be J. and Bh.

नीचात्याक्रम्यान्याथाय देवान्यजेति । वषट्कृते जुह्वतो ऽत्र यजेति यथानूयाजानिष्टोद्यावत्याक्रम्य यथायतनꣳ स्रुचः[1] सादयित्वा वाजवतीभ्याꣳ स्रुचौ[1] व्यूहतः । अंशुना प्रस्तरपरिधि संप्रकीर्य संप्रस्राव्य स्रुचौ[1] विमुच्य । तथैव कꣳसौ वा चमसौ वानाव्यक्तिमौ धारयतः । समानौ वाजिनयोश्चर्याध्वर्युरेव प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङावृत्य पत्नीः संयाज्य प्राङेत्य ध्रुवा-माप्याय्य त्रीणि पाशुबन्धिकानि समिष्टयजूꣳषि जुहोत्येकं प्रतिप्रस्थाता दार्शपौर्णमासिकं दक्षिणे । ऽथ पूर्णपात्रविष्णुक्रमै-श्चरित्वा न विसृजते व्रतमथ यावत्याज्यस्थालीꣳ सस्रुवाꣳ स्रुचं बर्हिः प्रतिवसनीये वाससी वाहरुक्ते निष्कासं तुषानित्येतत्स-मादायावैति यजमानेत्यन्वग्यजमानो ऽनूची पत्न्यन्तरेण[2] चात्वालोत्करावुदङ्ङुपनिष्क्रम्य यथापरस्ताद्यन्ति । प्रसिद्धो ऽवभृथः । साम चैव नाह देवीराप एष वो गर्भ इति चाप्रतीक्षमायन्ति वरुणस्यान्तर्हित्यै । प्रपथे समिधः कुर्वत एधो ऽस्येधिषीमही-त्येताहवनीये[4] ऽभ्यादधाति समिदसि तेजो ऽसि तेजो मयि धेहीत्यथाहवनीयमुपतिष्ठन्ते ऽपो अन्वचारिषꣳ रसेन समसृक्ष्महि । पयस्वाꣳ अग्न आगमं तं मा सꣳसृज वर्चसेत्यथ

---

१ Thus Be H; the dual both times in TFJ; B. has the first time the plural, the second time the dual.

२ Thus B Be HJ; स्रुचौ TF.

३ Thus passage चात्वेरि ... स्रुचौ पत्नी found thus only in B Be TH; J. has only चात्वेरि यजमानेति; F omits the words altogether.

४ Thus HF; ॰सेताहवनीये BJ.

विसृजतेऽतमंत्र पौर्णमासवैमृधाभ्यामिष्ट्वा यजमानायतन उपविश्य वेण्या शलल्या लोहितायसस्य च क्षुरेण शीर्षाणि च वर्तयते परि च वपते यद्भूमिः पर्यवर्तयदन्तरिक्षं पृथिव्या दिवः। अग्निरीशान ओजसा वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः सह॥ अग्निस्तिग्मेन शोचिषा तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितं वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य निवर्तये सत्येन परिवर्तये। तपसास्यानुवर्तये शिवेनास्योपवर्तये शग्मेनास्याभिवर्तये॥ शीर्ष्णस्तद्भूतं तत्सत्यं तद्भूतं तच्छकेयं तेन शकेयं तेन राध्यासमिति पुरस्तादेवाग्रेऽथ दक्षिणतोऽथ पश्चादथोत्तरतोऽथोपरिष्टात्संतिष्ठन्ते वरुणप्रघासहवीꣳषि' परिवत्सरीणाꣳ स्वस्तिमाशास्त इत्याशास्ते' ॥ ९ ॥ द्वितीयः ॥

अथातश्चतुर्षु मासेषु साकमेधहविर्भिर्यक्ष्यमाणो भवति' स उपकल्पयते वेणीꣳ शलली लोहितायसस्य च क्षुरं चतुष्टयानि पुरोडाशकपालानि चतस्रश्चतस्राणौस्तावन्ति मेक्षणानि पृषदाज्याय दध्यैव पौर्णमास्या उपवसथेऽग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपति साकꣳ सूर्येणोद्यता' सा प्रसिद्धेष्टिः संतिष्ठते' ऽथ मध्यंदिने मरुद्भ्यः सांतपनेभ्यश्चरुं निर्वपति' सा प्रसिद्धेष्टिः संतिष्ठते' ऽथास्यैतदहर्मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्यो वत्सा अपाकृता भवन्त्यथ सायꣳ हुतेऽग्निहोत्रे सर्वासां दुग्धे गार्हपत्ये गृहमेधीयं चरुꣳ श्रपयित्वाभिघार्योदञ्चमुद्वासयत्यथैतां पात्रीं निर्णिज्योपस्तीर्य तस्यामेनमसंभिन्दन्निवोद्धरति' सर्पिरासेचनं कृत्वा प्रभूतमाज्यमानीयानवैयावादयत्यथाग्नये सोमायेत्याज्यभागाभ्यां

चरत्येयोपस्तीर्य पूर्वार्धाच्चरोरवदाय मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्यो ऽनुब्रूहीति । पूर्वार्धादवदायापरार्धादवदायाभिघारयति । प्रत्याक्रम्याश्राव्याह मरुतो गृहमेधिनो यजेति । वषट्कृते जुहोत्यथ स्विष्टकृता चरतीडान्तो गृहमेधीयः संतिष्ठते । पूर्वेद्युर्याय[1] श्यामकायं परिशिनष्टि । प्रतिवेशꣳ स्त्रीकुमारेभ्यः पचन्त्याग्निना भवन्त्यश्नते । ऽभ्यश्नते । ऽनु वत्सान्वासयन्ति । सवात्योरेवैताꣳ रात्रिं वसन्त्यथाध्वर्युरपररात्र आप्लुत्य नित्यवत्सायै पयसाग्निहोत्रं जुहोत्यथैतां दर्वीं निर्णिज्योपस्तीर्य तस्यामेतꣳ सर्वम एव श्यामकायमवदधाति । द्विरभिघारयत्यथ पुरोऽनुवाक्यामन्वाह पूर्णा दर्वि परापत सुपूर्णा पुनरापत । वस्नेव विक्रीणावहा इषमूर्जꣳ शतक्रतो इति । यजति देहि मे ददामि ते नि मे धेहि नि ते दधे । निहारमिन्नि मे हरा निहारं निहरामि ते स्वाहेत्यृषभ[2] एहीत्यृषभस्य रवथे[3] जुहुयादृषभो हिंकार[4] इत्येतदपरं । गार्हपत्ये जुहोत्यन्वारब्धे यजमाने स्वाहेत्यथ प्रख्याꣳ स्तौलापः प्रणीय मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः पुरोडाशꣳ सप्तकपालं निर्वपति साकꣳ सूर्येणोद्यता । सा प्रसिद्धेष्टिः संतिष्ठते । ऽथ तदानीमेव प्रख्याꣳ स्तौलापः प्रणीय

१ पौर्वेद्युर्यायै Bo.

२ स्वाहेत om TF.

३ Thus H; रवथै F; रवथे BT; रवे Be J; Comp. Journ. Germ. Or. Soc. LII, p. 429.

४ Thus B Be F; अवृषभोभिहिंकार H; अवृषोपाहिंकार J; आवृषोपाह्रहिंकार T.

निर्वपत्याग्नेयमष्टाकपालमिति पञ्च संचरायैन्द्राग्नमेकादशकपालमैन्द्रं चरुं वैश्वकर्मणमेककपालमिति। अथ पुरोडाशानां श्रावयित्वा अपचित्वाभिवास्य प्राक्तव्यायेभ्यो निनीय सामधातुर्हतीदमेव प्रसिद्धं पौरोडाशिकं। त्रियजुषा तूष्णीं चतुर्थं। स्रुवि परिपाहं परिगृह्णाति। करणं जपत्युद्धृत्युद्धृतादाग्नीध्रखिलहरंति। यदाग्नीध्रखिलहरत्यथ चात्वालस्याहृता चात्वालं परिलिखत्युत्तरवेदेराहृतोत्तरवेदिं निवपत्युत्तरनाभिमुत्साद्याग्नेरन्तरतोऽग्निं प्रणयत्यग्निवत्युत्तरं परिपाहं परिगृह्य चोयुपित्वा तिर्यञ्चं स्फ्यं स्तब्ध्वा संप्रैषमाह प्रोक्षणीरासादयेध्माबर्हिरुपसादय स्रुवं च स्रुचश्च संमृड्ढि तूष्णीं पृषदाज्यग्रहणीं पत्नीं संनह्याज्येन च दध्ना चोदेहीत्यासनाद्य प्रोक्षणीरुद्धृत्य स्फ्यं मार्जयित्वेध्माबर्हिरुपसाद्य प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङावृत्य स्रुवं च स्रुचश्च संमार्ष्टि तूष्णीं पृषदाज्यग्रहणीं पत्नीं संनह्याज्येन च दध्ना चोदेत्याज्यं च प्रोक्षणीश्चोत्पूय प्रसिद्धं। यथा वैश्वदेवस्यैवं संतिष्ठतेऽन्यत्र वाजिनादथ पूर्णपात्रविष्णुक्रमैश्चरित्वा न विसृजते व्रतम्। ॥ १० ॥ तृतीयः ॥

अथापिदृयज्ञं करिष्यन्नुपकल्पयते व्रीहींश्च यवांश्च षट्पात्राण्यभिन्नान्याधे दुग्धमर्धपात्रं द्वे नवे पात्रे दक्षमक्षाकौ[1] चौम्यर्णसेवान्नमूलं बर्हिर्वर्ह्यीयांसमिध्ममिध्मात्परिश्रयणं कशिपूपबर्हणे आञ्जनाभ्यञ्जने दधांश्च स्फ्यमुदकुम्भौ यज्ञायुधानीत्यथ

1 Corrected; ०काका B, the other MSS. ०काकाघूम् or ०काकाच्।

गार्हपत्यं परिस्तृणाति । तमुत्तरेणैकस्मिन्कर्षूं खनति चाग्नि-पूर्वार्धे ब्राह्मणाभ्यक्ते द्वाभ्यां स्वसृदक्षुणी यज्ञायुधानीत्यंच यज्ञोपवीतं कृत्वोत्तरेण[१] गार्हपत्यमुपविश्य पवित्रवत्याग्निहोत्र-*हवण्या निर्वपति । देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां* पूष्णो हस्ताभ्यां सोमाय पितृमते जुष्टं निर्वपामीति चतुरो मुष्टीन्व्रीहीणां निर्वपत्येतामेव प्रतिपदं कृत्वा पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो जुष्टं निर्वपामीति चतुरो यवानामेतामेव प्रतिपदं कृत्वा पितृभ्यो ऽग्निष्वात्तेभ्यो जुष्टं निर्वपामीति चतुर एव यवानां । तेषां व्रीहीनेव हविष्कृतमुद्वादयत्युपोषच्छन्ते यवानहविष्कृता वाचं विसृजते । समानं कर्माधिवपनादुद्धृत्य दक्षिणार्धे गार्हपत्यस्य षट्कपालान्युपदधात्यथैतान्यवानुलूखले परिखुद्य गार्हपत्य एक-कपालमधिश्रित्य भर्जयन्ति[२] । सुरूपा धानाः कृत्वा तेषामर्धा धाना भवन्त्यथेतरान्सक्तून्कुर्वन्ति । कृतानि पिष्टानि समुप्य संयुत्याधिश्रयन्ति[३] पुरोडाशं षट्कपालमथोत्तरतो भस्ममिश्रा-नङ्गारान्निरूह्य तेषु नवं पात्रमधिश्रित्य तिरः पवित्रमाज्यमा-नीय तिरः पवित्रं धाना आवपत्यथैनदभिशान्त्यर्थं दुग्धमर्धपात्रं आचति । तस्मिंस्तिरः पवित्रं सक्तूनोप्यैकयेक्षुशलाकयोप-मन्थति । दक्षिणोपमन्थत्यनारभ्योपमन्थतीति ब्राह्मणमथोत्तरतो भस्ममिश्रानङ्गारान्निरूह्य तेष्वधिश्रयति । स्वयं पुरोडाशस्य

---

१ जघनेन instead of उत्तरेण T.

२ om. Bo JF.

३ Before अधिश्रयन्ति H Be JF have अथ ।

पाययित्वाभिवान्यावैवायेभ्यो[1] निनयति। दक्षिणत एव सम चाखिलः कृतो भवति। तदेनां चतुरश्रां[2] वेदिमाक्रियत्येव न खनति। तस्यै मध्यतोऽन्वाहार्यपचनमुपसमाधाय स्तम्बयजुर्हरति। ॥ ११ ॥

इदमेव प्रभिन्नं पौरोडाशिकं। त्रिवृंगुणा तूष्णीं चतुर्थं। पूर्वं परिग्राहं परिगृह्णाति। करणं जपत्युद्धन्त्युद्धतादाग्नीध्रमित्रिर्हरति। यदाग्नीध्रविर्हरत्यथोत्तरं परिग्राहं परिगृह्य योयुपित्वा तिर्यञ्चं स्फ्यं स्तब्ध्वा संप्रेष्यमाह प्रोक्षणीरासादयेध्माबर्हिरुपसादय स्रुवं च स्रुचश्च संमृड्ढ्याज्येनोदेहीत्याहृतासु प्रोक्षणीषूदश्य स्फ्यं मार्जयित्वेध्माबर्हिरुपसाद्य प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाहृत्य स्रुवं च स्रुचश्च संमार्ष्ट्याज्येनोदेत्याज्यं च प्रोक्षणीश्चोत्पूय प्रभिन्नं पञ्चगृहीतानि वा चतुर्गृहीतानि वाज्यानि गृहीत्वा प्रोक्षणीभिरुपोत्तिष्ठतीध्मं प्रोक्षति। वेदिं प्रोक्षति। बर्हिः प्रोक्षति। बर्हिरासन्नं प्रोक्ष्योपनिनीय पुरस्तात्समूलं प्रस्तरं गृह्णाति तूष्णीमथ प्राचीनावीतं कृत्वा त्रिरपसलैः परिस्तृणात्पर्येति। संतरामेवाथे। ऽथ वितरामथ वितरामथ यज्ञोपवीतं कृत्वा यथेतं त्रिः पुनः प्रतिपर्येत्यथ[3] प्रस्तरपाणिर्द्वौ परिधी परिदधाति मध्यमं चैव दक्षिणं चोर्ध्वे समिधावादधाति। विधृतौ तिरश्ची सादयति। विधृत्योः समूलं प्रस्तरं न्यस्यति तूष्णीं।

---

१ After पाययित्वा Bo TJH have अपयित्वा।

२ Thus T; ॰श्रां the other MSS.

३ प्रति om. BF.

प्रस्तरे जुहूं। बर्हिषीतरे। एता असदन्निति स्रुचमभिमृश्य प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाहुत्यानुपूर्वꣳ[1] हवीꣳष्युद्वासयत्युपस्तीर्णाभिघारितं पुरोडाशमभिघार्य[2] धानाः करम्भमिति। तेषामेकैकमनूचीनान्युदाहरन्ति। दक्षिणतः पुरोडाशमासादयत्युत्तरतो धानाः। उत्तरतः करम्भं। दक्षिणत एतत्परिश्रयणं कशिपूपबर्हणे आञ्जनाभ्यञ्जने दर्भाꣳ स्तम्बमिति निदधात्युत्तरत उदकुम्भौ। दक्षिणत उपविशतो ब्रह्मा च यजमानश्चोत्तरतो ऽध्वर्युश्चाग्नीध्रश्च। ॥ १२ ॥

अथेध्मात्समिधमाददान आहाग्नये देवेभ्यः पितृभ्यः समिध्यमानायानुब्रूहीत्यभ्यादधातीध्मꣳ सकृद्वा त्रिर्वा। परि समिधꣳ शिनष्टि। वेदेनोपवाजयत्यनूक्तासु सामिधेनीषु स्रुवेणाघारमाघारयति। संमृष्टे स्रुग्भ्यामुत्तरमंसावꣳस्पर्शयन्स्रुचावुदङ्ङत्याक्रम्य[3] जुह्वा ध्रुवाꣳ समज्य सादयित्वा स्रुचौ प्रवरं प्रवृणीते।[4] ऽध्याश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडग्निर्देवो होता देवान्पितॄन्यक्षत्सीदेत्येतावान्प्रवरः। सीदति होता। प्रसवमाकाङ्क्षति। प्रसूतः स्रुचावादायात्याक्रम्याश्राव्याह समिधो यजेति। वषट्कृते जुहोति। यज यजेत्यपबर्हिषश्चतुरः प्रयाजानिष्ट्वोदङ्ङत्याक्रम्य सꣳस्रावे-

---

१ ॰पूर्व्यꣳ all.

२ After पुरोडाशं B Bc HF ins. उद्वासयति।

३ Thus Bc HF; स्रुच उद॰ J; स्रुचावुद॰ T; स्रुचा उद॰ B.

४ BH ins. प्रसिद्धꣳ होतारं वृणीते but comp. TB. I. 6. 9. 1.

णानुपूर्वं[1] हवींष्यभिघारयत्यथाग्नये सोमायेत्याज्यभागाभ्यां चरत्यथोदङ्ङत्याक्रम्य यथायतनꣳ स्रुचौ सादयित्वा प्राचीनावीतानि कुर्वते । विपरिक्रामन्त्येत ऋत्विजो । विपरिहरन्ति हवींष्युत्तरतः पुरोडाशमासादयति । दक्षिणतः करम्भमांग्रथ[2] एव धाना भवन्त्युत्तरत उपविशतो ब्रह्मा च यजमानश्च दक्षिणतो ऽध्वर्युश्चाग्नीध्रश्चाथैनत्परिश्रयन्ति । तस्योदीचीं द्वारं कुर्वन्ति । स यो बलवाꣳस्समाहानेनोदकुम्भेन संततया धारया त्रिरपसलैः परिषिञ्चन्परीहीति । स तथा करोति । निधाय कुम्भं यथेतं त्रिः पुनः प्रतिपर्येत्यथोपस्तीर्य पूर्वार्धात्पुरोडाशस्यावद्यन्नाह ॥ १३ ॥

सोमाय पितृमते ऽनु स्वधेति । पूर्वार्धात्पुरोडाशस्यावद्यति । पूर्वार्धाद्धानानां । पूर्वार्धात्करम्भस्याभिघारयति । प्रत्यनक्ति । दक्षिणतो ऽवदायोदङ्ङतिक्रामत्यों[3] स्वधेत्याश्रावयत्यस्तु स्वधेति प्रत्याश्रावयति । सोमं पितृमन्तꣳ स्वधा कुर्विति । ये स्वधेत्यागूर्य स्वधामह इति वा[4] । स्वधा नम इति वषट्करोति । वषट्कृते

---

१ ॰पूर्वं all.

२ Thus FJ (?); चाग्रथा HBT; यथा Bo.

३ Here and in the corresponding passages some of the MSS. have चत्याश्रावयति instead of चति॰ and चा instead of चो।

४ Thus here and in the four corresponding passages BT; JF Bo have every time ये स्वधामह इत्यागूर्भवति instead of ये स्वधेत्यागूर्य स्वधामह इति वा; H has this passage four times thus: ये स्वधामह इत्यागूर्भवति स्वधा नम इति वषट्करोति ये स्वधेत्यागूर्य स्वधामह इति वा।

जुहोत्यथोपस्तीर्य मध्याद्धानानामवद्यन्नाह पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो ऽनु स्वधेति । मध्याद्धानानामवद्यति । मध्यात्करम्भस्य । मध्यात्पुरोडाशस्याभिघारयति । प्रत्यनक्ति । दक्षिणतो ऽवदायोदङ्ङतिक्रामत्यों स्वधेत्याश्रावयत्यस्तु स्वधेति प्रत्याश्रावयति । पितॄन् बर्हिषदः स्वधा कुर्विति । ये स्वधेत्यागूर्य स्वधामह इति वा । स्वधा नम इति वषट्करोति । वषट्कृते जुहोत्यथोपस्तीर्यापरार्धात्करम्भस्यावद्यन्नाह पितृभ्यो ऽग्निष्वात्तेभ्यो ऽनु स्वधेत्यपरार्धात्करम्भस्यावद्यत्यपरार्धात्पुरोडाशस्यापरार्धाद्धानानामभिघारयति । प्रत्यनक्ति । दक्षिणतो ऽवदायोदङ्ङतिक्रामत्यों स्वधेत्याश्रावयत्यस्तु स्वधेति प्रत्याश्रावयति । पितॄनग्निष्वात्तान्स्वधा कुर्विति । ये स्वधेत्यागूर्य स्वधामह इति वा । स्वधा नम इति वषट्करोति । वषट्कृते जुहोत्यथोपस्तीर्य दक्षिणार्धात्पुरोडाशस्यावद्यन्नाहाग्नये कव्यवाहनाय स्विष्टकृते ऽनु स्वधेति । दक्षिणार्धात्पुरोडाशस्यावद्यति । दक्षिणार्धाद्धानानां । दक्षिणार्धात्करम्भस्य । द्विरभिघारयति । न प्रत्यनक्ति । दक्षिणतो ऽवदायोदङ्ङतिक्रामत्यों स्वधेत्याश्रावयत्यस्तु स्वधेति प्रत्याश्रावयत्यग्निं कव्यवाहनꣳ स्विष्टकृतꣳ स्वधा कुर्विति । ये स्वधेत्यागूर्य स्वधामह इति वा । स्वधा नम इति वषट्करोति । वषट्कृते दक्षिणार्धपूर्वार्धे ऽतिहाय पूर्वा आहुतीर्जुहोत्यथैतन्मेक्षणꣳ शलाकामित्यग्नावनुप्रहरत्यथैने सꣳस्रावेणाभिजुहोत्यथ दक्षिणतो ऽत्याक्रम्य यथायतनꣳ स्रुचौ सादयित्वा यज्ञोपवीतानि कुर्वते । विपरिक्रामन्त्येत ऋत्विजो । विपरिहरन्ति हवीꣳषि । दक्षिणतः

पुरोडाशमासादयत्युत्तरतः करम्भमांश्च[1] एव धाना भवन्ति[2]। दक्षिणत उपविशतो ब्रह्मा च यजमानश्चोत्तरतोऽध्वर्युराग्नीध्रश्चाथ प्राशित्रमवदायेडामवद्यति। ॥ १४ ॥

उपहूतायामिडायामग्नीध आदधाति षडवत्तं। निरोप्य[3] भक्षयित्वा बर्हिषि संन्यस्यन्त्यथ प्राचीनावीतानि[4] कृत्वा पुरोडाशं धानाः करम्भमिति पात्र्याꣳ संप्रयौति। तिसृषु स्रक्तिषु[5] [6]पर्वसेवेषु त्रीन्पिण्डान्ददात्येतत्ते ततासौ ये च त्वामन्विति दक्षिणस्याꣳ श्रोण्यामेतत्ते पितामहासौ ये च त्वामन्विति दक्षिणेऽꣳस। एतत्ते प्रपितामहासौ ये च त्वामन्वित्युत्तरेऽꣳस। उत्तरस्याꣳ श्रोण्यां लेपं निमार्ष्ट्येषा युष्माकमियमस्माक-मिमां वयं जीवा जीवन्तोऽनुसंचरन्तो भूयास्मेत्यथ पितरो यथाभागं मन्दध्वमित्युक्त्वोदञ्चो निष्क्रम्य[4] यज्ञोपवीतानि कृत्वाहवनीयमुपतिष्ठन्ते सुसंदृशं त्वा वयं मघवन्मन्दिषीमहि। प्र नूनं पूर्णवन्धुर स्तुतो यासि वशाꣳ अनु। योजा न्विन्द्र ते हरीमित्यातमितोरुपतिष्ठन्ते। ऽथ गार्हपत्यमुपतिष्ठन्तेऽव-

---

१ Thus only F; यथा Be; चामय! the other MSS.

२ BT ins. उत्तरत उदकुंभो।

३ Thus (comp. Apastamba's चवनीय) T Bh. Koś., the other MSS. also Prayoga I.O. निरोप्य।

४ Here and in the following passages the MSS. have sometimes the singular instead of the plural: यज्ञोपवीतं, प्राचीनावीतं।

५ स्रक्तीषु Be H.

६ *Be JF ins.* च।

अमीमदन्त ह्यव प्रिया अधूषत । अस्तोषत स्वभानवो विप्रा न-
विष्ठया मती । योजा न्विन्द्र ते हरी इत्याम् तमितोऽपतिष्ठन्ते
ऽथ प्राचीनावीतानि कृत्वाग्वाहार्यपचनमभिप्रपद्यन्ते ऽग्नन्पितरो
ऽमीमदन्त पितरो ऽतीतृपन्त पितरो ऽमीमृजन्त पितरः ।
परेत पितरः सोम्या इत्याम् तमितोऽपतिष्ठन्ते स यो बलवाꣳ- ५
स्तमाहानेनोदकुम्भेन संततया धारया त्रिरपसलैः परिषिञ्चन्
परीहीति स तथा करोति निधाय कुम्भं यथेतं त्रिः पुनः
प्रतिपर्येत्याहरणप्रीत्येव[1] कशिपूपबर्हणे आञ्जनाभ्यञ्जने दद्यात्यथ
वासाꣳसि दद्यात्यथ षड्भिर्नमस्कारैर्विपर्यासमुपतिष्ठते ऽथ वीरं
याचते ऽथैनानुत्थाप्य प्रवाह्य तिसृभिर्मन आह्वयते मनो १०
न्वाहुवामह आ न एतु मनः पुनः पुनर्नः पितरो मन इत्यथै-
तान्पिण्डान्सह पर्णसेवैरग्नावनुप्रहरति व्यवच्छिन्दन्ति परि-
श्रयणमथ यज्ञोपवीतानि कुर्वते ऽथ[2] संप्रैषमाह ब्रह्मन्प्रस्था-
स्यामः समिधमाधायाग्नीदग्नीन्सकृत्सकृत्संमृड्ढीत्यथ जुह्वपभृता-
वादायात्याक्रम्याश्राव्याह देवौ यजेति[3] वषट्कृते जुहोति ११
यज[4] यजेत्यपबर्हिषौ द्वावनूयाजाविष्ट्वोदङ्ङत्याक्रम्य यथायतनꣳ
स्रुचौ सादयित्वा वाजवतीभ्याꣳ स्रुचौ व्यूहति शंयुना प्रस्तर-
परिधि संप्रकीर्य संप्रस्राव्य स्रुचौ विमुच्याथैव समिष्टयजुर्जुहो-

---

१ Thus B Be HF. Keś.; याचरणप्रीत्येव T; J corrupt.

२ Thus Be JF; ०वीतं कृत्वाथ the other MSS.

३ यजयजेति Be H.

४ om. Be F.

त्यथैतेषाꣳ शस्त्राणां द्वे द्वे उदाहरन्त्यथ यज्ञोपवीतानि कृत्वा प्राजापत्ययर्चा गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इत्यथैतां द्वितीयां जपति यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्यामिति ' संतिष्ठते महापितृयज्ञः ' ॥ १५ ॥ चतुर्थः ॥

यावदेवाचाध्वर्युश्चेष्टति तावदेव प्रतिप्रस्थाता प्रतिपूरुषं त्रैयम्बकानेककपालानेकातिरिक्तान्गार्हपत्ये श्रपयित्वाऽभिघारितानुद्वास्य घटे वा शरावे वा जरत्कोशबिले वा समुप्योपास्ते 'ऽथ याचति नीललोहिते सूत्रे अन्तमं[1] पर्णमन्तमागाराद्दैकोल्मुकमुद्पाचमित्येतत्समादाय गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते यावन्तो गृह्याः स्युस्तेभ्यः कमकरं पशूनाꣳ शर्मासि शर्म यजमानस्य शर्म मे यच्छेत्यथोदञ्चो निष्क्रम्य तां दिशं यन्ति यत्रास्य नित्यसंपन्नस्तुष्पथः स्पष्टो भवति ' यद्यु वै न भवत्यनसा वा रथेन वा वियान्ति ' तदेतदेकोल्मुकमुपसमाधाय[2] संपरिस्तीर्यान्तमे पर्णे सर्वेषां त्रैयम्बकाणाꣳ सकृत्सकृत्समवदाय जुहोत्येक एव रुद्रो न द्वितीयाय तस्थ आखुस्ते रुद्र पशुस्तं जुषस्वैष ते रुद्र भागः सह स्वस्राम्बिकया तं जुषस्व भेषजं गवेऽश्वाय पुरुषाय भेषजमथो अस्मभ्यं भेषजꣳ सुभेषजं यथासति सुगं मेषाय मेष्यै अवाम्ब रुद्रमदिमह्यव देवं त्र्यम्बकम् । यथा नः श्रेयसः करद्यथा नो वस्यसः करद्यथा नः पशुमतः करद्यथा नो व्यवसाययात्त्वाहेत्यथैतदन्तमं पर्णं यं द्वेष्टि तस्य

1 Here and infra the MSS. have sometimes अन्तिम॰ ।

2 एतद् only FJ ; the other MSS. om.

संचरे पशूनां न्यस्यति । पशवो वै न हैनं व्यावयटे[1] न्यस्त्वैवैतेषां त्र्यम्बकाणामेकैकं व्युत्सयच्छति द्वौ यजमानायैतमग्निं त्रिः प्रदक्षिणं परियन्ति[2] दक्षिणानूरूनुपाघ्नानास्त्र्यम्बकं[3] यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतादिति । सकृत्परीत्योत्तरतस्तिष्ठन्त्युत्खिदन्ति[4] । भगाय त्वेति क्षिपन्त । एवमेव द्वितीयं परियन्त्येवं तृतीयमथैषा पतिकामा[5] निरपसलैः पर्येति सव्यमूरुमुपाघ्नाना[6] त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पतिवेदनम् । उर्वारुकमिव बन्धनादितो मुक्षीय मा पतेरिति । सकृत्परीत्योत्तरतस्तिष्ठत्युत्खिदति[4] । भगाय त्वेति क्षिपत । एवमेव द्वितीयं पर्येत्येवं तृतीयमथैनान्यजमानस्याञ्जलावावपति ॥ १६ ॥

प्रजया त्वा सꣳसृजामि मासरेण सुरामिवेति । तान्यजमानः पत्न्यञ्जलावावपति प्रजया त्वा पशुभिः सꣳसृजामि मासरेण सुरामिवेति । तान्पत्नी दुहित्रे भगकामायै भगेन

---

१ Thus Bh.; व्याध्यवटे T; व्याववटे B; the other MSS. व्यावयटे, comp. X. 48.

२ Thus only Be; the other MSS. write पर्यंति।

३ Thus BH; उपघ्नाना॰ J Be; उपघ्नानां F; उपनिघ्नानाः T; अपघ्नाना: Keś.

४ Thus BH; उत्क्षिरंति (as TBr. I. 6. 10. 5) the other MSS., but comp. Dvaidhasūtra: त्र्यम्बकानामुत्खेदन इति।

५ Instead of अथैषा पतिकामा BF have अथ दुहिता भगकामा।

६ Thus BH; उपघ्नाना Be JF Keś.

त्वा सꣳसृजामि मात्सरेण सुरामिवेत्यथैनान्मूत आधाय नीललोहिताभ्याꣳ सूत्राभ्यां विग्रथ्य शुष्के वा स्थाणौ विषाणायां[1] वा बध्नात्येष ते रुद्र भागस्तं जुषस्व तेनावसेन परो मूजवतोऽतीह्यवततधन्वा पिनाकहस्तः कृत्तिवासा इत्यथाभितोऽवतिष्ठन्तेऽथापो व्यतिषिच्य परास्य पात्रमनवेक्षमाणा आयन्ति हस्तपादान्प्रक्षाल्यैतेनैव यथेतमेत्यादित्यं चरुं पुनरेत्य निर्वपतीयं वा अदितिरस्यामेव प्रतितिष्ठन्तीति ब्राह्मणꣳ सा प्रसिद्धेष्टिः संतिष्ठतेऽथ विसृजते व्रतमथ पौर्णमासवैमृधाभ्यामिष्ट्वा यजमानायतन उपविश्य चेष्ट्या शलल्या लोहितायसेन च क्षुरेण शीर्षन्नि च वर्तयते परि च वपते य इमां महीं पृथिवीमृतुभिः पर्यवर्तयन्तो अस्याः पृथिव्यास्त्वचि निवर्तयत्योषधीः। अग्निरीशान ओजसा वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः सह॥ अग्निस्तिग्मेन शोचिषा तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितं वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य निवर्तये सत्येन परिवर्तये। तपसास्यानुवर्तये शिवेनास्योपवर्तये शग्मेनास्याभिवर्तये॥ शीर्ष्णस्तद्धुतं तत्सत्यं तद्धुतं तच्छकेयं तेन शकेयं तेन राध्यासमिति पुरस्तादेवाग्रेऽथ दक्षिणतोऽथ पश्चादथोत्तरतोऽथोपरिष्टात्संतिष्ठन्ते साकमेधहवीꣳषीदावत्सरीणाꣳ स्वस्तिमाशास्त इत्याशास्ते ॥ १७ ॥ पञ्चमः ॥

अथातश्चातुर्मास्येषु शुनासीरीयहविर्भिर्यक्ष्यमाणो[2] भवति

---

१ Thus Be HF, *Dvaidha*, Bh., Koś.; विषाणायां BT.

२ Some MSS. read here and *infra* शुनासीर्य°।

स उपकल्पयते वेदीं मख्यौ लोहितायसं च क्षुरं चतुष्क-पालानि पुरोडाशकपालानि पञ्च चरुस्थालीरासादयन्ति नेक्षणानि पृषदाज्याय दधीत्यथैताः[1] रात्रिं वायवे वत्सा अपाकृता भवन्ति । प्रातर्वायव्यं पयो दोहयति[2] सांनाय्यस्य वाहृता तूष्णीं वाथ प्रातर्हुते ऽग्निहोत्रे पृषदाज्यं स्तीर्णापः प्रणीय निर्वपत्याग्नेयमष्टाकपालमिति पञ्च संचराण्यैन्द्राग्नं द्वादशकपालं वैश्वदेवं चरुमिन्द्राय शुनासीराय पुरोडाशं द्वादशकपालं वायव्यं पयः सौर्यमेककपालमिति । त्वचं पुरोडाशानां ग्राहयित्वा अपयित्वाभिवास्य प्राकृत्याग्नेयेभ्यो निनीय सान्नयजुर्हरतीदमेव प्रसिद्धं पौरोडाशिकं । निर्वपणा तूष्णीं चतुर्थं । पूर्वं परियाहं परिस्तृणाति । करणं जपत्युद्धन्त्युद्धृतादाग्नीध्रश्चाहरति । स यद्युत्तरवेदिं करोति यथा महाहवीष्येवं संतिष्ठते । यदु वा उत्तरवेदिं न करोति यथा वैश्वदेवहवीष्येवं संतिष्ठते ऽन्यत्र वाजिनादथ पूर्णपात्रविष्णुक्रमैश्चरित्वा विसृजते व्रतमथ पौर्णमासवैमृधाभ्यामिष्ट्वा यजमानायतन उपविश्य येष्ठा प्रतक्ष्णा लोहितायसस्य च क्षुरेण शीर्षणि च वर्तयते परि च वपत एकं मासमुदसृजत्परमेष्ठी प्रजाभ्यः । तेनाभ्यो मह आवहदमृतं मर्त्याभ्यः ॥ प्रजामनु प्रजायसे तदु ते मर्त्यामृतम् । येन मासा अर्धमासा ऋतवः परिवत्सराः ॥ येन ते ते प्रजापते

---

१ इति found only in BH; the word is missing in all the MSS. also supra page 141, 15.

२ दोहयित्वा TF.

ईशानस्य प्रवर्तयन्। तेनाहमस्य ब्रह्मणा निवर्तयामि जीवसे॥ अग्निश्विनेन शोचिषा तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितं वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य निवर्तये सत्येन परिवर्तये। तपसास्यानुवर्तये शिवेनास्योपवर्तये शग्मेनास्याभिवर्तये॥ ग्रीष्मंस्तद्वृतं तत्सत्यं तद्वृतं तच्छकेयं तेन शकेयं तेन राध्यासमिति पुर-स्ताद्वाये ऽथ दक्षिणतो ऽथ पश्चादथोत्तरतो ऽथोपरिष्टाद्व-तिष्ठन्ते ध्रुवासौरीयवतीँ संवत्सरीणाँ स्वस्तिमाशास्त इत्या-शास्ते॥ १८॥ षष्ठः॥

॥ इति पञ्चमः प्रश्नः॥

अग्निष्टोमेन यक्ष्यमाणो भवति । स उपकल्पयते कृष्णाजिनं च कृष्णविषाणां च वासश्च मेखलां च सैषा मुञ्जी वेणीकार्या भवति त्रिवृदेकतःपाशा द्वाविꣳशतिं च दर्भपुञ्जीलानि नवनीतं चाञ्जनं च सतूलां च शरेषीकामौदुम्बरं च[1] दण्डं चमसं च[2] व्रतप्रदानꣳ स्थालीꣳ मथिक्याꣳ समेषणामेतानि त्रयोदश यजमानस्तावन्त्येव पत्नीमभितो भवन्ति कुम्भं च कुरीरं च वासश्च योक्त्रं चापरिमितानि च दर्भपुञ्जीलानि नवनीतं चाञ्जनं च सतूला च शरेषीकामृन्मयश्च पात्रः शङ्कुश्च स्थाली मथिक्या समेषणा । जुष्टे देवयजने शाला कारिता भवति । पुरोहविषि देवयजने याजयेदित्येतेषां यच्चोषयते । प्राचीनवꣳशा दिक्षतीकाशा दक्षिणतो वर्षीयसी । तस्यै चतस्रो द्वारः कुर्वन्ति प्राचीं दक्षिणां प्रतीचीमुदीचीं । दक्षिणतो व्रतश्रपणागारं कुर्वन्ति पश्चात्पत्नीशालमथ[3] यदि दूरे तीर्थं भवत्युत्तरेण शालां द्वौ कटपरिवारौ कुर्वन्ति पूर्वं यजमानायापरं पत्न्यै । तयोः प्राचौ द्वारौ कुर्वन्ति । तदुदकुम्भौ निधापयत्यथामावास्येन वा हविषेष्ट्वा मथन्ते वारण्योरग्नीन्समारोह्य शालामभिप्रैत्युत्तरेण शालां परीत्य पूर्वया द्वारा शालां प्रपाद्य गार्हपत्यस्यायतने मथित्वाग्नीन्विहृत्य मध्यमे वꣳशे राजानं प्रबध्नन्ति । परिस्तृणन्ति । दक्षिणत उपविशतो ब्रह्मा च यजमानश्चाथ

१ च only P, the other MSS. om. the word, except F which has चमसं ।

२ च om HF.

३ Thus TJ; ०स्थालाम० HBP; ०स्थालीम० F.

गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा सप्तहोतारं मनसानुद्रुत्याहवनीये जुहोत्यन्वारब्धे यजमाने स्वाहेत्यपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा यूपाकूतिं जुहोति यद्यच्च जुहोति। पूर्वाह्ण एवैतौ व्रतदुघयोर्वत्सौ बध्नन्त्यथाभ्यां व्रतोपायनीयं पाययति[1]। तस्याग्नितौ भवतः सर्पिर्मिश्रस्य पयोमिश्रस्याथाध्वर्युस्तीर्थ्याग्निसंभारान्याचत्यथा हैहि यजमानेति। पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्य यथापस्तद्धन्त्यथास्य प्राङ्मुखस्य दक्षिणं गोदानमद्भिरुनत्ति ॥ १ ॥

आप उन्दन्तु जीवसे दीर्घायुत्वाय वर्चस इत्यूर्ध्वाग्रं बर्हिरनुक्ष्यत्योषधे त्रायस्वैनमिति। स्वधितिं तिर्यञ्चं निदधाति स्वधिते मैनꣳ हिꣳसीरिति। प्रवपति देवश्रूरेतानि प्रवप इति। स्वस्त्युत्तराण्यशीयेत्युप्तान्तं प्रत्यभिमृशत। एतयैवावृतोत्तरं गोदानमद्भिरुनत्ति यजुषा वा तूष्णीं वा। नापिताय क्षुरं प्रयच्छन्नाह नापितोऽस्यग्रमस्तु मे निकृत्तनखं प्रमृतादिति। तं तथा प्राह्यथैनमद्भिरभिषिञ्चत्यापो अस्मान्मातरः शुन्धन्तु घृतेन नो घृतप्वः पुनन्त्विति। संप्रधाव्य रज. प्रस्नावयति विश्वमस्मत्प्रवहन्तु रिप्रमित्युदेत्युदाभ्यः[2] शुचिरा पूत एमीति। वसनस्यान्तेन प्रतिच्छाद्याप आचामत्यपो ऽश्नातीति ब्राह्मणमथ प्रदक्षिणमहतं वासः परिधत्ते सोमस्य तनूरसि तनुवं मे पाहीत्यथास्यैतदवनीतं विषितमुदशराव उपप्रेते। तस्य पाणिभ्याꣳ संप्राप्य

---

१ Thus J; पाचति T; वाचयति BP; पाययति H; वाचयति F.

२ Corrected according to Bh., Ke., and the parallel passage p. 159. 1. The Mss. have not उदेमि but देमि (BT) and दति HF; J om.

मुखमेव प्रथममभ्यङ्क्ते महीनां पयो ऽसि वर्चोदा असि वर्चो मयि धेहीत्यनुलोममा पादाभ्यामन्यो ऽस्य पृष्ठमभ्यनक्त्यथास्मै तदाञ्जनं पिष्टं तूषमुपप्रेते सतूला च शरेषीका। तस्य प्राङ्मुखस्य प्रत्यङ्मुख उपविश्य सव्येन पाणिना दक्षिणमक्ष्यनक्ति वृत्रस्य कनीनिकासि चक्षुष्पा असि चक्षुर्मे पाहीति निरभिधावं। द्विरन्तरमेषु पञ्च कृत्व आङ्क्त इति ब्राह्मणं। पञ्च कृत्व एव दक्षिणं पञ्च कृत्व उत्तरमथैनमेकविंशत्या दर्भपुञ्जीलैः पवयति चित्पतिस्त्वा पुनातु वाक्पतिस्त्वा पुनातु देवस्त्वा सविता पुनात्वच्छिद्रेण पवित्रेण वसोः सूर्यस्य रश्मिभिरिति। यजमानमतिवाचयति तस्य ते पवित्रपते पवित्रेण यस्मै कं पुने तच्छकेयमित्यथैनं सव्ये पाणावभिपद्य शालामानयत्या वो देवास ईमहे सत्यधर्माणो अध्वरे यद्वो देवास आगुरे यज्ञियासो हवामह इति। पूर्वया द्वारा शालां प्रपाद्य-तीन्द्राग्नी द्यावापृथिवी आप ओषधीरित्यथैनमग्रेणाहवनीयं पर्याणीय दक्षिणत उदङ्मुखमुपवेश्याहवनीयमीक्षयति त्वं दीक्षाणामधिपतिरसीतीह मा सन्तं पाहीत्यात्मानम्। ॥ २ ॥

यावदेवाथाध्वर्युश्चेष्टति तावदेव प्रतिप्रस्थाता पत्न्यै दक्षिणमुपपक्षमद्भिरुनत्ति तूष्णीं। तूष्णीमूर्ध्वाग्रं बर्हिरनूक्षयति। तूष्णीं क्षुभितिं तिर्यञ्चं निदधाति। तूष्णीं प्रवपति। तूष्णीं-मुखान्तं प्रत्यभिमृशत। एतयैवावृतोत्तरमुपपक्षमद्भिरुनत्ति तूष्णीमेव। नापिताय क्षुरं प्रयच्छन्नाह नापितोऽस्योपपक्षौ मे निकृन्तन्त्वां प्रभूतादिति। तां तथा प्राचीथेनामद्भिरभिषिञ्चति

तूष्णीं । तूष्णीꣳ संप्रधाव्य रजः प्रक्षालयति तूष्णीमद्भिरवदेति[1] तूष्णीं । वसनस्यान्तेन प्रतिच्छाद्याप आचामति । तूष्णीं[2] प्रदक्षिणमहतं वासः परिधत्ते । तूष्णीमभ्यङ्क्ते । तूष्णीमाङ्क्ते । ऽथैनामपरिमितैर्दर्भपुञ्जीलैः पवयति तूष्णीं तूष्णीमेवाथैनामानीयापरया द्वारा शालां प्रपाद्य प्राचीमुदानयन्वाचयति प्रैतु ब्रह्मणस्पत्नी वेदिं वर्णेन सीदतु । अथाहमनुकामिनी स्वे लोके विशा इहेत्यथ जघनेन गार्हपत्यमुपसीदति सुप्रजसस्त्वा वयꣳ सुपत्नीरुपसेदिम । अग्ने सपत्नदम्भनमदब्धासो अदाभ्यमित्यथ पृष्ठ्याꣳ स्तीर्त्वापः प्रणीयाग्नावैष्णवमेकादशकपालं दीक्षणीयामिष्टिं निर्वपति । तस्यै दशतयमुत्सीदति न यजमानं व्रतमुपनयति न पत्नीꣳ संनह्यति न यजमानभागं करोति न ब्रह्मभागं न बर्हिषदं पुरोडाशं करोति नान्वाहार्यं पाचति[3] न पत्नीकरणहोमेन चरति न समिष्टयजुर्जुहोति न पूर्णपात्रे यजमानं वाचयति न विष्णुक्रमान्क्रमते । ऽथाध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्य पत्नीः संयाज्य प्राङेत्य ध्रुवामाप्याय्याज्यस्थाल्यां प्रत्यानीयाज्यस्थाल्याः स्रुवेणोपघातं दीक्षाहुतीर्जुहोति ॥ ३ ॥

आकूत्यै प्रयुजे ऽग्नये स्वाहा मेधायै मनसे ऽग्नये स्वाहा दीक्षायै तपसे ऽग्नये स्वाहा सरस्वत्यै पूष्णे ऽग्नये स्वाहेत्यथ

---

१ वक्षिर् (Instr.) all, instead of the Abl., that was to be expected; H omits the word.

२ तूष्णीं twice BF.

३ Thus HTJF; पाचयति B.

स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा स्रुवा पञ्चमीं जुहोत्यापो देवीर्बृहतीर्विश्वशम्भुवो द्यावापृथिवी उर्वन्तरिक्षं बृहस्पतिर्नो हविषा वृधातु स्वाहेत्यपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वाभ्यस्य पूर्णाꣳ स्रुचमौद्गृभणं जुहोति विश्वे देवस्य नेतुर्मर्तो वृणीत सख्यम्। विश्वे राय इषुध्यसि द्युम्नं वृणीत पुष्यसे स्वाहेत्यथैतत्पूर्णपात्रमन्तर्वेदि निनयत्यथाग्रेणाहवनीयं पर्याहृत्य यजमानाय प्रयच्छति कृष्णाजिनं च कृष्णविषाणां च वासश्च मेखलां चौदुम्बरं दण्डं पञ्चममुष्णीषꣳ षष्ठमथ प्रतिप्रस्थाता पत्न्यै प्रयच्छति कुम्बं च कुरीरं च वासश्च योक्त्रं च शङ्कुं च ॥ ४ ॥ प्रथमः ॥

अथ यजमानायतने कृष्णाजिनं प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति तस्य शुक्लकृष्णे संमृशति शुक्ले ऽङ्गुष्ठो भवति कृष्णे ऽङ्गुलिर्ऋक्सामयोः शिल्पे स्थस्ते वामारभे ते मा पातमास्य यज्ञस्योदृच इत्यथ दक्षिणं जान्वाच्याभिसर्पतीमां धियꣳ शिक्षमाणस्य देव क्रतुं दक्षं वरुण सꣳशिशाधि। ययाति विश्वा दुरिता तरेम सुतर्माणमधि नावꣳ रुहेमेत्यथोपस्थं कृत्वा प्रदक्षिणं मेखलां पर्यस्यत्यूर्गस्याङ्गिरस्यूर्णम्रदा ऊर्जं मे यच्छेति पाहि मा मा मा हिꣳसीरिति निष्कां ग्रन्थिं ग्रथ्नात्यैतस्मिन्काले प्रतिप्रस्थाता योक्त्रेण पत्नीꣳ संनह्यत्याशासाना सौमनसꣳ सं त्वा नह्यामीति द्वाभ्यामथ यजमानं वाससा प्रोर्णोति विष्णोः शर्मासि शर्म यजमानस्य शर्म मे यच्छेति वसनस्यातीकाशेषु वाचयति नक्षत्राणां मातीकाशात्पाहीति प्रतिकृष्य वसनस्यान्तान्प्रदक्षिणमुष्णीषेण शिरो वेष्टयति शिया

ते शिरो वेष्टयामि श्रियै यशसे ब्रह्मवर्चसायेत्येतस्मिन्काले प्रतिप्रस्थाता पत्न्यै कुम्बकुरीरमध्यूहति तूष्णीमथास्यैषा कृष्णविषाणा त्रिवलिर्वा पञ्चवलिर्वा प्राच्या रज्ज्वा परिहृत्या मण्डपरवद्विपयिता[1] तां यजमानाय प्रयच्छतीन्द्रस्य योनिरसीति मा मा हिꣳसीरिति यजमानः प्रतिगृह्णाति तां वसनस्यान्तमायां[2] दशायां बद्ध्वा तयान्तर्वेदि लोष्टमुद्धन्ति कृष्यै त्वा सुसस्याया इति सुपिप्पलाभ्यस्त्वौषधीभ्य इति दक्षिणं गोदानं कण्डूयत एतस्मिन्काले प्रतिप्रस्थाता पत्न्यै शङ्कुमावबध्नात्येतेन कण्डूयस्वेत्यथास्मा ऊर्ध्वाग्रमौदुम्बरं दण्डं प्रयच्छति मुखेन संमितꣳ सूपस्था देवो वनस्पतिरित्यूर्ध्वो मा पाह्योदृच इति यजमानः प्रतिगृह्णात्यथैनं यज्ञस्यान्वारम्भं वाचयति स्वाहा यज्ञं मनसा स्वाहा द्यावापृथिवीभ्याꣳ स्वाहोरोरन्तरिक्षात्स्वाहा यज्ञं वातादारभ इत्यत्र मुष्टी[3] करोति वाचं[3] यच्छत्यथाहादीक्षिष्टायं ब्राह्मणो ऽसावित्यंगोत्रो ऽमुष्य पुत्रो ऽमुष्य पौत्रो ऽमुष्य नप्ता नमिन्द्रायेन्द्राग्निभ्यां वसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यश्च सोमपेभ्यः

---

१ The reading of these difficult words is not wholly certain ; H reads as above ; B : मंडपरवविवाविप॰ , J : मंडपरववाविप॰ ; T : मण्डलपर-वद्धाविप॰ ; F : मडपरविताबाविप॰ ; P : मंडपरवविताबाविप॰ ; comp. the Bhāṣya (and Keś.) मण्डपरवत् लाङ्गलपाशवत् बद्धा, where बद्धा is the periphrase of विपयिता ।

२ वंतिमायां BJ .

३ Thus (without च) TJF ; BH ins. च after वाचं and after मुष्टी, but comp. TS. VI. 1. 4. 3.

प्रभूम इति । चित्पाङ्ख्याह । देवेभ्य एवैनं प्राह । चित्पतिरूप-
पितृभ्योऽथैभ्य एवैनं देवमनुष्येभ्यः प्राहेति ब्राह्मणमभिव्याह-
रत्याह ॥ ५ ॥

दीक्षितोऽसि दीक्षितवादं वद सत्यमेव वद मानृतं मा स्मयिष्ठा मा कण्डूयथा मापावृथा यदि स्मयेत अपिगृह्य स्मयेत यदि कण्डूयेत कृष्णविषाणया कण्डूयेत यदि वाचं विसृजेद्वैष्णवीमृचमनुद्रवेताग्ना तान्येव दीक्षितविमितात्पूर्वोऽभ्युदियादभ्यभिनिम्रुक्तो वा[1] देवतानामानि यथाख्यातं तान्याचक्षीत यान्यदेवतानामानि यथाख्यातं तान्याचक्षीत उपरिष्टाद्विचक्षणं धेहि चनसितवतीं विचक्षणवतीं वाचं वद कृष्णाजिनाभ्यां व्यवच्छेत्या दण्डाचेति । स एवमेवैतत्सर्वं करोत्यथोपसमिन्धनवेलायामुत्तरेणाहवनीयं तिष्ठन्संप्रैषमाहाग्नीञ्ज्योतिष्मतः कुरुत दीक्षित वाचं यच्छ[2] पत्नि वाचं यच्छेति । संप्रेष्य वाचंयमयोर्व्रते दोहयतो । ऽथाध्वर्युः[3] पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्य दोहयित्वैतेनैव यथेतमेत्य गार्हपत्येऽग्निहोत्रविधिं चेष्टित्वा तप्तोदगुद्वास्य शीतीकृत्यातच्य वानातच्य वोत्तरे शालाखण्डे निधाय प्रासजत्यथ प्रतिप्रस्थाता दक्षिणया द्वारोपनिष्क्रम्य दोहयित्वैतेनैव यथेतमेत्यान्वाहार्यपचने तप्तोदगुद्वास्य शीतीकृत्यातच्य वानातच्य वा दक्षिणे शालाखण्डे निधाय

१ Thus HF; °भ्युदयात् T; °भ्युदमात् BJ.

२ BT ins. अत्र वाचं यच्छ ।

३ JF ins. अदक्षिणमाहृत्य ।

प्राग्वंशस्योत्तरेषु शकटेषु पत्नमाह: कृष्णाजिनमावस्य पूर्वा द्वारोपशिक्यमावेश्य प्राञ्चं निष्कस्य ध्रुव: सुवर्णं कृणुत स्तां कृणुतेति त्रिर्वाचं विसृजते ऽथातिथीनामुपस्थानेति अन-तिष्ठतीं विचक्षणीं वाचं वदति स यथु ह्यस्मिन्नुपाधि-गच्छति नक्षत्रमहं मनो दरिद्रं चक्षुः सूर्यो ज्योतिषाम् श्रेष्ठो दीक्षे मा मा हासीरित्यथ वृत्तेनमभिवम्रेत्युच्चतीव्रं इक्षीको श्रम वर्ष धत्त मा मे दीक्षां मा तपो निर्वधिष्टेत्येवं[1] तत् जपति तस्यैते यजुषी परिसवे भ्या संस्थाये भवतो ऽथास्मै त्रिपत:[2] शाखे यजमानायतने कृष्णाजिनं प्राचीनग्रीव-मुत्तरलोमोपस्तृणाति[3] स यदि वक्तव्यमुपस्तीर्णं भवति कृष्णाजिनादेवान्तर्हित: संविशत्यथ संवेशनयजुर्जपति ॥ ६ ॥

अग्ने त्वं सु जागृहि वयं सु मन्दिषीमहि । गोपाय न: स्वस्तये प्रबुधे न: पुनर्दद इति दक्षिणत: शय एतद्वै यजमानस्यायतनं स्व एवायतने शये ऽग्निमभ्यावृत्य शये देवता एव यज्ञमभ्यावृत्य शय इति ब्राह्मणमथैषा पत्नी जघनेन गार्हपत्यं संविशति तूष्णीमथाध्वर्युर्मध्यरात्र आहृत्य प्रबुद्ध-यजुर्वाचयति त्वमग्ने व्रतपा असि देव आ मर्त्येष्वा । त्वं यज्ञेष्वीड्य इत्यथाप आचामति देवीं धियं मनामहे सुमृडीकामभिष्टये । वर्चोधां यज्ञवाहसं सुपारा नो असद्वश

---

१ स्थ BTH.

२ त्रिवत्स: BH ; त्रिपत: T Keś. ; त्रिवृत: F ; त्रित: J ; त्रिपवत: P pr. m. ; त्रिवृत: sec. m.

३ F ins. यथापरिस्तीर्णं भवति comp. Keś. यथापरिस्तीर्णं भवति ।

इत्यंधाम्ने कंसे वा चमसे वा निःषिच्य व्रतं प्रयच्छति । तद्दक्षिणतः परिश्रित्य व्रतयति ये देवा मनोजाता मनोयुजः सुदक्षा दक्षपितारस्ते नः पान्तु ते नोऽवन्तु तेभ्यो नमस्तेभ्यः स्वाहेति । यजुषा यावन्मात्रं व्रतयित्वा तूष्णीं भूयो व्रतयत्ये-तस्मिन्काले प्रतिप्रस्थाता पत्न्यै पात्रे निःषिच्य व्रतं प्रयच्छति । तत्सा परिश्रित्य व्रतयति तूष्णीं । निर्णिज्य पात्रे प्रयच्छतो । ऽथ तथैव पुरा नक्षत्राणामन्तर्धानात्संप्रेष्य वाचंयमयोर्व्रते दोहयतो । ऽथोदित आदित्ये यजमानः कृष्णाजिनमासज्य पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्याग्रेण शालां तिष्ठन्भूर्भुवः सुवर्व्रतं कृणुत व्रतं कृणुतेति त्रिर्वाचं विसृजते । समानो वाचो विसर्गः समानꣳ संवेशनयजुः समानं प्रबुद्धयजुः समानमपामाचमनꣳ समानं व्रतमथ मनौहारान्प्रहिणोति । स यं मन्यते न मा प्रत्याख्यास्यतीति तं प्रथममभि प्रहिणोति विश्वे देवा अभि मामाववृत्रन्पूषा सन्या सोमो राधसा देवः सविता वसोर्वसुदावेत्याहरन्तं दृष्ट्वा जपति नानाहरन्तꣳ रास्वेयत्सोमा भूयो भर मा पृणन्पूर्त्या विराधि माहमायुषेति । स यथारूपं प्रतिगृह्णाति ॥ ७ ॥

चन्द्रमसीति हिरण्यं वस्त्रमसीति वास । उस्रासीति गाꣳ । हयो ऽसीत्यश्वं । छागो ऽसीति छागं । मेषो ऽसीति मेषमथ यद्ब्राह्मणेनानादिष्टं भवति प्राजापत्यमसि मम भोगाय भवेत्येव तत्प्रतिगृह्णाति । ताः समुदायुत्य[1] रक्षन्ति । तासां या नश्यति वा म्रियते

[1] Thus BTJ; समुदाचित्य H; समुदावेत्य F.

वा वायवे त्वेति तामनुदिशति। याप्सु वा पाशे वा वरुणाय त्वेति तां। या सं वा शीर्यते गर्तं वा पतति निर्ऋत्यै त्वेति तां। यामश्विर्वा व्याघ्रो वा हन्ति रुद्राय त्वेति तां। तासां तिस्रः पराच्यो ऽथ येयं नष्टा यदि विन्देयुः कथꣳ स्यादित्येतदनुदिष्टैव[१] स्यादित्येतदेकं। कमस्या[२] अतः[२] श्रेयाꣳसं[२] प्रतिग्रहीतारं लभेत। दक्षिणाभिरेवैनाꣳ[३] सह दद्यादित्येकं। वायव्ययैवैनया[४] यजेतेत्येतदपरम्[४]। ॥ ८ ॥ द्वितीयः ॥

अथातः प्रयाणस्यैव मीमाꣳसा। दीक्षितं वायोगक्षेमो विन्दत्यन्यत्र वा देवयजनाद्दीक्षते मꣳसृजन्ति व्रते। संवध्नन्ति व्रतदुघयोर्वत्सावादधति[५] यदाधेयं भवति नीडे गार्हपत्यं प्रउग आहवनीयमपि वारण्योरग्नीन्समारोह्य बृहस्पतिवत्यर्चा प्रयाति भद्रादभि श्रेयः प्रेहि बृहस्पतिः पुरएता ते अस्त्वित्यथ यद्येनं यान्तं व्रतवेलोपाधिगच्छत्युत्तरतो ऽरणी निधाय दक्षिणतः परिश्रित्य व्रतयति। तूष्णीं तृणोदकायावस्यत्यथ यद्यपर्याणा[६] अप उपाधिगच्छति तज्जपति देवीरापो अपां

१ Thus BF (J om. this passage); अनुद्दिष्टैव T; अनुद्दिष्टैव H.

२ Thus T; कमस्यात्रे॰ BJ; अमस्यातः त्रे॰ F; कमास्याः त्रे॰ H.

३ एव om. BTF.

४ Thus JF (but यथायजेवे॰) H (but ॰वैनयजे॰); B: वायव्ययैवैनय-जयेत्ये॰; T: वायव्यंयैवेनयायजतेत्ये॰।

५ Thus only T an. Bh.; ॰दधाति the other MSS.

६ Thus all the MSS. and Keś., also the citation in the Dvaidha-sûtra. I did not venture to correct अपर्याणा, as only the Vivaraṇa reads

[illegible] जर्तिदिविव हलिन्याचान्तीपमानं वो [illegible]- मितं मनुं प्रतिमा [illegible] गेपतिमिति । सं वा गायते यं ता तरति । सेतुमेव [illegible]त्येतीति मनुष्यमेव यत्र [illegible]वति [illegible] वर ता पृथिव्या इत्यमादित्[illegible]पतिकृत पारे [illegible] अवीर इत्येव यन [illegible]माणो भवति । [illegible]मगमा देवमयर्न पृथिव्या इत्यान्[illegible]वाकस्य ॥ ८ ॥

[illegible] [illegible]पतमथः[1] मर्यामवते । स [illegible]यते [illegible] न [illegible]गां अ [illegible]वानूर्णास्तुके[2] [illegible]पं द्वे वाससी द्वे [illegible]जिने सोमक्रयणी[illegible] यैवास्या पिङ्गैकहायनी भवति सोम[illegible]नाम[illegible]रो सोमक्रयण्[illegible]नः [illegible] रोहितं चर्मानडुहं [illegible]मिथावद्भिः कार्यमया[illegible]धीन[illegible] [illegible] त्रिवृती [illegible] मधुरपोर्मऽ[illegible]पश्च हिरण्य- [illegible]रीश्च राजासन्दीं मसे नाभिदघ्नाः पादा भवन्त्यर[illegible]- [illegible] शीर्षाण्यनूच्यानि[3] । सा [illegible]भी रज्जुभिर्व्युता [illegible] [illegible]सन्दीं यदि [illegible]- वाण्योनो भवत्येवामेवं[illegible] [illegible] [illegible]गाणि [illegible]

---

१ इव om T.

२ This seems to be also the reading of Bh. and Keś., presented here and infra VI 14 init. by all the MSS, also P, except F, which reads both times, and T which reads once : [illegible] [illegible] ।

३ Thus all, also P Bh. and Keś.; only B has: [illegible]; comp. Baudh. X. 12.

दीक्षयतीति । प्रातरुदित आदित्ये विसृष्टायां वाच्युदीच प्राचो निष्क्रम्य देवयजनमध्यवसाति यदि पुरस्तादनध्यवसितं भवत्यथाग्नि यजमानेति । पूर्वया द्वारा प्राञ्चो प्रपाद्य पश्चात् प्राञ्चः प्रणीयादित्यं चरुं प्रायणीयामिष्टिं निर्वपति । हविष्कृता वाचं विसृज्य गार्हपत्यं आज्यं विलाप्योत्पूयाववनीय स्रुवाञ्जुहोति जुहोति कविर्यज्ञस्य वितनोति पन्थां नाकस्य पृष्ठे अधि रोचने दिवः । येन हव्यं वहसि यासि दूत इतः प्रचेता अमुतः सनीयान्स्वाहेत्यथोपनिष्क्रम्य संप्रेष्यमाह सोमविक्रयि-णं सोमं शोधयोपरवाणां काले रोहिते चर्मण्यानडुहे उपावहन्ते प्राञ्चो दक्षिणत आसते ता गावो दूरं मा गुर्यावत्सोमक्रयणी च सोमवाहनौ चानड्वाहौ[1] सोमवाहनमनः प्रज्ञातयतीकृत-फलकमिति । यथासंप्रैषं ते कुर्वन्त्यथैतेनैव यथेतमेत्याग्रेण चतुर् अपयित्वाभिघार्योद्वासयत्युदासाद्य प्रायणीयमासादयति । समानं कर्मा प्रयाजेभ्यः । पञ्च प्रयाजानिष्ट्वोद्धृत्याज्य मप्-स्वावेण पञ्चहृत्वो ध्रुवामभिघार्य चरुमभिघारयत्युपभृतमन्ततो ऽथ चतुर आज्यस्य गृहाण आह ॥ १० ॥

पथ्यां स्वस्तय इत्युपांश्वनुब्रूहीत्युच्चैरुत्क्रम्याश्रावय पथ्यां स्वस्तिमित्युपांशु यजेत्युच्चैर्वषट्कृते पूर्वार्धे जुहोत्यथ चतुर उपाज्यस्य गृहीत्वाग्नय इत्युपांश्वनुब्रूहीत्युच्चैरा-क्रम्याश्राव्याग्निमित्युपांशु यजेत्युच्चैर्वषट्कृते दक्षिणार्धे जुहो-

---

१ च only read in HB; the Viv. and Kes. do not cite the sampraiṣa to the end.

त्यथ चतुर एवाज्यस्य गृह्णान, आह सोमायेत्युपांश्वनुब्रूही-त्युच्चैरित्याक्रम्याश्राव्याह सोममित्युपांशु यजेत्युच्चैर्वषट्कृते ऽपरार्धे जुहोत्यथ चतुर एवाज्यस्य गृह्णान आह सवित्र इत्युपांश्वनुब्रूहीत्युच्चैरित्याक्रम्याश्राव्याह सवितारमित्युपांशु यजेत्युच्चैर्वषट्कृत उत्तरार्धे जुहोत्यथोपस्तीर्य पूर्वार्धाच्चरो-रवद्यन्नाहादित्या इत्युपांश्वनुब्रूहीत्युच्चैः पूर्वार्धादवदाया-परार्धादवद्यत्यभिघारयति प्रत्यनक्त्यत्याक्रम्याश्राव्याहादितिमि-त्युपांशु यजेत्युच्चैर्वषट्कृते मध्ये जुहोत्यथ वै भवत्यदितिमिडा-मारुतीमृचमन्वाह मरुतो यद्ध वो दिव इत्यथोपस्तीर्योत्तरा-र्धाच्चरोरवद्यन्नाहाग्नये स्विष्टकृते ऽनुब्रूहीत्यथ वै भवत्यष्टावत्तः स्विष्टकृद्द्वादशावत्तेडा द्विरभिघारयति न प्रत्यनक्त्यथैतन्मेक्षण-मधोऽधः स्रुचावाग्नीध्रायोपयच्छन्नाहातिवालयतादेव मानु-प्रहार्षीरित्यत्याक्रम्याश्राव्याहाग्निं स्विष्टकृतं यजेति वषट्कृत उत्तरार्धपूर्वार्धे ऽतिहाय पूर्वा आहुतीर्जुहोत्यथैतन्मेक्षणमाहवनीये ऽतिवाल्याद्भिरभ्युक्ष्योत्तरतः सादयत्यथोदङ्ङत्याक्रम्य यथायतनं स्रुचौ सादयित्वा प्राशित्रमवदायेडामवद्यत्युपहूतायामिडाया-मग्नीध आदधाति षडवत्तं प्राश्नन्ति मार्जयन्ते ॥ ११ ॥

अथ परिकर्मिणः संप्राश्यनुच्छिष्टीकुर्वन्त एतं चरुं व्युद्धृत्य प्राशीतायैतां चरुस्थालीं सचामकाषामेतन्मेक्षणमेतं वेदमेतद्बर्हिःस्तुष्यमुदयनीयाय निधत्तादिति संयन्तः[1] प्राय-

१ Thus B; संख्यन्तः T (Grantha!); संयुवंतः J; संयुतः H: संदुवता (प्रायणीया) F.

णीयः संतिष्ठते। ऽथैतत्पूर्वपाद्मन्तर्वेदि निनयत्यथैतद्ध्रुवाज्यमाप्याय्य स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा सूत्रेण हिरण्यं निष्टर्क्यं बद्ध्वा दर्भनाड्यां प्रबध्य स्रुच्यवदधातीयं ते शुक्र तनूरिदं वर्चस्तया संभव भ्राजं गच्छेत्यथैतां दर्भनाडीꣳ स्रुग्दण्ड उपसंगृह्याहवनीये जुहोत्यन्वारब्धे यजमाने जूरसि धृता मनसा जुष्टा विष्णवे तस्यास्ते सत्यसवसः प्रसवे वाचो यन्त्रमशीय स्वाहेत्यपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वाथ याचति स्फ्यमुदपात्रं बर्हिर्हिरण्यमित्येतत्समादायाहेहि यजमानेत्यन्वग्यजमानो ऽनूची पत्नी म्रासौ पङ्गुरणीमादाय पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्याग्रेण शालां तिष्ठन्यजमानमाज्यमवेक्षयति शुक्रमस्यमृतमसि वैश्वदेवꣳ हविरित्यथैनꣳ हिरण्यमन्तर्धायादित्यमुदीक्षयति सूर्यस्य चक्षुरारुहमग्नेरक्ष्णः कनीनिकां यदेतशेभिरीयसे भ्राजमानो विपश्चितेत्यथैताꣳ सोमक्रयणीमग्रेण शालामुदीचीमतिविक्षयन्ति। तामनुमन्त्रयते चिदसि मनासीत्यान्तादनुवाकस्याथास्य दक्षिणस्येमस्य[१] सप्तमं पदं जोषयध्वमिति। तस्यै षट्पदान्यनुनिष्क्रामति ॥ १२ ॥

वस्व्यसि रुद्रास्यदितिरस्यादित्यासि शुक्रासि चन्द्रासीति। सप्तमं पदमभिगृह्णाति बृहस्पतिस्त्वा सुम्ने रण्वतु रुद्रो वसुभिराचिकेत्वित्यथैतस्मिन्पदे हिरण्यं निधाय संपरिस्तीर्याभिजुहोति पृथिव्यास्त्वा मूर्धन्नाजिघर्मि देवयजन इडायाः पदे घृतवति स्वाहेत्यपोद्धृत्य हिरण्यꣳ स्फ्येन वा कृष्णविषाणया वा

---

१ Thus BJH; दक्षिणेमस्य T; F corrupt.

पदं परिलिखति परिलिखितꣳ रक्षः परिलिखिता अरातय इदमहꣳ रक्षसो ग्रीवा अपिकृन्तामि यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इदमस्य ग्रीवा अपिकृन्तामीत्यथैनत्स्फ्येनोपसंवापं पात्रस्मृतं पङ्कुरत्याꣳ संवपत्यस्मे रायो ऽस्मे राय इति त्विषे राय इति यजमानाय प्रयच्छति तोते राय इति यजमानः पत्न्या अथ पत्नीꣳ सोमक्रयण्या समीक्षयति सं देवि देव्योर्वश्या पश्यस्वेत्यथ पत्नी यजमानमीक्षते त्वष्टीमती ते सपेय सुरेता रेतो दधाना वीरं विदेय तव संदृशीत्यथ यजमानः सोमक्रयणीमीक्षते माहꣳ रायस्पोषेण वियोषमित्यथैनदद्भिरभ्युक्ष्य:¹ प्रचाल्य मध्यमायामङ्गुलौ बध्नीते ऽथैनं² पदाग्रयमद्भिरपछ्जत्युत्सृजन्ति³ सोमक्रयणीं नयन्ति पत्नीं नि पद दधति ॥ १३ ॥ तृतीयः ॥

अथाचैन निष्क्रयाचति अन्ड्रं च छागां च कृष्णवलक्ष्यावूर्णास्तुकें⁴ उष्णीषं द्वे वाससी द्वे कृष्णाजिने सोमक्रयणीमित्यथ पृच्छति सोमविक्रयिन्क्रय्यस्ते सोमा३⁵ इति क्रय्य इतीतरः

१ Thus (with एनद्) all, also Keś.

२ Thus all, also, a copy of the Nivaraṇa ; Keś. : अथैनं ।

३ FH : उपछ्ज्य (or ज)तिजयंति सोम° ; B : उपछ्ज्यत्युत्सृजंति सोम° ; T. उपछ्जत्युत्सृजन्ती सोम° ; J : उपछ्ज्यति सोम° ; P : उपछ्जत्युत्सृजति ; Keś. has: अथैनं पदाग्रयं... उपछ्जति । सोमक्रयणीमुत्सृजंति The Somaprayoga I. O. 1262 has : पद्दैवे अपो निर्नीयतिजयंति (thus !) सोमक्रयणीं । Are we to read : अतिनयन्ति instead of उत्सृजन्ति ?

४ FT °वलक्ष्या ऊर्णा°, the other MSS. also P, °क्ष्यावू° comp. the note on page 166.

५ The pluti sign is added in one of the MSS.-only (H).

प्रत्याह । सुविचितᳪं[1] राजानं पुरस्तात्प्राञ्चमभिपर्यस्यन्नाह यत्ते
गायत्रो भाग इति मे सोमाय ब्रूतादिच ते त्रैष्टुभो भाग इति
मे सोमाय ब्रूतादिच ते जागतो भाग इति मे सोमाय
ब्रूताच्छन्दोमानाᳪं साम्राज्यं गच्छेति मे सोमाय ब्रूतादि-
९ त्यथैतद्रोहितं चर्मानडुहमुत्तरलोमास्तीर्याधेतद्धिरण्यं[2] वासः
प्राचीनदशमुत्तरार्धे चर्मण उपस्तृणात्यथ हिरण्यवता पाणिना
राजानमभिमृशत्यᳪंशुना ते अᳪंशुः पृच्यतां परुषा परुर्गन्धस्ते
काममवतु मदाय रसो अच्युतो ऽमात्यो ऽसि शुक्रस्ते ग्रह
इत्यथैनमतिष्कन्दयन्नर्चा मिमीते । एकयैकयोत्सर्गं मिमीते ।
१० ऽयातयाम्निययातयाम्नियैवैनं मिमीते । सर्वास्वङ्गुष्ठमुपनिगृह्णा-
त्यभि त्यं देवᳪं सवितारमूण्योः कविक्रतुमर्चामि सत्यसवᳪं
रत्नधामभि प्रियं मतिम् । ऊर्ध्वा यस्यामतिर्भा अदिद्युतत्सवी-
मनि हिरण्यपाणिरमिमीत सुक्रतुः कृपा स्वरिति । पञ्चकृत्वो
यजुषा पञ्चकृत्वस्तूष्णीं । दशकृत्वो मिमानो[3] ऽर्धेवाᳪं राज्ञो
११ मिमीते । ऽथातिशिष्टᳪं राजानं प्रजाभ्यस्त्वेत्युपसमूहति । समु-
च्चित्य वसः स्वान्तान्प्रदक्षिणमुष्णीषेणोपनह्यति प्राणाय त्वेति ।
व्यानाय त्वेत्यनुश्लन्थयत्यथोपरिष्टादङ्गुष्ठावकाशं कृत्वा यजमान-
मवेक्षयति प्रजास्त्वमनु प्राणिहि प्रजास्त्वामनु प्राणन्त्वित्यथैनं
चर्मणि निदधाति । तं ततः कौत्स आदत्ते । ऽद्भिरभ्युक्ष्य

---

१ Thus HFP (comp. Padârthanirv. p. 270, No. 56); the other MSS. सवि० ।

२ The clause अथैतद्रोहितं ... वासः om. PJTH. Keś. cites them.

३ मिमानो JT.

यदीदं प्रत्यचोपोत्थाय पृच्छति सोमविक्रयिन्क्रय्यस्ते सोमा३[1] इति । क्रय्य इतीतरः प्रत्याह । मूजवता३[1] इति । मूजवतो हीतीतरः प्रत्याहाथैनं गवा पणते गवा ते क्रीणानीति । क्रीतः सोम इत्याह सोमविक्रयी वयाꣳसि व्याचक्ष्वेत्येषा ते सोमक्रयणी चन्द्रं ते छागा ते वस्त्रं त इत्यथैनꣳ हिरण्येन पणते ॥ १४ ॥

सोमं ते क्रीणाम्यूर्जस्वन्तं पयस्वन्तं वीर्यवन्तमभिमातिषाहꣳ शुक्रं ते शुक्रेण क्रीणामि चन्द्रं चन्द्रेणामृतममृतेन संयते[2] गोरित्युक्त्वास्मै चन्द्राणीति यजमानाय प्रयच्छत्यथैनं प्रतीचीनग्रीवयाजया पणते तपसस्तनूरसि प्रजापतेर्वर्णस्तस्यास्ते सहस्रपोषं पुष्यन्त्याश्चरमेण पशुना क्रीणामीत्यस्मे ते बन्धुरिति यजमानमीक्षते । मयि ते रायः श्रयन्तामित्यात्मानमथैनां प्रदक्षिणमावर्त्याङ्गिरस्त्वोदीचीमुत्सृजति[3] । सैषा कौत्सस्य भवत्यथ कौत्साद्राजानमादत्ते मित्रो न एहि सुमित्रधा इति । तं यजमानस्योरौ दक्षिण आसादयतीन्द्रस्योरुमाविश दक्षिणमुशन्नुशन्तꣳ स्योनः स्योनमित्यथैनं प्रत्यपोर्णुते यजमानो ऽङ्गिरस्त्वा कौत्साय वा परिकर्मिणे वोष्णीषं प्रयच्छत्यथ यजमानꣳ शुक्लयोर्णास्तुकयाध्यस्यत्यस्मै ज्योतिरित्यथैतां कृष्णामुपग्रथ्नातीदमहꣳ सर्पाणां दन्दशूकानां ग्रीवा उपग्रथ्नामीति । तया सोमविक्रयिणं विध्यति सोमविक्रयिणि तम इत्यथ सोमक्रयणाननुदिशति स्वान भ्राजाङ्घारे बम्भारे हस्त सुहस्त कृशानवेते

[1] Here again only H and Keś. have the pluti sign.

[2] Some MSS. have संमृते, the Mantramālā [illegible]।

[3] Most of the MSS. have वायस instead of वायवे।

यः सोमक्रयण्यास्तावच्चां मा वो दभन्नित्यथैनमादायोपोत्तिष्ठत्युदायुषा स्वायुषोदोषधीनाꣳ रसेनोत्पर्जन्यस्य शुष्मेणोदस्थाममृताꣳ अन्विति। दक्षिणत एतत्सोमवाहनमनः प्राग्रीषं सोमग्रहणमुपस्थितं भवति। तदभिप्रैत्युर्वन्तरिक्षमन्विहीति। तस्य नीडे कृष्णाजिनमास्तृणात्यदित्याः सदो ऽसीत्यदित्याः सद आसीदेति कृष्णाजिने राजानमथैनमुपतिष्ठते ऽस्तभ्नाद् द्यामृषभो अन्तरिक्षममिमीत वरिमाणं पृथिव्या आसीदद्विश्वा भुवनानि सम्राड्विश्वेत्तानि वरुणस्य व्रतानीत्यथैनं वाससा परितनोति वनेषु व्यन्तरिक्षं ततान वाजमर्वत्सु पयो अघ्नियासु हृत्सु क्रतुं वरुणो विक्ष्वग्निं दिवि सूर्यमदधात्सोममद्राविति। अथोदु त्यं जातवेदसमिति सौर्यर्चा कृष्णाजिनं पुरस्तात्प्रत्यानह्यत्यथ सोमवाहनावानीयमानौ प्रतिमन्त्रयत उस्रावेतं धूर्षाहावनश्रू अवीरहणौ ब्रह्मचोदनाविति। तयोर्दक्षिणं पूर्वं युनक्ति वरुणस्य स्कम्भनमसीति। वरुणस्य स्कम्भसर्जनमसीति शम्यामवगूहति। प्रत्यस्तो वरुणस्य पाश इति योक्त्रमेतयैवावृतोत्तरमनड्वाहं युनक्त्यथ दक्षिणामीषामन्वारभ्य संप्रेषमाह ॥ १५ ॥

सोमाय क्रीताय प्रोह्यमाणायानुब्रूहि सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वय मा तु त्वमाह्वा[1]यजमान आह्वास्यतीति। यदा यजमानस्त्रिरुपांश्वाह्वयते ऽथैव सुब्रह्मण्यो ऽन्तरेणेषे तिष्ठन्पलाशशाखां धारयन्सुब्रह्मण्यामाह्वयति सुब्रह्मण्योꣳ सुब्रह्मण्योमिति त्रिर्विवक्तायां प्रच्यावयन्ति प्रच्यवस्व भुवस्पते विश्वान्यभि

---

१ Thus F only; the other MSS. °आह्वैव° Read °ह्वो यज° (?)।

धामानि मा त्वा परिपरी विदन्मा त्वा परिपन्थिनो विदन्मा त्वा वृका अघायवो मा गन्धर्वो विश्वावसुराद्घच्छ्येनो भूत्वा परापत यजमानस्य नो गृहे देवैः संस्कृतमिति। प्रदक्षिणः राजानं परिवहन्त्यथैतानश्वसोपसंक्रामतो ऽध्वर्युश्च यजमानश्च यजमानस्य स्वस्त्ययन्यसि पन्थामगस्महि स्वस्तिगामनेहसं येन विश्वाः परि द्विषो वृणक्ति विन्दते वस्वित्यथाग्रेण शालां तिष्ठन्तोह्यमानः राजानं प्रतिमन्त्रयते नमो मित्रस्य वरुणस्य चक्षसे महो देवाय तदृतः सपर्यत दूरेदृशे देवजाताय केतवे दिवस्पुत्राय सूर्याय शःसतेत्यथैतत्सोमवाहनमनो ऽग्रेण शाला-सुदगीषमुपस्थापयन्ति[१] तदुपस्तभ्नोति वरुणस्य स्कम्भनम-सीति। वरुणस्य स्कम्भसर्जनमसीति शम्यामुद्वृहत्युन्मुक्तो वरुणस्य पाश इति योक्त्रमथ वै भवति विमुक्तो ऽन्यो ऽनड्वान्भवत्य-विमुक्तो ऽन्यो ऽथातिथ्यं गृह्णाति यज्ञस्य संतत्यै पत्न्यन्वारभत इति ब्राह्मणमथाहैहि यजमानेति। पूर्वया द्वारा शालां प्रपाद्य पृष्ठ्याः स्तीर्त्वाप: प्रणीयातिथ्यं निर्वपत्यन्वारब्धायां पत्न्यामथ देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति प्रतिपदं कृत्वा ॥ १६ ॥

अग्नेरातिथ्यमसि विष्णवे त्वा जुष्टं निर्वपामीत्येतामेव प्रतिपदं कृत्वा सोमस्यातिथ्यमसि विष्णवे त्वा जुष्टं निर्वपा-मीत्येतामेव प्रतिपदं कृत्वातिथेरातिथ्यमसि विष्णवे त्वा जुष्टं निर्वपामीत्येतामेव प्रतिपदं कृत्वाग्नये त्वा रायस्पोषदाम्ने विष्णवे त्वा जुष्टं निर्वपामीत्येतामेव प्रतिपदं कृत्वा श्येनाय त्वा

१ Thus J, Keś., Padārthanirv.; the other MSS. °यन्ति।

सोमपते विष्णवे त्वा जुष्टं निर्वपामीति। पञ्चकृत्वो यजुषा। हविष्कृता वाचं विसृजेतेत्यथैवाहुतोत्तरमनस्वाद्दं विसृजत्यथैते ब्राह्मणाश्चत्वार आसन्दीमाददते। ऽथ यजमानो नौडाद्राजानमादत्ते या ते धामानि हविषा यजन्ति ता ते विश्वा परिभूरस्तु यज्ञमिति। पूर्व एवासन्द्या प्रतिपद्यन्ते। ऽन्वपाश्रया यजमानो ऽन्वक्छद्र[1] उदपात्रेण। पूर्वया द्वारा शालां प्रपादयति गयस्फानः प्रतरणः सुवीरो ऽवीरहा प्रचरा सोम दुर्यानित्यथैनामासन्दीमग्रेणाहवनीयं पर्याहृत्य दक्षिणतो निदधति[2]। तस्यां कृष्णाजिनमास्तृणात्यदित्याः सदो ऽसीत्यदित्याः सद आसीदेति कृष्णाजिने राजानमथैनमुपतिष्ठते वरुणो ऽसि धृतव्रतो वारुणमसीति। समुच्छित्य कृष्णाजिनस्यान्तानन्यया विग्रथ्य वरूथे प्रयच्छाति शंयोर्देवानाम्‌ सख्यादित्यथापरावासन्द्यौ पादावन्तरेण ब्राह्मणो ऽभिषिञ्चति शूद्रः प्रक्षालयति मा देवानामपश्छित्स्महीत्यथैनं वारुण्यर्चा परिचरति तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमान इत्यथैनम्‌ संशास्ति मा राजानं चाहवनीयं चान्तरेण कश्चन संचारीन्मैनम्‌ सायुधो मा सदण्डो मा सच्छत्रो मा सोष्णीषो मा साधस्त्राद्यो ऽनुप्रपादीदित्यथास्मै मधुपर्कं च गां च प्राहुस्तामध्वर्युर्विशास्ति। ॥ १७ ॥ चतुर्थः ॥

अपयन्त्येतमातिथ्यं वैष्णवं नवकपालं। तेन सह मदन्तीरधिश्रयति। श्रिपवदेतदाबर्हिरातिथ्यस्य भवति। कार्ष्मर्यमयीः

---

१ छूद्र F; छुद्र H; छ्रद्र PBJ; छूद T (Grantha!)

२ Thus only P, comp. Keśava (शालाया दक्ष निदधति); निदधाति the other MSS.

परिधिभिराश्ववालेन प्रस्तरेणैषीकीभ्यां विधृतीभ्यां तेन स्रुव-वत्सं पुरोडाशस्य श्रपयित्वा अपयित्वाभिवास्य[1] प्राक्त्यागेभ्यो निनीय सान्नाय्यमुद्धरतीदमेव प्रसिद्धं पौरोडाशिकं त्रिर्यजुषा तूष्णीं चतुर्थं। पूर्वं परिग्राहं परिगृह्णाति। करणं जपत्युद्धन्युद्धतादाग्नीध्रस्त्रिर्हरति। यदाग्नीध्रस्त्रिर्हरत्यथोत्तरं परिग्राहं परिगृह्य योयुपित्वा तिर्यञ्चं स्फ्यं स्तब्ध्वा संप्रैषमाह प्रोक्षणीरासादयेध्माबर्हिरुपसादय स्रुवं च स्रुचश्च संमृड्ढ्याज्येनोदेहीत्यायतास्तु प्रोक्षणीपूर्वस्य स्फ्यं मार्जयित्वेध्माबर्हिरुपसाद्य प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङावृत्य स्रुवं च स्रुचश्च संमार्ष्याज्येनोदेत्याज्यं[2] च प्रोक्षणीश्चोत्पूय प्रसिद्धं चतुर्गृहीतानि वा पञ्चगृहीतानि वाज्यानि गृहीत्वा प्रोक्षणीभिरुपोत्तिष्ठतीध्मं प्रोक्षति। वेदिं प्रोक्षति। बर्हिः प्रोक्षति। बर्हिरासन्नं प्रोक्ष्योपनिनीय पुरस्तादाश्ववालं प्रस्तरं गृह्णाति। पञ्चविधं बर्हिः स्तीर्त्वा प्रस्तरपाणिः प्राङभिसृप्य काष्मर्यमयान्परिधीन्परिदधात्यूर्ध्वे समिधावादधात्यैषीकी विधृती तिरश्ची सादयति। विधृत्योराश्ववालं प्रस्तरं। प्रस्तरे जुहूं। बर्हिष्यितरे। एता असदन्निति समभिमृश्य प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङावृत्याथैतं पुरोडाशमुपस्तीर्णाभिघारितमुद्वास्य च तूष्णीमातिथ्यमासादयत्यथ संभारान्व्याचष्टे। ऽथ निर्मन्थ्यस्यावृता निर्मन्थ्येन चरति। प्रहृत्याभिक्रुत्याथेध्मात्समिधमाददान आहाग्नये समिध्यमानायानुब्रूहीत्यभ्यादधातीध्मं। न समिधं परिशिनष्टि। वेदेनोपवाजयत्यनूक्तासु सामिधेनीषु

---

१ अपयित्वा om. HTB; read by PJF.
२ उदेत्याज्यं BJ; उदेत्याज्यं the other MSS. also P.

जुह्वैकमाघारमाघारयति । संवहे स्रुचावुत्तरंसमाहवनीयस्यानु-पाङुदङ्ङत्याक्रम्य जुह्वा ध्रुवाꣳ समज्य वाचयिता जुह्वौ प्रवरं प्रवृणीते । अधिवृꣳ होतारं वृणीते । सीदति होता । प्रसवमा-काङ्क्षति । प्रसूतः स्रुचावादायात्याक्रम्याश्राव्याह समिधो यजेति । वषट्कृते जुहोति यज यजेति । चतुर्थं चतुर्थमेतदौपभृतमानयꣳ सर्वत्र एव जुह्वाꣳ समानयते । पञ्च प्रयाजानिष्ट्वोदङ्ङत्याक्रम्य अꣳस्रावेण ध्रुवामभिघार्य पुरोडाशमभिघारयति सोपभृतमथाग्नये सोमायेत्याज्यभागाभ्यां चरत्युपाꣳशु हविषा चरति विष्णवे ऽनुब्रूहि[१] विष्णुं यजेत्यथ स्विष्टकृता चरतीडान्त आतिथ्यः संतिष्ठते । ऽथैतत्पूर्णपात्रमन्तर्वेदि निनयत्यथैतद्ध्रुवाज्यमाप्याय्य कꣳसं वा चमसं वा आनयति । तमन्तर्वेदि निधाय तस्मिन्ने-तत्तानूनप्त्रं गृह्णाति ॥ १८ ॥

आपतये त्वा गृह्णामि परिपतये त्वा गृह्णामि तनूनप्त्रे त्वा गृह्णामि शाक्वराय त्वा गृह्णामि शक्मन्नोजिष्ठाय त्वा गृह्णा-मीति । स यावन्त ऋत्विजस्त एतत्समवमृशन्त्यनाधृष्टमस्यनाधृष्यं देवानामोजोऽभिशस्तिपा अनभिशस्तेन्यमिति । यजमानमति-वाचयत्यनु मे दीक्षां दीक्षापतिर्मन्यतामनु तपस्तपस्पतिरञ्जसा सत्यमुपगेषꣳ सुविते मा धा इति । स यावन्त ऋत्विजस्तेऽप-स्वमिद्धा यजमान एव चिरवजिघति प्रजापतौ त्वा मनसि जुहोमीत्यथैनदद्भिरभ्युक्ष्योत्तरतः शिक्यपाशमध्यवदन्त्यापा३[२] इति । मदन्ति देवीरमृता ऋतावृध इति । ताभिराप्लावयत्यथ

---

१ THF ins. इति ।

२ only H has the pluti sign.

मदन्तीरुपस्पृश्योपोत्थाय विस्रस्य हिरण्यमवधाय राजानमाप्याययन्त्यꣳशुरꣳशुष्टे देव सोमाप्यायतामिन्द्रायैकधनविद आ तुभ्यमिन्द्रः प्यायतामा त्वमिन्द्राय प्यायस्वेति यजमानमतिवाचयत्याप्यायय सखीन्त्सन्या मेधया स्वस्ति ते देव सोम सुत्याम-शीयेत्यथाप उपस्पृश्य यथायतनमनुपविशन्त्यथाध्वर्युर्वाजवतीभ्याꣳ स्रुचौ व्यूहति विधृतीभ्यां प्रस्तरꣳ समुत्सुप्याप्रतिष्टृण्वꣳस्त्रेधानक्ति न प्रस्तरायाश्रावयति न बर्हिरनुप्रहरति तं दक्षिणार्धे वेद्यै निधाय तस्मिन्दक्षिणोत्तरिणौ निह्नुवत एष्टा रायः प्रेषे भगायर्तमृतवादिभ्यो नमो दिवे नमः पृथिव्या इति परिधिषु शकलानुपसंगृह्णाति प्रस्तरे बर्हिर्यावत्स्याचꣳ स्पन्द्यया विपन्थ्याहवनीये ऽतिवाह्याद्भिरभ्युक्ष्योत्तरतः सादयत्यथ यजमानमवान्तरदीक्षामुपनयत्यग्ने व्रतपते त्वं व्रतानां व्रतपतिरसि या मम तनूरेषा सा त्वयि या तव तनूरियꣳ सा मयि सह नौ व्रतपते व्रतिनोर्व्रतानीत्यथैनꣳ सꣳशास्ति संतरां मेखलाꣳ समायच्छस्व संतरां मुष्टी कुरुष्व तप्तव्रत एधि मदन्तीभिर्मार्जयस्वोत्पूर्वं[1] व्रतमꣳ सृज या ते अग्ने रुद्रिया तनूस्तया नः पाहि तस्यास्ते स्वाहेत्येतेनातो ऽधि व्रतयेति स एवमेवैतत्सर्वं करोति ॥ १९ ॥

अथ प्रवर्ग्यश्चावृता प्रवर्ग्येण चरत्यथ स्फ्यमाददान आहाग्नीन्मदन्तीरधिश्रय हविरधिश्रयैनमुपसीदेत्येतास्वेव मदन्तीषु भूयसीरप आनयत्याज्यमधिश्रयति तद्धविरथैतस्यैव

१ Thus Keś., Mantramālā ; पूर्वंव्रतं the other MSS. also P.

बर्हिष स्तीर्णस्य पर्यवलोपऽ ऽग्नयजुर्हरतीदमेव प्रविद्धं पौरोडाशिकं । त्रिर्यजुषा तूष्णीं चतुर्थं । पूर्वं परिवाहं परिगृह्णाति । करणं जपत्युद्धन्त्युद्धतादाग्नीध्रस्त्रिर्हरति । यदाग्नीध्रस्त्रिर्हरत्यथोत्तरं परिवाहं परिगृह्य योयुपित्वा तिर्यञ्चऽ स्फ्यऽ स्तब्ध्वा संप्रैषमाह पत्नीरासादयेध्माबर्हिरुपसादय स्रुवं च स्रुचौ च संमृड्ढि हविषोदेहीत्याहृतासु पत्नीषूदस्य स्फ्यं मार्जयित्वेध्माबर्हिरुपसाद्य प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्य स्रुवं च स्रुचौ च संमार्ष्टि । हविषोदेति । हविश्च पत्नीश्चोत्पूयाष्टौ कृत्वो जुह्वां गृह्णीते । चतुरुपभृत्याज्यस्थाल्यां तृतीयामुत्प्रदाय पत्नीभिरुपोत्तिष्ठतीध्मं प्रोक्षति । वेदिं प्रोक्षति । बर्हिः प्रोक्षति । बर्हिरासन्नं प्रोक्ष्योपनिनीय पुरस्तादाश्ववालं प्रस्तरं गृह्णात्येकविधं बर्हिं स्तीर्त्वा प्रस्तरपाणिः प्राङभिसृप्य कार्ष्मर्यमयान्परिधीन्परिदधात्यूर्ध्वे समिधावादधात्यैवषौ विधृती तिरश्ची सादयति । विधृत्योराश्ववालं प्रस्तरं । प्रस्तरे जुहूं । बर्हिष्यितरे । एते असदतामिति समभिमृश्य प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्य जघनेन गार्हपत्यमुपविश्य देवपत्नीर्व्याचष्टे । ऽथैतेनैव यथेतमेत्याथेध्मात्समिधमाददान आहाग्नये समिध्यमानायानुब्रूहीत्यभ्यादधातीध्मऽ सकृदा त्रिर्वा । न समिधं परिशिनष्टि । वेदेनोपवाजयत्यनूक्तासु सामिधेनीषु स्रुवेणाघारमाघारयति । संमृष्टे न स्रुग्भ्यामुत्तरमथ प्रवरं प्रवृणीते । ऽथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषट् सीद होतरित्येतावाग्प्रवरः । सीदति होता । प्रसवमाकाङ्क्षति । प्रसूतः स्रुचावाददान आह ॥ २० ॥

अग्नय इत्युपाꣳश्वनुब्रूहीत्युक्त्वाश्राव्याग्निमित्यु-
पाꣳशु यजेत्युक्त्वा वषट्कृते पूर्वार्धे ऽर्धवेलां[1] जुहोत्यथास्यैतत्तिष्ठन्
सोमायेत्युपाꣳश्वनुब्रूहीत्युक्त्वाश्राव्य सोममित्युपाꣳशु यजे-
त्युक्त्वा वषट्कृते मध्ये जुहोत्यथ समानयमान[2] आह विष्णव
इत्युपाꣳश्वनुब्रूहीत्युक्त्वाश्राव्य विष्णुमित्युपाꣳशु यजेत्यु-
क्त्वा वषट्कृते पश्चार्धे जुहोत्यथोदङ्ङत्याक्रम्य यथायतनꣳ स्रुचौ
सादयित्वाथाग्नीध्रमदन्त्यापाह इति' मदन्ति देवीरमृता
ऋतावृध इति' ताभिराद्रवेत्यथ मदन्तीरुपसृज्योपोत्थाय
विस्रस्य हिरण्यमवधाय राजानमाप्याययन्त्यꣳशुरꣳशुष्टे देव
सोमाप्यायतामिन्द्रायैकधनविद आ तुभ्यमिन्द्रः प्यायतामा
त्वमिन्द्राय प्यायस्वेति' यजमानमतिवाचयत्याप्यायय सखीन्त्सन्या
मेधया स्वस्ति ते देव सोम सुत्यामशीयेत्यथाप उपस्पृश्य यथा-
यतनमुपविशन्त्यथाध्वर्युर्वाजवतीभ्याꣳ स्रुचौ व्यूहति' विधृतीभ्यां
प्रस्तरꣳ सन्नुत्याप्रतिशृणꣳस्त्वेधायन्ति' न प्रस्तराभ्यावयति'
न बर्हिरनुप्रहरति' तं दक्षिणार्धे वेदे निधाय तस्मिन्नृत्विजो-
ऽरत्नी निह्नुवत एष्टा रायः प्रेषे भगायर्तमृतवादिभ्यो नमो
दिवे नमः पृथिव्या इति' सव्ये पाणौ प्रस्तरꣳ समाहृत्यान्य-
स्याः स्रुवेणोपहत्य प्रथमामुपसदं जुहोति या ते अग्ने
ऽयाशया तनूर्वर्षिष्ठा गह्वरेष्ठोग्रं वचो अपावधीं त्वेषं वचो
अपावधीꣳ स्वाहेति' परिधिषु प्रकाशानुपसंस्पृशति प्रचारे

१ Thus HTF; ०र्धवेलायां B.J.

२ Thus J only; समापयमान HF; समानयमान B Keś.; समानमान T.

बर्हिर्यावन्मात्रम् अन्वया विप्रुषाहवनीये ऽतिपात्याग्नीध्र-मुख्योऽपरतः शाद्वलं यथोपनिष्क्रम्य संप्रैषमाह सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वय विचक्षणव्रतं[1] प्रयच्छेत्याह्वयति सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्यां विचक्षणव्रतं प्रयच्छत्यथापराह्णे अपराह्णिकीभ्यां प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचरति । तयोः समाने पर्यैतावदेव नाना । अथोत्तरेणो निह्नुवते । ऽथोपनिष्क्रम्य संप्रैषमाह सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वय विचक्षणव्रतं दोहयेत्याह्वयति सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्यां विचक्षणव्रतं दोहयति । तदर्धरात्रे प्रयच्छति । ॥ २१ ॥ पञ्चमः ॥

अथाध्वर्युरपररात्र आहृत्य षड्ग्राणि विचक्षणव्रतं दोहयेति[2] । प्रातरुदित आदित्ये विसृष्टायां वाचि मध्यमाभ्यां प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचरति । एताभ्यामेव जुहोत्यथोपनिष्क्रम्य संप्रैषमाह सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वय विचक्षणव्रतं प्रयच्छेत्याह्वयति सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्यां विचक्षणव्रतं प्रयच्छति । स आहवनीयादेवाग्रे षट् प्राचः प्रक्रमान्प्रक्रामति । तच्छङ्कुं निहन्ति । स प्राचामुत्तरीयः शङ्कुः । प्राचामुत्तरीयाच्छङ्कोः षट्त्रिंशतं प्राचः प्रक्रमान्प्रक्रामति । तच्छङ्कुं निहन्ति । स यूपावटीयः शङ्कुः । प्राचामुत्तरीयाच्छङ्कोः पञ्चदश दक्षिणा प्रक्रमान्प्रक्रामति पञ्चदशोदीचस्तच्छङ्कू निहन्ति । तौ श्रोणी । यूपावटीयाच्छङ्कोर्द्वादश दक्षिणा प्रक्रमान्प्रक्रामति द्वादशोदीचस्तच्छङ्कू निहन्ति ।

---

1 Here and elsewhere F and the Mantramālā write विचक्षणं व्रतं, विचक्षणं व्रतं etc.; all the other MSS. and Keś. write one word.

2 T ins. चच ।

तावꣳ यावदेनामक्ष्णया मानेन प्रमाय समन्तꣳ स्पन्द्यया परितनोति। पृष्ठ्यामातनोति। यूपावटीयाच्छङ्कोरनुस्पन्द्यं द्वादश प्रत्यञ्चि क्षुद्रपदानि प्रक्रामति। तच्छङ्कुं निहन्ति। स मध्यम औत्तरवेदिकः शङ्कुर्मध्यमादौत्तरवेदिकाच्छङ्कोः पञ्च दक्षिणा क्षुद्रपदानि प्रक्रामति पञ्चोदञ्चि। तच्छङ्कू निहन्ति। ते श्रोणी। यूपावटीयाच्छङ्कोश्चत्वारि दक्षिणा क्षुद्रपदानि प्रक्रामति चत्वार्युदञ्चि। तच्छङ्कू निहन्ति। तावꣳ यावदेनामक्ष्णया मानेन प्रमाय समन्तꣳ स्पन्द्यया परितनोति। पृष्ठ्यामातनोति[1]। मध्यमादौत्तरवेदिकाच्छङ्कोरनुस्पन्द्यꣳ षट् प्रतीचः प्रक्रमान्प्रक्रामति दक्षिणा सप्तमं। तत्पदं निदधाति। स उपरवाणां कालो। ऽथ महावेद्या उत्तरादꣳसीयाच्छङ्कोर्वेद्यन्तेन द्वादश प्रतीचः प्रक्रमान्प्रक्रामत्युदञ्चं त्रयोदशं। तदाग्नीध्र उपसीदति। स उत्करस्य कालो। ऽथोपरवाणां कालात्स्तम्बयजुर्हरति। ॥ २२ ॥

इदमेव प्रसिद्धं पौरोडाशिकं। त्रियजुषा तूष्णीं चतुर्थं। पूर्वं परिग्राहं परिगृह्णाति। करणं जपतीमां नराः कृणुत वेदिमेत्य वसुमतीꣳ रुद्रवतीमादित्यवतीं विश्वदेव्यावतीं वर्ष्मन्दिवो नाभा पृथिव्या यथायं यजमानो न रिष्येदिति।स्फ्यं हृतादाग्नीध्रस्त्रिर्हरति। यदाग्नीध्रस्त्रिर्हरत्यथाग्रेण ग्रावाणं तिष्ठन्संप्रैषमाह वेदिकारा वेदिं कल्पयत प्र खलानि भिन्दत प्रति निखान्पूरयत किꣳशारूणि निरस्यत प्राचीमुदीचीं प्रवणां निखिष्ठतेति। यथासंप्रैषं ते कुर्वन्त्यथ महावेद्या उत्तरादꣳसीयाच्छङ्कोर्वेद्यन्तेन

१ BJT om. these two words.

चौष्णतीच; प्रक्रमान्प्रक्रामत्युदङ् चतुर्थं । तथात्वाकछ्यावृता शालायां परिश्रित्योत्तरवेदेरावृतोत्तरवेदिं निवपत्युत्तरनाभिमुत्पाद्याथैनां प्रतिष्ठाप्यापराह्णिकीभ्यां[1] प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचरत्यथोपनिष्क्रम्य संप्रैषमाह सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वय द्विस्तनव्रतं दोहयतेत्याह्वयति सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्यां । द्विस्तनव्रतं दोहयति । तदर्धरात्रे प्रयच्छति । ॥ २३ ॥ षष्ठः ॥

अथाध्वर्युरपररात्र आहुत्य सꣳप्रात्येकस्तनव्रतं दोहयतेति । प्रातरुदित आदित्ये विसृष्टायां वाच्युत्तमाभ्यां प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचरति । चरामयामञ्च जुहोत्यथोपनिष्क्रम्य संप्रैषमाह सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वयाधस्तनव्रतं प्रयच्छतेत्याह्वयति सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्यामर्धस्तनव्रतं प्रयच्छत्यथ तदानीमेवापराह्णिकी[2] प्रवर्ग्योपसदौ समस्योपनिष्क्रम्य[3] संप्रैषमाह सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वय प्रतिप्रस्थातः प्रवर्ग्यस्यावृता प्रवर्ग्यꣳ सꣳसादयोद्वासनायेति । वेधैतत्पदं कुर्वन्ति । गार्हपत्ये तृतीयमुपयमनीषु तृतीयं मि तृतीयं दधत्यथ प्रवर्ग्यस्यावृता प्रवर्ग्यमुद्वासयत्यग्नेरावृताग्निं प्रणयत्यग्निवत्युत्तरं परिग्राहं परिगृह्य योयुपित्वा तिर्यञ्चꣳ स्फ्यꣳ स्तब्ध्वा संप्रैषमाह प्रोक्षणीरासादयेध्माबर्हिरुपसादयेत्येतावान्प्रैषो । ऽथैवैतद्बर्हिरनुसम्बध्यꣳ स्तृणाति मह्यदेवै तदेवेध्माबर्हिरग्नीषोमीयाय पशवे परिग्रहीतेत्येक आहुरथाध्वते अनसौ प्रक्षालिते प्रपन्ने

---

१ After °श्चाय B ins. चपराह्ण ।

२ °पराह्णिके BH Keś.

३ Thus JF, Bh., Keś.; समस्यमस्योप° the other MSS.

योऽभ्युच्छ्रयते ऽभितः शालां निहतस्तयोर्दक्षिणं पर्यौह्य उत्तरम् छदीय । उद्धूतफलकं दक्षिणमनुद्धूतफलकमुत्तरं । तयोर्दक्षिणे वह्यं तद्वचनत्यथैनं मन्त्रवैश्यमावर्तयन्त्यथापेण[1] शालामरत्निमात्रमभित ऽन्वाञ्च् स्थापयित्वाथैनं प्रोक्षति वैष्णवी विष्णवे शुन्धेयामित्यथाहेहि यजमानेति । पूर्वया द्वारा शालां प्रपाद्य गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा शालामुखीये सावित्रं जुहोत्यन्वारब्धे यजमाने युञ्जते मन उत युञ्जते धियो विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः । वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इन्मही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः स्वाहेत्यपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वाथ याचत्याज्यस्थालीं स्रुवाञ्च् स्फ्यमुदपात्रं बर्हिर्हिरण्यमित्येतत्समादायाहेहि यजमानेत्यन्वग्यजमानो ऽनूची पत्नी पदस्तीयमादाय पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्य दक्षिणस्य हविर्धानस्य पश्चाद्भमुपसृत्य दक्षिणस्यां वर्तन्याञ्च् स्फ्येनोद्धत्यावोक्ष्य हिरण्यं निधाय संपरिस्तीर्याभिजुहोतीदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् । समूढमस्य पांसुरे स्वाहेत्यथैतेषां पदपांसूनामर्धान्यञ्जलावावपत्यथैनान्पांसूञ्स्रावेणाभिघारयति । सा प्राचीनातानेन पाणिना दक्षिणमक्षधुरमुपानक्त्या नो वीरो आयता कर्मण्यो यं सर्वे ऽनुजीवाम यो बहूनामसद्वशीत्यपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वोत्तरस्य हविर्धानस्य पश्चाद्भमुपसृत्योत्तरस्यां वर्तन्याञ्च् स्फ्येनोद्धत्यावोक्ष्य हिरण्यं निधाय

---

1 Thus TF; comp. xv. 22 (आपवर्त॰); the other MSS. आश्रवपवर्तयंति।

संपरिश्रीर्णाभिमुखोमौरराटौ[1] भेदयतो ऽपि भवतः सयवहिषी भवतो ऽवयवे। अथाध्वर्युर्होतुर्वी विष्णुरेवे दक्षिणं हविर्धा- नमभितो जपते: प्राचेत्यैनान्पदमानुष्टुभत्वं प्र पुरस्ताद्धा- वयप्रूपैवाष्कुष्ठायेभाभिधारयति । स प्राचोऽत्ताचेवेन प्राश्नि- त्रोऽध्वरस्यावुरक्षुपानकि । यज्ञान क्षुपाक्षतो । ऽथैतानि प्रत्याशि प्रतिप्रस्थाता यजमानश्चेति । नयन्ति पत्नीं कुर्वन्ति होतारमभितो संपरिश्रित्य संप्रैषमाह ॥ २४ ॥

हविर्धानाभ्यां प्रवर्त्यमानाभ्यामनुब्रूहीति । निश्चप्रायां प्रवर्तयन्ति प्राची प्रेतमध्वरं कल्पयन्ती ऊर्ध्वं यज्ञं नयतं मा जीह्वरतमित्यथ यथेव जमर्जति स्वावदेव हुर्माऽऽ चावदेत्येव तत्र जपत्यथैतावश्वमोपसंक्रामतो ऽध्वर्युश्च प्रतिप्रस्थाता चोत्तरेण हविर्धाने परीत्य पूर्वार्धमुपातीत्य[2] मध्यमादौत्तरवेदिकाच्छङ्को- रत्नयन्त्यं चोष्मतीच: प्रक्रमात्प्रक्रामतस्तदेनयोर्मध्यमयोश्चुबुके रमयतो ऽत्र रमेथां वर्ष्मन्पृथिव्या इत्यथ दिवो वा विष्णवुत वा पृथिव्या इत्याशीर्पदयर्चाध्वर्युर्दक्षिणस्य[3] हविर्धानस्य दक्षि- णतो मेथीं निहन्त्यथैनाऽऽ स्यन्तया सूपनिबद्धामुपनिबध्नाति विष्णोर्नु कं वीर्याणि प्रवोचमित्येवमेव प्रतिप्रस्थातोत्तरस्य

---

१ Thus BTJ; ०श्रौर्वैवाभि० H; ०श्रौर्यैवाभि० F.

२ Thus BH; पूर्वानु० JF; T corrupt.

३ Thus B: चाशीपदय० HF; चाशीर्पदय० J; चाशिर्पदय० T (Grantha!); चाशीर्पदयर्चा also Hir. VII. 17, comp. Garbe in his ed. of Apast., Vol. II, p. 311.

हविर्धानस्योत्तरतो मेथीं निहन्त्यथैनाꣳ स्पन्द्यया सूपनिबद्धामुपनिबध्नात्येतेनैव मन्त्रेणाथाध्वर्युर्दक्षिणस्य[1] हविर्धानस्य युगुकात्प्राञ्चमरत्निं मीत्वा लोके[2] न्यस्य गर्तं खानयत्यथ दक्षिणायुगान्तात्प्राञ्चं बाहुं मीत्वा लोके[2] न्यस्य गर्तं खानयति । तावुभावुत्तरेणान्यं गर्तं खानयत्येवमेव प्रतिप्रस्थातोत्तरस्तौ गर्तान्खानयत्येवमपरतस्तेषु प्राचीनकर्णा स्थूणा उच्छ्रयन्ति । तासूदञ्चौ वंशौ प्रोहन्त्यध्यस्यन्ति पुरस्ताद्रराटीं विष्णो रराटमसीति । विष्णोः पृष्ठमसीति मध्यमं छदिरधिनिदधाति । विष्णो श्नप्त्रे[3] स्थ इति ये अभितो भवतो । दक्षिणतश्चोत्तरतश्च परिश्रयन्ति । प्राचीं च प्रतीचीं च द्वारौ कुर्वन्त्यथ दक्षिणे द्वार्बाहौ कुशहस्तमुपनिगृह्य दर्भाणं प्रवयति दर्भेण स्यूत्वा विष्णोः स्यूरसीति । विष्णोर्ध्रुवमसीति ग्रन्थिं[4] करोति[4] । तं तदानीमेव विस्रस्याशक्नुवन्तो ग्रन्थीन्हस्तकौशलैर्निस्तिष्ठतेत्येवमेवोत्तरं द्वार्बाहुमेवमपरे[5] द्वार्बाहू निस्तिष्ठत्यथैनदभिमृशति[6] वैष्णवमसि विष्णवे त्वेत्यथाध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्य

---

१ अध्वर्युर् om. JHF.

२ Thus all.

३ Thus BHF, Keś. (pr. m.); श्नप्त्रे T, Prayogamālā; the visarga of विष्णोः is omitted by all the MSS. exc. H.

४ ग्रंथीकरोति B.

५ अपरे BTHJP ; अपरो F.

६ Thus (°ष्ठत्य° or °ष्ठंत्य°) all, except B, which has निस्तिष्ठतो (comp. Keś. : कुशलः) — अथैनद° HF; अथैनम° BTJP (Bh., Keś. : अथैतद्धविर्धानमभिमृशति) ।

शालामुखीयाच्छ्रोणेरनुस्पन्द्यꣳ षट् प्राचः प्रक्रमान्प्रक्रामति दक्षिणा सप्तमं । तदभ्रिं निदधाति । स औदुम्बर्यै काष्ठ । औदुम्बर्यै काष्ठादभ्रिमादत्ते ॥ २५ ॥

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे इत्यादायाभिमन्त्रयते ऽभ्रिरसि नारिरसीति । तयौदुम्बर्या अवटं[1] परिलिखति परिलिखितꣳ रक्षः परिलिखिता अरातय इदमहꣳ रक्षसो ग्रीवा अपिकृन्तामि यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इदमस्य ग्रीवा अपिकृन्तामीत्यथोद्गातारमाहोद्गातरेतौममौदुम्बर्या अवटं[2] खन प्राक् पुरीषमुद्वपतादिति । तꣳ स खनति वा खानयति वा । सो ऽत एव सदो विमिमीते । यथा त्रीणि छदीꣳषि तिर्यञ्च्येवं प्रकृष्णो । यथा त्रीणि छदीꣳष्यन्वञ्च्येवमुदकृष्णो । ऽपि वा यथा द्वौ भागावुदक् स्यातामेको दक्षिणत इति । तस्य त्रिश्रेणिगर्तामवखानयति[3] । सो ऽत एव प्राङ् द्रुत्वा[4] दक्षिणस्य हविर्धानस्य पुरो ऽक्षमुपरवान्विमिमीते प्रादेशमुखान्प्रादेशान्तरालानथोन्नेतारमाहोन्नेतरेतौमानुपरवा-

---

१ Thus only B; all the other MSS., here and infra, l. 9, औदुम्बर्यावटं, the second time also the Mantramālā.

२ Comp. note १.

३ Uncertain reading. त्रिश्रेणी° B; श्रोणि° H; श्रोश्रोणि° T; श्रोणि° JF; त्रिश्रेणि° P; comp. Padārthanirv. p. 310 (No. 174.). Keśavasvāmin glosses: तस्य सदसः गर्तपङ्क्तित्रयः खानयति । Read: श्रोण्यश्रि° ?

४ BH ins. चतुरः; Keś. has not read the word, as he glosses: सो ऽक्षेः सदसः प्राक्का etc.

स्फ्येन प्रादेशमुखाग्रादेशमात्रेणादायाग्नीधायान्वाहार्य उत्करमनु-परिहृत्य खनावसानानिति । तान्न खनति वा खानयति वा यावन्तो पुरीषं दक्षिणस्य हविर्धानस्यापरेणोपस्तम्भनं निवपति । तं चतुरश्रं खरं करोत्यथैनꣳ सिकताभिरपांश्च मिश्रं करोत्यथोपरवाणां कालादधिमादत्ते देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे इत्यादायाभिमन्त्रयते ऽभ्रिरसि नारिरसीति । तया यूपावटं परिलिखति यथाग्नेर्वेद्यर्धꣳ स्यादर्धवेद्यर्धे परिलिखितꣳ रक्षः परिलिखिता अरातय इदमहꣳ रक्षसो ग्रीवा अपिकृन्तामि यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इदमस्य ग्रीवा अपिकृन्तामीत्यथाग्नीध्रमाहाग्नीदेतौ यूपावटं खनोपरसंमितं प्राक् पुरीषमुद्वपतात्चतुरङ्गुलेनोपरमतिखनतादिति । तꣳ स खनति वा खानयति वा । यावदेवाथाध्वर्युरन्वेष्टति तावदेव प्रतिप्रस्थातौदुम्बरीꣳ स्रुवं यजमानेन संमायाधस्तात्परिवासयत्यच्छिन्नो रायः सुवीर इत्यथाध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाक्रुत्य वाचयति यवमतीः प्रोक्षणीर्बर्हिस्समाज्यस्थालीꣳ स्रुवं मैत्रावरुणदण्डꣳ हिरण्यमुदपात्रमित्येतत्समादायाच्छेहि यजमानेत्यौदुम्बर्येषा स्थूणा प्रक्षालिता प्रपन्ना प्रागवटादुपशेते । तां परस्तादर्वाचीं[1] प्रोक्षति ॥ २६ ॥

दिवे त्वान्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेत्यवटे ऽपो ऽवनयति शुन्धन्तां लोकाः पितृषदन इति । यवान्प्रस्कन्दयति यवो ऽसि यवयास्मद्द्वेषो यवयारातीरिति । बर्हिरेकं व्यतिषज्यावस्तृणाति

१ Thus only Keś.; T: नापपरस्ताद् (Grantha!); the other MSS. पुरस्ताद् ।

पितृणाꣳ सदनमसीत्येनद्धिरण्यमन्तर्धाय¹ ध्रुवाज्येनाभिजुहोति पितृभ्यः स्वाहेत्यथैनामुच्छ्रयत्युद्दिवꣳ स्तभानान्तरिक्षं पृण पृथिवीं दृꣳहेत्यथैनां प्राचीनकर्णां मिनोति द्युतानस्त्वा मारुतो मिनोतु मित्रावरुणयोर्ध्रुवेण धर्मणेत्यथैनां प्रदक्षिणं पुरीषेण पर्यूहति ब्रह्मवनिं त्वा क्षत्रवनिꣳ सुप्रजावनिꣳ रायस्पोषवनिं पर्यूहामीति। मेथावद्धृतपादङ्गेन संदृꣳहति ब्रह्म दृꣳह क्षत्रं दृꣳह प्रजां दृꣳह रायस्पोषं दृꣳहेत्यनूनमनतिरिक्तं परिवप्योदपात्रमुपनिनीयाथास्यै विशाखे हिरण्यं निधाय ध्रुवाज्येनाभिजुहोति घृतेन द्यावापृथिवी आपृणेथाꣳ स्वाहेत्यान्तमन्ववस्रावयत्यान्तमेव यजमानं तेजसानक्तीति प्राञ्चमपर्यैनामुद्राहव्यः प्राक्स्तम्भ्यां तथेदमिति यथे विदुरेतस्या उच्छ्रयणमनु प्राचीनकर्णाः स्थूणा उच्छ्रयन्ति। तासूदीचो वꣳशान्प्रोहन्त्यथ यन्ति मध्यमं छदिरिन्द्रस्य सदोऽसीति। विश्वजनस्य छायेति ये अभितो भवतो। संवच्छदिं तेजस्कामस्य मिनुयादिति। नौपिनीचैव सर्वाणि भवन्ति²। दक्षिणान्युत्तराणि करोति। स दक्षिणानि³ दक्षिणान्येवोत्तराणि करोत्यन्तर्वर्तान्करोति व्याहृत्यां इति। सन्धिषु दर्भाꣳस्तृणान्प्रत्यस्यन्ति⁴। ते ऽन्तर्वर्ताः। अथैनत्परिश्रयन्ति परि त्वा गिर्वणो गिर इमा भवन्तु विश्वतो

---

१ ॰धेन॰ all, also Keś, except B, which has ॰धैन॰, but comp. page 170,11.

२ Thus BT; करोति the other MSS. also P.

३ Thus BHJP; दक्षिणा TF.

४ ॰स्यन्ति or ॰स्यर्थि BJTH; ॰र्थीयर्ति FP.

इड्डायुमनु इड्डयो जुष्टा भवन्तु जुष्टय इति। दक्षिणतश्चोत्तरतश्च परिश्रयन्ति। प्राचीं च प्रतीचीं च द्वारौ कुर्वन्त्यथ दक्षिणे द्वार्बाहौ कुशहस्तमुपनिगृह्य दर्भेणं प्रवयति दर्भेण त्वान्तरिक्षस्य स्यूरसीतीन्द्रस्य ध्रुवमसीति ग्रन्थिं करोति। तं तदासीनेव विस्रस्याहाकुर्वन्तो ग्रन्थीन्हस्तकौशलैर्निस्तिष्ठतेत्येवमेवोत्तरं द्वार्बाहुमेवमपरे[१] द्वार्बाहू निष्ठिष्ठत्यथैनदभिमृशत्यैन्द्रमसीन्द्राय त्वेत्यथ महावेद्या उत्तराद्ंसीयाच्छ्रोर्वेद्यन्तेनाष्टादश प्रतीचः प्रक्रमान्प्रक्रामति। तदाग्नीध्रागारं विमिमीते यथान्तर्वेद्यर्धंं स्याद्बहिर्वेद्यर्धमथैनत्समुच्छ्रित्य परिश्रयन्ति। तस्य दक्षिणां द्वारं कुर्वन्त्याग्नीध्रागारस्य पार्श्वमाग्नी पश्चारत्निरेतेन मार्जालीयो व्याख्यातस्तस्योदीचीं द्वारं कुर्वन्ति।

॥ २७ ॥ सप्तमः ॥

अथात्रैव तिष्ठन्याचत्यभ्रिं यवमतीः प्रोक्षणीर्बर्हिर्हस्तमाज्यस्थालीं स्रुवामधिषवणं चर्माधिषवणे फलके षट् छदूंष्यावाणं हिरण्यमुदपात्रमित्येतत्समादायाहेहि यजमानेति। पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रपाद्य दक्षिणस्य हविर्धानस्य नीड एतच्चर्मोत्सादयति। पुरोऽक्षमितराणि सङ्सादयन्नथोपरवाणां[२] कालादभ्रिमादत्ते देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे इत्यादायाभिमन्त्रयतेऽभ्रिरसि नारिरसीति। तयोपरवान्परिलिखति पूर्वयोर्दक्षिणमेवाग्रे परिलिखितङ् रक्षः परिलिखिता

१ अपरो again (as p. 186) F only; the other MSS., also P, अपरे।

२ सङ्सादयन्नथ॰ BTJP; ॰दयन्त॰ the other MSS.

अरातय इदमहꣳ रक्षसो ग्रीवा अपिकृन्तामि यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इदमस्य ग्रीवा अपिकृन्तामीति सर्वानेवानुपूर्वं ' खनति रक्षोहणो वलगहनो वैष्णवान्खनामीति सर्वानेवानुपूर्वमर्थेभ्यः पाꣳसूनुद्वपतीदमहं तं वलगमुद्वपामि यं नः समानो यमसमानो निचखानेदमेनमधरं करोमि यो नः समानो यो ऽसमानो ऽरातीयति गायत्रेण छन्दसेत्यवबाढो वलग इति यजमानस्याधस्तद् पाꣳसूनुद्वपति पूर्वयोर्दक्षिणात्त्रै'-ष्टुभेन छन्दसेत्यपरयोर्दक्षिणाज्जागतेन छन्दसेत्यपरयोरुत्तरादानुष्टुभेन छन्दसेति पूर्वयोरुत्तराद्वैतान्पद्पाꣳसूनपस्करे परावपत्यथ यं यजमानो द्वेष्टि तं मनसा ध्यायन्नथाप उपसृज्यै-तानवमृशतो ऽध्वर्युश्च यजमानश्च पूर्वयोर्दक्षिणमेवाध्वर्युरवमृशत्युत्तरं[1] यजमानो ' ऽथ यजमानः पृच्छत्यध्वर्यो किमत्रेति ' भद्रमिति ' तन्नौ सहेत्यथाध्वर्युः पृच्छति यजमान किमत्रेति ' भद्रमिति ' तन्नौ सहेति ' यमेवाध्वर्युः प्रजानाति तं यजमानो ऽवमृशति ' दक्षिणयोरपरमेवाध्वर्युरवमृशति पूर्वं यजमानो ' ऽध्वर्युश्च पृच्छत्यथ यजमानो ' ऽपरयोरुत्तरमेवाध्वर्युरवमृशति दक्षिणं यजमानो ' यजमानो ऽच पृच्छत्यथाध्वर्युरुत्तरयोः पूर्व-मेवाध्वर्युरवमृशत्यपरं यजमानो ' ऽध्वर्युश्च पृच्छत्यथ यजमानो ' यजमान. प्रथमः पृच्छति यजमान उत्तमो ' ऽथैनानभिमृशति विराडसि सपत्नहा सम्राडसि भ्रातृव्यहा स्वराडस्यभिमातिहा

---

१ Here and infra F अभिमृशति instead of अवमृशति ।

विशाखादपि विशाखां कल्पयत्यथ खनेति सर्वानेवानुपूर्वमथैना-न्द्भिः प्रोक्षति रक्षोहणो वलगहनः प्रोक्षामि वैष्णवानिति सर्वानेवानुपूर्वमथैनानवनयति रक्षोहणो वलगहनोऽवनयामि वैष्णवानिति सर्वानेवानुपूर्वमथैषु यवान्प्रस्कन्दयति यवो ऽसि यवयास्मद्द्वेषो यवयारातीरिति सर्वानेवानुपूर्वमथैनान्बर्हिषा-स्तृणाति रक्षोहणो वलगहनोऽवस्तृणामि वैष्णवानिति सर्वा-नेवानुपूर्वमथैनान्हिरण्यमन्तर्धाय जुह्वाऽऽज्यमभिजुहोति रक्षोहणो वलगहनो ऽभिजुहोमि वैष्णवानिति सर्वानेवानुपूर्वमथायैते फलके दीर्घसोमे संतृणे भवतो ऽसंतृणे एकाहे । ते संस्पृष्टे[1] उपदधाति रक्षोहणौ वलगहनावुपदधामि वैष्णवी इत्यथैने शङ्कुभिः परिणिहन्ति द्वाभ्यां पुरस्ताद्द्वाभ्यां पश्चाद्द्वाभ्यामभितो ऽनवधर्षणायाथैने मृद्भिः पुरीषेण पर्यूहति रक्षोहणौ वलगहनौ पर्यूहामि वैष्णवी इत्यथैने बर्हिषा परिस्तृणाति रक्षोहणौ वलगहनौ परिस्तृणामि वैष्णवी इत्यथैने अभिमृशति रक्षोहणौ वलगहनौ वैष्णवी इत्यथैतच्चर्म फलकयोः प्राचीन-ग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति[2] यत्र प्रतितिष्ठेति[3] वा तूष्णीं वा । तिरश्चर्मफलके ग्राव्णोदाहयति ॥ २८ ॥

बृहन्नसि बृहद्ग्रावा बृहतीमिन्द्राय वाचं वदेति । बोर

---

1 संवृते BTF Keś., Mādh. Vol. I., p. 450; संस्पृष्टे HJ; Bhav. seems to have read संवृते ।

2 Thus PHJF, Keś., Mādh.; ॰स्तृणाति B; ॰स्तृ॰ T.

3 Thus HTF, Bh., Keś.; प्रतिष्ठेति BJP.

ERRATA.

P.	xi.	l.	5	r.	The quotations.		
P.	xii.	l.	38.	r.	r.	i. s. o.	v
P.	xii.	l.	42.	r.	not always.		
P.	44.	l.	3.	r.	सर्वँ	i. s. o.	सर्वे
P.	129.	l.	18.	r.	॰बर्हिषद॰		
P.	130.	n.	२	r.	प्रय॰	i. s. o.	प्रर्य
P.	145.	l.	10.	r.	प्रदक्षिणं	i. s. o.	पदक्षिणं
P.	168.	l.	5.	r.	वषट्कृत	i. s. o.	वषड्कृत
P.	178.	l.	18.	r.	चतुर्थी॰	i. s. o.	च तुर्थी॰
P.	187.	l.	11.	r.	प्राक्शो	i. s. o.	प्रक्शो
P.	190.	l.	11.	r.	तस्मादीर्घं	i. s. o.	तस्मादी
P.	204.	n.	?	r.	TS. III. 5. 8. b.		
P.	218.	n.	१.	r.	r	i. s. o.	y
P.	223.	l.	8.	r.	दिक्षोति		
P.	235.	n.	३.	r.	चयोष्ठा॰		

एतस्मादाग्नीध्रमाद्रवति । यावद्ग्रावाणमन्तरमथ दक्षिणस्य हविर्धानस्यापरेणोपस्तम्भनं बर्हिर्मुष्टिमुपनिबध्नाति लोकेभ्यो ऽथ वाचयति स्फ्यमुद्यच्छ चात्वालात्पुरीषꣳ सिकता इत्येतस्मादादायाग्नीध्रे यजमानेत्याग्नीध्रं हुत्वा स्फ्येनोद्धत्यावोक्ष्य चात्वालात्पुरीषꣳ सिकता इति निवपति विभूरसि प्रवाहणो रौद्रेणानीकेन पाहि माग्ने पिपृहि मा मा मा हिꣳसीरिति । तं परिमण्डलं धिष्ण्यं[1] करोत्यथैनꣳ सिकताभिराभाग्निनं करोत्यथान्तःसदसं धिष्ण्यान्निवपति होतुः प्रथमं वह्निरसि हव्यवाहन इति । श्वात्रो ऽसि प्रचेता इति दक्षिणतो मैत्रावरुणस्य । तुथो ऽसि विश्ववेदा इत्युत्तरतो ब्राह्मणाच्छꣳसिन । उशिगसि कविरित्युत्तरतः पोतुरङ्घारिरसि बम्भारिरित्युत्तरतो नेष्टुरवस्युरसि दुवस्वानित्युत्तरतो ऽच्छावाकस्याथ दक्षिणे वेद्यन्ते मार्जालीयं धिष्ण्यं[2] निवपति शुन्ध्यूरसि मार्जालीय इति । सर्वेष्वेव रौद्रमनुवर्तयत्याग्नीध्रे ऽन्ततो निवपत्युदक्सꣳस्थाताया इत्यष्टौ न्यवाप्सीदित्यथाष्टावनुदिशति । सम्राडसि कृशानुरित्याहवनीयमुपतिष्ठते । परिषद्यो ऽसि पवमान इत्यास्तावं । प्रतक्वासि नभस्वानिति चात्वालमसंमृष्टो ऽसि हव्यसूद इति पशुश्रपणमथ सदसो द्वारि तिष्ठन्नौदुम्बरीमुपतिष्ठत ऋतधामासि सुवर्ज्योति-

---

१ Instead of धिष्ण्यं (thus PBT Keś.) HF have खरं, J धिष्ण्य खरं ; the word धिष्ण्य is found here and infra often written धिष्ण्य ।

२ om HJF.

25

रिति । ब्रह्मज्योतिरसि सुवर्धामेति ब्रह्मसदनमथाचैव तिष्ठ-
न्गार्हपत्यमुपतिष्ठते ऽजो ऽस्येकपादित्यहिरसि बुध्निय इति स्वं
प्रत्याक्रान्तो भवन्ति । ॥ २९ ॥

अथाचैव तिष्ठन्संप्रैषमाह स्तृणीत बर्हिः प्र प्रतं यच्छत समपित्रतान्ध्वयध्वमासाद्यं बहुलꣳ स्तृणीत सदोहविर्धाने बहुले स्तृणीतोत्तरयोर्ण्णो वायव्यानि द्रोणकलशे दशापवित्रे समवधाय पत्नीशाले गृह्यादयाग्नीध्राज्यमधिश्रय प्रतिप्रस्थातः स्रुचः संमृड्ढ्याज्येनोदेहि पृषदाज्याय दध्याहरेति । यथासंप्रैषं ते कुर्वन्त्यथ दक्षिणे वेद्यन्ते बर्हिर्मुष्टिꣳ स्तृणाति देवबर्हिरूर्णम्रदसं त्वा स्तृणामि स्वासस्थं देवेभ्य इति । तां बहुलां पुरस्तात्प्रत्यञ्च[1] स्तृणन्तो यन्त्यथान्तःपात्यं पृषदाज्यवन्त्याव्यानि ग्रहीत्वा परिकर्मिभ्य उपप्रदाय ब्रह्मणे राजानमुपयच्छति । तं ब्रह्मादायोत्तरत[2]स्तिष्ठत्युत्तरतस्तिष्ठन्नग्निमन्वानयत्युदग्ने[3] तिष्ठानु मामुदेहि विश्वैर्देवैर्यज्ञियैः संविदानः । सुवर्गे लोके यजमानꣳ हि धेहि मासै[4] शाखा आजत्यै यामुपेम इत्यथाध्यादधातीध्म[5] प्रणयनीयमुपोपयमनीः कल्पयन्ति शालाद्वार्यमन्वारब्धेष्वपित्रतेषु संप्रच्छन्नेषु गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय

१ Thus TH; प्रत्यंचः PJF; प्रत्यंचꣳ B.

२ तिष्ठत्युत्तरतस् om. TJF; according to the Prayoga and the Vivaraṇa it is to be read.

३ °न्वानयत उद° PH; the Ṛc seems not to be found in any known Saṃhitā.

४ Corrected, मासेषाखा MSS.

५ Thus TP; °थाद्धा° F; °थाधा° the other MSS.

स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा प्राग्वंशीये वैसर्जनानि[1] जुहोति त्वꣳ सोम तनूकृद्भ्यो द्वेषोभ्यो ऽन्यकृतेभ्य उरु यन्तासि वरूथꣳ स्वाहेति । जुषाणो अप्तुराज्यस्य वेतु स्वाहेत्यपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा संप्रेष्यत्याग्नीषोमाभ्यां प्रणीयमानाभ्यामनुब्रूहीति । विष्णुमाघायानुगच्छन्तो[2] । होतुर्वेशं यजमान वै भवति प्राञ्चमग्निं प्रहरन्त्युत्पत्नीमानयन्त्यन्वनाꣳसि प्रवर्तयन्तीति[3] । यदस्याव ग्रस्तं भवति पूर्वं तेनाग्निमन्वञ्चन्त्यथाग्निप्रथमाः प्रतिपद्यन्ते ऽन्वग्राजा चाज्यैश्चान्वग्यावाणो[4] वायव्यानि । पूर्वया द्वारोपनिष्क्रामन्त्ययं नो अग्निर्वरिवः कृणोत्वयं मृधः पुर एतु प्रभिन्दन् । अयं शत्रूञ्जयतु जर्हृषाणो ऽयं वाजं जयतु वाजसातावित्युत्तरेण सदः परीत्याग्नीध्रागारे ऽग्निं निधाय नयवत्याग्नीध्रे जुहोत्यग्ने नय सुपथा राये अस्मान्विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् । युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठां ते नमउक्तिं विधेम स्वाहेत्यथैवैतद्यावोवायव्यꣳ[5] समुपधायोपातियन्ति राजा चाज्यैश्चाहवनीये स्रुवाहुतिं जुहोत्युरु विष्णो

१ ॰सर्जनं BTJ; but comp. TS. VI 3. 2

२ ॰मनूत्थायानु॰ BF.

३ इति om BTJ; ॰प्रवर्तयन्त्यथ यदस्या॰ T.

४ Thus F; the other MSS. ग्रावो ।

५ Thus BJHP; यावोवायव्यत्॰ T; यावोवायव्यां F; यावोवायव्यानि Keś. The remarkable यावोवायव्यम् occurs several times in the Karmānta sūtra. The Pronoun एतत् seems also to point to a neuter; but comp. Bh. and Keś: एतदिति द्रोणकलशोपलक्षणार्थम् ।

विक्रमस्वोरु क्षयाय नः कृधि । घृतं घृतयोने पिब प्रप्र यज्ञपतिं तिर स्वाहेति । ॥ १० ॥

अथ प्रोक्षणीभिरुपोत्तिष्ठन्तीध्मं प्रोक्षति । वेदिं प्रोक्षति । बर्हिः प्रोक्षति । बर्हिरासन्नं प्रोक्ष्योपनिनीय पुरस्ताद्ग्रन्थ्यालं प्रस्तरं गृह्णाति । पञ्चविधं बर्हिः स्तीर्त्वा प्रस्तरपाणिः प्राङभिसृप्य कार्ष्मर्यमयान्परिधीन्परिदधात्यूर्ध्वे समिधावादधाति । ध्रुवौ विधृती तिरश्ची सादयति । विधृत्योराग्रन्थ्यालं प्रस्तरं । प्रस्तरे जुहूं । बर्हिषीतरा । एता असदन्निति समभिमृश्याथाप उपस्पृश्य ब्रह्मणो राजानमादाय पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रपादयति सोमो जिगाति गातुविद्देवानामेति निष्कृतमृतस्य योनिमासदमित्यथ दक्षिणस्य हविर्धानस्य नीडे कृष्णाजिनमास्तृणात्यदित्याः सदो ऽस्यदित्याः सद आसीदेति कृष्णाजिने राजानमथैनं देवताभ्यः संप्रयच्छत्येष वो देव सवितः सोमस्तꣳ रक्षध्वं मा वो दभदिति । संप्रदायोपतिष्ठत एतत्त्वꣳ सोम देवो देवानुपागा इदमहं मनुष्यो मनुष्यान्सह प्रजया सह रायस्पोषेणेति । नमो देवेभ्य इति प्राञ्जलिं करोति । स्वधा पितृभ्य इति दक्षिणा[1]न्यञ्चत्यथोपनिष्क्रामतीदमहं निर्वरुणस्य पाशादित्यथाहवनीयमुपतिष्ठते सुवरभिविख्येषं वैश्वानरं ज्योतिरित्यथ यजमानमवान्तरदीक्षां विसर्जयत्यग्ने व्रतपते त्वं व्रतानां व्रतपतिरसि या मम तनूस्त्वय्यभूदियꣳ सा मयि या तव तनूर्मय्यभूदेषा सा त्वयि यथायथं नौ व्रतपते व्रतिनोर्व्रतानीत्यथैनꣳ सꣳस्नाति

१ Thus BJ, Bh.; दक्षिणान्यंचयोप॰ H. दक्षिणंमंचीन्याथोप॰ F; दक्षिणं· कान्याचयथोप॰ T; दक्षिणान्यंचयथोप॰ P.

सवीष्व मेखलां च मुष्टी धारय मैत्रावरुणाय कृष्णं प्रयच्छ यजमान इति त्वावतां नामयाहं ते पितृभिः पितामहैः प्रपितामहैः पुत्रैः पौत्रैः सुमनस्यः सुमनस्यामाक्रयन्निति । स एवमेवैतत्सर्वं करोत्यथ यूपाहुतिं हुत्वा यूपं यजुषा करोति । यूपावटं यजुषा करोति । तदेतद्यूपावटान्तम् ॥ ३१ ॥ अष्टमः ॥

अथ यूपस्याहुता यपसुच्छ्रयति । स्वर्यं यूपमुत्सृज्याग्नीषोमीयं पशुमुपाकरोति । तस्य प्रसिद्धं वपया चरित्वा वपाश्रपणी अनुप्रहृत्य समुत्क्रम्य चात्वाले मार्जयन्ते । ऽथ यो दीक्षितः कृष्णस्तं याचति । तमादायान्तरेण चात्वालोत्करावुदङुपनिष्क्रम्य यत्रापस्तद्यन्ति[1] । नान्तमा वरूत्रीरत्येति । न स्थावराणां स्नाति । प्रतीपं तिष्ठन्स्नाति । छायायै चातपतश्च संधौ स्नाति हविष्मतीरिमा आपो हविष्मान्देवो अध्वरो हविष्माँ आविवासति हविष्माँ अस्तु सूर्य इत्यथैना आदाय प्रदक्षिणमावृत्य मध्ये ऽंसे निधायैतेनैव यथेतमेत्योत्तरेणाग्नीध्रीयं परीत्योत्तरेण सदः परीत्य पूर्वया द्वारा शालां प्रपाद्य जघनेन गार्हपत्यमौपसदायां वेद्यां संस्पृष्टाः[2] सादयत्यग्रेवो ऽपन्नगृहस्य सदसि सादयामि सुम्नाय सुम्निनीः सुम्ने मा धत्तेत्यथ पशुपुरोडाशं निर्वपतीडान्तः पशुपुरोडाशः संतिष्ठते । पत्नीसंयाजान्तः पशुर्हृदयशूलान्त इत्येके । ॥ ३२ ॥ नवमः ॥

---

१ यन्तीति only T and Madh.; यन्ति the other MSS. also P and Keś..

२ Some of the MSS. have here and elsewhere संस्पृष्टाः ।

अथ वसतीवरीः परिहरिष्यन्नाह व्यपक्रामत मा वो ऽभिपरिहार्षमिति। यजमानायतने यजमान उपविशति। जघनेन गार्हपत्यं पत्न्यैना आदाय दक्षिणया द्वारोपनिष्क्रम्य सव्ये ऽंसे निधाय दक्षिणेन सदः परीत्य दक्षिणेन मार्जालीयं धिष्णियं पर्यावृत्य दक्षिणतो यूपेन संस्पृष्टाः सादयतीन्द्राग्निर्योर्भागधेयी स्थेत्यथैना आदायोदङ्ङावृत्य दक्षिणे ऽंसे निधायैतेनैव यथेतमेत्य जघनेन गार्हपत्यमौपसदायां वेद्यां संस्पृष्टाः सादयति मित्रावरुणयोर्भागधेयी स्थेत्यथैना आदाय पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्य दक्षिण एवांसे निधायोत्तरेण सदः परीत्योत्तरेणाग्नीध्रीयं धिष्णियं पर्यावृत्योत्तरतो यूपेन संस्पृष्टाः सादयति विश्वेषां देवानां भागधेयी स्थेत्यथैना आदाय प्रदक्षिणमावृत्य सव्ये ऽंसे निधायैतेनैव यथेतमेत्य जघनेनाग्नीध्रीयं धिष्णियं संस्पृष्टाः सादयति यज्ञे जाग्रतेति। ॥ २९ ॥

अथ पयांसि विशास्ति या सम्राड्धुक् तस्यै दधिघर्माय दधि कुरुत या यजमानस्य तस्या आमिक्षायै या पत्न्यै तस्या आशिरे पयश्च मन्थांश्च कुरुत श्रृतातङ्क्यमादित्यग्रहाय दधि कुरुत पुरोडाशीयानि पिष्टानि कुरुत धाना हारियोजनीः कुरुत चतुरो [1]ऽभ्यूणांस्त्रीनुदचनामयुज[2] एकधनांस्त्यवमाने-

---

१ Most of the MSS. read ०रीषत० ।

२ Thus PHBJ, Bh., Mantramālā, Keś ; चदंचमान् F. Prayoga I.O., Padārthanirv ; चद्चाम् T.

काद्ग्रपरमाᳲस्ततो रशनास्ततो वपाश्रपण्यौ दधिनिधानवर्हि१-
रौदुम्बरान्महापरिधीन्कुर्वन्त सुवाः सुवश्रपणीमाकृयन्तीति।
यथार्थमेवं ते कुर्वन्त्यथैतानन्वृणामायातयत्युत्तरस्य२ हविर्धानस्य
नीड आधवनीयं। प्रउगे पूतभृतं। तयोः समान उद्धनं।
आग्नीध्र एकᳲ सोद्धनं। मार्जालीय एकᳲ सोद्धनमाग्नीध्र
एताᳲ रात्रिं यजमानः संविशति। हविर्धाने राजानं गोपा-
यन्ति। ॥ ३४ ॥ दशमः ॥

॥ इति षष्ठः प्रश्नः ।

---

१ क दशमे तु यथायथौ दधनयनिधानवर्हि, Mantramâla Padarthau iv. Prayoga I O.

२ Thus PF only; अथैतान० BHTJ.

अथातो महारात्र एव बुध्यन्ते। संप्रोष्यन्त्येतानृत्विजोऽध्वर्युꣳ होतारं ब्रह्माणमुद्गातारं प्रतिप्रस्थातारं प्रस्तोतारं प्रशास्तारं ब्राह्मणाच्छꣳसिनमच्छावाकं नेष्टारं पोतारꣳ सदस्यमुन्नेतार-माग्नीध्रं ग्रावस्तुतꣳ सुब्रह्मण्यं प्रतिहर्तारं ये चान्ये परिकर्मिणो भवन्ति। ते हस्तपादान्प्रक्षाल्याग्नीध्रे यजमानमुपसंगच्छन्ते। ऽथाध्वर्युर्हस्तौ संनमते कर्मणे वां देवेभ्यः शकेयमित्यथाचैव तिष्ठन्संप्रैषमाहोन्नेतर्यानि वायव्यानि द्रोणकलशे दशापवित्रे समवधाय दक्षिणस्य हविर्धानस्य पुरोऽक्षꣳ सꣳसादयाग्नीदाज्य-मधिश्रय प्रतिप्रस्थातः स्रुचः संमृड्ढ्याज्येनोदेहि पृषदाज्याय दध्याहरेति। यथासंप्रैषं ते कुर्वन्त्यथाध्वर्युराग्नेय्यर्चाग्नीध्रमभि-मृशत्यग्निर्मूर्धा दिव इति। वैष्णव्या हविर्धानं विष्णो त्वं नो अन्तम इत्याग्नेय्या स्रुचोऽयमग्निः सहस्रिण इति। वायव्यया वायव्यानि वायो शतꣳ हरीणामित्यैन्द्र्या सद इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्नित्यथ पृषदाज्यवन्त्याज्यानि गृहीत्वा प्रोक्षणीभिरुपो-त्तिष्ठन्नौध्मं प्रोक्षति। वेदिं प्रोक्षति। बर्हिः प्रोक्षति। बर्हिरासन्नं प्रोक्ष्योपनिनीय पुरस्तात्प्रस्तरं[1] गृह्णात्येकविधं बर्हिः स्तीर्त्वा प्रस्तरपाणिः प्राक्भिस्त्र्यौदुम्बरान्महापरिधीन्परिदधाति नित्येन परिधानेनाथैनान्योगेन युनक्ति। युनज्मि ते पृथिवीं ज्योतिषा सहेति मध्यमं। युनज्मि वायुमन्तरिक्षेण ते सहेति दक्षिणं। युनज्मि वाचꣳ सह सूर्येण त इत्युत्तरमथ स्रुचः सन्ना अभि-मृशति युनज्मि तिस्रो विपृचः सूर्यस्य त इत्यथाप उपस्पृश्याहेहि

---

१ Behind पुरस्तात् HJ ins. चात्वालं।

यजमानेति। पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रपाद्याथैतयर्मी[1] यज्ञ-कयोः प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति[2] यस्य प्रतितिष्ठेति वा तूष्णीं वा। तस्मिन्संमुखाम्नायवः कृत्वा दक्षिणस्य हविर्धान-स्यान्तरेणेषे राजानमुपावहरति रुद्रे त्वा मनवे त्वा सोम राजन्नेष्ववरोहेति द्वाभ्यामथैनमुद्गातृभ्यः प्राहुस्तस्मिंस्तावद्वन्ति यत्ते विदुरथाप उपस्पृश्याहेहि यजमानेत्याग्नीध्रं द्रुत्वा स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा पत्नीतारं मनसानुद्रुत्याग्नीध्रे जुहोत्य-न्वारब्धे यजमाने स्वाहेत्यपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वाग्नीध्र एवा-न्यां जुहोत्यामन्यास्मा मन्त्रात्पाहि कस्याश्चिदभिशस्त्याः[3] स्वाहेत्यथाहवनीये घृतानुषिक्तꣳ शकलमभ्यादधाति तूष्णी-मथाचैव तिष्ठन्संप्रैषमाह ॥ १ ॥

प्रातर्यावभ्यो देवेभ्यो होतरनुब्रूहि ब्रह्मन्वाचं यच्छ सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वयाग्नीत्सवनीयान्निर्वप प्रतिप्रस्थातः खरे पात्राणि युङ्क्ष्वेति। यथासंप्रैषं ते कुर्वन्ति। प्रतिपद्यत एष होता प्रातरनुवाकं। यच्छति ब्रह्मा वाचमाह्वयति सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्यां। तस्यामाहूतायां ब्रह्मा वाचं विसृजते। निर्वपत्येव आग्नीध्र ऐन्द्राग्नेकादशकपालान्सवनीयाꣳस्तेषां व्रीहिष्वेव हविष्कृतमुद्वा-दयत्युपोत्पच्छन्ते यवानथ प्रतिप्रस्थाता खरे पात्राणि युनक्ति।

१ Thus (चर्येतय°) Keś.; चर्येषय° the MSS.

२ चास्तृणाति B.

३ °भिशस्त्या PBTJ, Mantramālā; °शस्त्यै Prayoga IO, Padārtha-nirv.; °शस्त्र H : °शस्तै F.

पूर्वार्धे खरस्य दक्षिणाभिरवस्थुपांशुग्रहणं निदधाति दक्षिणेन उपांशुपात्रमुत्तरतो ऽन्तर्यामपात्रमुपांशुसवने । अथांशुसूदे मभिषवनः । पश्चादुपांशुपात्रस्यैन्द्रवायवपात्रं मैत्रावरुणपात्रमाश्विनपात्रं । पश्चाच्छुक्रामन्थिनोः[1] प्राङ्दक्षिणस्य शुक्रपात्रस्योत्तरं मन्थिपात्रमेवं मन्थिपात्रस्योत्तरतः पश्चादाग्रयणस्थाली । दक्षिणस्यां खरश्रोण्यामादित्यस्थालीं सोपयामामुत्तरस्यां खरश्रोण्यामुक्थ्यस्थालीं सोपयामामुत्तरस्य हविर्धानस्यापेणोपस्थानमनुपोप्ते ध्रुवस्थालीमन्तरेण पूतभृदाधवनीयौ समवाध्वर्युर्दक्षिणस्य हविर्धानस्य पश्चादक्षं द्रोणकलशं दशापवित्रे इति निदधात्यथैनान्यभिमृशत्यग्निर्देवता गायत्री छन्द उपांशोः पात्रमसीति दशभिर्दशाध्वर्युः सं वा विमृशति कर्माणि यानुप्रैषमाण आस्ते । ॥ २ ॥

अथ यत्र होतुरभिजानात्यध्वर्यु ग्रावस्तुताभिरधाभूतिथः । अयोजि वां वृषण्वसू रथो दस्रावमर्त्यो माध्वी मम श्रुतं हवमिति तमध्वर्युरांशुं शुचि चतुर्होतारं व्याहरन्नावनीये पुरोऽन्वारब्धे यजमाने व्याहृतिभिः समिधा हवं मे शृण्वन्त्वापो धिषणाश्च देवीः । शृणोत ग्रावाणो विदुषो नु यज्ञꣳ शृणोतु देवः सविता हवं मे स्वाहेत्यथापरं चतुर्होतारं व्याहृत्य बर्हिरादाय संप्रैषमाणाय इव सोमप्रैषावदवक्ष समवाध्वर्युर्वादूर्वेकधमिन एत मेहः पत्नीसुदागवाग्नीद्वोत्रपमवेन ए मा शवतीवरीभिस्व चात्वाले प्रत्युपक्रमेति । यथासंप्रैषं ते

[1] Thus PTH Kot.; ०नो BJF.

कुर्वन्तमानयति नेष्टा पत्नीं पात्नीवतं कलशमादाय प्रेतु होतुरित्युक्ते तेन निर्णिक्तहस्तेना पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्योत्तरेण सदः परीत्योत्तरेणाग्नीध्रीयं धिष्ण्यं पर्याणीयान्तरेण चात्वालोत्करावुदङुपनिष्क्रम्य यत्रापस्तदुपनर्यायाप्सु बर्हिः प्रास्याभिजुहोति देवीरापो अपां नपाद्य ऊर्मिर्हविष्य इन्द्रियावान्मदिन्तमस्तं देवेभ्यो देवत्रा धत्त शुक्रं शुक्रपेभ्यो येषां भाग स्थ स्वाहेति। मैत्रावरुणचमसेनाहुतिमपप्लावयति कार्षिरस्यपां वृधमिति। बर्हिषी अन्तर्धायोन्नयति समुद्रस्य वोऽक्षित्या उन्नय इत्येकधनानुन्नयतीन्द्राय वो जुष्टा उन्नयामीति वा तूष्णीं वाथ पञ्चजनीर्गृह्णाति वसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यः पञ्चजनीर्गृह्णामि यज्ञाय वः पञ्चजनीर्गृह्णामीति। ताः पत्न्यै संप्रदायोदायन्त्यन्वारब्धे यजमान एतेनैव यथेतमेत्य चात्वाले होतृचमसं च मैत्रावरुणचमसं च संस्पर्श्य वसतीवरीर्व्यानयति। पूरयति होतृचमसमनु मैत्रावरुणचमसमे प्रत्यानयत्यथ होतृचमसं वसतीवरीर्मैत्रावरुणचमसमिति यथा संनिधाय प्रतिलोमं प्रत्यानया समनक्मि सं ज्योतिषा ज्योतिरक्तान् सं शुक्राः शुक्रेण सं हविषा हविः सं यजपतिरानिषत्येषा पत्नी-तेनैव यथेतमेत्य जघनेन गार्हपत्यमौपसदायां वेद्यां संस्पृष्टाः सादयति तूष्णीम्। ॥ ३ ॥

अथाध्वर्युर्होतुरुक्थाप्रनेति। होताध्वर्यु इत्याध्वर्यो ऽवेरपा३ इत्युतेमनन्नमुरुतेमाः पश्येतीतरः प्रत्याहाथ यद्यग्निष्टोमो जुहोति यमग्ने पृत्सु मर्त्यमावो वाजेषु यं जुनाः।

स यन्ता ग्रभ्यतीरिषः स्वाहेत्यथ यदुक्थ्य एतेनैव यजुषा मध्यमे परिधौ निमार्ष्ट्यथ यदतिरात्र एतदेव यजुर्वदन्प्रपद्यते। यज्ञक्रतूनां व्यावृत्त्या इति ब्राह्मणमथैता होतृचमसीया दक्षिणस्य हविर्धानस्यान्तरेणेषे उपातिहृत्य नीड उत्सादयत्यथो-दुन्नाधवनीयं सर्वत्र एव मैत्रावरुणचमसीयाः पर्यस्यति। तृतीयं वसतीवरीणामवनयति। तृतीयमेकधनानां। पुरो ऽन्यं वसतीवरीः सादयति। पश्चादन्यमेकधनानामथान्तरेण हविर्धाने उपविश्यौदुम्बरं पात्रं चतुःस्रक्ति याचति। तस्मिन्बर्हिषी अन्तर्धाय प्राजापत्यं दधिग्रहं गृह्णात्युपयामगृहीतो ऽसि प्रजा-पतये त्वा ज्योतिष्मते ज्योतिष्मन्तं गृह्णामि दक्षाय दक्षवृधे रातं देवेभ्यो ऽग्निजिह्वेभ्यस्त्वर्तायुभ्य इन्द्रज्येष्ठेभ्यो वरुणराजभ्यो वातापिभ्यः पर्जन्यात्मभ्य इत्यपोद्धृत्य बर्हिषी अथैनमादायोपो-त्तिष्ठति दिवे त्वान्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेति। पूर्वया द्वारोप-निष्क्रामत्यपेन्द्र द्विषतो मनो ऽप जिज्यासतो जह्यप यो नो ऽरातीयति तं जहीत्यथैत्याहवनीये जुहोत्यन्वारब्धे यजमाने प्राणाय त्वापानाय त्वा व्यानाय त्वा सते त्वासते त्वाद्भ्यस्त्वौष-धीभ्यो विश्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्यो यतः प्रजा अछ्छिद्रा[१] अजायन्त

---

१ Conjecturally. The best MSS. (BJ) and the Mantramālā read अख्खिद्रा which seems to mean: akhkhidrā, thus P. By adding a little stroke we get the reading I have put in the text, on account of the usual form the verb छिदति has in the Taittirīya texts (छ्छिदति). Comp. TS. III. 5, 8, C.

तस्मै त्वा प्रजापतये विभूदाव्ने ज्योतिष्मते ज्योतिष्मन्तं जुहोमि स्वाहेत्यथास्य संज्ञानमन्तःपरिधि निनयति । धेनुवरं[1] वानडुद्वरं वा दद्यादिति ह स्माह बौधायनो । दाद्म पष्ठौहीरित्याश्मौगविर्षभमिति कात्यो । मणिकुण्डलमिति राथीतरः । ॥ ४ ॥ प्रथमः ॥

अथैता होतृचमसीया दक्षिणस्य हविर्धानस्यान्तरेणोपे उपावहृत्य चर्मणि निदधाति । तासु निग्राभ्यासु यजमानं वाचयति निग्राभ्या स्थ देवश्रुत आयुर्मे तर्पयतेति प्रतिपद्य गणा मे मा वितृषन्नित्यातस्ता यजमानाय संप्रदायाथैतेषां ग्राव्णां यः सुजन्तुरिव तमादत्ते देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे इत्यादायाभिमन्त्रयते ग्रावास्यध्वरकृद्देवेभ्यो गम्भीरमिममध्वरं कृध्युत्तमेन पविनेन्द्राय सोमꣳ सुषुतं मधुमन्तं पयस्वन्तं वृष्टिवनिमित्यथैनं प्राञ्चं प्रश्रित्य विस्रस्य राजानं ग्रावाणमुपाꣳशुसवनमभि मिमीत इन्द्राय त्वा वृत्रघ्न इन्द्राय त्वा वृत्रतुर इन्द्राय त्वाभिमातिघ्न इन्द्राय त्वादित्यवत इन्द्राय त्वा विश्वदेव्यावत इति । पञ्चकृत्वो यजुषा । पञ्चकृत्वस्तूष्णीं । दशकृत्वो मिमानोऽर्धवेलाꣳ राज्ञो मिमीते । ऽथातिशिष्टꣳ राजानमुष्णीषेण विग्रथ्य दक्षिणस्य हविर्धानस्यान्तरेणोपे उपातिहृत्य[2] मौञ्ज उत्सादयत्यथ मितꣳ राजानꣳ होतृचमसीयाभिरुपसृजति श्यात्रा स्थ वृत्रतुरो

---

१ धेनू॰ H, but comp IV. 11 (page 127, 14).

२ Thus BJTF; उपावहृत्य H.

राधीगूर्ता अमृतस्य पत्नीस्ता देवीर्देवत्रेमं यज्ञं धत्तोपहूताः सोमस्य पिबतोपहूतो युष्माकꣳ सोमः पिबत्वित्यथैनꣳ संमृशति यत्ते सोम दिवि ज्योतिर्यत्पृथिव्यां यदुरावन्तरिक्षे तेनास्मै यजमानायोरु राया कृध्यधि दात्रे वोच इति । तिरश्चीनं ... अभिमृशति धिषणे वीडू सती वीडयेथामूर्जं दधाथामूर्जं मे धत्तं मा वाꣳ हिꣳसिषं मा मा हिꣳसिष्टमित्यथ ...वापयत्यवीवृधं वो मनसा सुजाता ऋतप्रजाता भग इद्वः स्याम। इन्द्रेण देवीर्वीरुधः संविदाना अनु मन्यन्ताꣳ सवनाय सोममिति । संहतस्य राज्ञः प्रतिप्रस्थाता सव्ये पाणौ पञ्चाꣳशून्दधते । ऽथैतेनैव पाणिनोपाꣳशुपात्रमादत्ते । ऽथोपसृष्टꣳ राजानमष्टौ कृत्वो ऽथ ऽभिषुणोति । सो ऽꣳशौ स्कन्नं वाचयत्या मास्कान्त्सह प्रजया सह रायस्पोषेणेन्द्रियं मे वीर्यं मा निर्वधीरित्यथाञ्जलिनोपहन्ति[*] तूष्णीमन्तर्दधाति प्रतिप्रस्थाता । प्रथमाभ्यामꣳशुभ्यामानयत्यध्वर्युर्वाचस्पतये पवस्व वाजिन्निति । सप्त एतावꣳशू । तथोपसृष्टꣳ राजानमेकादशकृत्वो द्वितीयमभिषुणोति । तथाꣳशौ स्कन्ने वाचयति । तथाञ्जलिनोपहन्ति तूष्णीमेवान्तर्दधाति प्रतिप्रस्थाता । मध्यमाभ्यामꣳशुभ्यामानयत्यध्वर्युर्वृषा वृष्णो अꣳशुभ्यां गभस्तिपूत इति । सप्त एतावꣳशू । तथैवोपसृष्टꣳ राजानं द्वादशकृत्वस्तृतीयमभिषुणोति । तथैवाꣳशौ स्कन्ने वाचयति । तथैवाञ्जलिनोपहन्ति तूष्णीमेवान्तर्दधाति प्रतिप्रस्थातोत्तमाभ्यामꣳशुभ्यामानयत्यध्वर्युर्देवो

---

* About the interpunction of this passage I am not sure.

दियानां पवित्रमसि येषां भागो ऽसि तेभ्यस्त्वेति । यथा लिङ्गमन्यद्वा । पर्वैनत्सुपांशुसवनं[1] ह्याप्रविनेव परिमृज्य पूर्वार्धे बारेण हविर्धानमिरकं निदधात्येव प्रतिप्रस्थातुर्यमाहवने वांशुनो ऽसीति । वरमपयच्छत्यथैनमवेक्षते[2] मधुमतीर्न इषस्कृधीत्यथैनमूर्ध्वमुन्माष्टि विश्वेभ्यस्त्वेन्द्रियेभ्यो दिव्येभ्यः पार्थिवेभ्य इत्यथैनमादाभ्योपोत्तिष्ठति मनस्त्वाष्टित्यथुर्वन्तरिक्षमन्विहीत्यथावनीये जुहोत्यन्वारब्धे यजमाने स्वाहा त्वा सुभवः सूर्याय स्वाहेति । प्रत्याभ्राणिति । आचयति भूरसि श्रेष्ठो रश्मीनां प्राणपाः प्राणं मे पाहीत्यथैनमवाचीनमनवमृज्य प्रतीचा नीचा पाणिना मध्यमे परिधौ निमार्ष्टि देवेभ्यस्त्वा मरीचिपेभ्य इत्यथ प्रदक्षिणमावृत्यापयच्छत्यांशुं परम पञ्चाक्षरमध्ये ते योनिरित्यथैनमियमुपांशुपात्रे ऽंशुं प्रास्यत्यथैनं[3] हविष्मत उपांशुसवनेन पञ्चसूतं वादयति प्राणाय त्वेति । व्यानाय त्वेत्युपांशुसवनं प्रत्यभिमृशते । ॥ ५ ॥

यावदेवाध्वर्युश्चेष्टति तावदेव प्रतिप्रस्थाता राजन्यांशुमन्तो दौहावपिसृजति यत्ते सोमादाभ्यं नाम जागृवि तस्मै ते सोम सोमाय स्वाहेति यत्ते सोम यत्ते सोमेत्यथाभिषोष्यन्तः सर्व एव राजानं पर्युपविशन्ति । पश्चात्प्राङ्मुखो ऽध्वर्युरुपविशति । तस्य दक्षिणं बाहुमनु यजमानो । दक्षिणतः

---

१ Thus (पर्वैनत्सु॰) all MSS.

२ वरमपयच्छत्य॰ TH; the other MSS. वरवृण॰ ।

३ Thus TF Keś.; पर्वैनद् B; पर्वैनद् PH.

प्रतिप्रस्थातोत्तरत आग्नीध्रो ऽन्तरेण प्रतिप्रस्थातारं चाग्नीध्रं च यश्चतुर्थो ऽभिषुणोत्यथोन्नेतारमाहान्नोपसृजेत्युपसृजत्युन्नेताधवनीयादुदचनेनोपर्यर्धे होतृचमसे ऽꣳशून्परिप्लावयन्ति प्रागपागुदगधराक्तास्ता दिश आधावन्त्वम्ब निष्वरेत्येष निग्राभ आप्याययन्ति व्यपोहन्ते ऽभिषुण्वन्ति निग्राभमुपयन्त्याप्याययन्ति व्यपोहन्ते ऽभिषुण्वन्ति[1] निग्राभमुपयन्त्याप्याययन्ति व्यपोहन्ते ऽभिषुण्वन्ति[1] न चतुर्थं निग्राभमुपयन्त्यथैनꣳ सुसंभृतꣳ संभरणाꣳ संभृत्योन्नेत्र उत्प्रयच्छति तमुन्नेताधवनीये ऽवनयत्येवमेव द्वितीयः पर्यायः संतिष्ठत एवं तृतीय ऋजीषमन्ततो दशापवित्रेण परिवेष्ट्योन्नेत्र उत्प्रयच्छति तदुन्नेताधवनीये[2] विचाल्य प्रपीड्य दक्षिणस्य हविर्धानस्यान्तरेऽक्षे उपावहृत्य[3] चर्मणि निदधाति तस्मिन्त्संमुखान्ग्राव्णः कृत्वा चतुर्धैतदृजीषं ग्रावमुखेभ्यो व्यपोह्यथोद्गाता वा प्रस्तोता वा दक्षिणस्य हविर्धानस्य पश्चादक्षमुपसृप्य प्राञ्चं ग्रावसु द्रोणकलशमभ्यूहति तस्मिन्नुदीचीनदशं दशापवित्रं वितन्वन्ति तेन तथा कृतेनादित्यस्योदयमाकाङ्क्षन्त उदित आदित्ये ऽन्तर्यामं गृह्णात्यतिपवमानस्य राज्ञ उपयामगृहीतो ऽस्यन्तर्यच्छ मघवन्पाहि सोममुरुष्य रायः समिषो यजस्वान्तस्ते दधामि द्यावापृथिवी अन्तरुर्वन्तरिक्षꣳ सजोषा देवैरवरैः परैश्चान्तर्यामे

१ The passage निग्राभमु ...... ऽभिषुण्वन्ति, found in PHF, is missing in BTJ.

२ Thus JP: तमुन्नेता॰ TFB.

३ Thus BJTP, उपानिहृत्य H; उपानिहृत्य F.

मध्यमात्परिधेरिति । अत्रैतौ ऽग्नीति उपयम्यैवैनमेवैतौ[1]
मधुमतीं न इषस्कृधीत्यथैनमूर्ध्वमुन्मार्ष्टि विश्वेभ्यस्त्वेन्द्रियेभ्यो
दिव्येभ्यः पार्थिवेभ्य इत्यथैनमादायोपोत्तिष्ठति मनस्त्वाष्टि-
त्युर्वन्तरिक्षमन्विहीत्यथाग्नीधे कुलीकाधारस्थे यजमाने स्वाहा
९ त्वा सुभवः सूर्याय स्वाहेति । प्राणापानाविति । वाचयति
धूरसि श्रेष्ठो रश्मीनामपानपा अपानं मे पाहीत्यथैनमूर्ध्व-
मुन्मृज्य प्राचीनमेव[2] पाणिना मध्यमे परिधावुन्मार्ष्टि देवेभ्यस्त्वा
मरीचिपेभ्य इत्यथ प्रदक्षिणमावृत्याध्वर्युराग्नीध्रां पश्चा
मंशूनासमवनयत्येष ते योनिरित्यथैनमनुस्मरते[3] उपांशुसवनेन
१० मंशुरंशु वाचस्पतये पवस्वेति । व्यानाय त्वेत्युपांशुसवनं
प्रत्यभिमृशते । ऽथोन्नेतारमाहाऽनवानः संतनुमानयोपांशु पात्र-
मपरीक्ष्यामीत्यथादत्त ऐन्द्रवायवपात्रं । तदेतद्ग्राह्यावत्परिधीति
भवति । तेन गृह्णात्यतिपवमानस्य । आ वायो भूष
शुचिपा इत्यनुद्रुत्योपयामगृहीतो ऽसि वायवे त्वा जुष्टं
११ गृह्णामीत्यथैनमपयत्य[4] पुनरेवोपयच्छतीन्द्रवायू इमे सुता
इत्यनुद्रुत्योपयामगृहीतो ऽसीन्द्रवायुभ्यां त्वा जुष्टं गृह्णामीति ।
परिमृज्य सादयत्येष ते योनिः सजोषाभ्यां त्वेत्यथादत्ते मैत्रा-
वरुणपात्रं । तदेतत्पिककावद्भवति[5] । तेन गृह्णात्यतिपवमानस्य

---

१ उपयम्यात्य० BTF Keś.; उपय० HJ.   २ एव ins. FJ.

३ अवेनमनु० TF Keś.; अवैनमनु० BHJP.

४ अपयत्य H Bh., Keś.; अपमयत्य B; अपमयत्याय F; उपयत्य JT.

५ Thus HJ Bh., Keś., पिपिकावत् T; पत्रकावद् (i.e., पुत्र०) B; पत्रका ... F.

राज्ञो ऽयं वां मित्रावरुणेत्यनुद्रुत्योपयामगृहीतो ऽसि मित्रावरुणाभ्यां त्वा जुष्टं गृह्णामीति। बर्हिषी अन्तर्धाय पयसा श्रीणात्यपोद्धृत्य बर्हिषौ दशापवित्रेण परिमृज्य सादयत्येष ते योनिर्ऋतायुभ्यां त्वेत्यथोपातीत्याश्विनपात्रꣳ शुक्रपात्रमादत्ते। तदेतद्बैल्वं वा पालाशं वा स्रक्त्यं भवति। तेन गृह्णात्यतिपवमानस्य राज्ञो ऽयं वेनश्चोदयदित्यनुद्रुत्योपयामगृहीतो ऽसि शण्डाय त्वा जुष्टं गृह्णामीति। परिमृज्य सादयत्येष ते योनिर्वीरतां पाहीत्यथादत्ते मन्थिपात्रं। तदेतद्वैकङ्कतꣳ स्रक्त्यं भवति। तेन गृह्णात्यतिपवमानस्य राज्ञस्तं प्रत्नथेत्यनुद्रुत्योपयामगृहीतो ऽसि मर्काय त्वा जुष्टं गृह्णामीति। बर्हिषी अन्तर्धाय सक्तुभिः श्रीणात्यपोद्धृत्य बर्हिषी दशापवित्रेण परिमृज्य सादयत्येष ते योनिः प्रजाः पाहीत्यथादत्त आग्रयणस्थालीं। तया गृह्णात्यतिपवमानस्य राज्ञो ये देवा दिव्येकादश स्थेत्यनुद्रुत्योपयामगृहीतो ऽसि विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यो जुष्टं गृह्णामीत्यथैनां[1] त्रिरभिहिङ्करोति ॥ ६ ॥

हिं हिं हिं सोमः पवते सोमः पवते सोमः पवते ऽस्मै ब्रह्मणे पवते ऽस्मै क्षत्राय पवते ऽस्मै विशे पवत इषे पवत ऊर्जे पवते ऽद्भ्यः पवत ओषधीभ्यः पवते वनस्पतिभ्यः पवते द्यावापृथिवीभ्यां पवते सुभूताय पवते ब्रह्मवर्चसाय पवते ऽस्मै सुन्वते यजमानाय पवते मह्यमित्युपाꣳशूक्त्वा ज्यैष्ठ्याय पवत

---

१ Thus PH; थैनं B.IT; थैनत् F; थैन Koś.

इत्युच्चैरथैनमधिवदत्याग्रयणो ऽसि स्वाग्रयणो जिन्व यज्ञं जिन्व यज्ञपतिमभि सवना पाहि विष्णुस्त्वां पातु विशं त्वं पाहीन्द्रियेणेति। परिमृज्य सादयत्येष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युपब्दिमतो ऽत ऊर्ध्वं ग्रहान्गृह्णाति। पिङ्गलवत्य मणिमो हृडन्त इति तृणवत्यर्चा आहव्यतो गृह्णीयादिति ब्राह्मणमथादत्त उक्थ्यस्थालीं। तया गृह्णात्यतिपवमानस्य राज्ञ उपयामगृहीतो ऽसीन्द्राय त्वा बृहद्वते वयस्वत उक्थायुवे यत्त इन्द्र बृहद्वयस्तस्मै त्वा विष्णवे त्वा जुष्टं गृह्णामीति। परिमृज्य सादयत्येष ते योनिरिन्द्राय त्वोक्थायुव इत्यथादत्ते ध्रुवस्थालीं। स आह ये पूर्वया द्वारा प्रापत्सत[1] प्राञ्चस्ते निष्क्रामन्तु ये ऽपरया प्रत्यञ्चस्ते मा वो ऽभिपरिहारिषमिति। जघनेनाभिषोतॄन्सोमोद्धरणानभिपरिहृत्योत्तरत उपयच्छति[2] मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या इत्यनुद्रुत्योपयामगृहीतो ऽस्यग्नये त्वा वैश्वानराय जुष्टं गृह्णामीत्यथैनमधिवदते ध्रुवो ऽसि ध्रुवक्षितिर्ध्रुवाणां ध्रुवतमो ऽच्युतानामच्युतक्षित्तम इत्यथैनमथाहृतं[3] प्रतिपर्याहृत्योत्तरस्य हविर्धानस्याग्रेणोपस्तम्भनमनुप्रोह्य सादयत्येष ते योनिरग्नये त्वा वैश्वानरायेति। ध्रुवेण राजानं परिदधात्यथोपर्यर्धे द्रोणकलशे परिप्लु पात्रं प्रास्य द्रप्सानु-

---

१ Thus emended. All MSS also P Bh., Mantramālā, Prayoga 10, Padārthamrv. have प्रापत्सत:, only T, K4 प्रापत्स्यत:।

२ Thus PBTH Bh., उपयच्छ० F K4.

३ अथैनं instead of अथैनद् T; अथैनंयथाहृतं P (pr. m.), अथैनमथा० P (sec. m).

ऽवनयते द्रुघणस्याह चक्षे द्रुघ्णो यो द्रुघ्णो यज्ञे द्रुघ इत्यथोप-
नारमाहाग्निं पूतभृतं कुरु पवमानस्य प्रत्यक्षीयामीति
तद्भूतोऽङ्गेता पूतभृतो बिले पवित्रं वितत्य द्वौ वा त्रीन्वा राज्ञ
उदचनानानयत्यथाग्निं पूतभृति पवमानस्य ग्रहान्गृहीत्वोप-
यामगृहीतोऽसि प्रजापतये त्वेति द्रोणकलशमभिमृशतीन्द्राय
त्वेत्याधवनीयं विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इति पूतभृतमथोन्नेतरि त्वाच
ग्राव्णः राजानं पूतभृतमभि संप्लवयताहृताभिराधवनीयं
कृत्वा न्युब्जतादिति स तथा करोत्यथाध्वर्युः प्रस्तरे बर्हिषी
आदायोपनिःसर्पति तं निःसर्पन्तमन्वारभत उद्गातोद्गातारं
प्रस्तोता प्रस्तोतारं प्रतिहर्ता प्रतिहर्तारं यजमानो यजमानं
ब्रह्मा[1] प्रतिप्रस्थाता सप्तमः सर्पति तेषु समन्वारब्धेष्वाहवनीये
स्रुवाञ्जलिं जुहोति ॥ ७ ॥

अग्निः प्रातःसवने पात्वस्मान्वैश्वानरो महिना विश्वशंभूः ।
स नः पावको द्रविणं दधात्वायुष्मन्तः सहभक्षाः स्याम स्वाहे-
त्येतमाध्वर्यू जुहुतो यथावेदमितरे जुह्वत्यथोदञ्चोऽभि
पवमानꣳ सर्पन्ति सम्र एवाध्वर्युः प्रथमो बर्हिषी धुन्वानः[2]
सर्पति वाग्ग्रेगा अग्र एतु ऋजुगा देवेभ्यो यशो मयि दधती
प्राणान्पशुषु प्रजां मयि च यजमाने चेत्यथास्तावे यथायतन-
मुपविशन्त्यथोद्गात्रे वा प्रस्तोत्रे वा बर्हिषी प्रयच्छत्युद्गामयो-

---

१ F (not BHP) ins. ब्रह्माणं ; T ins. चय।

२ Thus B, the other MSS. more or less corrupt. धुवानः HF, धवान· P.

रुक्मं प्रत्यस्यति मिथुनस्य प्रजात्या इति वा तूष्णीं वा सोमक्रयणं जपति आयुर्विश्वायुरसिः प्रजाता प्रजापतिः वाम ह्वयाति-वहातां शिवे देवा उपगातारो मरुतः प्रतिपत्तिः इमौ निधत्त ते देवाः प्राणभृतः प्राणं मयि धत्ताऽ सुधानिति। स एव निरुह्यमाणो भवति। तस्य पश्चात् प्रतुलस्यां वाचयति अग्ने ऽपि गायत्रछन्दा अनु त्वारभे स्वस्ति मा संपारयेत्यथ दर्भहोतारं व्याचष्टे। जुहुते वाचि संप्रेषमाहाग्नीदग्नीन्विहर बर्हिः स्तृणाहि पुरोडाशाऽ अलंकुरु प्रतिप्रस्थातः पशुरग्निके ऽस्मिन्निति। यथासंप्रैषं तौ कुरुतो[1]। ऽथाप उपस्पृश्याहैहि यजमानेति। पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रपाद्य समस्थाऽ राजानमुपतिष्ठते विष्णो त्वं नो अन्तम इत्यथास्य वाग्निम-पाकं। वहेनद्भ्यग्नि भवति। तस्मिन्नग्नावति स्त्रोत्रकल्यां परिकृत्वा यामेव वा वां कामयमानुरुगीयवामगृहीतो ऽसि विश्वा त्वा गुह्णं गृह्णामीति। परिमृज्य सादयित्वा तं सोमिकश्रीभ्यां स्वेत्यथाप उपस्पृश्याहैहि यजमानेत्याहवनीयं हुत्वा स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा ब्रह्मोतारं समम्नान्हुत्याहवनीये जुहोत्यग्नार्ध्व यजमाने स्वाहेत्यथाक्काभ्यर्चति परिभरिं परिभूरिक्रमित्येतेनानुवाकेनाथ प्रचरणीं सकृत्नो गृह्णीते। ऽथैव चाग्नीध्र आग्नीध्रीयादिष्णियादनुपूर्वं[2] धिष्ण्यानेव्यन्नुरस्विहरत्येव पुरस्तात्प्रत्यङ्मुखासीनो विहरतान्धिष्ण्यानाघारयति यथा-

---

१ कुर्वतो JF Kes.

२ Thus JBHP; (Kes. यथापूर्वं); यानुपूर्वं the other MSS.

न्युप्तैर्मन्त्रैः । स यद्ध वा यथान्युप्तमभिजुहोति सप्त त इत्याग्नीध्रे[1] ऽन्ततो जुहोति । यद्ध वै स्वाहास्वाहेति स्वाहेत्येवान्तत आग्नीध्रीये[1] जुहोत्युदक्यꣳस्रुताया इत्यथोत्तरस्य हविर्धानस्य चुबुके प्रचरणीꣳ सादयत्यथ सांकाशिनेन पथा पृष्ठ्याꣳ स्तृणाति संततां गार्हपत्यादाहवनीयात् । ॥ ८ ॥ द्वितीयः ॥

अथाध्वर्यू रशनाहस्तौ यूपमभ्येत्युद्दूह्य पूर्वाꣳ रशनां नाभिदघ्ने परिव्ययन्नाह परिवीयमाणायानुब्रूहीति । स्वर्वन्तं यूपमुत्सृज्याग्नेयं पशुमुपाकरोति । समानं कर्मा प्रवरात्प्रसिद्धꣳ होतारं वृणीते । ऽथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडग्निनाध्वर्यू आध्वर्यवादित्यहं चासौ च मानुषाविति । प्रतिप्रस्थातुर्नाम गृह्णात्यथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषण्मित्रावरुणौ प्रशास्तारौ प्रशास्त्रादित्यसौ मानुष इति । मैत्रावरुणस्य नाम गृह्णात्यथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडिन्द्रो ब्रह्मा ब्राह्मणादित्यसौ मानुष इति । ब्राह्मणाच्छꣳसिनो नाम गृह्णात्यथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषण्मरुतः पोत्रादित्यसौ मानुष इति । पोतुर्नाम गृह्णात्यथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषड् ग्नावो नेष्ट्रादित्यसौ मानुष इति । नेष्टुर्नाम गृह्णात्यथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडग्निराग्नीध्रादित्यसौ मानुष इत्यग्नीधो नाम गृह्णाति । तेषां प्रवृतःप्रवृत एव प्रवृताहुतीर्जुहोति । जुष्टो वाचो भूयासम्‌ जुष्टो वाचस्पतये ... स्तोमꣳ समर्धय सूर्यो मा देवो देवेभ्यः पात्वित्येताभिरध्वर्यू जुह्वतो ।

१ चाग्नीध्रीये PBH, comp. VI. 29 (page 193, 14).

२ चाग्नीध्रे TJ.

यथावेदमितरे जुह्वत्यथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडग्निर्ह[1] देवीनां विशां पुरएतायं सुम्नयजमानो मनुष्याणां तयोरस्थूरि गार्हपत्यं दीदयच्छतं हिमा द्वा यू राधांसीत्संपृञ्चानावसंपृञ्चानौ तन्व इति । समानं कर्मा वपायै । वपया प्रचर्य वपाश्रपणी अनुप्रहृत्य समुत्क्रम्य चात्वाले मार्जयन्ते । ऽथ यजमानमुत्करे स्फ्यत्रिधनानुपस्थापयति ॥ ६ ॥

स्फ्यः स्वस्तिर्विघनः स्वस्तिः पर्शुर्वेदिः परशुर्नः स्वस्तिः । यज्ञिया यज्ञकृत स्थ ते मास्मिन्यज्ञ उपह्वयध्वमुप मा द्यावापृथिवी ह्वयेतामुपास्तावः कलशः सोमो अग्निरुप देवा उप यज्ञ उप मा होत्रा उपहवे ह्वयन्तामित्यथ नमो ऽग्नये मखघ्ने मखस्य मा यशो ऽर्यादित्याहवनीयमुपतिष्ठते । नमो रुद्राय मखघ्ने नमस्कृत्या मा पाहीत्याग्नीध्रं । नम इन्द्राय मखघ्न इन्द्रियं मे वीर्यं मा निर्वधीरिति होत्रीयमथ प्राङुत्सृत्य जपति दृढे स्थः शिथिरे समीची मांहसस्पातं सूर्यो मा देवो दिव्यादंहसस्पातु वायुरन्तरिक्षादग्निः पृथिव्या यमः पितृभ्यः सरस्वती मनुष्येभ्य इत्यथ प्रदक्षिणमावृत्य पूर्वे द्वारौ सदसः संप्रपति देवी द्वारौ मा मा संताप्तमित्यथ सदः प्रपद्यते नमः सदसे नमः सदसस्पतये नमः सखीनां पुरोगाणां चक्षुषे नमो दिवे नमः पृथिव्या इत्यथायनाहविःसदसं दक्षिणं निरस्यत्यहे दैधिषव्योदतस्तिष्ठान्यस्य सदने सीद यो

---

१ Comp IV. 6 (page 116, 13).

ऽन्तरयाकान्तर इत्युपनिष्क्रम्युपनिष्क्रम्य उद्धृत्य नेपमित्यपेते संबो-चर्वे पातं मा द्यावापृथिवी अद्याह्न इत्यथ दक्षिणार्धं परेत्य आगन्त पितरः पितृमानहं युष्माभिर्भूयासं सुप्रजसो मया यूयं भूयास्तेत्यथोत्तरार्धं परेत्य । उदक्संस्ताया इति । ॥ १० ॥

अथेमावध्वर्यू आहवनीयमभ्येत्याहवनीयमुपतिष्ठेते । एवमाग्नीध्रीयमेवं होत्रीयमेवं प्राञ्चावावृत्य जपतः । एवं प्रदक्षिणमावृत्य पूर्वे द्वारौ सदसः संसृपतः । एवं सदः प्रपद्येते । एवमासनाभ्यां बहिःसदसं तृणे निरस्यतो । दक्षिणमेवाध्वर्युरार्त्विजं निश्रयमाण उपनिक्रम्योत्तरं प्रतिप्रस्थाता वर्मिणे समीक्षेते । एवं दक्षिणार्धं चोत्तरार्धं च परेतेते । उदक्संस्ताया इत्यथैते वषट्कर्तार आहवनीयमभ्येत्याहवनीयमुपतिष्ठन्त । एवमाग्नीध्रीयं । तमुत्तरेण परियन्त्येवं[1] होत्रीयमेवं प्राञ्च आवृत्य जपन्त्येवं प्रदक्षिणमावृत्य पूर्वे द्वारौ सदसः संसृपन्त्येवं सदः प्रपद्यन्ते । ऽथैव धिष्ण्यानुत्तरेणात्ताकम्य[2] धिष्ण्यं परीत्यैवमासनेभ्यो बहिःसदसं तृणानि निरस्यन्त्येवं स्वं स्वमेव धिष्ण्यमनूपविश्यन्त्यर्वामिके समीक्षन्त । एवं दक्षिणार्धं चोत्तरार्धं च परेत्य । उदक्संस्ताया इत्यथैते सर्वे उद्गातारो ब्रह्मा सदस्य इत्यवषट्कर्तार आहवनीयमभ्येत्याहवनीयमुपतिष्ठन्त । एवमाग्नीध्रीयं । तमुत्तरेण परियन्त्येवं होत्रीयमेवं

१ BF ins. च ।

२ All the MSS. read here and infra पर्येति ।

प्राञ्च आवृत्य अपरयैवं प्रदक्षिणमावृत्योत्तरेण सदः परीत्यैवमपरे द्वारौ सदसः संसृप्यैवꣳ सदः प्रपद्यन्त। एवमासनेभ्यो बहिःसदसं तृणानि निरस्यन्त्यौदुम्बरीमेवोद्गातारः पर्युपविशन्ति। दक्षिणत उदङ्मुखौ[1] ब्रह्मा सदस्य इत्युपविशत। एवमिमे समीक्षन्त। एवं दक्षिणार्धे चोत्तरार्धे च परेक्षन्त। उदक्संस्थताया इत्यथैतेषां[2] विसꣳस्थितसंचरो। ऽन्तरेण होतुश्च धिष्णियं ब्राह्मणाच्छꣳसिनश्च ये ऽधिष्णिया। अथ धिष्णियवन्तः स्वꣳस्वमेव धिष्णियमुत्तरेणोत्तरेण परियन्ति। ते सꣳस्थिते सवने यथाप्रसृप्तमेव विनिःसर्पन्ति। ॥ ११ ॥ तृतीयः ॥

संप्रसृप्तान्विदित्वाध्वर्युः सवनीयान्पुरोडाशान्त्सादयत्यथैष आग्नीध्रो जघनेन गार्हपत्यमुपविश्य पात्र्यां पञ्चधोपस्तृणीते। मध्यतः पुरोडाशमुपस्तीर्णाभिघारितमुद्वासयति। पुरस्ताद्धाना। दक्षिणतः करम्भं। पश्चात्परिवापमामिक्षामुत्तरतो। ऽथैनानि संपरिगृह्य पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्योत्तरेण सदः परीत्योत्तरेणाग्नीध्रीयं धिष्णियं पर्याहृत्यान्तर्वेद्यामादयत्यथ जुह्पभृतोरुपस्तृणान आह प्रातः प्रातःसावस्येन्द्राय पुरोडाशानामवदीयमानानामनुब्रूहीति। द्विः पुरोडाशस्यावद्यति। द्विर्धानानां। द्विः करम्भस्य। द्विः परिवापस्य। द्विरामिक्षाया। अभिघारयति। प्रत्यनक्त्ययोपभृति स्विष्टकृते सर्वेषाꣳ सकृत्सकृदुत्तरार्धादवद्यति।

---

१ Thus HT; ॰मुखो BJFP.

२ Thus PJBFH Kes.; ॰थैषां T Bh.

द्विरभिघारयति । स प्रत्यवनत्याक्रम्याश्राव्याह प्रातः प्रातः-सावस्येन्द्राय पुरोडाशान्प्रस्थितान्प्रेष्येति । वषट्कृते जुहोत्यथ समावपमान आहाग्नये ऽनुब्रूहीत्याश्राव्याहाग्नये प्रेष्येति । वषट्कृत उत्तरार्धपूर्वार्धे ऽतिहाय पूर्वा आहुतीर्जुहोत्यथोदङ्ङत्याक्रम्य यथायतनꣳ स्रुचौ सादयित्वा पात्र्यामिडाꣳ समवधाय प्रतीचः पुरोडाशान्प्रहिणोत्यंसु हैके संयन्ति पशव इडेति वदन्तो ऽथ प्राङ्गायन्नाह वायव इन्द्रवायुभ्यामनुब्रूहीति । तच्छ्रुत्वा प्रतिप्रस्थातैन्द्रवायवस्य प्रतिनिर्ग्राह्यं[1] गृह्णाति द्रोणकलशात्परि-प्लुता पात्रेणादित्यस्थाल्या औपयये पात्र उपयामगृहीतो ऽसि वाक्षसदसि वाक्पाभ्यां त्वा क्रतुपाभ्यामस्य यज्ञस्य ध्रुवस्याध्यक्षाभ्यां गृह्णामीति । यथावादायोपनिष्क्रामत्युपनिष्क्रान्तस्यैवाध्वर्युर्यथा-वादत्त । उत्तरतस्तिष्ठते प्रतिप्रस्थात्रे प्रतिनिर्ग्राह्यं[1] प्रयच्छत्यथ वै भवत्यैन्द्रवायवमादायाघारमाघारयेदिति । स आज्यस्थाल्याः[2] स्रुवेणोपहत्यैन्द्रवायवमादायाघारमाघारयत्यध्वरो यज्ञो ऽय-मस्तु देवा ओषधीभ्यः पशवे नो जनाय विश्वस्मै भूतायाध्वरो ऽसि स पिन्वस्व घृतवद्देव सोम स्वाहेत्यथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडायव इन्द्रवायुभ्यां प्रेष्येति । वषट्कृते ऽध्वर्युः पूर्वो जुहोति । द्वितीयं वषट्कृते सहोभौ जुहुतो । हुत्वा वाचयति यो न

---

१ Here and infra, without *y*, BJT Bh. (Grantha MS. and Dev. MS.); प्रतिनिर्ग्राह्यं FHP Dvaidha, Kes., Padārthanirv. (F once without *y*).

२ ॰ल्या FH; ॰ल्याः BT; ॰ल्यां J.

इन्द्रवायू अभिदासति आहृत्य उपिपीते शुभस्पती इदमहं तमधरं पादयामि यथेन्द्राहमुत्तमश्चेतयानीत्यथ प्रतिप्रस्थाताध्वर्योः पात्रे ग्रहस्य संस्रावमवनयत्युभयोरर्धमध्वर्युः प्रतिप्रस्थातुः पात्रे ऽवनयति । तं प्रतिप्रस्थातादित्यस्थाल्यामवनयति देवेभ्यस्त्वेत्यथाध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्य होत्रे पात्रं प्रदाय प्राङायन्नाह मित्रावरुणाभ्यामनुब्रूहीति । तच्छ्रुत्वा प्रतिप्रस्थाता मैत्रावरुणस्य प्रतिनिर्ग्राह्यं गृह्णाति द्रोणकलशात्परिप्लुना पात्रेणादित्यस्थाल्या औपयजे पात्र उपयामगृहीतो ऽस्यृतसदसि चक्षुष्पाभ्यां त्वा क्रतुपाभ्यामस्य यज्ञस्य ध्रुवस्याध्यक्षाभ्यां गृह्णामीति । यथावादायोपनिष्क्रामत्युपनिष्क्रामत्येवाध्वर्युर्यथावादत्त । उत्तरतस्तिष्ठते प्रतिप्रस्थात्रे प्रतिनिर्ग्राह्यं प्रयच्छत्यथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषण्मित्रावरुणाभ्यां प्रेष्येति । वषट्कृते सहोभौ जुहुतो । हुत्वा वाचयति यो नो मित्रावरुणावभिदासति आहृत्य उपित्पीते शुभस्पती इदमहं तमधरं पादयामि यथेन्द्राहमुत्तमश्चेतयानीत्यथ प्रतिप्रस्थाताध्वर्योः पात्रे ग्रहस्य संस्रावमवनयत्युभयोरर्धमध्वर्युः प्रतिप्रस्थातुः पात्रे ऽवनयति । तं प्रतिप्रस्थातादित्यस्थाल्यामवनयति विश्वेदेवेभ्यस्त्वेत्यथाध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्य होत्रे पात्रं प्रदाय प्राङायन्नाहाश्विभ्यामनुब्रूहीति । तच्छ्रुत्वा प्रतिप्रस्थाताश्विनस्य प्रतिनिर्ग्राह्यं गृह्णाति द्रोणकलशात्परिप्लुना पात्रेणादित्यस्थाल्या औपयजे पात्र उपयामगृहीतोऽसि ऋतसदसि श्रोत्रपाभ्यां त्वा क्रतुपाभ्यामस्य यज्ञस्य ध्रुवस्याध्यक्षाभ्यां गृह्णामीति । यथावादा-

थोपनिष्क्रामत्युपनिष्क्रान्तस्यैवाध्वर्युर्यथावादत्त । उत्तरतस्तिष्ठते प्रतिप्रस्थात्रे प्रतिनिर्ग्राह्यं प्रयच्छत्यथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडश्विभ्यां प्रेष्येति । वषट्कृते सहोभौ जुहुतो । हुत्वा वाचयति यो नो ऽग्निमावभिदासति भ्रातृव्य उत्पिपीते शुभस्पती । इदमहं तमधरं पादयामि यथेन्द्राहमुत्तमश्चेतयानीत्यथ प्रतिप्रस्थाताध्वर्योः पात्रे ग्रहस्य सꣳस्रावमवनयत्युभयोरर्धमध्वर्युः प्रतिप्रस्थातुः पात्रे ऽवनयति । तं प्रतिप्रस्थातादित्यस्थाल्यामवनयति विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इति । ॥ १२ ॥

स यद्यु हैतैः सꣳस्रावैरुपर्यर्धा स्थाली भवत्येतेनैनां पात्रेणापिदधाति । यद्यु वै नोपर्यर्धा भवति द्रोणकलशादेनामुपर्यर्धां[1] कृत्वैतेनैव पात्रेणापिदधाति विष्णवुरुक्रमैष ते सोमस्तꣳ रक्षस्व तं ते दुश्चक्षा मावख्यदित्यथाध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्य होत्रे पात्रं प्रदाय प्राङायन्नाहोन्नीयमानेभ्यो ऽनुब्रूहि होतुश्चमसमनून्नयध्वमुभयतःशुक्रान्कुरुध्वमच्छावाकस्य चमसाध्वर्यो मा तु त्वमुन्नेष्ठाः प्रतिप्रस्थातश्चतुर्भिर्मा शकलैः प्रोक्षिताप्रोक्षितैः प्रत्युपतिष्ठस्वेति । यथासंप्रैषं ते कुर्वन्ति । द्रोणकलशादेव प्रथममुन्नयन्त्यथ[2] पूतभृतो । ऽथ द्रोणकलशात्तूभयतःशुक्रा । होतृचमसमेव प्रथममुन्नयन्ति[3] । यथोपपादमितरान्समुन्नीयोन्नरवेद्याꣳ सꣳसादयन्त्यथ[4] प्रतिप्रस्थाता चतुर्णाꣳ शकलानां द्वौ

---

1 Before एनामु॰ BFHP ins. एव । 2 Thus BHTP; ॰यन्त्यथ F.
3 Thus BFHP ॰यति T. 4 Thus BHFP Keś.; सादयन्त्यथ JT.

प्रोक्षति । द्वावप्रोक्षितौ भवतः । प्रोक्षिताभ्यामपिधायाप्रोक्षिताभ्यामुपयच्छतः । शुक्रमेवाध्वर्युरादत्ते । मन्थिनं प्रतिप्रस्थाता । यथावादायोपनिष्क्रामतो । दक्षिणमेवाध्वर्युर्द्वार्बाहुं निश्रयमाण उपनिष्क्रामत्युत्तरं प्रतिप्रस्थाता । तौ जघनेनोत्तरवेदिं यन्तौ संधत्त आयुः संधत्तं तन्मे जिन्वतं प्राणꣳ संधत्तं तं मे जिन्वतमपानꣳ संधत्तं तं मे जिन्वतं व्यानꣳ संधत्तं तं मे जिन्वतं चक्षुः संधत्तं तन्मे जिन्वतꣳ श्रोत्रꣳ संधत्तं तन्मे जिन्वतमिति । षड्भिः संधाभिः संधाय व्युत्क्रामत । सुतो ऽसि जनधा देवास्त्वा शुक्रपाः प्रणयन्तु सुवीराः प्रजाः प्रजनयन्परीहि शुक्रः शुक्रशोचिषेत्यध्वर्युर्दक्षिणेनोत्तरवेदिं परिक्रामति । सुतो ऽसि जनधा देवास्त्वा मन्थिपाः प्रणयन्तु सुप्रजाः प्रजाः प्रजनयन्परीहि मन्थी मन्थिशोचिषेति प्रतिप्रस्थातोत्तरेणोत्तरवेदिं परिक्रामति । तौ पुरस्तात्प्रत्यञ्चावुत्तरवेदिमभिद्रवत इन्द्रेण मयुजा वयꣳ सासह्याम पृतन्यतः । घ्नन्तो वृत्राण्यप्रति ॥ यत्ते अग्ने तेजस्तेनाहं तेजस्वी भूयासं यत्ते अग्ने वर्चस्तेनाहं वर्चस्वी भूयासं यत्ते अग्ने हरस्तेनाहꣳ हरस्वी भूयासमित्यंसान्तरेण यूपं चाहवनीयं च यन्तौ संधत्त आयु स्थ आयुर्मे धत्तमायुर्यज्ञाय धत्तमायुर्यज्ञपतये धत्तं प्राण स्थः प्राणं मे धत्तं प्राणं यज्ञाय धत्तं प्राणं यज्ञपतये धत्तमपान स्थो ऽपानं मे धत्तमपानं यज्ञाय धत्तमपानं यज्ञपतये धत्तं व्यान स्थो व्यानं मे धत्तं व्यानं यज्ञाय धत्तं व्यानं यज्ञपतये धत्तं चक्षु स्थश्चक्षुर्मे धत्तं चक्षुर्यज्ञाय धत्तं चक्षुर्यज्ञपतये धत्तꣳ श्रोत्रꣳ स्थः श्रोत्रं मे धत्तꣳ श्रोत्रं यज्ञाय

धत्तꣳ ओवं यज्ञपतये धत्तमिति। षड्भिः संधाभिः संधाय व्युत्क्रामतः ॥ १३ ॥

तौ देवौ शुक्रामन्थिनौ कल्पयतं दैवीर्विशः कल्पयतं मानुषीरिषमूर्जमस्मासु धत्तं प्राणान्पशुषु प्रजां मयि च यजमाने चेत्यथाप्रोक्षितौ शकलौ बहिर्वेदि निरस्यतो। निरस्तः शण्डः सहामुनेत्यध्वर्युर्यं यजमानो द्वेष्टि तं मनसा ध्यायति। निरस्तो मर्कः सहामुनेति प्रतिप्रस्थाता यं यजमानो द्वेष्टि तं मनसा ध्यायत्यथाप उपस्पृश्य प्रोक्षितावभ्याधत्तः। शुक्रैषा ते समित्तया समिध्यस्व स्वाहेत्यध्वर्युर्मन्थिन्नेषा ते समित्तया समिध्यस्व स्वाहेति प्रतिप्रस्थाता। तस्मिन्काले चमसाध्वर्यवश्चमसानुपोद्यच्छन्ते। ऽथाध्वर्युः पुरस्तात्प्रत्यङ् तिष्ठन्नाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषट् प्रातः प्रातःसावस्य शुक्रवतो मन्थिवतो मधुश्चुत इन्द्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रेष्येति। वषट्कृते सहोभौ जुहुतः स प्रथमः संकृतिर्विश्वकर्मा स प्रथमो मित्रो वरुणो अग्निः। स प्रथमो बृहस्पतिश्चिकित्वांस्तस्मा इन्द्राय सुतमाजुहोमि स्वाहेति। वषट्कृतानुवषट्कृते द्विर्जुहुतस्तथैव द्विर्द्विः सर्वाꣳश्चमसाञ्जुह्वत्यथ संप्रैषमाह प्रैतु होतुश्चमसः प्र ब्रह्मणः प्रोद्गातुः प्र यजमानस्य प्र सदस्यस्य होत्रकाणां चमसाध्वर्यवः सकृत्सकृद्द्रोणकलशादभ्युन्नीयोपावर्तध्वꣳ होतुश्चमसाध्वर्यवुपरमैहि प्रतिप्रस्थातरुत्तरार्ध आहवनीयस्य मन्थिनः संस्रावं जुहुधीति। यथासंप्रैषं ते कुर्वन्त्यथ प्रदक्षिणमावृत्य होतृचमसे ग्रहस्य संस्रावमवनयति हुतं त्वा हुते ऽवनयाम्यूर्जस्वन्तं देवेभ्यो मधुमन्तं मनुष्येभ्य इति

वा तूष्णीं वाथ प्रतिप्रस्थातोत्तरार्ध आहवनीयस्य मन्थिनः संस्रावं जुहोत्येष ते रुद्र भागो यं निरयाचथास्तं जुषस्व विदेर्गौपत्यꣳ रायस्पोषꣳ सुवीर्यꣳ संवत्सरीणाꣳ स्वस्तिꣳ थाप उपस्पृश्य शुक्रपात्रं च मन्थिपात्रं च सदे यथायतनꣳ सादयति । यन्त्येते[1] मर्त्विजां चमसा । अथैते होत्रकाणां चमसाध्वर्यवः सकृत्सकृद्द्रोणकलशादभ्युन्नीयोपावर्तन्ते । तेषां मैत्रावरुणचमसमादायाश्राव्याह प्रशास्तर्यजेति । वषट्कृतानुवषट्कृते द्विजुहोति । ब्रह्मन्यज पोतर्यज नेष्टर्यजाग्नीध्रयजेति पर्ष होत्राः संयाज्य प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्यायेण होतारमुपविशत्ययाड्ग्नीदिति । स भद्रमकरित्याह होता यो नः सोमꣳ राजानं पाययिष्यतीत्यथ होतादत्त ऐन्द्रवायवपात्रमात्तमेवाध्वर्युरन्वारभते । अन्वारब्धे ऽध्वर्यौ होतोपहवमिष्ट्वा भक्षयति यथा स वेद । तथान्वारब्धे होतर्यध्वर्युरुपहवमिष्ट्वा भक्षयति मयि वसुः पुरोवसुर्वाक्पा वाचं मे पाहीत्यथ होता भक्षयत्यथाध्वर्युरथैनद्द्रोणे ऽनुषजति । तद्धोता यथायतनꣳ सादयत्यथ होतादत्ते मैत्रावरुणपात्रमात्तमेवाध्वर्युरन्वारभते । अन्वारब्धे ऽध्वर्यौ होतोपहवमिष्ट्वा भक्षयति यथा स वेद । तथान्वारब्धे होतर्यध्वर्युरुपहवमिष्ट्वा भक्षयति मयि वसुर्विदद्वसुश्चक्षुष्पाश्चक्षुर्मे पाहीत्यथैनद्द्रोणे ऽनुषजति । तद्धोता यथायतनꣳ सादयत्यथ होतादत्त आश्विनपात्रमात्तमेवाध्वर्युरन्वारभते ।

---

१ Thus (सादयतियंत्यैते) PHT and Keś.; the other MSS. सादयंत्यैते (B) or सादयत्येते JF.

ऽन्वारब्धे ऽध्वर्यौ होतोपहवमिष्ट्वा भक्षयति यथा स वेद तथान्वारब्धे होतर्यध्वर्युरुपहवमिष्ट्वा भक्षयति मयि वसुः संयद्वसुः श्रोत्रपाः श्रोत्रं मे पाहीति सर्वतः परिहारमाश्विनं भक्षयतीति ब्राह्मणमथैनद्धोत्रे ऽनुषजति तद्धोता यथायतनं सादयत्यथाप उपस्पृश्य होत्र इडामुपोद्यच्छन्ते ॥ १४ ॥

उपहूयमानायामिडायामुपप्रस्थायन्ति चमसानुपहूतायामिडायामनाहितमग्नीधे भवत्यथैतानि द्विदेवत्यपात्राण्यतिरिक्तानि करोति पुरोडाशशकलमैन्द्रवायवपात्रे प्राश्यत्यामिक्षां मैत्रावरुणपात्रे धाना आश्विनपात्रे ऽथैनानि संपरिगृह्य पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्यापरया द्वारा हविर्धानं प्रपाद्य दक्षिणस्य हविर्धानस्योत्तरस्यां वर्तन्यां सादयति तान्या तृतीयसवनात्परिशेरे ऽथाग्नीध आदधाति षडवत्तं प्राश्नन्ति मार्जयन्त इडोपहूतांश्चमसान्भक्षयन्ति भक्षेहि माविशेति दीर्घभक्षमनुद्रुत्य वसुमद्गणस्य सोम देव ते मतिविदः प्रातःसवनस्य गायत्रच्छन्दस इन्द्रपीतस्य मधुमत उपहूतस्योपहूतो भक्षयामीति होतृचमसमेवैते त्रयः समुपहूय भक्षयन्ति यथाचमसं चमसाञ्छिन्वन्त इत्यात्मानं प्रत्यभिमृशन्त आप्याययन्ति चमसानाप्यायस्व समेतु त इति सीदन्ति नाराशंसा आप्यायिता दक्षिणस्य हविर्धानस्यापालम्बमधोऽध[1] ऐन्द्राग्नायाथैषो ऽच्छावाको ऽप्येष सद आस्ते तस्मै भक्षत्पुरोडाशशकलमादधद्वाहाच्छावाक[2]

---

१ Thus PHJF Bh. Keś.; चवालंब॰ B; चवा॰ or चपा॰ T (Grantha!)

२ Thus JHFP; चमदधद्॰ B; चपदधर॰ T.

वदस्व यत्ते वाच्यमिति । स यथाच्छावाकस्याभिज्ञानात्युपो ब्रह्मान्ब्राह्मणान्ब्राह्मणा ह्वयध्वमिति तदाह होतरच्छावाको वा अयमुपहवमिच्छते तमुपह्वयस्वेति । तमृचा होतोपह्वयते । ऽध्वर्य आह्वयस्व होत्रीयमानायानुब्रूह्यच्छावाकस्य चमसाध्वर्यु-श्चयस्वोभयतःशुक्रं कुरुष्वेति । स तथा करोत्यथ गाकेत्या-च्छावाकचमसमादायाश्राव्याहाच्छावाक यजेति । वषट्कृतानु-वषट्कृते जुह्वा हरति भक्षं । स यद्यभिज्ञ अच्छावाक उपहव-मिच्छत उपैवैनं ह्वयते । नो त्वेव संभक्षयतः[1] । सौदत्यस्य नाराशंसं आप्यायितो । ऽथाहाच्छावाक सीद नेष्टः पत्नीमु-दानयाग्नीदच्छावाकं मे सन्नं प्रब्रूतादिति । सौदत्येषो ऽच्छावाको जघनेन स्वं धिष्ण्यमानयति नेष्टा पत्नीं पन्नेजनीरादाय[2] प्रेह्युदेह्यौत्येतेन निगदेनाथैनां पूर्वया द्वारोपनिष्क्रमय्यापरया द्वारा सदः प्रपाद्य जघनेन नेष्टुर्धिष्ण्यमसंचरे सामपथे पन्नेजनीः[3] सादयति वसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यः पन्नेजनीः सादयामि यज्ञाय वः पन्नेजनीः सादया-मीत्यथाहाग्नीध्रः सत्तो ऽच्छावाको ऽच्छावाकं सत्तमुप पन्नेज-नीरसीषदन्नित्येतस्मिन्काल आग्नीध्रे यजमानः पुरोडाशानां प्राश्नाति । यद्यग्ना स्यात्पत्नी पत्नीशाले । ॥ १५ ॥ चतुर्थः ॥

---

१ Thus HJF Bh. Ke; ॰भक्षयति BT.

२ Thus F; पान्नेजनी॰ BT, पान्नेजनं कलशं instead of पन्नेजनीर् HP, comp. VII. 3 (page 203. 10).

३ Thus all except J, which has पान्नेजनीः ।

अथर्तुपात्रे आददाते दक्षिणमेवाध्वर्युरुत्तरं प्रतिप्रस्थाताध्वर्युः पूर्वो वायव्येन द्रोणकलशाद्गृह्णात्युपयामगृहीतोऽसि मधवे त्वा जुष्टं गृह्णामीत्यथ प्रतिप्रस्थाता गृह्णात्युपयामगृहीतोऽसि माधवाय त्वा जुष्टं गृह्णामीति । यथावादायोपनिष्क्रामतो । दक्षिणमेवाध्वर्युर्दार्वाङ्गं निश्रयमाण उपनिष्क्रामत्युत्तरं प्रतिप्रस्थाता दार्वाङ्गं निश्रयमाण उपरमत्यथाध्वर्युराश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषड्ऋतुना प्रेष्येति । वषट्कृते जुहोति । निष्क्रामत्येव प्रतिप्रस्थाता । प्रपद्यतेऽध्वर्युः । स गृह्णात्युपयामगृहीतोऽसि शुक्राय त्वा जुष्टं गृह्णामीत्यथ प्रतिप्रस्थाताश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषड्ऋतुना प्रेष्येति । वषट्कृते जुहोति । निष्क्रामत्येवाध्वर्युः । प्रपद्यते प्रतिप्रस्थाता । स गृह्णात्युपयामगृहीतोऽसि शुचये त्वा जुष्टं गृह्णामीत्यथाध्वर्युराश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषड्ऋतुना प्रेष्येति । वषट्कृते जुहोति । निष्क्रामत्येव प्रतिप्रस्थाता । प्रपद्यतेऽध्वर्युः । स गृह्णात्युपयामगृहीतोऽसि नभाय त्वा जुष्टं गृह्णामीत्यथ प्रतिप्रस्थाताश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषड्ऋतुना प्रेष्येति । वषट्कृते जुहोति । निष्क्रामत्येवाध्वर्युः । प्रपद्यते प्रतिप्रस्थाता । स गृह्णात्युपयामगृहीतोऽसि नभस्याय त्वा जुष्टं गृह्णामीत्यथाध्वर्युराश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषड्ऋतुना प्रेष्येति । वषट्कृते जुहोति । निष्क्रामत्येव प्रतिप्रस्थाता । प्रपद्यतेऽध्वर्युर्विपर्यस्य पात्रे । स गृह्णात्युपयामगृहीतोऽसीषाय त्वा जुष्टं गृह्णामीत्यथ प्रतिप्रस्थाताश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषड्ऋतुना प्रेष्येति । वषट्कृते जुहोति । निष्क्रामत्येवाध्वर्युः । प्रपद्यते प्रतिप्रस्थाता विपर्यस्य

पात्रं । स गृह्णात्युपयामगृहीतो ऽस्यूर्जाय त्वा जुष्टं गृह्णामीत्यथाध्वर्युराश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडृतुभिः प्रेष्येति । वषट्कृते जुहोति । निष्क्रामत्येव प्रतिप्रस्थाता । प्रपद्यते ऽध्वर्युः । स गृह्णात्युपयामगृहीतो ऽसि सहाय त्वा जुष्टं गृह्णामीत्यथ प्रतिप्रस्थाताश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडृतुभिः प्रेष्येति । वषट्कृते जुहोति । निष्क्रामत्येवाध्वर्युः । प्रपद्यते प्रतिप्रस्थाता । स गृह्णात्युपयामगृहीतो ऽसि सहस्याय त्वा जुष्टं गृह्णामीत्यथाध्वर्युराश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडृतुभिः प्रेष्येति । वषट्कृते जुहोति । निष्क्रामत्येव प्रतिप्रस्थाता । प्रपद्यते ऽध्वर्युर्विपर्यस्य पात्रं । स गृह्णात्युपयामगृहीतो ऽसि तपाय त्वा जुष्टं गृह्णामीत्यथ प्रतिप्रस्थाताश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडृतुभिः प्रेष्येति । वषट्कृते जुहोति । निष्क्रामत्येवाध्वर्युः । प्रपद्यते प्रतिप्रस्थाता विपर्यस्य पात्रं । तमाह प्रतिप्रस्थातरुपैतेन पात्रेण रमेत्यथाध्वर्युराश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडृतुना प्रेष्येत्यध्वर्यू यजतमित्याह प्रशास्ता । होतरेतद्यजेत्याहाध्वर्युर्वषट्कृते जुहोति । सो ऽपैवामीनं प्रतिप्रस्थातारमनुप्रपद्यते । प्रतिप्रस्थाताच पूर्वो गृह्णात्युपयामगृहीतो ऽसि तपस्याय त्वा जुष्टं गृह्णामीत्यथाध्वर्युर्गृह्णात्युपयामगृहीतो ऽसि मंसर्पो ऽस्यंहस्पत्याय त्वा जुष्टं गृह्णामीति । यथावादायोपनिष्क्रामतो । दक्षिणामेवाध्वर्युर्द्वार्बाहुं निश्रयमाण उपनिष्क्रामत्युत्तरं प्रतिप्रस्थाता[1] । प्रतिप्रस्थाताच आवयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडृतुना प्रेष्येति । गृहपते यजेत्याह प्रशास्ता ।

---

1 om. BT.

होतरेतद्यजेत्याह गृहपतिर्वषट्कृते सहोभौ जुहुतो । ऽथ प्रतिप्रस्थाताध्वर्योः पात्रे ग्रहस्य संस्रावमवनयति[1] । तमाह प्रतिप्रस्थातरेतेन पात्रेणैन्द्राग्नं ग्रहं गृहाणेति । तेन प्रतिप्रस्थातैन्द्राग्नं ग्रहं गृह्णाति द्रोणकलशात्परिप्लुना पात्रेणैन्द्राग्नी आगतं सुतमित्यनुद्रुत्योपयामगृहीतो ऽसीन्द्राग्निभ्यां त्वा जुष्टं गृह्णामीति । परिमृज्य सादयत्येष ते योनिरिन्द्राग्निभ्यां त्वेत्यथाध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्य होत्रैतत्पात्रं संभक्षयत्यृतुना पीतस्येति होत्रा पोत्रा नेष्ट्राग्नीधा ब्राह्मणाच्छंसिना मैत्रावरुणेनेत्यथ विपर्यस्य पात्रं होत्रैव चतुः संभक्षयत्यृतुभिः पीतस्येति होत्रा पोत्रा नेष्ट्राच्छावाकेनेत्यथ विपर्यस्यैव[2] पात्रं होत्रैव द्विः संभक्षयत्यृतुना पीतस्येति । ॥ १६ ॥

अथ होतारं विपृच्छति प्रणवमुपांशुशंसं शंसिष्यसी३ विग्राह्या३मिति । स यथैनं होता प्रत्याह तच्छ्रुत्वा निगृह्य पात्रं पराङावर्तत । इडा देवहूरिति यावदेतस्य यजुषः पर्याप्नोति तावज्जपत्यभ्येनमाह्वयते होता । प्रत्याह्वयते ऽध्वर्युः । शंसति । प्रतिगृणाति । यदुपांशु शंसति तदुपांशु प्रतिगृणाति । यदुच्चैः शंसति तदुच्चैः प्रतिगृणाति । संततं वा विग्राह्यं वा । प्रसिद्धमुक्थं प्रतिगीर्य प्राङेत्योद्यच्छत एतमैन्द्राग्नं ग्रहमनूद्यच्छन्ते नाराशंसानथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडुक्थशा यज सोमस्येति । वषट्कृतानुवषट्कृते जुहोति । तथैव

१ B here and infra संपातम् instead of संस्रावम् (once संस्रावयम्) ।

२ एव om JT.

द्विर्द्विर्नाराशꣳसाननुप्रकम्पयन्त्येतत्पात्रं नाराशꣳसा भक्षयन्त्यनुसवनभक्ष इन्द्राग्निभ्यां पीतस्येति । होता चैवाध्वर्युश्चैतत्पात्रꣳ संभक्षयतो नराशꣳसपीतेन[1] नाराशꣳसा नराशꣳसपीतस्य[2] सोम देव ते मतिविदः प्रातःसवनस्य गायत्रच्छन्दसः पितृपीतस्य मधुमत उपहूतस्योपहूतो भक्षयामीति । होतृचमसमेवैते त्रयः समुपहूय भक्षयन्ति । यथाचमसं चमसाꣳश्च म इत्यात्मानं प्रत्यभिमृशन्ति । आप्याययन्ति चमसानाप्यायस्व समेतु त इति । सीदन्ति नाराशꣳसा आप्यायिता दक्षिणस्य हविर्धानस्यापालम्बमधोऽधो वैश्वदेवायाथ प्राङेत्य शुक्रपात्रमाददान आहोन्नेतर्यदेमं वैश्वदेवं ग्रहं गृह्णाम्यथोदश्चꣳ राजानं पूतभृतमभि संपवयताद्दशाभिर्द्रोणकलशं मृष्ट्वा न्युब्जतादिति । स तथा करोति । स शुक्रपात्रेण वैश्वदेवं कलशाद्गृह्णात्योमासश्चर्षणीधृत इत्यनुद्रुत्योपयामगृहीतोऽसि विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यो जुष्टं गृह्णामीति । परिमृज्य सादयत्येष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्यथाप उपस्पृश्य बर्हिषी आदाय वाचंयमः प्रत्यङ् द्रुत्वा स्तोत्रमुपाकरोति । स्तुवते वैश्वदेवाय । स्तोत्र एषोत्तमेति प्राक्स्तोतुः कालात्पराङावर्तते ऽध्वर्युरभ्येनमाह्वयते होता । प्रत्याह्वयतेऽध्वर्युः । शꣳसति । प्रतिगृणाति । प्रसिद्धमुक्थं प्रतिगीर्य प्राङेत्योच्छ्रित एतं वैश्वदेवं ग्रहमनूच्छ्रन्ति नाराशꣳसानथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडुक्थशा यज सोमस्येति । वषट्कृतानु-

१ Thus PBH Bh. Keś., नारा॰ the other MSS.

२ Thus, नराशꣳसपीतस्य PB Bh. Keś. Mantramālā.

वषट्कृते द्विर्जुहोति । तथैव द्विर्द्विर्नाराशंसाननुप्रकम्पयन्त्येतत्पात्रं नाराशंसा अन्वायत्तयन्त्यनुसवनभक्षो विश्वैर्देवैः पीतस्येति । होता चैवाध्वर्युश्चैतत्पात्रं संभक्षयतो नराशंसपीतेन[1] नाराशंसा-नराशंसपीतस्य[1] सोम देव ते मतिविदः प्रातःसवनस्य गायत्रच्छन्दसः पितृपीतस्य मधुमत उपहूतस्योपहूतो भक्षयामीति । होतृचमसमेवैते त्रयः समुपहूय भक्षयन्ति । यथाचमसं चमसान्हिन्व म इत्यात्मानं प्रत्यभिमृशन्ते । आप्याययन्ति चमसान्सर्वभक्षा मार्जयन्ते । ऽथाह प्रतिप्रस्थातरिमे चर्तुपात्रे एतच्च शुक्रपात्रं मार्जालीये मार्जयित्वा पात्रेष्वपिसृजेति । स तथा करोत्यथ प्राङायन्नाह ॥ १७ ॥

मैत्रावरुणस्य चमसमनून्नयध्वमुन्नेतः सोमं प्रभावयेति । मैत्रावरुणचमसमेव प्रथममुन्नयन्ति । यथोपपादमितरान्समुन्नीयोत्तरवेद्यां सादयन्त्यथादत्त उक्थ्यस्थाल्या औपशयं पात्रं । तस्मिन्नेतस्य राज्ञस्तृतीयवेलां गृह्णाति य उक्थ्यस्थाल्यां भवत्युपयामगृहीतोऽसि देवेभ्यस्त्वा देवायुवमुक्थ्येभ्य उक्थायुवं[2] यज्ञस्यायुषे मित्रावरुणाभ्यां त्वा जुष्टं गृह्णामीति । पुनर्हविरसीत्युक्थ्यस्थालीं प्रत्यभिमृशति । परिमृज्य सादयत्यथ ते योनिर्मित्रावरुणाभ्यां त्वेत्यथाप उपस्पृश्य बर्हिषी आदाय वाचंयमः प्रत्यङ् द्रुत्वा स्तोत्रमुपाकरोति । स्तुवते । मैत्रावरुणा-

---

१ The various readings as supra, page 229,3 ; HJ om. the bhakṣaṇamantra.

२ Here and infra the MSS. have sometimes उक्थेभ्य and उक्थायुवं ।

वैषोऽन्नमेति प्राङ्मैत्रावरुणस्य कालात्पराङावर्तते ऽध्वर्युरभ्येनमाह्वयते मैत्रावरुणः । प्रत्याह्वयते ऽध्वर्युः । शंसति । प्रतिगृणाति । प्रसिद्धमुक्थं प्रतिगीर्य प्राङेत्योद्यच्छत एतं यजुमनूच्छन्ते चमसानथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषड्वरुणम यज सोमानामिति । वषट्कृतानुवषट्कृते द्विर्जुहोति । तथैव द्विर्द्विः सर्वांश्चमसाञ्जुहुत्याथ प्रदक्षिणमावृत्य मैत्रावरुणस्य चमसे यजुरेव संस्रावमवनयति हुतं त्वा हुते ऽवनयाम्यूर्जस्वन्तं देवेभ्यो मधुमन्तं मनुष्येभ्य इति वा तूष्णीं वाचैवैतत्पात्रमुपनिधाय भक्षैः प्रत्यञ्च आद्रवन्त्यनुसवनभक्षो मित्रावरुणाभ्यां पीतस्येति । मैत्रावरुणचमसमेवैते त्रयः समुपहूय भक्षयन्ति । यथाचमसं चमसान्भिक्ष म इत्यात्मानं प्रत्यभिमृशन्ते । नाप्याययन्ति चमसान्सर्वभक्षा मार्जयन्ते । ऽथाह प्रतिप्रस्थातर्यज्ञौ ते प्रचरेति । तच्छ्रुत्वा प्रतिप्रस्थाता प्राङायन्याग ॥ १८ ॥

ब्राह्मणाच्छंसिनश्चमसमनून्नयध्वमुन्नेतः सोमं प्रभावयेति । ब्राह्मणाच्छंसिनश्चमसमेव प्रथममुन्नयन्ति । यथोपपादमितरान्समुन्नीयोत्तरवेद्यां सादयन्त्यथादत्त उक्थ्यस्थाल्या औपशयं पात्रं । तस्मिन्नेतस्य राज्ञो ऽर्धवेलां गृह्णाति य उक्थ्यस्थाल्यां भवत्युपयामगृहीतो ऽसि देवेभ्यस्त्वा देवायुवमुक्थ्येभ्य उक्थायुवं यज्ञस्यायुष इन्द्राय त्वा जुष्टं गृह्णामीति । पुनर्हविरसीत्युक्थ्यस्थाल्यौ प्रत्यभिमृशति । परिमृज्य सादयत्येष ते योनिरिन्द्राय त्वेत्यथाप उपस्पृश्य बर्हिषी आदाय वाचंयमः प्रत्यङ् द्रुत्वा स्तोत्रमुपाकरोति । स्तुवते । ब्राह्मणाच्छंसिन

एवोतमेति प्राङ्ब्राह्मणाच्छंसिनः कालात्पराङावर्तते प्रतिप्रस्थातार्थ्येनमाह्वयते ब्राह्मणाच्छंसी । प्रत्याह्वयते प्रतिप्रस्थाता । शंसति । प्रतिगृणाति । प्रसिद्धमुक्थं प्रतिगीर्य प्राङ्ङित्योद्यच्छत एतं ग्रहमनूद्यच्छन्ते चमसानथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडुक्थशा यज सोमानामिति । वषट्कृतानुवषट्कृते द्विर्जुहोति । तथैव द्विर्द्विः सर्वांश्चमसानाजुहुत्याथ प्रदक्षिणमावृत्य ब्राह्मणाच्छंसिनश्चमसे ग्रहस्य संस्रावमवनयति कृतं त्वा कृते ऽवनयाम्यूर्जस्वन्तं देवेभ्यो मधुमन्तं मनुष्येभ्य इति वा तूष्णीं वाचैवैतत्पात्रमुपनिधाय भक्षैः प्रत्यञ्च आद्रवन्त्यनुसवनभक्ष इन्द्रेण पीतस्येति । ब्राह्मणाच्छंसिनश्चमसमेवैते भक्षः समुपहूय भक्षयन्ति । यथाचमसं चमसांश्चिन्व स इत्यात्मानं प्रत्यभिमृशन्ते । नाप्याययन्ति चमसान्सर्वभक्षा मार्जयन्ते । ऽथ प्राङायन्त्याह ॥ १९ ॥

अच्छावाकस्य चमसमनून्नयथ्वमुन्नेतः सर्वश एव राजानमुन्नय मातिरीरिचः प्रतिप्रस्थातरेतेन ग्रहेण रमैहि यजमानेति । पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रपाद्याथैतच्चर्म फलकयोः प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति यत्र प्रतितिष्ठति वा तूष्णीं वा । तस्मिन्संमुखाग्रावाणः कृत्वा दक्षिणस्य हविर्धानस्यान्तरेणेषे राजानमुपावहरति हृदे त्वा मनसे त्वा सोम राजन्नेह्यवरोहेति द्वाभ्यामथैनमुद्गातृभ्यः प्राञ्चस्तस्मिंस्तच्चेष्टन्ति यत्ते विदुरथोदृव्याधवनीयमर्धं वसतीवरीणामवनयत्यर्धमेकधनानां । पुरोऽर्धं वसतीवरीः सादयति । पश्चादर्धमेकधनानच्छावाकचमसमेव प्रथममुन्नयन्ति । यथोपपादमितरांश्चर्वश एव राजानं

अनुष्णीयोत्तरवेद्याः सञ्चराद्पर्यावृत्य उक्थ्यस्थाल्या औपश्रयं पात्रं तस्मिन्नेतꣳ सर्वमेव राजानं गृह्णाति स उक्थ्यस्थाल्यां भवत्युपयामगृहीतोऽसि देवेभ्यस्त्वा देवायुवमुक्थेभ्य उक्थायुवं यज्ञस्यायुष इन्द्राग्निभ्यां त्वा जुष्टं गृह्णामीति । अथ पुनर्हविर्धानीयमुक्थ्यस्थालीं प्रत्यभिघारयति । दशाभिरेवैनां ग्रहा न्युब्जति । परिमृज्य सादयत्येष ते योनिरिन्द्राग्निभ्यां त्वेत्यथाप उपस्पृश्य बर्हिषी आदाय वाचंयमः प्रत्यङ् द्रुत्वा स्तोत्रमुपाकरोति । स्तुवते । ऽच्छावाकायैवोन्नेतेति प्राहुरच्छावाकस्य कालात्पराङावर्तते प्रतिप्रस्थाताभ्येनमाह्वयते ऽच्छावाकः । प्रत्याह्वयते प्रतिप्रस्थाता । शꣳसति । प्रतिगृणाति । प्रसिद्धमुक्थं प्रतिगीर्य प्राक्क्रम्योपच्छन्न एतं पदमनूच्छन्ते चमसान्याश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडुक्थशा यज सोमानामिति । वषट्कृतानुवषट्कृते द्विर्जुहोति । तथैव द्विर्द्विः सर्वाꣳश्चमसाञ्जुहुत्यथ प्रदक्षिणमावृत्याच्छावाकस्य चमसे यदस्य शꣳसावमवनयति हुतं त्वा हुते ऽवनयाम्यूर्जस्वन्तं देवेभ्यो मधुमन्तं मनुष्येभ्य इति वा तूष्णीं वाचैवैतत्पात्रमुपनिधाय भक्षैः प्रत्यञ्च आद्रवन्त्यनुसवनभक्ष इन्द्राग्निभ्यां पीतस्येत्यच्छावाकचमसमेवैते ऽध्यः समुपहूय भक्षयन्ति । यथाचमसं चमसान्निन्व स इत्वात्मानं प्रत्यभिमृशन्ते । आप्याययन्ति चमसान्पूर्वभक्षा मार्जयन्ते । ऽयोक्थशा इत्याह । प्रातःसवनं प्रतिगीर्य प्रशास्तः प्रसुहोति । सर्पतेत्याह प्रशास्ता । संतिष्ठते प्रातःसवनम् । ॥ २० ॥ पञ्चमः ॥

॥ इति सप्तमः प्रश्नः ॥

प्रसर्पन्ति माध्यंदिनाय सवनाय देवी द्वारावित्यत एवोर्ध्वेन । संप्रसृप्तान्विदित्वाध्वर्युः प्राकायणाद्धाभिषोतार एत[1] क्षयत[1] ग्रावस्तुतमेहि[2] यजमानेति । पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रपाद्य होतृचमसे वसतीवरीभ्योऽध्यपो निःषिच्य तासु॰तथैव निग्राभ्यासु यजमानं वाचयति । तास्तथैव यजमानाय संप्रदाय ग्राव्णामादत्तेऽन्यमुपांशुसवनात्तं तथैव प्राञ्चं प्रश्रित्य विसृज्य राजानं ग्रावाणमभि मिमीत इन्द्राय त्वेन्द्राय त्वेति । पञ्चकृत्वो यजुषा पञ्चकृत्वस्तूष्णीं । दशकृत्वो मिमानः सर्वश एव राजानं मिमीते । ऽद्भिरभ्युक्ष्य ग्रावस्तुत उष्णीषं प्रयच्छत्यद्भिरेवाभ्युक्ष्याध्वर्योरावसथं वासो हरन्ति[3] । तथा मितꣳ राजानꣳ होतृचमसीयाभिरुपसृजति । तथा संप्रयौति । तथा तिरश्चर्मण्फलके अभिमृशति । तथा हस्तीर्वापयति । मात्राꣳशून्मयते । घोषवन्त एवाभिषुण्वन्तीहाइ हहाइ हहेति[4] । तदेव यदिनयन्तीहाइ[5] हह हहाइ हह हहाइ हहेत्यथ संभरणीये निष्कीडयन्तीहाइ हहाइ हहेत्यथैनꣳ सुसंभृतꣳ संभरण्याꣳ संभृत्योद्येन उत्प्रयच्छति ।

---

१ Thus PB TH Mantramālā.

२ Thus PTFH Bh., Mantramālā, Padārthanirv.; ॰स्तुमरहि BJ Keś.

३ Thus BHTP Bh; हरति F.

४ Here and l. 13, 14 BP have the pluti sign also after the last हह (thus: हहाइ हहि).

५ Uncertain reading. BT तदेवयदिनयंती॰; H: तदेवयहिनियंती॰; F: तदेत्ययैवहिर्यंती॰; P: तदेवयदिनयंत हह; Bh. and Keś. give no help (निष्काय नयन्ति, Bh.)

तमुन्नेताधवनीये ऽवनयत्येवमेव द्वितीयः पर्यायः संतिष्ठत एवं तृतीयस्तृतीयस्य तृतीये हवद्रुपयन्ति हवहूहूहदित्युन्नीयमानतो दशापवित्रेण परिवेष्योन्नेय उत्प्रयच्छति तमुन्नेताधवनीये[1] विचाल्य प्रपीड्य दक्षिणस्य हविर्धानस्यान्तरेणेषे उपावहृत्य[2] चर्मणि निदधाति तस्मिंस्तथैव संसृष्टान्याप्यः कृत्वा चतुर्धैतदृजीषं ग्रावमुखेभ्यो व्यपोहति तथोद्गाता[3] वा प्रस्तोता वा दक्षिणस्य हविर्धानस्य पश्चादक्षमुपहृत्य प्राञ्चं ग्रावसु द्रोणकलशमध्यूहति तस्मिंस्तथैवोदीचीनदशं दशापवित्रं वितत्य प्रसिञ्चन् शुक्रामन्थिनौ ग्रहौ गृह्णात्यथर्तुपात्राभ्यां द्वौ मरुत्वतीयौ ग्रहौ गृह्णाति ॥ १ ॥

मरुत्वन्तं वृषभं वावृधानमिन्द्र मरुत्व इह पाहि सोममिति द्वाभ्यामथोपरिष्टादाग्रयणमानीयाधस्तादुपगृह्णाति तं तथैव त्रिरभिहिङ्कृत्य परिमृज्य सादयति तथोक्थ्यं गृह्णात्युक्थ्येन राजानं परिदधाति तथोपर्यर्धे द्रोणकलशे परिप्लु पात्रं प्रास्य द्रप्समनुमन्त्रयते द्रप्सश्चस्कन्द यस्ते द्रप्सो यो द्रप्सो यस्ते द्रप्स इति तथोन्नेतारमाहातिरिक्तं पूतभृतं कुरु पवमानस्य ग्रहान्ग्रहीष्यामीति तथातिरिक्ते पूतभृति पवमानस्य ग्रहान्गृह्णात्युपयामगृहीतो ऽसीन्द्राय त्वेति द्रोणकलशमभिमृशतीन्द्राय त्वेत्याधवनीयमिन्द्राय त्वेति पूतभृतं तथोन्नेतरित्याह प्राञ्चं राजानं पूतभृतमभि संपवयताद्ग्रावभिराधवनीयं कृत्वा न्युब्जता-

१ Some MSS : तमुन्नेता०।

२ उपानिहृत्य F, उपावहृत्य BHP, comp. p. 208. 12.

३ यथोद्गाता H.

दिति। स तथा करोति। तथाय उपसृज्य बर्हिषी चात्वालोपनिःसर्पति। तेषु तथैव समन्वारब्धेष्वाग्नीध्रे स्रुवाहुतिं जुहोति। विश्वे देवा मरुत इन्द्रो अस्मानस्मिन्द्वितीये सवने न जह्युः। आयुष्मन्तः प्रियमेषां वदन्तो वयं देवानाꣳ सुमतौ स्यामेत्येतयाध्वर्यू जुहुतो। यथावेदमितरे जुह्वत्यथ प्रदक्षिणमावृत्य सदो ऽभि पवमानꣳ सर्पन्ति[1]। तथा[1] सदसि यथायतनमुपविशन्ति। तथोद्गाथे वा प्रस्तावे वा बर्हिषी प्रयच्छत्यृक्सामयोरुपस्तरणमसि मिथुनस्य प्रजात्या इति वा तूष्णीं वा। तथोपाकरणं जपति वायुर्हिंकर्तेति। स एष पञ्चदशो माध्यंदिनः पवमानो भवति। तस्याष्टम्यां प्रस्तुतायां वाचयति सुपर्णो ऽसि त्रिवृच्छन्दा अनु त्वारभे स्वस्ति मा संपारयेत्यथ चतुर्होतारं व्याचष्ट। उद्गते सामनि संप्रेष्यत्याग्नीदग्नीन्विहर बर्हि स्तृणाहि पुरोडाशाꣳ अलंकुरु प्रतिप्रस्थातर्दधिघर्माय द्रुघ्णाहरेति। यथासंप्रैषं तौ कुरुतस्तथाय[2] उपसृज्याहेहि यजमानेति। पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रपाद्य तथा सम्यञ्चꣳ राजानमुपतिष्ठते। तथावकाशैश्चरति। तथा प्रचरण्यां सवहत्नो गृह्णीते। तथैवाग्नीध्र आग्नीध्रीयाद्धिष्णियादनुपूर्वं[3] धिष्णियेष्वङ्गारान्विहरति। तथा पुरस्तात्प्रत्यञ्चासीनो विहतान्धिष्णियान्व्याघारयति। तथोत्तरस्य हविर्धानस्य युगे प्रचरणीꣳ

---

१ प्रसर्पन्त्यथ BJ.

२ Thus BT; कुरुतोथाय the other MSS.; J corrupt.

३ Thus BJHP; चानपूर्वं F; चानुपूर्वं T.

आहरति । तथा शांकायिनेन पथा पुनराहृत्य जुहोति संततां गार्हपत्यादाहवनीयात् ॥ २ ॥

अथान्तरेण हविर्धाने उपविश्य दधिघर्माय दधि आनयति तदानीतमवेक्षते ज्योतिरसि वैश्वानरं पृश्नियै दुग्धमिति । अथैनदर्धाय स्रुवे वा चमसे वा गृह्णाति यावती द्यावापृथिवी महित्वा यावच्च सप्त सिन्धवो वितस्थुः । तावन्तमिन्द्र ते ग्रहꣳ सहोर्जा गृह्णाम्यस्तृतमित्यपोद्धृत्य अथैनं प्रत्यैनꣳ श्रीणाति वाक् च त्वा मनश्च श्रीणीतां प्राणश्च त्वापानश्च श्रीणीतां चक्षुश्च त्वा श्रोत्रं च श्रीणीतां दक्षश्च त्वा बलं च श्रीणीतामोजश्च त्वा सहश्च श्रीणीतामायुश्च त्वा जरा च श्रीणीतामात्मा च त्वा तनूश्च श्रीणीताꣳ शृतोऽसि शृतंकृतः शृताय त्वा शृतेभ्यस्त्वा शृतं हविरित्यथाह होतर्वदस्व यत्ते वाद्यमित्यथैनमादायोपोत्तिष्ठन्नाह आतꣳ हविरित्याक्रम्याश्राव्याह दधिघर्मस्य यजेति वषट्कृते जुहोति यमिन्द्रमाहुर्वरुणं यमाहुर्यं मित्रमाहुर्यमु सत्यमाहुः । यो देवानां देवतमस्तपोजास्तस्मै त्वा तेभ्यस्त्वा स्वाहेत्यनुवषट्कृते हुत्वा हरति भक्षꣳ स यावन्तः प्रवर्ग्यर्त्विजस्तेषूपहवमिष्ट्वा यजमान एव प्रत्यक्षं भक्षयति मयि त्यदिन्द्रियं महन्मयि दक्षो मयि क्रतुः । मयि धायि सुवीर्यं त्रिशुग्घर्मो विभातु मे ॥ आकूत्या मनसा सह विराजा ज्योतिषा सह । यज्ञेन पयसा सह ब्रह्मणा तेजसा सह । क्षत्रेण यशसा सह सत्येन तपसा सह । तस्य दोहमशीमहि तस्य सुम्नमशीमहि । तस्य भक्षमशीमहि तस्य त इन्द्रेण पीतस्य मधुमत

उपहूतस्योपहूतो भक्षयामीति । निर्णिज्य पात्रं प्रयच्छति । तथा सवनीयान्पुरोडाशानासादयति । तेषां तथैव समवद्यन्नाह माध्यंदिनस्य सवनस्येन्द्राय पुरोडाशानामवदीयमानानामनुब्रूहीति । पूर्वार्धादवदायापरार्धादवद्यत्यभिघारयति । प्रत्यनक्ति । तथोपभृति स्विष्टकृते सर्वेषाᳫं सकृत्सकृदुत्तरार्धादवद्यति । द्विरभिघारयति । न प्रत्यनक्त्यत्याक्रम्याश्राव्याह माध्यंदिनस्य सवनस्येन्द्राय पुरोडाशान्प्रस्थितान्प्रेष्येति । वषट्कृते जुहोति । तथा समावपमान आहाग्नये ऽनुब्रूहीत्याश्राव्याहाग्नये प्रेष्येति । वषट्कृत उत्तरार्धपूर्वार्धे ऽतिहाय पूर्वा आहुतीर्जुहोति । तथोदङ्ङत्याक्रम्य यथायतनᳫं स्रुचौ सादयित्वा तथैव पात्र्यामिडाᳫं समवधाय प्रतीचः पुरोडाशान्प्रहिणोत्यनु हैके संयन्ति पञ्चैव हुतेति वदन्तो । ऽथ प्राङायन्नाहोन्नीयमानेभ्यो ऽनुब्रूहि ॥ ३ ॥

होतृचमसमनून्नयध्वमुभयतःशुक्रान्कुरुध्वमच्छावाकस्य चमसाध्वर्यो ऽपि त्वमुन्नयस्व प्रतिप्रस्थातस्तुभिर्मा शकलैः प्रोक्षिताप्रोक्षितैः प्रत्युपक्रमस्वेति । यथासंप्रैषं ते कुर्वन्ति । समानं कर्माश्रावणादाश्रावण एव[1] स्थेत्यध्वर्युः[1] पुरस्तात्प्रत्यङ् तिष्ठन्नाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषण्माध्यंदिनस्य सवनस्य निष्केवल्यस्य भागस्य शुक्रवतो मन्थिवतो मधुश्चुत इन्द्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रेष्येति । वषट्कृते यजोभौ जुह्वतः स प्रथमः संकृतिर्विश्वकर्मेति ।

---

१ Uncertain reading and interpunction; एवचेत्यध्वा॰ BJ; एवेत्यध्वा॰ T Keś.; एव--त्यध्वा॰ F; एवैतिमध्वा॰ HP; Bhavasvāmin: एव चेति स्थित इत्यर्थः. A Prayoga एवमिति स्थित इत्यर्थः (Grantha).

वषट्कृतानुवषट्कृते द्विर्जुह्वतश्चैव । द्विर्द्विः सर्वाꣳश्चमसाञ्जुह्वति । तथा संप्रैषमाह प्रैतु होतुश्चमसः प्र ब्रह्मण इति । तथा[1] प्रदक्षिणमावृत्य होतृचमसे ग्रहस्य संस्रावमवनयति हुतं त्वा हुते ऽवनयाम्यूर्जस्वन्तं देवेभ्यो मधुमन्तं मनुष्येभ्य इति वा तूष्णीं वा । तथा प्रतिप्रस्थातोत्तरार्धे आहवनीयस्य मन्थिनः संस्रावं जुहोति । तथाप उपस्पृश्य शुक्रपात्रं च मन्थिपात्रं च खरे यथायतनꣳ सादयति । अन्येते महर्त्विजां चमसाश्चैते होत्रकाणां चमसाध्वर्यवः सकृत्सकृद्धोत्रकसमाद्भ्युन्नीयोपावर्तन्ते । तेषां तथैव मैत्रावरुणचमसमादायाश्राव्याह प्रशास्तर्यजेति । वषट्कृतानुवषट्कृते द्विर्जुहोति । ब्राह्मणाच्छꣳसिन्यज पोतर्यज नेष्टर्यजाच्छावाक यजाग्नीध्रयजेति । षड्ढोत्राः संयाज्य प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यञ्चो द्रुत्यायेण होतारमुपविशन्त्ययाड्ग्नीदिति । स भद्रमकरित्याह होता यो नः सोमꣳ राजानं पाययिष्यतीति । तथाप उपस्पृश्य होत्र इडामुपोद्यच्छन्ते । उपहूयमानायामिडायामुपप्रगृह्णन्ति चमसानुपहूतायामिडायामग्नीध्र आदधाति षडवत्तं । प्राश्नन्ति । मार्जयन्ते । इडोपहूताꣳश्चमसान्भक्षयन्ति भक्षेहि मा विशेति दीर्घभक्षमनुद्रुत्य रुद्रवद्गणस्य सोम देव ते मतिविदो माध्यंदिनस्य सवनस्य त्रिष्टुप्छन्दस इन्द्रपीतस्य मधुमत उपहूतस्योपहूतो भक्षयामीति । होतृचमसमेवैते त्रयः समुपहूय भक्षयन्ति । यथाचमसं चमसान्पिन्व्य स इत्यात्मानं प्रत्यभिमृशन्ते ।

---

१ तथैव H.

आप्याययन्ति यमक्षानाप्यायन्त्वनेतु न इति । वीह्मि-मारामसूया आप्यायिता दक्षिणस्य हविर्धानस्यापाकमयो-ऽध्वर्युतीयाय महतीयायैतस्मिन्काल आग्नीध्रे यजमानः पुरोडाशमानां प्राश्नाति । यदग्ना ज्ञात्पत्नी पत्नीशाले ।

॥ ४ ॥ प्रथमः ॥

अथ दाक्षिणानि होष्यन्नापत्याज्यस्थालीं सस्रुवां स्रुचं वासश्चैतस्य वसनश्रान्तमायां दर्भायां हिरण्यशकलः प्रग्रथितो भवत्येतत्समादायाहेहि यजमानेत्युत्तरेणाग्नीध्रीयं परीत्योत्तरेण वेदः परीत्य पूर्वया द्वारा शालां प्रपाद्य समन्वारब्धेष्वपि-ग्रतेषु संप्रस्कन्नेषु गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा वसनश्रान्तं स्रुग्दण्ड[2] उपसंगृह्य[2] सौरीभ्यामृग्भ्यां गार्हपत्ये जुहोत्युदु त्यं जातवेदसं देवं वहन्ति केतवः । दृशे विश्वाय सूर्यं स्वाहेत्यपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा गार्हपत्य एव जुहोति चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः । आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च स्वाहेत्यथाग्नीध्रं द्रुत्वा स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा वसनश्चैवान्तं स्रुग्दण्ड उपसंगृह्य नयवत्यर्चाग्नीध्रे जुहोत्यग्ने नय सुपथा राये अस्मान्विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् । युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठां ते नमउक्तिं विधेम स्वाहेत्यथ दिवं गच्छ सुवः पतेति हिरण्यं ज्वलोद्धरति । स्रुचमन्ते दक्षिणा दक्षिणापथेनान्तरेण

१ Thus all and P, except B, which has °स्थापाकं° ।

२ स्रुग्दंडमुप° BJ.

सदश्च गार्हपत्यं चान्तरेण सदश्चाग्नीध्रं चान्तरेण चात्वालोत्करावेवमुदीच्यः प्रतिपद्यन्ते । ताः प्रदक्षिणं हुत्वाभ्येति रूपेण वो रूपमभ्येमि वयसा वय इत्यथैना विभजति तुथो वो विश्ववेदा विभजतु वर्षिष्ठे अधि नाक इत्यथ सदो ऽभ्येत्येता[1] अग्ने राध ऐति सोमच्युतं तन्मित्रस्य पथा नयर्तस्य पथा प्रेत चन्द्रदक्षिणा यज्ञस्य पथा सुविता नयन्तीरिति ॥ ५ ॥

अथैव आत्रेयो ऽपेण सह आस्ते । तमभ्येति[2] ब्राह्मणमद्य राध्यासमृषिमार्षेयं पितृमन्तं पैतृमत्यं सुधातुदक्षिणमित्यथैनमुत्क्रम्य पृच्छति क आत्रेय इत्ययमहमितीतरः प्रत्याह । तं तथैव द्वितीयमुत्क्रम्य पृच्छति क आत्रेय इत्ययमहमित्येवेतरः प्रत्याह । तं तथैव तृतीयमुत्क्रम्य पृच्छति क आत्रेय इत्ययमहमित्येवेतरः प्रत्याह । तस्य पाणौ हिरण्यमादधाति चन्द्र[3]मऽहेति यद् वान्यदुपकल्पते[4] । ऽथाग्नीध्रं हुत्वा हिरण्यमुखमग्नीधे ददात्यथ सद आगत्य ब्रह्मणे ददाति होत्र उद्गात्रे ऽथ हविर्धानं हुत्वाध्वर्यवे ददाति य उ चैनमन्ये ऽभितो भवन्त्यथ सद आगत्य प्रस्तोत्रे ददाति प्रशास्त्रे ब्राह्मणाच्छंसिने ऽच्छावाकस्य सदस्यस्याग्नीधः पोतुर्नेष्टुर्ग्रावस्तुत उन्नेतुः सुब्रह्मण्यस्य प्रतिहर्तुरन्ततो । यथासमुदितं प्रसर्पकेभ्यो । ऽथाहैषि यजमानेत्याग्नीध्रं

---

१ Thus FHTP, Keś.; अभ्येति BJ.

२ Thus TPH; अभ्येति the other MSS.

३ चंद्र THF Mantramālā; चंद्रं BP and a Prayoga, चंद्रमेति Keś.

४ उपकल्पयते the MSS.

हुत्वा स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वाग्नौ पञ्च वैश्वकर्मणानि जुहोति यज्ञपतिमृषय एनसाहुरित्येतानि कामालीमोषेन्द्रत्वग्निना[1] देवेन ये देवा यज्ञहन इत्येताभ्यामनुवाकाभ्यामथ यजमानं प्राञ्चमीक्षयति वि सुवः पश्य व्यन्तरिक्षमित्यथैनꣳ सदस्युपवेशयति यतस्व सदस्यैरित्यथ दक्षिणाः समनुदिशत्यस्मद्दाता देवत्रा गच्छत मधुमतीः प्रदातारमाविशतानवहायास्मान्देवयानेन पथेत सुकृतां लोके सीदत तन्नः सꣳस्कृतमिति ॥ ६ ॥

अथ प्राङायत्याहेन्द्राय मरुत्वते ऽनुब्रूहीति तच्छ्रुत्वा प्रतिप्रस्थाता ग्रहावादायोपनिष्क्रामत्युपनिष्क्रामत्येवाध्वर्युर्यथावादम् उत्तरतस्तिष्ठते प्रतिप्रस्थाथे ऽन्यतरं प्रयच्छत्यथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडिन्द्राय मरुत्वते प्रेष्येति वषट्कृते अथोभौ जुहुतो ऽथ प्रतिप्रस्थाताध्वर्योः पात्रे ग्रहस्य सꣳस्रावमवनयति तमाह प्रतिप्रस्थातरेतेन पात्रेण तृतीयं मरुत्वतीयं ग्रहं गृहाणेति तेन प्रतिप्रस्थाता तृतीयं मरुत्वतीयं ग्रहं गृह्णाति द्रोणकलशात्परिप्लुता पात्रेण मरुत्वाꣳ इन्द्र वृषभो रणायेत्यनुद्रुत्योपयामगृहीतो ऽसीन्द्राय त्वा मरुत्वते जुष्टं गृह्णामीति परिमृज्य सादयत्येष ते योनिरिन्द्राय त्वा मरुत्वत इत्यथाध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्य होतैतत्पात्रꣳ संभक्षयतीन्द्रेण मरुत्वता पीतस्येत्यथ निगृह्य पात्रं पराङावर्तत इन्द्रा देवैरिति यावदेतस्य यजुषः पर्याप्नोति तावत्प्रपत्य-

---

१ यतीमां चे° TJHP Keś. (twice) ; यतिमो° BJ Keś. (once).

श्येनमाह्वयते होता । प्रत्याह्वयतेऽध्वर्युः । शृणोति । प्रतिगृणाति । प्रसिद्धमुक्थं प्रतिगीर्य प्राङेत्योद्यच्छत एवं सतीर्थं मरुत्वतीयं पात्रमनूद्यच्छन्नाराशंसानथाश्रावयत्याश्राव्याह श्रौषडुक्थशा यज सोमस्येति । वषट्कृतानुवषट्कृते जुहोति । तथैव द्विर्द्विर्नाराशंसाननुप्रकम्पयन्त्यतस्यामं नाराशंसा भक्षायन्देनुसवनभक्ष इन्द्रेण मरुत्वता पीतस्येति । होता चैवाध्वर्युश्चैतस्यामङ्कं संभक्षयतो नराशंसपीतेन नाराशंसानराशंसपीतस्य सोम देव ते मतिविदो माध्यंदिनस्य सवनस्य त्रिष्टुप्छन्दसः पितृपीतस्य मधुमत उपहूतस्योपहूतो भक्षयामीति । होतृचमसमन्वैते चमसः समुपहूय भक्षयन्ति । यथाचमसं चमसाञ्जिन्व म इत्यात्मानं प्रत्यभिमृशन्त । आप्याययन्ति चमसानाप्यायस्व समेतु त इति । सादयन्ति नाराशंसा आप्यायिता दक्षिणस्य हविर्धानस्यापालम्बमधोऽधो[1] माहेन्द्राय । ॥ ७ ॥

अथ प्राङेत्य शुक्रपात्रमाददान आहोन्नेतर्यदिमं माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाम्यथोदस्त्रं राजानं पूतभृतमभि संप्लवयतादृशाभिर्द्रोणकलशं मृद्दा न्युब्जतादिति । स तथा करोति । स शुक्रपात्रेण माहेन्द्रं द्रोणकलशाद्गृह्णाति महाँ इन्द्रो य ओजसेत्यनुद्रुत्योपयामगृहीतोऽसि महेन्द्राय त्वा जुष्टं गृह्णामीति । परिमृज्य सादयत्येष ते योनिर्महेन्द्राय त्वेत्यथाप उपस्पृश्य बर्हिषी आदाय वाचंयमः प्रत्यङ् द्रुत्वा स्तोत्रमुपाकरोति । स्तुवते माहेन्द्राय ।

---

१ B nguin °वाचयम° ।

प्रस्तुते स्तोत्रे संप्रैषमाहाभिषोतारो ऽभिषुणुताग्नीदाशिरं विनयोलूखलमुदाहर प्रतिप्रस्थातर्वाहणमेककपालं निर्वप सौम्यस्य विद्धीति । यथासंप्रैषं ते कुर्वन्ति । होत एषोऽभ्यनेति प्राक्स्तोतुः कालात्पराङावर्तते ऽध्वर्युरर्धेनमाह्वयते होता । प्रत्याह्वयते ऽध्वर्युः । शंसति । प्रतिगृणाति । प्रस्थितमुक्थं प्रतिगीर्य प्राङेत्योपच्छन्न एतं माहेन्द्रं ग्रहमनूच्यन्ते नाराशंसानथाश्रावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडुक्थशा यज सोमस्येति । वषट्कृतानुवषट्कृते द्विर्जुहोति । तथैव द्विर्द्विर्नाराशंसाननुप्रकम्पयन्त्यथैतत्पात्रं नाराशंसां भक्षायन्त्यनुसवनभक्षो महेन्द्रेण पीतस्येति । होता चैवाध्वर्युश्चैतत्पात्रं संभक्षयतो नराशंसपीतेन नाराशंसानराशंसपीतस्य सोम देव ते मतिविदो माध्यंदिनस्य सवनस्य त्रिष्टुप्छन्दसः पितृपीतस्य मधुमत उपहूतस्योपहूतो भक्षयामीति । होतृचमसमेवैते त्रयः समुपहूय भक्षयन्ति । यथाचमसं चमसान्हिन्व म इत्यात्मानं प्रत्यभिमृशन्ते । आप्याययन्ति चमसान्संभक्ष्य मार्जयन्ते । ऽथेन्द्राय त्वेन्द्राय त्वेत्येवं त्रिभिरुक्थ्यपर्यायैश्चरति[1] । तं तथैवोक्तमे ऽतिग्राह्य आदाच्छावाकस्य चमसमनूत्थायाध्वर्युरेतः सर्वत्र एव राजानमुन्नय मातिरौरिषः प्रतिप्रस्थातरपैतेन पदेषा रमैहि यजमानेति । पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रपाद्याथोद्ग्राभ्याधवनीयं सर्वत्र एव वसतीवरीः पर्यस्यति । सर्वत्र [2]एवैकधनान्पुरो ऽग्नमेव वसतीवरीकलशं

---

1 चयावप० all exc. TP. 2 एव om BJ.

स्वाहा जुहोति । पश्चादच्छैकधिष्ण्यान्ताच्छावाकचमसमेव प्रथममुन्नयन्ति । यथोपपादमितरान्सर्वेष्व एव राजानं समुन्नीयोत्तरवेद्यां सादयित्वाथाच्छावाक उक्थ्यस्थाल्या औपभृतं पात्रं । तस्मिन्नेतं सर्वेष्व एव राजानं गृह्णाति य उक्थ्यस्थाल्यां भवति । स¹ उ¹ वा¹ ऐन्द्र¹ एव भवत्यथोक्थं² वाचीत्याह माध्यंदिनं सवनं प्रतिगीर्य प्रशास्तः प्रस्तौतीति । सर्पतेत्याह प्रशास्ता । संतिष्ठते माध्यंदिनं सवनम् । ॥ ८ ॥ द्वितीयः ॥

प्रसर्पन्ति तृतीयसवनाय देवी द्वारावित्यत एवोर्ध्वेन । संप्रसृप्तानभिविदित्वाध्वर्युः प्राङायत्याग्नीध्रपरिश्रयणमाहर प्रतिप्रस्थातराग्निरमानय सूतात्सुत्रमादित्यग्रहाय दध्याहरेति यजमानेति । पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रपाद्य य एष उपांशुपात्रे ऽंशुः प्राप्तो भवति तं माध्यंदिनीये चमसेऽपिसृज्य यमेव कं च³ ग्रावाणमादायोन्नेतारमाहोपसृजेत्युपसृजत्युन्नेताधवनीयाद्दशनेनापरिमितमभिषुत्याथैनं सुसंभृतं संभरध्यां संभृत्योन्नेत उत्प्रयच्छति । तमुन्नेताधवनीये ऽवनयत्येवमेव द्वितीयः पर्यायः संतिष्ठत । एवं तृतीय । चमसैममन्तो दशापवित्रेण परिवेष्ट्योन्नेत उत्प्रयच्छति । तदुन्नेताधवनीये⁴ विषाय प्रपीड्य दक्षिणस्य हविर्धानस्यान्तरेणेषे उपानिवृत्त्य⁵ नीड उत्सादयति । परिश्रयन्ति पूर्वां द्वारमपरां चाचाहल

---

१ सउवैरेन्द्र B; सउवैन्द्र T; PHF om. वा; J corrupt

२ वचोक्थं JT. ३ कंचन BF. ४ तमुन्नेता॰ some MSS.

५ उपानिवृत्त्य here all, also P.

आदित्यस्थाल्या औपयजं पात्रं[1] तस्मिन्नेतस्य राज्ञस्तृतीयवेलां गृह्णाति य आदित्यस्थाल्यां भवति कदा च न स्तरीरसीत्यनुद्रुत्योपयामगृहीतोऽस्यादित्येभ्यस्त्वा जुष्टं गृह्णामीति[1] बर्हिषी अन्तर्धाय शृतातङ्क्येन श्रीणाति कदा च न प्रयुच्छसीत्यनुद्रुत्योपयामगृहीतोऽस्यादित्येभ्यस्त्वा जुष्टं गृह्णामीत्यपोद्धृत्य बर्हिषी अर्धवेलाᳪ राज्ञो गृह्णाति यज्ञो देवानां प्रत्येति सुम्नमित्यनुद्रुत्योपयामगृहीतोऽस्यादित्येभ्यस्त्वा जुष्टं गृह्णामीत्यथैनᳪ सविमत उपांशुसवनेन श्रीणाति विवस्व आदित्यैष ते सोमपीथस्तेन मन्दस्व तेन तृप्य तृप्यास्म ते वयं तर्पयितारो या दिव्या वृष्टिस्तया त्वा श्रीणामीत्यथैनमुद्गृह्णात्येव विज्ञानमुपैति यदि ताजक् प्रस्कन्दत्यप्रवर्षुकः[1] पर्जन्यो भवति[1] यदि चिरमवर्षुको[1] न सादयतीति ब्राह्मणमथैनमुपांशुसवनं दशापवित्रेण परिवेष्ट्य तेनाधस्तात्पात्रमुद्गृह्णन्नूर्मिंकारमभिषिञ्चन् ॥ ९ ॥

आ समुद्रादान्तरिक्षात्प्रजापतिरुदधिं च्यावयातीन्द्रः प्रस्नौतु मरुतो वर्षयन्तून्नम्भय पृथिवीं भिन्द्धीदं दिव्यं नभः । उद्नो दिव्यस्य नो देह्यीशानो विसृजा दृतिमित्यथैनमुपांशुसवनं[2] दशापवित्रेण परिमृज्य प्राचमपिसृजति[1] विष्टम्भे पूर्वां द्वारमपरां चाथैन[3] यद् बर्हिस्तेनापिधायोपोत्तिष्ठन्नादित्येभ्यः[4]

---

१ Thus J only; ॰वत्यप्रवर्षुकः F; ॰देवर्षुकः HP, the other MSS. are still more corrupt.

२ ॰मथैनमु॰ all except H, which has ॰मथैतमु॰ ।

३ Thus PHJ Keś.; चथैनं the other MSS.

४ ॰चोपोत्तिष्ठ॰ TP; ॰चोपोत्थिष्ठ॰ J; ॰चोपतिष्ठ॰ B; ॰चोत्तिष्ठ॰ HF.

प्रियेभ्यः प्रियधामभ्यः प्रियव्रतेभ्यो महस्स्वसरस्य पतिभ्य उरोरन्तरिक्षस्याध्यक्षेभ्यो ऽनुहूतीत्यंशूनभ्याधायादित्येभ्यः प्रियेभ्यः प्रियधामभ्यः प्रियव्रतेभ्यो महस्स्वसरस्य पतिभ्य उरोरन्तरिक्षस्याध्यक्षेभ्यः प्रेष्येति। वषट्कृत ओषधीः प्रास्याग्नावादित्यं जुहोति यथादेव। न उन्नीयते। पर्यावृत्तस्यैव प्रतिप्रस्थाता पात्रमाहरत्। एतस्मिन्काले प्रतिधर्ता पूतभृतो बिले पवित्रं वितत्य द्वौ वा त्रीन्वा राज्ञ उदचनानानयत्याग्रयणमेवाध्वर्युराहरत्। आदित्यस्थाल्यौ प्रतिप्रस्थाता ओपयत्यांशुम् संगृह्णाति। तासां तिसृणां चतसृणां वा[1] धाराणां [2]तथोपरिष्टादाग्रयणमानीयाधस्तादुपगृह्णाति। तं[3] तथैव त्रिरभिहिङ्कृत्य परिमृज्य साद्यत्यपोद्धृत्य पवित्रं बर्हिषी अन्तर्धायाग्निरमवनयत्यन्वारब्धायां पत्न्यामस्मे देवासो वपुषे चिकित्सतेति चतसृभिरनुच्छन्दसमपोद्धृत्य बर्हिषी पूतभृतो बिले द्रप्सानभिमन्त्रयते। द्वौ पवमानस्य ग्रहौ गृह्णाति। तयोर्जितरित्याह प्राश्य राजानं पूतभृतमभि संपवयताद्ग्राभिराधवनीयं मृद्वा न्युब्जतादिति। स तथा करोति। तथाप उपसृज्य बर्हिषी आदायोपनिःसर्पति। तेषु तथैव समन्वारब्धेष्वाधवनीये स्रुवाहुतिं जुहोति॥ १०॥

इदं तृतीयं सवनं कवीनामृतेन ये चमसमैरयन्त। ते सौधन्वनाः सुवरानशानाः स्विष्टिं नो अभि वसीयो नयन्तु स्वाहेत्येतयाध्वर्यू जुहुतो। यथावेदमितरे जुह्वति। तथा

---

१ च T. २ तथा om. THF. ३ om. T.

प्रदक्षिणमावृत्य सदोऽभि पवमानꣳ सर्पन्ति । तथा सदसि यथायतनमुपविशन्ति । तयोद्गाथे वा प्रस्तोथे वा बर्हिषी प्रयच्छत्यृक्सामयोरुपस्तरणमसि मिथुनस्य प्रजात्या इति वा तूष्णीं वा । तथोपाकरणं जपति वायुर्हिंकर्तेति । स एष सप्तदश आर्भवः पवमानो भवति । तस्य नवम्यां प्रस्तुतायां वाचयति सखासि जगतीच्छन्दा अनु त्वारभे स्वस्ति मा संपारयेत्यंश पत्नीहोतारं व्याचष्ट । उद्गुते माध्यि संप्रैषमाहाग्नीच्छालाकाग्निविहर बर्हिः स्तृणाहि पुरोडाशाꣳ अलंकुरु प्रतिप्रस्थातः पशौ संवदस्वेति । यथासंप्रैषं तौ कुरुतस्तथाप उपस्पृश्यैहि यजमानेति । पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रपाद्य तथा यमस्तꣳ राजानमुपतिष्ठते । नाभावकाशैश्चरति । तथा प्रचरण्यां नवकृत्वो गृह्णीते । तथैव आग्नीध्र आग्नीध्रीयाद्धिष्ण्यादनुपूर्वं[1] धिष्ण्येषु शालाकाग्निविहरति[2] । तथा पुरस्तात्प्रत्यङ्क्रामिणो विवृताञ्छलाकान्व्याघारयति[2] । तथोत्तरस्य हविर्धानस्य चुबुके प्रचरणीꣳ सादयति । तथा शालाकाग्निनैव पथा पृष्ठ्याꣳ स्तृणाति संततां गार्हपत्यादाहवनीयात् । ॥ ११ ॥

अथ पशुना चरति मनोताप्रभृतिनेडान्तेन । तथा सवनीयान्पुरोडाशान्याचति । तेषां तथैव समवद्यन्नाह तृतीयस्य

१ चानुपूर्वं T; चनुपवं PBJ; चनुपूर्वा F; चान,पूर्वं H.

२ शालाकान् PTJ; शलाकान् BHF; शकलान् and शलाकान् H.

सवनस्येन्द्राय पुरोडाशानामवदीयमानानामनुब्रूहीति । पूर्वार्धाद्द्वदायापरार्धादवद्यत्यभिघारयति । प्रत्यनक्ति । तथोपस्तृणाति स्विष्टकृते सर्वेषाꣳ सकृत्सकृदुत्तरार्धादवद्यति । द्विरभिघारयति । न प्रत्यनक्त्यथाक्रम्याश्राव्याह तृतीयस्य सवनस्येन्द्राय पुरोडाशान्प्रस्थितान्प्रेष्येति । वषट्कृते जुहोति । तथा समावपमान आहाग्नये ऽनुब्रूहीत्याश्राव्याहाग्नये प्रेष्येति । वषट्कृत उत्तरार्धपूर्वार्धे ऽतिहाय पूर्वा आहुतीर्जुहोत्यथोदङ्ङत्याक्रम्य यथायतनꣳ स्रुचौ सादयित्वा तथैव पात्र्यामिडाꣳ समवधाय प्रतीषः पुरोडाशान्प्रस्थितानीत्यनु हैके संयन्ति पशव इडेति वदन्तो ऽथ प्राङायच्छाद्धोतृमीयमानेभ्यो ऽनुब्रूहि होतृचमसमनूनयध्वं तीव्राꣳ आशीर्वतः कुरुध्वमुन्नेतः सोमं प्रभावयेति । होतृचमसमेव प्रथममुन्नयन्ति । यथोपपादमितरांश्चमसानुन्नीयोत्तरवेद्याꣳ सꣳसादयन्त्यथ प्राङेत्य होतृचमसमादायाश्राव्याह तृतीयस्य सवनस्यर्भुमतो विभुमतः प्रभुमतो वाजवतः सवितृवतो बृहस्पतिवतो विश्वदेव्यावतस्तीव्राꣳ[1] आशीर्वत इन्द्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रेष्येति । वषट्कृते जुहोति श्येनाय पत्वने स्वाहेत्यनुवषट्कृते तृम्पन्ताꣳ होत्रा मध्वो घृतस्य स्वाहेति । वषट्कृतानुवषट्कृते द्विर्जुहोति । तथैव द्विर्द्विः सर्वांश्चमसाञ्जुह्वति । तथा संप्रैषमाह प्रैतु होतुश्चमसः प्र ब्रह्मणः प्रोद्गातुः प्र यजमानस्य प्र सदस्यस्य होत्रकाणां चमसाध्वर्यवः सकृत्सकृदाशीर्वतो ऽभ्युन्नीयोपावर्तध्वमिति । यन्त्येते सर्वर्त्विजां चमसानथैते होत-

१ विश्वेदे॰ BT. Mantramala, the other MSS, also P, have विश्वदे॰ ।

काणां चमसाध्वर्यवः सहस्रं सदांसीर्वन्तो ऽभ्युन्नीयोपावर्तन्ते। तेषां तथैव मैत्रावरुणचमसमादायाश्राव्याह प्रशास्तर्यजेति। वषट्कृते जुहोति विष्टम्भाय धर्मणे स्वाहेति। परिधये जनप्रथनायेति[1] ब्राह्मणाच्छंसिन। ऊर्जे होत्राणामिति पोतुः। पयसे होत्राणामिति नेष्टुः। प्रजापतये मनव इत्यच्छावाकस्य-र्तमृतपाः सुववाडित्यग्नीधस्य[2] चमसमेवानुवषट्करोति[3] हम्पन्ताꣳ होत्रा मधोर्घृतस्य स्वाहेति। सप्त होत्राः संयाज्य प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्याग्रेण होतारमुपविशत्यथाहाग्नीदिति। स भद्रमकरित्याह होता यो नः सोमꣳ राजानं पाययिष्यतीति। तथाप उपस्पृश्य होत्र इडामुपोद्यच्छन्ति। उपहूयमानायामिडायामुपप्रगृह्णन्ति चमसानुपहूतायामिडायामग्नीध आदधाति षड्वत्तं। प्राश्नन्ति। मार्जयन्ते। इडोपहूताꣳश्चमसान्भक्षयन्ति भक्षेहि माविशेति दीर्घभक्षमनद्रुत्यादित्यवद्गणस्य सोम देव ते मतिविदस्तृतीयस्य सवनस्य जगतीच्छन्दस इन्द्रपीतस्य मधुमत उपहूतस्योपहूतो भक्षयामीति। होतृचमसमेवैते त्रयः समुपहूय भक्षयन्ति। यथाचमसं चमसान्हिन्व म इत्यात्मानं प्रत्यभिमृशन्ते। आप्याययन्ति चमसानाप्यायस्व समेतु त इति। सीदन्ति नाराशꣳसा आप्यायिता दक्षिणस्य हविर्धानस्यापालम्बमधोऽध[4]

---

१ BTP add स्वाहा also after ॰प्रथनाय।

२ Thus, ॰अग्नीधस्य॰ HPT; ॰अग्नीभस्य॰ or आ॰ BJ.

३ Thus TFPH Bh; चमसमैवानुवष॰ J; चमसैवानुवष॰ B Ke.

४ B again ॰मार्जयम॰।

उपांशुसवनो वैश्वदेवाय । चमसांश्चमसाध्वर्यवो ऽपूपांल्लाजान्पुरोडाश-शकलानुपास्यति । नव होत्रचमसे । तानेत एतानुमन्त्रयते ऽत्र पितरो यथाभागं मन्दध्वमिति तस्मिन्काले[1] आग्नीध्रे यजमानः पुरोडाशानां प्राश्नाति । यदशना स्यात्पत्नी पत्नीशाले ।

॥ १२ ॥ तृतीयः ॥

अथ प्राङायन्नाह देवाय सवित्रे ऽनुब्रूहि प्रतिप्रस्थातरन्तर्यामपात्रेण सावित्रमाग्रयणाद्गृहं गृहीत्वोपास्त्र मा मौषद् इति । तच्छ्रुत्वा प्रतिप्रस्थातान्तर्यामपात्रेण सावित्रमाग्रयणाद्गृहं गृह्णाति वाममद्य सवितरित्यनुद्रुत्योपयामगृहीतो ऽसि देवाय त्वा सवित्रे जुष्टं गृह्णामीति । न सादयतीति ब्राह्मणमसादयित्वैवोपनिष्क्रम्याश्राव्याह देवाय सवित्रे प्रेष्येति । वषट्कृते जुहोत्यथ वै भवति सवितृपात्रेण वैश्वदेवं कलशाद्गृह्णाति सोमे सोममभिगृह्णातीति । स[2] सवितृपात्रेण वैश्वदेवं कलशाद्गृह्णाति सोमे सोममभिगृह्णात्युपयामगृहीतो[3] ऽसि सुशर्मासि सुप्रतिष्ठानो बृहदुक्षे नमो विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यो जुष्टं गृह्णामीति । परिमृज्य सादयत्येष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्यथाध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाद्रुत्य होत्रा समीक्ष्य पराङावर्तत इडा देवहूरिति । यावदेतस्य यजुषः पर्याप्नोति तानञ्जपत्यन्वेन-

१ After मन्दध्वमिति HF ins. ऊर्जा ।

२ स only in PH; F reads सत् ।

३ The words सोमे सोममभिगृह्णाति om. B (are they interpolated?); P also has them

माह्वयते होता। प्रत्याह्वयतेऽध्वर्युः। प्रगृह्णाति। प्रतिगृह्णात्यथ यत्र होतुरभिजानात्येकया च दशभिश्च स्वभूत इति तत्प्रतिप्रस्थाता द्विदेवत्यपात्राणि मार्जालीये मार्जयित्वा पात्रेष्वपिसृजत्यथ यत्र होतुरभिजानाति प्र[1] द्यावा यज्ञैः पृथिवी ऋतावृधेति तदन्यतो-मदं प्रतिगृह्णात्योथा मोद इव मदा मोद इवेत्या व्याहावादथ यत्र होतुरभिजानाति तद्राधोऽद्य सवितुर्वरेण्यमिति तदुभयतो-मदमेव[2] प्रतिगृह्णाति मदा[3] मोद इव मदा मोद इवेत्या व्याहावात्समिद्धमुक्थं प्रतिगीर्य प्राङ्ङेत्योपच्छत एतं वैश्वदेवं ग्रहमनूपच्छन्ते नाराशंसानथाग्नावयत्यो श्रावयास्तु श्रौषडुक्थशा यज सोमस्येति। वषट्कृतानुवषट्कृते द्विर्जुहोति। तथैव द्विर्द्विर्नाराशंसानुप्रकम्पयन्त्येतत्पात्रं नाराशंसा अन्वायन्त्यनुमतनभक्षो विश्वैर्देवैः पीतस्येति। होता चैवाध्वर्युश्चैतत्पात्रं संभक्षयतो नराशंसपीतेन नाराशंसान्नराशंसपीतस्य सोम देव ते मतिविदस्तृतीयस्य सवनस्य जगतीच्छन्दसः पितृपीतस्य

---

१ The reading of the words commencing with प्र is not wholly certain. B om. from प्र द्यावा to अभिजानाति (incl.; line 6); instead of आव्याहावाद् (thus JP, l. 6) F has आव्याहावात्।

२ उभयतो॰ FP; अन्यतोमद॰ BJ, but comp. Padārthanirv. page 378 (n°421) and Āp. śrs. XIII. 13. 8.

३ मदा ... इवेति om. TJ; B. मदामोदैवमोदामोदैवेत्या॰; most of the MSS. contract the word इव with the preceding vowel; so HPBJ, but comp. TS. III. 2, 9. 5.

मधुमत उपहूतस्योपहूतो भक्षयामीति । होतृचमसमेवैते भक्षः समुपहूय भक्षयन्ति । यथाचमसं चमसान्धिन्व स इत्यात्मानं प्रत्यभिमृशन्ते । आप्याययन्ति चमसान्सर्वभक्षा मार्जयन्ते ।

॥ १३ ॥

अथ होतारं विपृच्छति परियक्ष्यामि सौम्याँ३[1] न परियक्ष्यामी३[1] इति । स यथैनँ होता प्रत्याह तत्कृत्वासन्नँ सौम्यमागच्छत्यथ स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वात्याक्रम्याश्राव्याह घृतस्य यजेति । वषट्कृते जुहोत्यथोपस्तीर्य द्विस्सौरस्यवद्यति[2] । पूर्वार्धादवदायापरार्धादवद्यत्यभिघारयति । न[3] प्रत्यनक्त्यत्याक्रम्याश्राव्याह सौम्यस्य[4] यजेति । वषट्कृते दक्षिणार्धपूर्वार्धे प्राचीनावीती सौम्यं जुहोत्यथैनं वैष्णव्यर्चा भस्माकृत्याभिजुहोति विष्णो त्वं नो अन्तम इति । यद्यु वै होताग्रे वैष्णव्यर्चा परियजति संपन्नमिति नाद्रियेत । तस्मिन्नाज्यमानीयावेक्षते । पवित्रं वै सौम्य । आत्मानमेव पवयन्ते । य आत्मानं न परिपश्येदितासुः स्यादभिदर्दिं कृत्वावेक्षेतेति । तस्मिन्भूय आज्यमानीयावेक्षते यन्मे मनः परागतं यद्वा मे अपरागतम् । राज्ञा सोमेन तद्वयमस्मासु धारयामसीति । मन एवात्मन्दधार न गतमना

१ Some of the MSS. om. the pluti sign. F puts it both times behind the verb. सौम्यान् PBF ; सौम्यान् HJ.

२ Instead of अवद्यति B has, अवद्यन्नाथ सौमाणामुद्धृत्य ।

३ om. HF.

४ सोमस्य BJ.

भवतीति ब्राह्मणमथैनमुद्राहभ्यां हरन्ति । तस्मिंस्तस्मिन्हन्ति यन्ते विदुरथ प्राञ्चयन्नाह प्रतिप्रस्थातरुपांशुपात्रेण पात्नीवतमाग्रयणाद्गृहाण गृहीत्वोपास्स्व मा मीषद इति । तत्कृत्वा प्रतिप्रस्थातोपांशुपात्रेण पात्नीवतमाग्रयणाद्गृह्णात्युपयामगृहीतोऽसि बृहस्पतिसुतस्य त इन्दो इन्द्रियावतः पत्नीवन्तं ग्रहं गृह्णाम्यग्ना३इ पत्नीवा३ इति । बर्हिषी अन्तर्धाय हुतेन श्रीणात्यहं परस्तादहमवस्तादहं ज्योतिषा वि तमो ववार । यदन्तरिक्षं तदु मे पिताभूदहं सूर्यमुभयतो ददर्शाहं भूयासमुत्तमः समानानामित्यपोद्धृत्य बर्हिषी न सादयतीति ब्राह्मणमसादयित्वापनिष्क्रम्याश्राव्याहाग्नीत्पात्नीवतस्य यजेति । वषट्कृते जुहोति सजूर्देवेन त्वष्ट्रा सोमं पिब स्वाहेत्युपांश्वनुवषट्कृते[1] हुत्वा हरति भक्षं । स यद्यग्निमाग्नीध्र उपहवमिच्छेत उपैवैनं ह्वयेत । तौ तेन संभक्षयतो[2] ऽथाहाग्नीन्नेष्टुरुपस्थमासीद नेष्टः पत्नीमुदानयोद्गात्रा संख्यापयोपप्रवर्तयतादुरुणोपप्रवर्तयतात्सव्यं कृत्वोरुमुपप्रवर्तयताद्धोतुश्चमसमनून्नयध्वमुन्नेतः सर्वेष्वेव राजानमुन्नय मातिरीरिचः प्रतिप्रस्थातर्होतृचमसं ध्रुवायावकाशं कुरुतादेहि यजमानेति । पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रपाद्य यजमानं ध्रुवमुपस्थापयति भूतमसि भूते मा धा मुखमसि मुखं भूयासमिति । होतृचम-

---

१ करोति instead of कृते T.

२ Thus HJF; ॰र्गाम TB.

तमेव प्रथममुन्नयन्ति । यथोपपादमितरांस्तेष्व एव राजानꣳ संसृष्टीयोत्तरवेद्याꣳ सꣳसादयन्त्यथाप[1] उपस्पृश्य बर्हिषी आदाय वाचंयमः प्रत्यङ् द्रुत्वा स्तोत्रमुपाकरोति । स्तुवते यज्ञायज्ञियेनात्र सप्तहोतारं व्याचष्टे । प्रस्तुते साम्नि नेष्टा पत्नीमुद्गात्रा संख्याप्य वाचयति विश्वस्य ते विश्वावतो वृष्णियावतस्तवाग्ने वामीरनु संदृशि विश्वा रेताꣳसि धिषीयागन्देवान्यज्ञो नि देवीर्देवेभ्यो यज्ञमशिषन्नस्मिन्सुन्वति यजमान आशिषः स्वाहाकृताः समुद्रेष्ठा गन्धर्वमातिष्ठतानु वातस्य पत्मन्निड ईडिता इति । स यदेवैनामुद्गातोपमीवति[2] तदेषा[3] पत्न्यूरुणा पत्नीजनीकमुपप्रवर्तयति । नग्नं कृत्वोरुमुपप्रवर्तयति ॥१४॥

होत एषोत्तमेति प्राक्होतुः कालात्पराङावर्तते ऽध्वर्युः श्येनमाह्वयते होता । प्रत्याह्वयते ऽध्वर्युः । शꣳसति । प्रतिगृणात्यथ यत्र होतुरभिजानाति स्वादुष्किलायं मधुमाꣳ उतायमिति तदभ्यस्तो-मोदं प्रतिगृणाति मोदा मोद इव मदा मोद इवेत्या[4] व्याहावादं यत्र होतुरभिजानाति तन्तुं तन्वन्रजसो भानुमन्विहीति तत्प्रतिप्रस्थाता ध्रुवं परिगृह्णाति द्यावापृथिवीभ्यां त्वा परिगृह्णामीत्यथैनं प्रच्यावयति

1 सुꣳ found in HT; omitted in rest of the MSS.

2 °मीयति HJEP Ba. (one MS.) Ke4. °मीवति BT Bh. (another MS.)

3 Thus HBTJP; तदेषा E; सदेषा K.

4 मोदामोद इवेत्या B. मोदादिवेत्या E. मोद इव मदा मोद इवेत्या J. मोदा मोद इव मोदा मोद इवेत्या ; मोदा मोदैव मदा मोदेवेत्या HP. Bh. and Ke4.: ववत्येदे मोदा मोद इवेति प्रणवे मदा मोद इवेति ।

विश्वे त्वा देवा वैश्वानराः प्रच्यावयन्त्वित्यथैनमाहरति दिवि देवान्दृꣳहान्तरिक्षे वयाꣳसि पृथिव्यां पार्थिवानित्यथैनꣳ होतृचमसे ऽवनयति ध्रुवं ध्रुवेण हविषाव सोमं नयामसि। यथा नः सर्वमिज्जगदयक्ष्माꣳ सुमना असत्॥ यथा न इन्द्र इद्विशः केवलीः सर्वाः समनसः करत्। यथा नः सर्वा इद्दिशो ऽस्माकं केवलीरसन्निति प्रसिद्धमुक्थ्यं प्रतिगीर्य प्राङ्क्त्योथ्थच्छत एतꣳ होतृचमसमस्मं नूयच्छन्ते चमसानथाश्रावयत्याश्रावयास्तु श्रौषडुक्थ्यशा यज सोमानामिति वषट्कृतानुवषट्कृते द्विर्जुहोति तथैव द्विर्द्विः सर्वाꣳश्चमसाञ्जुहोत्यथ भक्षैः प्रत्यञ्च आद्रवन्त्यनुसवनभक्षो ऽग्निना वैश्वानरेण मरुद्भिः पीतस्य मधुमत उपहूतस्योपहूतो भक्षयामीति होतृचमसमसमेवैते त्रयः समुपहूय भक्षयन्ति यथाचमसं चमसाञ्छिन्व म इत्यात्मानं प्रत्यभिमृशन्ते साप्यायन्ति चमसान्सर्वभक्षा मार्जयन्ते ऽथैताꣳश्चमसानद्भिः पूरयित्वोत्तरेणाहवनीयं प्राचो वोदीचो वा सादयति तेषु नीꣳस्तौꣳश्च दूर्वाग्रन्थीन्प्रास्यत्येकैकं च दर्भपुञ्जीलꣳ संयोक्थं वासौन्द्रायेत्याह तृतीयसवनं प्रतिगीर्य प्रशास्तः प्रसुहोति सर्पतेत्याह प्रशास्ता संतिष्ठते तृतीयसवनम्॥ १५॥

चतुर्थः॥

अथ संप्रेषमाहाग्नीदौपयजानङ्गारानाहरोपयष्टरुपसीद ब्रह्मन्प्रस्थास्यामः समिधमाधायाग्नीदग्नीन्सकृत्सकृत्संमृड्ढीत्याहरन्त्येतानाग्नीध्रादौपयजानङ्गाराꣳस्तानग्रेण होतारं निवपत्युपसीदत्युपयष्टा गुदतृतीयेनाथाध्वर्युः पृषदाज्यं निहत्य गुदाꣳ

समानीयात्याक्रम्याश्राव्याह देवेभ्यः प्रेष्येति। वषट्कृते जुहोति प्रेष्य प्रेष्येत्यैकादशानूयाजानिष्ट्वोदङ्ङत्याक्रम्य यथायतनꣳ स्रुचौ सादयित्वा वाजवतीभ्याꣳ स्रुचौ व्यूहति। शंयुना प्रस्तरपरिधि संप्रकीर्य संप्रस्राव्य स्रुचौ विमुच्योन्नेतारमाहोन्नेतर्यथस्ने प्रचरेति। तच्छुत्वोन्नेता द्रोणकलश आग्रयणात्तार्तीयं[1] ग्रहं गृह्णात्युपयामगृहीतो ऽसि हरिरसि हारियोजनो हर्योः स्थाता वज्रस्य भर्ता पृश्नेः प्रेता तस्य ते देव सोमेष्टयजुष स्तुतस्तोमस्य शस्तोक्थस्य हरिवन्तं ग्रहं गृह्णामीति। बर्हिषौ प्रस्तधाय धानाभिः श्रीणाति हरी स्थ हर्योर्धाना इत्यपोद्धृत्य बर्हिषी अथैनमादायोपोत्तिष्ठन्नाहेन्द्राय हरिवते धानासोमानामनुब्रूहीति। शीर्षन्नधिनिधाय विक्रम्याश्राव्याहेन्द्राय हरिवते धानासोमान्प्रस्थितान्प्रेष्येति। वषट्कृते जुहोति सहसोमा इन्द्राय स्वाहेत्यनुवषट्कृते हुत्वा हरति भक्षं। स यावन्त ऋत्विजस्तेभ्य उन्नेता धाना व्यावपति। न उन्नेतर्युपहवमिष्ट्वैकाभक्षयन्ते। मनसा संबाधते ॥ १६ ॥

इष्टयजुषस्ते देव सोम स्तुतस्तोमस्य शस्तोक्थस्य हरिवत इन्द्रपीतस्य मधुमत उपहूतस्योपहूतो भक्षयामीत्यथैना निर्णिज्योत्तरवेद्याꣳ संनिवपन्त्यापूर्या स्था मा पूरयत प्रजया च धनेन चेति। निवपन्नेव यजमानस्तिस्रो धानाः सचते ऽथ याचति स्फ्यमुदपात्रं बर्हिरित्येतत्समादायाहैहि यजमानेति।

१ आग्रयणात्तार्ड B.

जघनेन दक्षिणेन हविर्धाने[1] परीत्य दक्षिणेन मार्जालीयं धिष्णियमुं स्फ्येनोद्धत्यावोक्ष्य दक्षिणाग्रं बर्हिः स्तीर्त्वाञ्जलिर्मार्जयति मार्जयन्तां पितरो मार्जयन्तां पितामहा मार्जयन्तां प्रपितामहा इत्यथ तिस्रो धाना ददात्येतत्ते ततासौ ये च त्वामन्वेतत्ते पितामहासौ ये च त्वामन्वेतत्ते प्रपितामहासौ ये च त्वामन्वित्यथ[2] पितरो यथाभागं मन्दध्वमित्युक्त्वोदङ् पर्यावृत्याथ पञ्चहोतारं व्याचष्टे ऽथाभिपर्यावृत्य तथैवाञ्जलिर्मार्जयित्वैतेनैव यथेतमेत्याग्नीध्रीये द्वे स्रुवाहुती जुहोति यन्म आत्मनो मिन्दाभूत्पुनरग्निश्चक्षुरदादिति द्वाभ्यामथाहवनीये शाकलैश्चरन्ति देवकृतस्यैनसो ऽवयजनमसि स्वाहा मनुष्यकृतस्यैनसो ऽवयजनमसि स्वाहा पितृकृतस्यैनसो ऽवयजनमसि स्वाहेत्यथाप्सु सोमान्पर्युपविश्यात्रप्रेण भक्षयन्त्यप्सु धौतस्य सोम देव ते नृभिः सुतस्येष्टयजुष स्तुतस्तोमस्य शस्तोक्थस्य यो भक्षो अश्वसनिर्यो गोसनिस्तस्य ते पितृभिर्भक्षंकृतस्योपहूतस्योपहूतो भक्षयामीत्यथैना निर्मीयोपोत्यायादित्यमुपतिष्ठन्ते ॥ १७ ॥

अपाम सोमममृता अभूमादर्श ज्योतिरविदाम देवान्। किमस्मान्कृणवदरातिः किमु धूर्तिरमृत मर्त्यस्येति यद्यु वा अस्तमित आदित्यो भवत्याहवनीयमेवैतेन यजुषोपतिष्ठन्ते ऽथाग्नीध्रं हुत्वाग्नीध्रे दधिद्रप्सान्भक्षयन्ति दधिक्राव्णो अका-

---

१ हविर्धाने PHBT; हविर्धानं JF.

२ इति om. HFP.

रिषमित्यथ सस्रावेणार्जनं अपन्नुभा[1] कवी जुषाणा वत्सा ना धर्मणस्पती। सत्यस्य धर्मणस्पते वि सख्यानि सृजामह इत्यथाध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ङाक्रम्य पत्नीः संयाज्य प्राङेत्य ध्रुवामाप्याय्य षडृग्मियाणि जुहोति धाता रातिः सवितेदं जुषन्तामिति चीणि यजूꣳषि यज्ञ यज्ञं गच्छैष ते यज्ञो यज्ञपते देवा गातुविद इत्यथ स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वायुर्दा अग्नौ जुहोत्यायुर्दा अग्ने हविषो जुषाण इत्येतस्मिन्काले चात्वाले यजमानः कृष्णविषाणां प्रास्यतीन्द्रस्य योनिरसि वज्रस्य त्वा योनौ सादयामीति वा तूष्णीं वाथ प्रतिप्रस्थाता पत्नीमुदानयति सा चात्वाले शङ्कुं प्रास्यति तूष्णीम् ॥ १८ ॥ पञ्चमः ॥

अथैतमवभृथꣳ[2] सꣳसादयन्त्यग्रेणाग्नीध्रमुच्छ्रायन्यां[3] वा चर्मणि वा पत्नीशालादाहरन्ति वारुणमुपस्तीर्णाभिघारितमाज्यस्थालीꣳ सस्रुवाꣳ स्रुचं बर्हिः प्रतिवसनीये वाससी औदुम्बरीꣳ राजासन्दीꣳ सदस औदुम्बरीꣳ स्थूणां मैत्रावरुणदण्डꣳ हविर्धानाभ्यां पूतभृदाधवनीयौ चमसानधिषवणे चर्माधिषवणे फलके षट् कङ्कण्याजनी वायव्यानि स्थालीर्द्रोणकलशं[4] दशापवित्रं ऋजीषमित्येतत्सह कृष्णाजिनेन यत्किञ्चित्सोमलिप्तं भवत्यथ वै भवति परा स्थालीरस्यत्युदायव्यानि हरन्तीत्येतत्समादाय

---

१ अपत्यु° all except PBE and Bh.; K°: अपति मर्व।

२ चवैतद्व° JT.

३ Thus (or उच्छ्रायां) BP Bh. Ke; उच्छ्रायां F; उच्छायां JF; उच्छ्रायीं H.

४ स्थालीं HJTF; स्थाली BP; स्थालीर् Ke.

प्रस्तोतारमाह प्रस्तोतः साम[1] गायेति । साम्ना प्रस्तोतान्ववैति । त्रिर्निधनमुपैति । पुरुषःपुरुषो निधनमुपैतीति ब्राह्मणम् । अथाक्तरेण चात्वालोत्करावुदङ्ङुपनिष्क्रामन्त्युरुꣳ हि राजा वरुणश्चकार सूर्याय पन्थामन्वेतवा उ । अपदे पादा प्रतिधातवेऽकरुतापवक्ता हृदयाविधश्चिदिति । विषुवति द्वितीयं निधनमुपयन्त्यपः परास्थाय वाचयति शतं ते राजन्भिषजः सहस्रमुर्वी गम्भीरा सुमतिष्टे अस्तु । बाधस्व द्वेषो निर्ऋतिं पराचैः कृतं चिदेनः प्रमुमुग्ध्यस्मदित्युदक्रान्ते तृतीयं निधनमुपयन्त्यथापामन्तमभितिष्ठन्त्यभिष्ठितो वरुणस्य पाश इत्यथाप्सु बर्हिः प्रास्यत्यग्नेरनीकमप आविवेश । अपां नपात्प्रतिरक्षन्नसुर्यं दमेदमे समिधं यक्ष्यग्न इत्यथैनत्स्रुवाहुत्याभिजुहोति प्रति ते जिह्वा घृतमुच्चरण्येत्स्वाहेत्यथ स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वापबर्हिषश्चतुरः प्रयाजान्यजत्यथाग्नये सोमायेत्याज्यभागाभ्यां चरत्यथोपस्तीर्य पूर्वार्धात्पुरोडाशस्यावद्यन्नाह ॥ १९ ॥

वरुणायानुब्रूहीति । पूर्वार्धादवदायापरार्धादवद्यत्यभिघारयति । [2]प्रत्यङ्ङत्याक्रम्याश्राव्याह[3] वरुणं यजेति । वषट्कृते जुहोत्यथोपस्तीर्य सर्वश एव वारुणमवद्यदाहाग्नीवरुणाभ्याꣳ स्विष्टकृद्भ्यामनुब्रूहीति । द्विरभिघारयत्याश्राव्याहाग्नीवरुणौ

---

१ Thus HTP Bh. Keś ; सामानि BJ Mantramālā.

२ F ins. च ।

३ Instead of अत्याक्रम्य (thus TP) B has आक्रम्य ; F om. the words अत्याक्रम्य ... द्विरभिघारयति ।

स्विष्टकृतौ यजेति। वषट्कृत उत्तरार्धपूर्वार्धेऽतिहाय पूर्वा आहुतीर्जुहोत्यथ स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वापबर्हिषौ द्वावनूयाजौ यजत्यथाप्सु स्रुचं प्रतिष्ठापयति समुद्रे ते हृदयमप्स्वन्तरित्यथैनामद्भिः पूरयति सं त्वा विशन्त्वोषधीरुताप इत्यथैनेनापो जुहोति यज्ञस्य त्वा यज्ञपते हविर्भिः। सूक्तवाके नमोवाके विधेम स्वाहेत्यथैतमवभृथꣳ संप्रकिरन्ति यत्किंचित्सोमलिप्तं भवत्यवभृथ निचंकुण निचेरुरसि निचंकुणाव देवैर्देवकृतमेनोऽयाडव मर्त्यैर्मर्त्यकृतमुरोरा नो देव रिषस्पाहीत्यथाञ्जलिनाप उपहन्ति सुमित्रा न आप ओषधयः सन्त्विति। तां दिशं निरुक्षति यस्यामस्य दिशि द्वेष्यो भवति दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्यथाप उपस्पृश्यावैतदृजीषं प्लावयन्ति[1] सह कृष्णाजिनेन देवीराप एष वो गर्भस्तं वः सुप्रीतꣳ सुभृतमकर्म देवेषु नः सुकृतो ब्रूतादिति। विन्दूनुपैव स्पृशति। न भक्षयत्यथानपमज्जन्त्याव-न्योन्यस्य पृष्ठे धावयतो[2] विस्रस्य मेखले प्रतिवमनीये वाससी परिधायोन्नेतारमाहोन्नेतरुन्नो नयेति। निरुद्भिरुद्धतौभिरुद्रायन्त्युद्वयं तमसस्पर्युदु त्यं चित्रमित्यथापामन्तं प्रतियौति प्रतियुतो वरुणस्य पाशः प्रत्यस्तो वरुणस्य पाश इत्यथाप्रतीक्षमायन्ति। वरुणस्यान्तर्हित्यै। प्रपर्णं समिधः कुर्वत एधो

१ ॰क्षंति HBF Ke.; ॰यति TP.

२ Thus HJFP Bh.; धावयित्वा BT Ke.

ऽग्ने धिषीमहीत्यन्याहवनीये[१] ऽभ्यादधाति समिदसि तेजोऽसि तेजो मयि धेहीत्याहवनीयमुपतिष्ठन्ते ऽपो अन्वचारिषꣳ रसेन समसृक्ष्महि । पयस्वाꣳ अग्न आगमं तं मा सꣳसृज वर्चसेति । व्यवच्छिन्दन्ति परिश्रयणानि । विवर्तयन्ति[२] हविर्धाने दक्षिणेन दक्षिणमुत्तरेणोत्तरम् । ॥ २० ॥

यावदेवाध्वर्युश्चेष्टति तावदेव प्रतिप्रस्थाता प्रायणीयस्य निष्कास उदयनीयमभिनिर्वपत्येष एव वेद एतन्मेक्षणमेतद्बर्हिरथैतां चरुस्थालीꣳ सहामकाषामुत्खिद्य[३] निर्णिज्य तयोदयनीयꣳ श्रपयति । तस्मिꣳस्तथैव श्रप्यमाणे जघनेन गार्हपत्यमौपसदायां वेद्याꣳ स्तम्बयजुर्हरतीदमेव प्रसिद्धं पौरोडाशिकं । निर्वपणा तूष्णीं चतुर्थं । पूर्वं परिग्राहं परिगृह्णाति । करणं अपत्यङ्ङन्त्युद्धतादाग्नीध्रस्त्रिर्हरति ।[४] समानं कर्म यथा प्रायणीयस्यै तावदेव नाना । पथ्यामनु स्वस्तिं प्रथमां यजति तामिहोपोत्तमां यजति । नो तु दिग्भ्यश्चवन्ते[५] । ऽथ पुरस्तात्स्विष्टकृतः स्रुवाहुतिमुपजुहोति यास्ते विश्वाः समिधः सन्त्यग्न इत्युपस्तरणाभिघारणाभ्यामेवैतद्ध्रुवाज्यं विच्छिꣳषन्ति[६] । समि-

---

१ Some of the MSS. एता चाह०, cp. p. 126, l. 11, p. 140, l. 15.

२ Thus PJ Bh.; ववर्तयंति TF Keś; निवर्तयंति BH.

३ उत्क्षिप्य most of the MSS.

४ After हरति HFJ ins. यदाग्नीध्रस्त्रिर्हरति ।

५ Uncertain. नेतुदिग्भ्यवते B; नेतुदंभ्यचवते T; नेतुर्दिग्भ्यवंते F; नेनिच-दिग्भ्यश्चवते J; नेतुदिग्भ्यश्चवंते H; नोनिचदिग्भ्यश्चवते P.

६ Uncertain; विछिंषंति BF; संच्छिषंति J; भुवाज्यविचिष (?) T; विछिं-षंति H; विछिꣳषंति P; समापयन्ति the Comm.

हृदयशूल हैके जुह्वति । संस्थान्त उदयनीयः संतिष्ठते । ऽथैतत्पूर्वं-पाद्यमन्तर्वेदि निनयत्यथ पृषदाज्यवन्त्याज्यानि गृहीत्वा मैत्रा-वरुणीं वशामुपाकरोति । तस्यै प्रचिद्य वपया चरित्वा दक्षिणे वेद्यन्ते केशश्मश्रु वपते । नखानि निकृन्तते । सर्वसंस्थां[1] पशोः कुर्वन्नथ यदि वशां न लभते मैत्रावरुणीमामिक्षां गार्हपत्ये श्रपयित्वा तथाहवनीये प्रचरति । आज्यभागप्रतिपत्त्यैडान्ता[2] संतिष्ठते ॥ २१ ॥

[3]अथारण्योरग्नीन्समारोह्योदवसाय मथित्वाग्नीन्विहृत्याग्नेय-मष्टाकपालमुदवसानीयामिष्टिं निर्वपति । श्रपयित्वासादयति । तस्याः पञ्चदश सामिधेन्यः । पञ्च प्रयाजाः[4] । वार्त्रघ्नावाज्य-भागावथ हविषोऽग्ने नयसुपथा राये इति । त्रिष्टुभौ संयाज्ये । अन्वाहार्यमासाद्यानड्वाहं ददाति । सा प्रसिद्धेष्टिः संतिष्ठते । ऽथारण्योरग्नीन्समारोह्योदवसाय मथित्वाग्नीन्विहृत्य[5] पूर्वाणि दैविकाहवींषि निर्वपत्यनुमत्यै चरुं राकायै चरुं धात्रे

---

१ संस्थां TT. संस्था the other MSS. संस्थाः H.

२ Thus only J; °प्रतिपत्त्ये° B. प्रचरत्याज्यभागाभ्यां प्रज्ञातेडान्ता F; T altogether corrupt; प्रचरत्याज्यभागप्रभृतीडान्ता H.

३ This Khaṇḍa is given according to PBJT, HF differ materially; these MSS. treat firstly of the devikāhavīṃṣi, then of the udavasānīyā iṣṭi.

४ प्रयाजानिष्ठा TJP.

५ Instead of थारण्योर ... विहृत्य P has: यथैतदाग्नीध्र यद्यग्निहोत्रीयं प्रणीय ।

पुरोडाशं द्वादशकपालमित्यन्वाहार्यमासाद्य वत्सतरीं[१] ददाति । सा प्रसिद्धेष्टिः संतिष्ठते । ऽथ तदानीमेव पृष्ठ्याऽऽस्तीर्त्वापः प्रणीयोत्तराणि देविकाहवींऽषि निर्वपति । सिनीवाल्यै चरुं कुह्वै चरुं धात्रे पुरोडाशं द्वादशकपालमित्यन्वाहार्यमासाद्य वत्सतरं[२] ददाति । सा प्रसिद्धेष्टिः संतिष्ठते । ऽथारण्योरग्नीन्स-मारोह्य स्वान्यग्न्यायतनान्यध्यवसाय मथित्वाग्नीन्विहृत्य सायं- 5
प्रातरग्निहोत्रे प्रतिजुहोति । संतिष्ठते ऽग्निष्टोमः संतिष्ठते ऽग्निष्टोमः । ॥ २२ ॥ षष्ठः ॥

॥ इत्यष्टमः प्रश्नः ॥

---

१ Thus TJPBh.; ०तरं BF.

२ Thus TBh.; ०तरीं PBJF.

प्रवर्ग्यꣳ संभरिष्यन्नुपकल्पयते खादिरौदुम्बरौ वैणवौ वैकङ्कतौ वाभ्रिं श्याममात्रौ वारशिमात्रौ वोभयतःक्ष्णुं मृदं च भाविता कल्पोर्यां कृष्णाजिनं वराहविहतं वल्मीकवपामूतीकस्तम्बं वादारस्तम्बं वा छागापयो ऽसंकपालानि शर्करा अवाञ्जनपिष्टा अजलोमानि कृष्णाजिनलोमानि सूनामधिकरणीं कर्तारं कुशलं वेणुकाण्डं मदन्तीरित्यथामात्याश्चेन वा हविर्वेष्टा नक्षत्रे वा पूर्वाꣳ शान्तिमुपयन्ति नमो वाच इत्यथाग्रेण शालां धनुर्मात्रे वेद्यै गर्तं खानयति तल्लक्षितां मृदमवलेपयति समां बिलेन करोति तदुपसादयति वराहविहतं वल्मीकवपामतीकस्तम्बं वादारस्तम्बं वा स्थाली छागापय इत्यथोत्तरतः पार्श्वतः संभाराणां प्राचीनाग्राणि तृणानि संस्तीर्य तेषूपरि कृष्णाजिनं प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणात्यथोत्तरꣳ शालाखण्डमध्येण[1] स्फ्येनोद्धत्यावोक्ष्य सिकता निवपति तं परिमण्डलं खरं करोत्यथैनꣳ सिकताभिराभासिनं करोति तं कुशतृणकैर्दूर्वाग्रस्थिभिरिति दक्षिणतोऽर्धं परिश्रयन्ति तस्योदीचीं द्वारं कुर्वन्ति तदुपसादयत्यसंकपालानि शर्करा अवाञ्जनपिष्टा अजलोमानि कृष्णाजिनलोमानि सूनामधिकरणीं कर्तारं कुशलं वेणुकाण्डमित्यथ गार्हपत्ये मदन्तीरपो ऽधिश्रयत्यन्तर्वेद्यधि निदधाति परिश्रयन्ति द्वाराणि पत्नीशाले पत्नीं परिश्रयन्ति

१ Thus all except B. which has शालासंभवम ।

परिस्तृणन्ति । दक्षिणत उपविशतो ब्रह्मा च यजमानश्चाथ पूर्वाह्णे प्राग्निमुपयन्ति येषामनुपेता भवत्यथ[1] गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वाहवनीये सावित्रं जुहोत्यन्वारब्धे यजमाने ॥ १ ॥

युञ्जते मन उत युञ्जते धियो विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः । वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इन्मही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः स्वाहेति । जुहोत्यदीक्षितस्य । जपति दीक्षितस्याथाभ्रिमादत्ते देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे इत्यादायाभिमन्त्रयते ऽभ्रिरसि नारिरस्यध्वरकृद्देवेभ्य इत्यथैनामादायोपोत्तिष्ठत्युत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते देवयन्तस्त्वेमहे । उपप्रयन्तु मरुतः सुदानव इन्द्र प्राशूर्भवा सचेति । प्रेति प्रेतु ब्रह्मणस्पतिः प्र देव्येतु सूनृता । अच्छा वीरं नर्यं पङ्क्तिराधसं देवा यज्ञं नयन्तु न इत्यथ भाविनीं मृदमुपतिष्ठते देवी द्यावापृथिवी अनु मे ऽमंसाथामित्यभ्रिया प्रहरत्यृध्यासमद्य मखस्य शिर इति । मखाय त्वेति हरति । मखस्य त्वा शीर्ष्णे इत्युत्तरतः कृष्णाजिने निवपत्युदूहोपस्थानमेवमेव द्वितीयं हरत्येवं तृतीयं । तूष्णीं चतुर्थं । पर्यन्तश्छिन्नमथ वराहविहतमुपतिष्ठत इयत्यग्र आसीरित्यभ्रिया प्रहरत्यृध्यासमद्य मखस्य शिर इति । मखाय त्वेति हरति । मखस्य त्वा शीर्ष्णे इत्युत्तरतः कृष्णाजिने निवपत्युदूहोपस्थानमेवमेव

---

1 Thus I only, the other MSS. भवत्यथ; PH om. the passage अथ ... भवति।

द्वितीयꣳ हरत्येवं तृतीयं । तूष्णीं चतुर्थं । पर्येतस्य शिरस्त्वेव वल्मीकवपामुपतिष्ठते देवीर्वम्रीरस्य भूतस्य प्रथमजा ऋतावरीरित्यभिवा प्रहरत्यथास्य मखस्य शिर इति । मखाय त्वेति॰ हरति । मखस्य त्वा शीर्ष्ण इत्युत्तरतः कृष्णाजिने निवपत्युद्धृत्योपस्थानमेवमेव द्वितीयꣳ हरत्येवं तृतीयं । तूष्णीं चतुर्थं । पर्येतस्यै शिरस्त्वेवोतीकसम्भं वा दारसम्भं वोपतिष्ठत इन्द्रस्यौजो ऽसीत्यभिवा प्रहरत्यथास्य मखस्य शिर इति । मखाय त्वेति हरति । मखस्य त्वा शीर्ष्ण इत्युत्तरतः कृष्णाजिने निवपत्युद्धृत्योपस्थानमेवमेव द्वितीयꣳ हरत्येवं तृतीयं । तूष्णीं चतुर्थं । पर्येतस्य शिरस्त्वेव कागाग्रय उपतिष्ठते ऽग्निजा असि प्रजापते रेत इत्यभिमवदधात्यथास्य मखस्य शिर इति । मखाय त्वेति हरति । मखस्य त्वा शीर्ष्ण इत्युत्तरतः कृष्णाजिने मृदि प्रक्षीनयत्युद्धृत्योपस्थानमेवमेव द्वितीयं प्रक्षीनयत्येवं तृतीयं । तूष्णीं चतुर्थं । चतुर्थेन सह सर्वाः पर्येतत्कागाग्रय स्थालेन मृदि परिशिष्टत्येतामतिशयामपो ऽभ्यवहरन्त्येव वा प्रकिरन्ति । प्रायश्चित्ताय वा परिशाययन्ति१ ।

॥ २ ॥

अथ प्रवर्ग्यमादद्ते ऽश्वान्य मुखान्यनभिप्रयम्णतो न प्रवर्ग्यं चादित्यं चान्तर्दधाति । बहवो हरन्तीति विज्ञायते ऽपैममानयन्त्वेतु ब्रह्मणस्पतिरा देव्येतु सूनृता । अच्छा वीरं

१ परिशायर्यन्ति I.

मयि पङ्क्तिराधसं देवा यज्ञं मयन्तु न इत्यथैनं खर उपावहरन्त्यायुर्धेहि प्राणं धेह्यपानं धेहि व्यानं धेहि चक्षुर्धेहि श्रोत्रं धेहि मनो धेहि वाचं धेह्यात्मानं धेहि प्रतिष्ठां धेहि मां धेहि मयि धेहीत्यथैनमर्मकपालैः शर्कराभिरवाश्मनपिष्टाभिरजलोमैः कृष्णाजिनलोमैरिति संसृज्य मदन्तीभिरुपसृजति मधु त्वा मधुला करोत्विति । पिण्डं करोति मखस्य शिरोऽसीति । यज्ञस्य पदे स्थ इत्यङ्गुष्ठाभ्यामुपनिगृह्णात्यथ तृतीयं मृदोऽपच्छिद्य त्रीन्पिण्डान्करोति । तेषामेकं कर्त्रे प्रयच्छति गायत्रोऽसीति । तेनास्य बुध्नं करोति गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमीत्यतिशिष्टायै मृदोऽर्धं प्रयच्छति त्रैष्टुभोऽसीति । तेनास्य मध्यं करोति त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसा करोमीति । सर्वामन्ततो मृदं प्रयच्छति जागतोऽसीति । तेनास्य बिलं करोति जागतेन त्वा छन्दसा करोमीति । तं प्रादेशमात्रं पृथुबुध्नं मध्ये सन्नं करोत्यथास्य वेणुकाण्डेन द्विभागमवविध्यति । तदस्य पिन्वनं भवत्यथास्य त्र्यङ्गुले वा चतुरङ्गुले वा रास्नां पर्यस्यति मखस्य रास्नासीत्यथास्य बिलं गृह्णात्यदितिस्ते बिलं गृह्णातु पाङ्क्तेन छन्दसेत्यथैनमादित्येनाभितपति सूर्यस्य हरसा श्रायेत्यथैनं खरे निदधाति । निहितमनुमन्त्रयते मखोऽसीत्येवमेव द्वितीयं महावीरं करोत्येवं तृतीयं । तूष्णीं पिन्वने रौहिणकपाले चाज्यस्थालीं चाथ या मृदतिशिष्यते तया प्रवाते प्रतिलेपमुपवातयन्ति । तेषूपवातेषूपकल्पयत एकविंशतिं कृष्णो अश्वस्य शकृत्पिण्डानभिमग्निं पचनमित्यथाश्मकमादीप्य मुखं महा-

वीरं धूपयति वृष्णो अश्वस्य निष्पदसि वरुणस्त्वा धृतव्रत आधूपयतु मित्रावरुणयोर्ध्रुवेण धर्मणेत्यन्तरतश्च बाह्यतश्च सुधूपितं कृत्वा निदधात्येवमेव द्वितीयं महावीरं धूपयत्येवं तृतीयं तूष्णीं पिन्वने रौहिणकपाले आज्यस्थालीं चाथोत्तरेण शालामुखीयमिवावटं खानयति तं पचनेनास्तीर्य तस्मिन्प्राचो वोदीचो वा महावीरानायातयति पुरस्तात्पिन्वने पश्चाद्रौहिणकपाले आज्यस्थालीं चाथैनानश्वेनोपरिष्टात्संप्रच्छाद्य मृदावलिम्पति चतुरङ्गुलमनुदिशमादीपनायातिग्नर्ष्योपोषति ॥ ३ ॥

अर्चिषे त्वेति पुरस्ताच्छोचिषे त्वेति दक्षिणतो ज्योतिषे त्वेति पश्चात्तपसे त्वेत्युत्तरतस्ते ऽह्ना वा रात्र्या वा पच्यन्ते यदि प्रातरुपोषति सायमुपैति यदि सायं प्रातस्तं पक्षूपकल्पयते गोपयस्त्वागापयो धृष्टिमश्मसंद्रावु[1] सतः संदंशौ स्वारौ शिक्यं कृष्णाजिनमित्येतत्समादायाभ्ययभीम[2] महिना दिवं मित्रो बभूव सप्रथाः। उत श्रवसा पृथिवीम् ॥ मित्रस्य चर्षणीधृतः श्रवो देवस्य सानसिम्। द्युम्नं चित्रश्रवस्तममित्यथ धृष्टिमादत्ते सिद्ध्यै त्वेति तया मुष्याम्महावीरादङ्गारानुद्वपति देवस्त्वा सवितोद्वपतु सुपाणिः स्वङ्गुरिः। सुबाहुरुत शक्त्येत्यथैनमुच्छ्रयत्युत्तिष्ठ बृहन्भवोर्ध्वस्तिष्ठ ध्रुवस्त्वमित्यथैनमाञ्जये प्रति-

---

१ Thus all MSS.; the word occurs also elsewhere; Bh. Keś. write संधावं।

२ चाभ्येति BT Keś.; चाभ्येति HHiFP.

धापयत्यपद्यमानः पृथिव्यामाशा दिश आपृणेत्यथैनमन्वीक्षते सूर्यस्य त्वा चक्षुषान्वीक्ष ऋजवे त्वा साधवे त्वा सुक्षित्यै त्वा भूत्यै त्वेत्यथैनं प्रदक्षिणं पुरीषेण पर्यूहतीदमहममुमामुष्यायणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहामीति यथावर्णमथैनꣳ संदꣳशेन परिगृह्य यते ऽवधाय छागापयसाच्छृणत्ति गायत्रेण त्वा छन्दसाच्छृणद्मि त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसाच्छृणद्मि जागतेन त्वा छन्दसाच्छृणद्मि छृणत्तु त्वा वाक् छृणत्तु त्वोर्क् छृणत्तु त्वा हविश्छृन्द्धि वाचं छृन्धूर्जं छृन्द्धि हविर्देव पुरश्चर सघ्यासं त्वेत्यन्तरतश्च बाह्यतश्च स्वाच्छृणं कृत्वा गोपयसाभिविष्यन्दयत्येवमेव द्वितीयं महावीरमाच्छृणत्त्येवं तृतीयं तूष्णीं पिन्वने रौहिणकपाले चाज्यस्थालीं चाथ यदि विधुर्वा प्रदरो वा जायते ऽश्मचूर्णानि छागापयसि संप्रकीर्य तैः प्रत्युष्योल्मुकेनाभितपति विधुं दद्राणं यद्दृते चिदभिश्रिष इति द्वाभ्याꣳ सꣳ हैव रोहति यद्यु वै सर्वश एव भिद्यत एतान्येव कपालान्यवाच्छूर्णं पिष्ट्वा येषा मृत्प्रायश्चित्ताय परिश्रेते तया सꣳसृज्य कृत्वा पक्त्वाच्छृद्य निदधाति तेषां यदा ऽश्मय उपरमत्यथैनान्त्सार्धꣳ समवधाय कृष्णाजिनेनोपरिष्टात्संप्रच्छाद्योत्तरे शालाखण्डे शिक्य आसजति यथा पक्षी न पश्यति तथा न त्वा काशात्परिश्रेरे ऽथोत्तराꣳ शान्तिमुपयन्ति शं नो वातः पवतां मातरिश्वेति ॥ ४ ॥ प्रथमः ॥

श्वो राज्ञः क्रय इत्युपकल्पयत औदुम्बरीꣳ सम्राडासन्दीमौदुम्बरीꣳ स्रुचं गोदोहनीमौदुम्बरं छागायै शङ्कुमौदुम्बरꣳ

शङ्कोपयमनमौदुम्बरꣳ स्रुवमौदुम्बरौं स्रुचावनिष्कीर्णे रौहिण-हवणी द्वे औदुम्बरी धृष्टी त्रीणि धवित्राणि कार्ष्णाजिनान्यौ-दुम्बरदण्डानि। वैणवदण्डानीत्येके। षडौदुम्बरान्कङ्कतानेकशतीं च[1] समिधं त्रयोदश वैकङ्कतान्परिधीनेकशतीꣳ स्रुवं प्रचरणीं कार्ष्मर्यमयान्परिधीन्सुवर्णरजतौ च रुक्मौ द्वे घर्मदुघे धेनुं च छागां च द्वौ कुशमयौ वेदावेकं मौञ्जं वेदपरिवासनं मौञ्जं रज्जुदाम मुञ्जप्रलवान्रौहिणपिष्टानि खरेभ्यः सिकता इत्यथ प्रायणीयेन चरति। प्रायणीयेन चरित्वा पदेन चरति। पदेन चरित्वा राजानं क्रीत्वोह्यातिथ्यं[2] निर्वपत्यातिथ्येन प्रचर्य पूर्वाꣳ शालामुपयन्ति नमो वाच इत्यथाग्रेण गार्हपत्यं स्तृणाति सꣳस्तीर्णं तदेतत्परिघर्म्यꣳ सर्वꣳ सꣳसादयन्त्यथ प्रचाडामन्दी-मच स्थूणां गोदोहनीमच छागायै शङ्कुमित्यथोत्तरेण गार्ह-पत्यꣳ स्फ्येनोद्धत्यावोक्ष्य सिकता निवपति। तं प्रादेशमात्रं परिमण्डलं प्रवृञ्जनीयं खरं करोत्यथैनꣳ सिकताभिराभाशिनं करोत्यथोत्तरेणाहवनीयꣳ स्फ्येनोद्धत्यावोक्ष्य सिकता निव-पति। तं प्रादेशमात्रं परिमण्डलमुद्वासनीयं खरं करोत्यथैनꣳ सिकताभिराभाशिनं करोत्यथोत्तरे शालाद्वार्ये स्फ्येनोद्धत्या-वोक्ष्य सिकता निवपति। तं चतुरस्रं[3] निष्ठ्यन्तमवन्तमुच्छिष्टखरं करोत्यथैनꣳ सिकताभिराभाशिनं करोत्यथाध्वर्युः प्रचरणीयं

---

१ om. IIIP.

२ क्रीत्वोह्य° only I.

३ Thus BTBh.; °वं the other MSS.

महावीरꣳ शफाभ्यां परिगृह्य प्रचरणीये खरे सादयत्यथैनं मौञ्जेन वेदेनापिदधात्यथैतामासन्दीमग्रेणाहवनीयं[1] पर्याहृत्य दक्षिणतो निदधाति। तस्यां कृष्णाजिनं प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमोप[2]स्तृणात्यथैतावुपशयौ महावीरौ वेदाभ्यां परिगृह्याग्रेणाहवनीयं पर्याहृत्य दक्षिणतः सम्राडासन्द्यां कृष्णाजिने प्राचीनबिलौ सादयत्यथैतामभ्रिमग्रेणाहवनीयं पर्याहृत्य दक्षिणतः सम्राडासन्द्यां कृष्णाजिने सादयत्यथैतां मृदमतिशिष्टामग्रेणाहवनीयं पर्याहृत्य दक्षिणतः सम्राडासन्द्यां कृष्णाजिने सादयत्यथैताꣳ स्थूणां गोदोहनीं छागायै शङ्कुमित्यादाय जघनेन दक्षिणेन गार्हपत्यं परिक्रम्य दक्षिणया द्वारोपनिर्हृत्य होतुः संदर्शे स्थूणां निहत्य मौञ्जेन दाम्ना घर्मदुघो वत्सं बध्नन्ति। तमुत्तरेण छागायै शङ्कुं निहत्य छागां नियच्छन्ति। प्रत्यृजति कपालमथैतेनैव यथेतमेत्य निष्क्रमयन्ति[3] वृषलान्। ह्वयन्ति पत्नीꣳ। ह्वयन्ति होतारꣳ। ह्वयन्ति ब्रह्माणꣳ। ह्वयन्ति प्रतिप्रस्थातारꣳ। ह्वयन्ति प्रस्तोतारꣳ। ह्वयन्त्याग्नीध्रं। परिश्रयन्ति द्वाराणि। पत्नीशाले पत्नीं परिश्रयन्ति। परस्तृणन्ति। दक्षिणत उपविशतो ब्रह्मा च यजमानश्चाथ पूर्वाꣳ शान्तिमुपयन्ति येषामनुपेता भवति[4]। ॥ ५ ॥

---

१ अथैताम्सम्राडासंदीम॰ I.

२ Thus PITHF; वास्तृणाति JB.

३ ॰क्रामयंति BF.

४ Thus PIH Keś.; भवंति TB.

अथाध्वर्युः सपवित्राः प्रोक्षणीरादाय आह ब्रह्मन्प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यामो होतर्घर्ममभिष्टुह्यग्नीद्रौहिणौ पुरोडाशावधिश्रय प्रतिप्रस्थातः प्रवर्ग्यं विहर प्रस्तोतः सामानि गायेति। तद्ब्रह्मा प्रसौति यजुर्युक्तꣳ सामभिराक्तखं त्वा विश्वैर्देवैरनुमतं मरुद्भिः। दक्षिणाभिः प्रततं पारयिष्णुꣳ स्तुभो वहन्तु सुमनस्यमानꣳ स नो रुचं धेह्यहृणीयमानो भूर्भुवः सुवरोमिन्द्रवन्तः प्रचरतेत्यथाध्वर्युः प्रचरणीयं महावीरं प्रोक्षति यमाय त्वा मखाय त्वा सूर्यस्य हरसे त्वेत्यभिप्राग्नुवन्परान्परान्संभारान्प्रोक्षति। तमेव प्रतिप्रस्थाता प्रवर्ग्यं विहरत्यथाहवनीये कार्ष्मर्यमयान्परिधीन्परिदधाति। तदुपसादयति षडौदुम्बराञ्छकलान्वैकङ्कतीं च समिधं गार्हपत्ये त्रयोदश वैकङ्कतान्परिधीन्सुवर्णरजतौ च रुक्मौ मुञ्जप्रलवान्रौहिणपिष्टानीत्यथैष आग्नीध्रो जघनेन गार्हपत्यमुपविश्य धृष्टीभ्यां प्रतीचोऽङ्गारान्निरूह्य तेषु रौहिणकपाले उपदधात्यथ दारुणसंयुतानि पिष्टानि संयुत्य रौहिणौ पुरोडाशावधिश्रयत्यथाज्यं निर्वपत्यथाज्यमधिश्रयत्युभयं पर्यग्नि कृत्वा रौहिणौ पुरोडाशौ श्रपयत्येतस्मिन्काले प्रतिप्रस्थाता मौञ्जेन वेदेन होमार्थानि पात्राणि संमृशति महावीरꣳ स्रुवं पिन्वने रौहिणहवनी उपयमनमित्यथ प्रतिप्रस्थाताज्यमुत्पूय रौहिणौ पुरोडाशावुपस्तीर्णाभिघारितावुद्वास्य रौहिणहवनीभ्यां परिगृह्यान्तर्वेद्यामादयति। दक्षिणं परिधिसन्धिमन्वेकमुत्तरं परिधिसन्धिमन्वितरं। प्राञ्चौ पूर्वाग्निके[1]। प्रत्य-

१ पौर्वाग्निके B.

ग्रावापराग्निके। ऽथाध्वर्युः प्रचरणीयं महावीरꣳ शफाभ्यां परिगृह्य सव्ये पाणौ समावृत्याव्यथाय्याः सकृदुपहृतेनाज्येन गार्हपत्ये ऽनवानꣳ संतताः सप्त प्राणाहुतीर्जुहोति प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहापानाय स्वाहा चक्षुषे स्वाहा श्रोत्राय स्वाहा मनसे स्वाहा वाचे सरस्वत्यै स्वाहेति। चतस्र उत्तरा यथोपपादं दक्षाय स्वाहा क्रतवे स्वाहौजसे स्वाहा बलाय स्वाहेत्यथैनमाज्येनानक्ति देवस्त्वा सविता मध्वानक्त्वित्यैतस्मिन्काले प्रतिप्रस्थाता राजतꣳ रुक्मं प्रवृञ्जनीये खर उपगूहति पृथिवीं तपसस्त्रायस्वेत्यथ मुञ्जप्रलवान्व्यतिषज्यादीपयत्यर्चिरसि शोचिरसि ज्योतिरसि तपो ऽसीति। तान्प्रवृञ्जनीये[1] खरे संप्रकीर्य तेषु प्रचरणीयं महावीरꣳ सꣳसादयति ॥ ६ ॥

सꣳसीदस्व महाꣳ असि शोचस्व देववीतमः। वि धूममग्ने अरुषं मियेध्य सृज प्रशस्त दर्शतमित्यथैनमाज्येन पूरयत्यञ्जन्ति यं प्रथयन्तो न विप्रा वपावन्तं नाग्निना तपन्तः। पितुर्न पुत्र उपसि प्रेष्ठ आ घर्मो अग्निमृतयन्नसादीदित्यथास्य प्रादेशेन दिशो व्यास्थापयत्यनाधृष्या[2] पुरस्तादग्नेराधिपत्य आयुर्मे दा इति पुरस्तात्पुत्रवती दक्षिणत इन्द्रस्याधिपत्ये प्रजां मे दा इति दक्षिणतः। सुषदा पश्चाद्देवस्य सवितुराधिपत्ये प्राणं मे दा इति पश्चादाश्रुतिरुत्तरतो मित्रावरुणयोराधिपत्ये श्रोत्रं

१ नाप्र॰ BT Keś. अथैतान्प्र॰ or अथैनान्प्र॰ the other MSS.

२ Thus BTI Bh. and HP (the last two व्याख्या॰); FJ : व्यवस्था॰; Keś. thrice व्याख्यापयत्य॰

मे दा इत्युत्तरतो विधृतिरुपरिष्टाद्बृहस्पतेराधिपत्ये ब्रह्म मे दाः क्षत्रं मे दास्तेजो मे धा वर्चो मे धा यशो मे धास्तपो मे धा मनो मे धा इत्युपरिष्टादथैमामभिमृशति मनोरश्वासि भूरिपुत्रा विश्वाभ्यो मा नाष्ट्राभ्यः पाहि सूपसदा मे भूया मा मा हिंसीरित्यथ धृष्टिभ्यामुदीचो[1] ऽङ्गारान्निरूहति तपो ह्यग्ने अन्तराꣳ अमित्रान्तपा शꣳसमररुषः परस्य । तपो वसो चिकितानो अचित्तान्वि ते तिष्ठन्तामजरा अयास इति तैरेनं प्रदक्षिणं परिचिनोति चित स्थ परिचितः स्वाहा मरुद्भिः परिश्रयस्वेत्यथैनं त्रयोदशभिर्वैकङ्कतैः परिधिभिः परिचिनुतोऽध्वर्युश्च प्रतिप्रस्थाता च मा असीति प्राङ्ङध्वर्युः प्रमा असीत्युदङ्ङौ प्रतिप्रस्थाता तावेवमेव व्यतिषक्तं प्रतिमा असि संमा असि विमा अस्युन्मा असीत्यथैनं त्रयोदशं परिधिं दक्षिणत ऊर्ध्वाग्रं निमिनोत्यन्तरिक्षस्यान्तर्धिरसीत्यथैनꣳ सौवर्णेन रुक्मेनापिदधाति दिवं तपसस्त्रायस्वेत्यथैनमुपतिष्ठत आभिर्गीर्भिः शुक्रं ते अन्यदर्हन्बिभर्षि सायकानि धन्वेति प्रज्वलिते रुक्ममपकर्षति ॥ ७ ॥

अथ धवित्राण्यादत्ते गायत्रमसीत्यन्यतरत्त्रैष्टुभमसीत्यन्यतरज्जागतमसीत्यन्यतरत्तैरेनं पश्चात्प्राङ् आच्याच्योर्ध्वं धूनोति मधु[2] मध्वित्युत्तरतस्तिष्ठते प्रतिप्रस्थात्रे द्वे धवित्रे प्रयच्छति

---

१ धृष्टिभ्यामु॰ only IPH.

२ मध twice JT; thrice the other MSS.

तयोरन्यतरदाग्नीध्रायोत्प्रयच्छत्यथैनं त्रिः प्रदक्षिणं परियन्ति प्रणवेप्रणवे धून्वन्तस्त्रिः परीत्योत्तरतस्तिष्ठन्त्यथ धवित्राण्यादत्ते ऽपरेण परिक्रम्यायोत्तरतस्तिष्ठते प्रतिप्रस्थात्रे द्वे धवित्रे प्रयच्छति तयोरन्यतरदाग्नीध्रायोत्प्रयच्छत्यथैनं पर्युपविशन्ति पश्चात्प्राङ्मुखो ऽध्वर्युरुपविशति पुरस्तात्प्रत्यङ्मुखः प्रतिप्रस्थातोत्तरतो दक्षिणामुख आग्नीध्रस्त एवमेव प्रणवेप्रणवे धून्वन्त आसत उपसमासमु[1]च्छुकान्याप्याययन्तो महावीरमथ यत्र होतुरभिजानाति याभिर्वर्तिकां ग्रसिताममुञ्चतमिति तदेनमुपोत्थाय रोचयतो ऽध्वर्युश्च यजमानश्च दश प्राचीर्दश भासि दक्षिणेत्येतेनानुवाकेनाथ यत्र होतुरभिजानात्यप्स्वन्तोमश्विना वाचमस्मे इति तद्धविश्राण्युपोच्छन्ते ऽथ यत्र होतुरभिजानात्यक्रन्ददुषसः पृश्निरग्रिय इति तद्भूषितो घर्म इत्युक्त्वा यथेतं त्रिः पुनः प्रतिपरियन्ति निधाय धवित्राण्युत्कराग्नीरवेक्षमाणा उपतिष्ठन्ते ऽपश्यं गोपामिति प्रतिपद्याग्नीमहि त्वा मा मा हिꣳसीरित्यातो ऽथ गार्हपत्यमुपतिष्ठते त्वमग्ने गृहपतिर्विशामसि विश्वासां मानुषीणाꣳ शतं पूर्भिर्यविष्ठ पाह्यꣳहसः समेद्धारꣳ शतꣳ हिमास्तन्द्राविणꣳ हार्दिवानमिद्धेव रातयः सन्त्वित्यन्तर्हिते प्रतिप्रस्थाता वेदे पत्नीं वाचयति त्वष्टीमती ते सपेयेत्यान्तादनुवाकस्य तस्मिन्काले प्रतिप्रस्थाता दक्षिणाꣳ रौहिणं जुहोत्यहर्ज्योतिः केतुना जुषताꣳ सुज्योतिर्ज्योतिषाꣳ स्वाहेति ॥ ८ ॥ द्वितीयः ।

---

[1] Thus BPJ Bb. Keś.; उपसमासम० HI; उपसमासंच० P.

अथ रशनामादत्ते देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामादद इत्यादायाभिमन्त्रयतेऽदित्यै रास्नासीति । दोहनं कंसं पिन्वने इति[1] प्रतिप्रस्थातापरेण परिश्रित्यैतां घर्मदुघं चित्रपाँसुं देवनामभिराह्वयतीड एह्यदित एहि सरस्वत्येहीति । चित्रवेदंदक्षिणया द्वारोपनिष्क्रम्य यदस्यै नाम भवति तेनासावेह्यसावेहीत्यथैनाँ[2] रशनयाभिदधात्यदित्या उष्णीषमसीति । वायुरस्यैड इति घर्मदुघो वत्समभिसृजत्यथैनमुपावसृजति पूषा त्वोपावसृजत्वश्विभ्यां प्रदापयेति । धयन्तमनुमन्त्रयते[3] यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूर्येन विश्वा पुष्यसि वार्याणि । यो रत्नधा वसुविद्यः सुदत्रः सरस्वति तमिह धातवे करिति । प्रत्तायामुन्नयत्युस्र घर्मँ शिँषोस्र घर्मं पाहि घर्माय शिँषेति । नियुज्य संधायोपसीदति बृहस्पतिस्त्वोपसीदत्विति । स्तनान्संमृशति दानव स्थ पेरवो विष्वग्वृतो लोहितेनेत्यथ यत्र होतुरभि जानात्या दशभिर्विवस्वत इति तदेनां पिन्वने पिन्वयत्यश्विभ्यां पिन्वस्व सरस्वत्यै पिन्वस्व पूष्णे पिन्वस्व बृहस्पतये पिन्वस्वेन्द्राय पिन्वस्वेन्द्राय[4] पिन्वस्वेत्यतिशिष्टं कंसे दोहयत्येतस्मिन्काले

---

१ अथ ins. BT.

२ असावेहि twice JT ; thrice the other MSS, also P, comp. Rudradatta on Āp. XV. 9. 4.

३ Thus TF Bh. Keś. (the last glosses स्तनं पिबन्तमनु°, thus also the Somaprayoga 10) ; the other MSS. IBHP have स्तनमभि° ।

४ All the MSS, except P, have इन्द्राय पिन्वस्व once only, but comp. Taitt. Ār. v. 7. 4 s. f. and 5 init. and Padārthanirv. p. 287.

प्रतिप्रस्थाता पिन्वने छागीं पिन्वयति तूष्णीमथ यत्र होतुरभिजानात्युत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति तत्प्रतिप्रस्थात्रे पयसी संप्रदायैतेनैव यथेतमेत्य शफोपयमानादत्ते[1] आयतो ऽसीत्यन्यतरत्त्रैष्टुभो ऽसीत्यन्यतरज्जागतमसीत्युपयमनमथ यत्र होतुरभिजानात्युपद्रव पयसा गोधुगोषमिति तत्पयसी आह्रियमाणे अभिमन्त्रयते[2] सहोर्जो भागेनोप मेहीन्द्राश्विना मधुनः सारघस्य घर्मं पात वसवो यजता वडित्यथ पुरस्तात्प्रत्यञ्चावुपविश्य महावीरे पयसी अवनयतो ऽध्वर्युश्च प्रतिप्रस्थाता चाध्वर्युः पूर्वो गोपयो ऽवनयति स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मये वृष्टिवनये जुहोमि स्वाहेत्यथास्योष्माणमन्वीक्षते मधुहविरसि सूर्यस्य तपस्तपेत्येतस्मिन्काले प्रतिप्रस्थाता छागापयो ऽवनयति तूष्णीमुभयं समानीयाध्वर्युस्तृतीयमवनयत्यथ यत्कंसे पयस्तदुपयमने समवनयति प्रत्यूह्याङ्गारानथाध्वर्युः प्रचरणीयं महावीरं शफाभ्यां परिगृह्णाति ॥ ९ ॥

द्यावापृथिवीभ्यां त्वा परिगृह्णामीति[3] वेदेनाधस्तादुपमृज्योपयमनेनोपयच्छत्यन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामीत्यथैनमादायोपोत्तिष्ठति देवानां त्वा पितॄणामनुमतो भर्तुं शकेयमिति

---

१ Thus BT, Keś. and Taitt. Ār. v. 7. 5, comp. also Āp. xv. 9. 10; शफोपयमनानादत्ते HJIP शफोपयमनाभ्यादत्ते F and Padārthanirv. p. 287.

२ Thus HIBP Keś., Padārthanirv.; प्रतिमंत्रयते TJF.

३ I ins. मौञ्जेन before वेदेन ।

प्राङ् हरति तेजो ऽसि तेजो ऽनु प्रेह्यग्निर्मा पृथिव्याः पातु वायुरन्तरिक्षात्सूर्यो दिवो दिविस्पृङ्मा मा हिंसीरन्तरिक्षस्पृङ्मा मा हिंसीः पृथिविस्पृङ्मा मा हिंसीः सुवरसि सुवर्मे यच्छ दिवं यच्छ दिवो मा पाहीत्यथ वातनामानि व्याचष्टे समुद्राय त्वा वाताय स्वाहेति पञ्चानवानमेवमेव द्वे उत्तरे। षडुत्तराणि यथोपपादमग्नये त्वा वसुमते स्वाहा सोमाय त्वा रुद्रवते स्वाहा वरुणाय त्वादित्यवते स्वाहा बृहस्पतये त्वा विश्वदेव्यावते स्वाहा सवित्रे त्वर्भुमते विभुमते प्रभुमते वाजवते स्वाहा यमाय त्वाङ्गिरस्वते पितृमते स्वाहेति। विश्वा आशा दक्षिणसदिति दक्षिणत आसीनं ब्रह्माणमीक्षते। विश्वान्देवानयाडिहेति पश्चादासीनꣳ होतारꣳ। मध्येनात्याक्रामञ्जपति स्वाहाकृतस्य घर्मस्य मधोः पिबतमश्विना स्वाहाग्नये यज्ञियाय शं यजुर्भिरिति। यजमानमतिवाचयत्यश्विना घर्मं पातꣳ हार्दिवानमहर्दिवाभिरूतिभिरनु वां द्यावापृथिवी मꣳसातामित्युच्चैराश्राव्याह घर्मस्य यजेति। वषट्कृते जुहोति स्वाहेन्द्रायेति। स्वाहेन्द्रावडित्यनुवषट्कृते कृत्वा वाचयति घर्ममपातमश्विना हार्दिवानमहर्दिवाभिरूतिभिरनु वां द्यावापृथिवी अमꣳसातां तं प्राव्यं यथावट् नमो दिवे नमः पृथिव्यै दिवि धा इमं यज्ञं यज्ञमिमं दिवि धा दिवं गच्छान्तरिक्षं गच्छ पृथिवीं गच्छ पञ्च प्रदिशो गच्छ देवान्घर्मपाङ्गच्छ पितॄन्घर्मपाङ्गच्छेत्येतस्मिन्काले प्रतिप्रस्थाता पिन्वनेनोपयमनादुपहत्य प्रचरणीयं महावीरं पूरयत्यथैनमन्तःपरिध्यभिपीप-

यतो[1] ऽध्वर्युश्च प्रतिप्रस्थाता च सहैवेषे पीपिह्यूर्जे पीपिहि ब्रह्मणे पीपिहि क्षत्राय पीपिह्यद्भ्यः पीपिह्योषधीभ्यः पीपिहि वनस्पतिभ्यः पीपिहि द्यावापृथिवीभ्यां पीपिहि सुभूताय पीपिहि ब्रह्मवर्चसाय पीपि ह्यजमानाय पीपिहि मह्यमित्युपांशूक्त्वा ज्यैष्ठ्याय पीपिहीत्युच्चैरथैनमनुदिश्यात्मानमभि पीपयति । त्विष्यै त्वा द्युम्नाय त्वेन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वेत्यथ यन्महावीरे पयस्तदुपयमने समवनयत्यथोदङ्कृत्याक्रम्याथैतदुपयमनमन्तर्वेदि प्राचीनबिलꣳ सादयत्येतस्मिन्काले प्रतिप्रस्थाता राजतꣳ रुक्ममुद्वासनीये खर उपगूहति । तस्मिन्प्रचरणीयं महावीरꣳ सादयति ॥ १० ॥

घर्मासि सुधर्मा मे न्यस्मे ब्रह्माणि धारय क्षत्राणि धारय विशं धारय नेत्त्वा वात स्कन्दयादित्यथ यद्यभिचरेदमुष्य त्वा प्राणे सादयाम्यमुना सह निरर्थं गच्छ यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्यथाप उपस्पृश्य षडौदुम्बराञ्छकलान्यादत्ते । तेषामेकैकेनोपयमनादुपहत्य पूर्वार्ध आहवनीयस्य प्रश्चोतयति पूष्णे शरसे स्वाहेत्यथैनमन्तराञ्जनं मध्यमे परिधौ सꣳस्पृष्टꣳ सादयत्येवमेव द्वितीयेनोपयमनादुपहत्य पूर्वार्ध एवाहवनीयस्य प्रश्चोतयति ग्रावभ्यः स्वाहेति । तं तथैवाञ्जनं[2] मध्यमे परिधौ

---

१ Thus (यभि०) all and Bh., यतिपीप० F only.

२ Thus B; तंतथैतवं ॥ जनं I; FJ om. तं and have तथांतरांजन तंतथातरांजनं T; तंतथातरांजनं H; comp. infra.

संस्पृष्टं सादयत्येवमेव तृतीयेनोपयमनादुपहत्य मध्यत आहवनीयस्य प्रश्चोतयति प्रतिरेभ्यः स्वाहेति। तं तथैवाञ्जनं[1] मध्यमे परिधौ संस्पृष्टं सादयत्येवमेव चतुर्थेनोपयमनादुपहत्यापुरार्धे आहवनीयस्य प्रश्चोतयति द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहेत्यथैनमूर्ध्वाञ्जनं भस्मान्त उपगूहत्येवमेव पञ्चमेनोपयमनादुपहत्य दक्षिणार्धे आहवनीयस्य प्रश्चोतयति पितृभ्यो घर्मपेभ्यः स्वाहेत्यथैनं बहिराञ्जनं दक्षिणे परिधौ संस्पृष्टं सादयत्यथैतं षष्ठं शकलं सर्वेषु लेपेषु समज्योपयमनादन्तत उपहत्योत्तरार्धे आहवनीयस्य प्रश्चोतयति रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहेत्यथैनमुत्तरेण शालाया अतीकाशेनानभीक्षमाणो निरस्यत्यमुना सह निरर्थं गच्छ यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्यथाप उपस्पृश्यातिशिष्टाञ्छकलानद्भिः संस्पृश्याहवनीये[2] ऽनुप्रहरत्यैतस्मिन्काले प्रतिप्रस्थातोत्तरं रौहिणं जुहोत्यहर्ज्योतिः केतुना जुषतां सुज्योतिर्ज्योतिषां स्वाहेत्यथैतां समिधं मध्यत आहवनीयस्याभ्यादधाति तूष्णीं। तस्यामादीप्तायां प्रतिमुखं द्विर्जुहोति भूः स्वाहेत्यथैतदुपयमनमन्तर्वेदि प्राचीनबिलं सादयित्वा तस्मिन्नग्निहोत्रविधिं चेष्टित्वा। स यावन्तः प्रवर्ग्यस्य[3] र्त्विजस्तेषूपहवमिष्ट्वा यजमान एव प्रत्यक्षं भक्षयति हुतं हविर्मधु हविरिन्द्रतमे ऽग्नौ पिता नो ऽसि मा

[1] Thus PJHI; तथैवांतरांजनं TF.

[2] संस्पृश्य all.

[3] प्रवर्ग्यस्य om. PHTJ, the three others read it.

मा हिꣳसीरश्याम ते देव घर्म मधुमतो वाजवतः पितुमतोऽङ्गिरस्वतः स्वधाविनोऽशीमहि त्वा मा मा हिꣳसीरित्यथैतदुपयमनं परिकर्मी वाग्नीध्रो वोच्छिष्टखरे मार्जयित्वान्तर्वेदि प्राचीनबिलꣳ सादयित्वा तस्मिन्सुवर्णरजतौ च[1] रुक्मौ प्रास्य मदन्तीरप आनीय हिरण्यवतीभिर्मार्जयन्ते ॥ ११ ॥

हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका इति चतसृभिरथैव मदन्तीरपो निनीयाज्यस्थाल्याः स्रुवेणोपघातं घर्मप्रायश्चित्तानि जुहोति प्राणाय स्वाहा पूष्णे स्वाहेत्येताभ्यामनुवाकाभ्यामथैतदुपयमनमन्तर्वेदि प्राचीनबिलꣳ सादयित्वा तदेतत्परिघर्म्यꣳ सर्वꣳ समवप्रमयन्नाह[2] घर्मायोत्साद्यमानायानुब्रूहीत्यथैतदुपयमनमग्रेणाहवनीयं पर्यावृत्य दक्षिणतः सम्राडासन्द्यां कृष्णाजिने प्राचीनबिलꣳ सादयति स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मिभ्य इत्यथोत्तराꣳ शान्तिमुपयन्ति शं नो वातः पवतां मातरिश्वेत्यथापराह्ण आपराह्णिकेन प्रवर्ग्येण प्रचरति तस्य यद्विहितं विहितमेवास्य तत्समानं कर्म दक्षिणस्य रौहिणस्य होमादथ दक्षिणꣳ रौहिणं जुहोति रात्रिर्ज्योतिः केतुना जुषताꣳ सुज्योतिर्ज्योतिषाꣳ स्वाहेत्येवमेवोत्तरꣳ रौहिणं जुहोति समानं कर्म समिदाधानादथैताꣳ समिधं मध्यत आहवनीय-

---

१ om T; Keś. also reads it.

२ Thus Bh., Keś. (pr. m.); समवप्रमयंत आह J; समवप्रयन्नाह PHT. (Keś. sec. m.); सवमवप्रयन्नाह F; समवप्रन्नाह I; समवभ्रमन्नाह B, comp. Baudh. pitṛmedhasūtra p. 21.1 and S'at. Br. vii. 3.2.1. The word occurs again infra, ix. 15, and in the Aśvamedhapraśna.

स्थाम्यादधात्यपीपरो माह्नो रात्रियै मा पाह्येषा ते अग्ने समित्तया समिध्यस्वायुर्मे दा वर्चसा माञ्जीरिति सायमपीपरो[१] मा रात्रिया अह्नो मा पाहीति प्रातः। प्रातर्मन्त्रेणात ऊर्ध्वं पूर्वाह्णिके[२]ऽभ्यादधाति। सायंमन्त्रेणापराह्णिके। तस्या-मादीप्तायां[३] प्रतिमुखं [४]हिङ्कृत्योत्यग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति सायꣳ। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेति प्रातः। समानं कर्मा संप्रैषादथैतदुपयमनमग्रेणाहवनीयं पर्याहृत्य दक्षिणतः सम्राडासन्द्यां कृष्णाजिने प्रतीचीनबिलꣳ सादयति स्वाहा त्वा नक्षत्रेभ्य इत्यथोत्तराꣳ शान्तिमुपयन्ति शं नो वातः पवतां मातरिश्वेति। स एवमेव प्रवर्ग्येण प्रचरति त्र्यहꣳ षडहं द्वादशाहꣳ संवत्सरं। चतुरो वा[५] मासाꣳस्तापश्चिते ऽग्नौ। प्रवर्ग्यं[६] भक्षयित्वा संवत्सरं न माꣳसमश्नीयान्न रामामुपेयान्न मृन्मयेन पिबेन्नास्य राम उच्छिष्टं पिबेत्तेज एव तत्सꣳश्यतीति ब्राह्मणम्। ॥ १२ ॥ तृतीयः ॥

प्रवर्ग्यमुद्वासयिष्यन्नुपकल्पयते चौञ्जालाकाभिधाꣳस्त्रीपि सतान्युदकुम्भौ दधि मधुमिश्रं पुसुष्टिमवकाभारं विꣳशति-

---

१ सायम् om. all except B.

२ पौर्वाह्णिके B only.

३ This passage is found thus in T: सायंमन्त्रेणात ऊर्ध्वमापराह्णिके ऽभ्यादधाति तस्यामादीप्तायां etc., but comp Rudradatta on Āp. xv. 12.7.

४ हिङ् om. PTIH Keś.

५ om. TF.

६ प्रावर्ग्यं FIJ; the other MSS. also P and Bh., प्रव०

औदुम्बरीः समिधो मुञ्जप्रलवान्रौहिणपिष्टानि खरेभ्यः सिकता इत्यथ पूर्वाꣳ शान्तिमुपयन्ति नमो वाच इत्यथाग्रेणाहवनीयं रूपाणि सꣳस्तीर्य तदेतत्परिचर्यꣳ सर्वꣳ सह सꣳसादयन्त्यथ सम्राडासन्दीमथ स्थूणां गोदोहनीमथ छागायै शङ्कुमित्यथैतौ खरौ नानैव सतयोः मनुष्याणैव सह सꣳसादयन्त्यथैनमुच्छिष्ट-खरं[1] परिकर्मी वाग्नीध्रो वा सते मनुष्य दक्षिणया द्वारोप-निर्हृत्य मार्जालीयदेशे निवपत्यथैतेनैव यथेतमेत्य निष्क्रम-यन्ति[2] हृषवाङ्क्षयन्ति पत्नीꣳ क्षयन्ति होतारꣳ क्षयन्ति ब्रह्माणꣳ क्षयन्ति प्रतिप्रस्थातारꣳ क्षयन्ति प्रस्तोतारꣳ क्षयन्त्याग्नीध्रं परिश्रयन्ति द्वाराण्यथैतां पत्नीमुदग्द्वयेन वाच-यमानर्दधति[3] परिसृपन्ति दक्षिणत उपविशतो ब्रह्मा च यजमानश्चाथ पूर्वाꣳ शान्तिमुपयन्ति येषामनुपेता भवत्यथ[4] गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूयाथैतस्मिन्काले प्रतिप्रस्थाताहव-नीये प्राशाकमिध्ममादीप्य मुखदघ्ने धारयन्पुरस्तात्प्रत्यङ्मुख-स्तिष्ठति तमध्वर्युः पश्चात्प्राङ्मुखस्तिष्ठन्स्रुवाहुत्याभिजुहोति घर्म या ते दिवि शुग्या गायत्रे छन्दसि या ब्राह्मणे या हविर्धाने तां त एतेनावयजे स्वाहेति तमन्वेव प्राश्यापरमादीप्य नाभिदघ्ने धारयन्पुरस्तात्प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठति तमध्वर्युः पश्चात्प्राङ्मुखस्तिष्ठ-न्स्रुवाहुत्याभिजुहोति घर्म या ते ऽन्तरिक्षे शुग्या त्रैष्टुभे

---

1 यथैनमु० HIP; यथैतदु० TF; यथैनदु० B.

2 Thus PITHJ; निष्क्रामयन्ति BF.

3 Thus BT Bh. Kes.; ०दधाति IFHP.

4 Thus PIFHJ; भवंत्यथ BT.

छन्दसि या राजन्ये याग्नीध्रे तां त एतेनावयजे स्वाहेति । तमथैव प्राञ्चमपरमादायाग्नीध्रं जानुदघ्ने धारयन्पुरस्तात्प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठति । तमध्वर्युः पश्चात्प्राङ्मुखस्तिष्ठन्स्रुवाहुत्याभिजुहोति घर्म या ते पृथिव्याꣳ शुग्या जागते छन्दसि या वैश्ये या सदसि तां त एतेनावयजे स्वाहेति । तमथैव प्राञ्चं विहृत्य द्वाराद्धृत्य प्रवर्ग्यमादाय पूर्वया द्वारोपनिष्क्रामन्त्यनु नो ऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वमिति द्वाभ्यामथ महावेदिमवक्रम्य प्रस्तोतारमाह प्रस्तोतः साम[1] गायेति । साम्ना प्रस्तोतान्ववैति[2] । त्रिर्निधनमुपैति । पुरुषःपुरुषो निधनमुपैतीति ब्राह्मणमथाभिक्रामन्ति ॥ १३ ॥

दिवस्त्वा परस्पाया अन्तरिक्षस्य तनुवः पाहि पृथिव्यास्त्वा धर्मणा वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यस इति । विषुवति द्वितीयं निधनमुपयन्त्यथाभिक्रामन्ति ब्रह्मणस्त्वा परस्पायाः क्षत्रस्य तन्वः पाहि विशस्त्वा धर्मणा वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यस इत्युपरवकाले तृतीयं निधनमुपयन्त्यथाभिक्रामन्ति प्राणस्य त्वा परस्पायै चक्षुषस्तनुवः पाहि श्रोत्रस्य त्वा धर्मणा वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यस इत्याक्रम्योत्तरवेदिमुपरमन्ति । स यो बलवाꣳस्तमाहानेनोदकुम्भेन संततया धारया त्रिः प्रदक्षिणं परिषिञ्चन्परीहीति । स तथा करोति । परिषिच्यमाने यजमानं वाचयति वल्गुरसि शंयुधायाः

1 Thus TB Keś., Prayoga, Padārthasūtr., सामानि IFHJP.

2 T ins. साम वैरवी ।

शिप्सुर्जनधायाः शं च वक्षि परि च वक्षीति । निधाय कुम्भं यथेतं चिः पुनः प्रतिपर्येत्यथोत्तरनाभिमभिमृशति चतुःस्रक्तिर्नाभिर्ऋतस्य सप्रथा विश्वायुः शर्म सप्रथा अप द्वेषो अप ह्वरो ऽन्यव्रतस्य सश्चिमेत्यथैतौ खरावुत्तरेणोत्तरनाभिमवकिरति[1] । तं[2] श्रोणीभ्यां प्राग्दीर्घं खरं करोति । तस्मिन्सुवर्णं हिरण्यं निधाय कृष्णाजिनं प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणात्यथैनं[3] लोहितपिष्टैरनुप्रकीर्य मुञ्जप्रलवैरनुविसृज्य सिकताभिरनुप्रकिरत्यथाध्वर्युः प्रचरणीयं महावीरं शफाभ्यां परिगृह्य दध्ना मधुमिश्रेण पूरयति घर्मैतत्ते ऽन्नमेतत्पुरीषं तेन वर्धस्व चा च प्यायस्व वर्धिषीमहि च वयमा च प्यासिषीमहीत्यथैनमभिपूरयति महीनां पयो ऽसि विहितं देवत्रा ज्योतिर्भा असि वनस्पतीनामोषधीनां रसो वाजिनं त्वा वाजिनो ऽवनयाम इत्यथैनं पूर्वार्धे खरस्य सादयत्यूर्ध्वं मनः सुवर्गमिति । ॥ १४ ॥

अथैतावुपयमौ महावीरौ वेदाभ्यां परिगृह्य दध्ना मधुमिश्रेण पूरयित्वाथैनं प्रचरणीयं महावीरं संस्पृष्टौ सादयत्यथैतां प्रचरणीं दध्ना मधुमिश्रेण पूरयित्वोपरिष्टान्महावीरेषु प्रतीचीनबिलां सादयत्यथैतौ रुक्मौ दध्ना मधुमिश्रेण समक्ताभितः प्रचरणीयं महावीरं संस्पृष्टौ सादयत्यथैते पिन्वने

---

१ Thus IFHP Keś., Prayoga, Padârthanirv.; चतिकिरति BJT.

२ तं BPI Keś.; तद्द J; त T; F om.

३ चास्तृणाति instead of उपस्तृ° IPH.

दध्ना मधुमिश्रेण पूरयित्वाभिवः प्रचरणीयं महावीरं प्रतीचीनबिले संस्पृष्टे सादयत्यथैतं मौञ्जं वेदं विस्रस्य दध्ना मधुमिश्रेण समज्यापरेण महावीरान्प्रतीचीनाग्रꣳ[1] संस्पृष्टं विस्तृणात्यथैतौ शफौ दध्ना मधुमिश्रेण समज्य जघनेन प्रचरणीयं महावीरं तिरश्चीनाग्रौ व्यतिषक्तौ संस्पृष्टौ सादयत्यथैते रौहिणहवनी दध्ना मधुमिश्रेण समज्य शफाग्राभ्यां प्रतीचीनाग्रे संस्पृष्टे सादयत्यथैता दशौदुम्बरीः समिधो दध्ना मधुमिश्रेण समज्य जघनेन रौहिणहवनी प्रतीचीनाग्राः संस्पृष्टा विस्तृणात्यथैतं कुशमयं वेदं विस्रस्य दध्ना मधुमिश्रेण समज्य जघनेन प्रचरणीयं महावीरं प्रतीचीनाग्रꣳ संस्पृष्टं विस्तृणात्यथैते स्थूणे दध्ना मधुमिश्रेण समज्य जघनेन शफौ प्रतीचीनाग्रे संस्पृष्टे सादयत्यथैतदुपयमनं दध्ना मधुमिश्रेण पूरयित्वोपरिष्टात्स्थूणयोः प्रतीचीनबिलꣳ सादयत्यथैतद्रज्जुद्वयं[2] विस्रस्य दध्ना मधुमिश्रेण समज्याथैवोपयमने [3]समवग्र-मयत्यथैताङ्कार्ष्मर्यमयान्परिधीन्खदिरदण्डानिति विस्रस्य दध्ना मधुमिश्रेण समज्योपरिष्टादुपयमनं तिरश्चीनाग्रान्व्यतिषक्तान् संस्पृष्टान्विस्तृणात्यथैतामभ्रिं दध्ना मधुमिश्रेण समज्य जघनेन स्थूणे तिरश्चीनाग्राꣳ संस्पृष्टाꣳ सादयत्यथैते धृष्टी दध्ना

1 महावीरान BTIP Bh. Keś; °वीरं IFH, प्राचीनाग्र PTJT Keś; प्राचीनाग्राम् B; प्रतीचीनाग्रं WIH.

2 Thus TBJ Bh. Keś. (pr. m.); रज्जुदाम PHF Keś. (sec. m.)

3 Thus only H.; समवंसयत्य° I, समवनयत्य° the other MSS.; comp. supra p. 282, 10.

मधुमिश्रेण समज्याज्यधान्यौ[१] प्रतीचीनाग्रे संस्पृष्टे सादयत्यथैते धवित्रे दध्ना मधुमिश्रेण समज्य जघनेन स्रुचौ संस्पृष्टे सादयत्यथैता दशौदुम्बरीः समिधो दध्ना मधुमिश्रेण समज्य जघनेन धवित्रे प्रतीचीनाग्राः संस्पृष्टा विस्तृणात्यथैतामाज्यस्थालीं दध्ना मधुमिश्रेण पूरयित्वा जघनेनाग्निं संस्पृष्टां सादयत्यथैतद्ध्रुवित्रं दध्ना मधुमिश्रेण समज्य तेनाज्यस्थालीमपिदधात्यथैते रौहिणकपाले दध्ना मधुमिश्रेण समज्य जघनेनाज्यस्थालीं संस्पृष्टे सादयत्यथैतं स्रुवं दध्ना मधुमिश्रेण पूरयित्वा जघनेनाज्यस्थालीमन्तरेण रौहिणकपाले प्रतीचीनबिलं संस्पृष्टं सादयत्यथैतं कुशमयं वेदं विस्रस्य दध्ना मधुमिश्रेण समज्य जघनेनाज्यस्थालीं प्रतीचीनाग्रं संस्पृष्टं विस्तृणात्यथैतामासन्दीं विस्रस्य दध्ना मधुमिश्रेण समज्यान्वेवोत्तरतः संस्पृष्टां सादयत्यथैतां मृदमतिशिष्टां दध्ना मधुमिश्रेण समज्यान्तरेण सक्थिनी निवपति ॥ १५ ॥

घर्मैतत्ते ऽन्नमेतत्पुरीषं तेन वर्धस्व चा च प्यायस्व वर्धिषीमहि च वयमा च प्यासिषीमहीत्यथैनं सिकताभिरनुप्रकीर्य मुञ्जप्रलवैरनुविगाह्य रौहिणपिष्टैरनुप्रकीर्य कृष्णाजिनेन प्राचीनग्रीवेणोत्तरलोम्ना प्रोर्णोत्यपि वाभितः प्रचरणीयं महावीरं परिश्रित्यादित्यमण्डलवद्भवत्यथैनमुपतिष्ठते ऽयं यः पुरुषरूपो ऽसि स न आस्से न तिष्ठसि । नोर्ध्वो न तिर्यङ्ङिधां ते ऽनु विहितो ऽस्मि विधां मे ऽनु विहितो ऽसि सत्त्वमसि सो

१ Thus TB Bh.; अभिधधान्यौ J Kes.; अभिधा धान्यौ PIF.

ऽसमस्मि यो ऽसमस्मि स त्वं नाकमारोह सह यजमानेन नाकमित्यथ पुषुष्टिमादाय दध्ना मधुमिश्रेणावोक्षत्यस्कान्द्यौः पृथिवीमस्कानृषभो युवा गाः। स्कन्नेमा विश्वा भुवना स्कन्नो यज्ञः प्रजनयतु। अस्कानजनि प्राजनि। आ स्कन्नाज्जायते वृषा। स्कन्नात्प्रजनिषीमहीत्यथ प्रस्तोतारमाह प्रस्तोतर्वार्षाहरꣳ साम गायेद्धोत्रीयं चेति स यो बलवाꣳस्तमाहानेनोदकुम्भेन संततया धारया त्रिः प्रदक्षिणं परिषिञ्चन्परीहीति स तथा करोति परिषिच्यमाने यजमानं गन्धर्वयजूꣳषि वाचयति रन्तिर्नामासि दिव्यो गन्धर्व इति प्रतिपद्येन्द्रो दक्षं परिजानादहीनमित्यातो निधाय कुम्भं यथेतं त्रिः पुनः प्रतिपर्येत्यथैनमुपतिष्ठत एतत्त्वं देव घर्म देवो देवानुपागा इदमहं मनुष्यो मनुष्यान्सोमपीथानु मेहि सह प्रजया सह रायस्पोषेणेत्यथाञ्जलिनाप उपहन्ति सुमित्रा न आप ओषधयः सन्त्विति तां दिशं निरुक्षति यस्यामस्य दिशि द्वेष्यो भवति दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्यथाप उपस्पृश्य ज्योतिष्मन्त्यादित्यमुपतिष्ठन्त उद्वयं तमसस्परीत्यथैनमवकाभारेण प्रतिच्छाद्य गोप्तारꣳ समादिशति वयोभ्यो महावीरं गोपाय प्रस्तोतः श्येतेनाभ्येहीति[1] प्रस्तोतारमाहाथैतेनैव[2] यथेतमेत्य गार्हपत्ये द्वे स्रुवाहुती जुहोत्युद्

---

१ Thus PHF Ke4., Padārthanirv., अभ्येहीति BJT.

२ Thus T; some of the MSS. om. आह, others अथ।

र्वा चिमित्रियं पार्थिवीमनुसंक्रियन्तो । [illegible] यु [illegible] वर्गिं गायत्रं भगीभ्यां सम्यमे दैवेषु । प्रतीच [illegible][1] हुत्वा[2] भौमश्रेष्ठ चतराय आमितुषयन्ति यं को यातः प्रयतां मातरिश्वेति । ॥ १६ ॥ चतुर्थः ॥

अथातो घर्मप्रायश्चित्तानि व्याख्यास्यामो । ऽथ यदि प्रवर्ग्यम् अभ्युत्तमादित्यो[4] ऽभ्यस्तमियाद्गार्हपत्ये तिस्रः स्रुवाहुतीर्जुहुयाद् भूर्भुवः स्वरित्युपवक्ता प्रचर्य यो भूते प्रवर्ग्येण प्रचरेदेव यदि प्रवर्ग्यं अभ्युत्तमादित्यो[4] ऽभ्यस्तमियाद्गार्हपत्ये तिस्रः स्रुवाहुतीर्जुहुयाद्भूर्भुवः स्वरित्यथापरस्मिन् हारि सूर्येण हिरण्यं प्रबध्य प्रचरेदेव यदि प्रवृक्तः[4] प्रपतेद्गार्हपत्ये[5] तिस्रः स्रुवाहुतीर्जुहुयाद्भूर्भुवः स्वरित्यथैनमुत्सृज्य उपत्यूर्ध्व ऊ षु ण ऊतय ऊर्ध्वो नः पाह्यंहस इति द्वाभ्यामथैनमाज्येन पूरयन्त्यग्निं यं प्रयन्तो न विद्मा इत्यथ यदि विधुर्वा प्रदरो वा जायते ऽपक्वपूर्णानि कपालयवानि संप्रकीर्य तैः प्रत्युष्टोपमुखेनाभितपति विधुं दद्राणं सलिले चित्रभिश्रिय इति द्वाभ्यां । रुद्रैव रोहति । यस्तु वै सर्वश एव भिद्यत एतान्येव कपालान्याहवनं पिष्ट्वा पेषा मृत्खाय-च्छिन्नाय परिमेते तथा संसृज्य कृत्वा पक्त्वाकृष चिद्भागं-पाच्यं प्रवरस्योयं महावीरं प्रवृणक्त्येव यदि प्रमत्ता प्रतिपरि-

---

१ ॰त्रिवृत PHIT; the other MSS., also Koś., have the plural.

२ Thus FHJI; चाम्रोर्ध TBP.

३ Thus PJF; जना B; मना ITH.

४ Thus all; read ॰प्रवृक्त॰ and प्रवृक्त (?)

५ Thus B.; प्रपतेदवारे॰ TBh.; प्रपतेतवा॰ I; प्रपतेनवा॰ HJ; प्रपतेत P.

यति गार्हपत्ये तिस्रः स्रुवाहुतीर्जुहुयाद्भूर्भुवः [illegible] स्वर्भां वयं दधेति पुनः [illegible] [illegible] पत्ये तिस्रः स्रुवाहुतीर्जुहुयाद्भूर्भुवः स्वरित्येवं [illegible] मां नो घर्म व्यथितो विव्यथो नो मा नः समुभिर्वीरिवे- भिद्यादिति द्वाभ्यामथ यदि घर्मदुघं वा महावीरं वा वयो ऽभिप्रस्रावयेत्तावुत्थोदकेन प्रक्षालयेदुप नो मित्रावरुणा- विहावतमित्यथ गार्हपत्ये नव स्रुवाहुतीर्जुहुयादिमं मे वरुण तत्त्वा यामि त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने त्वमग्ने अयास्ययं तमयस्यवंद्य त्वं चित्रं वयः सुपर्णा इत्यथ यदि घर्मदुघं न विन्देतान्यां दोहयेदथ यद्यन्यां न विन्देताजां दोहयेदथ यद्यजां न विन्देतार्कचीरैः प्रचरेदथ यद्यर्कचीरं न विन्देत यवपिष्टानि व्रीहिपिष्टानि श्यामाकपिष्टानि वाद्भिः संसृज्य तैः प्रचरेदथाद्भिः प्रचरेन्न त्वेव न प्रचरेद्घर्मदोहीनां पयो ऽवीत्युक्तं महावीरे ऽवनयनमस्कान्द्यौः पृथिवीमिति स्कन्नानु- मन्त्रणमथ यदि विद्युदापतेद्गार्हपत्ये स्रुवाहुतिं[1] जुहुयाद्वा पुरस्ताद्विद्युदापतदित्येतैर्यथारूपं । प्राणाय स्वाहा पूष्णे स्वाहे- त्युक्तानि घर्मप्रायश्चित्तानि । यत्किंचिद्धर्मकार्यविपर्यासे चेता[2] स्वाहुतीर्जुहुयान्नमस्ते घर्म भूपतये स्वाहा नमस्ते घर्म भुवन-

---

१ Thus T Bh; उद्यतः प्रचरेत् J; उद्यतः प्रचरे I, उद्यतः प्रपद्येत् B; उद्यतः प्रपद्येत H; अथ यद्यतः पप्रहत P.

२ Thus only T; the other MSS. स्वाहुतीर्जु॰।

३ B ins. वा।

पतये स्वाहा नमस्ते घर्म भूतानां पतये स्वाहा घर्माय स्वाहा-ग्निभ्याः स्वाहेन्द्राय स्वाहा बृहस्पतये स्वाहा प्रजापतये स्वाहा ब्रह्मणे स्वाहेत्यथाषाढां श्याविच्छिन्नामुत्तरस्याश्श्रोण्यामुपधायाथ घर्मेष्टकां कुलायिनीं चोपदधात्युदस्य शुष्माद्भानुरिति घर्मेष्टकां यास्ते अग्न आर्द्रा योनयो या इति कुलायिनीं संचितमग्निं सामभिरुपस्थायोक्थेनानुशंसत्युत्तरे[1] श्रोण्यन्ते तिष्ठन्नग्निमभिमृशत्यग्निरसि वैश्वानरोऽसीत्येतेनानुवाकेनाथाध्वर्यवेऽग्निदक्षिणां[2] ददाति शतं सहस्रमग्निष्टकं वा ॥१७॥

[3]प्रवर्ग्यवति सोमे दधिघर्मं भक्षयन्ति भूर्भुवः सुवर्मयि त्यदिन्द्रियं महदित्येतेनानुवाकेनाथ घोरास्तनूरनुदिशति यास्ते अग्ने घोरास्तनुव स्नौकृच्च स्नीहीतिश्च स्नीहितिश्चेति[4] घोरास्तनुवो धुनिश्च ध्वान्तश्चेति राजसूयिको गणः उग्रश्च धुनिश्चेत्याग्निचित्यो ऽथ यदि घर्मदुघं वा महानीरं वा स्तेनो ऽपहरेद्गार्हपत्ये स्रुवाहुतिं जुहुयादहोरात्रे त्वोदीरयतामिति स्वङ्गिति वाचः क्रूराणीत्यथ यद्येकसृको वाश्येत तमनुमन्त्रयते वि गा इन्द्र विचरन्स्पाशयस्वेत्यथास्मा उभयतआदीप्तमुल्मुकं क्षिपेदग्ने[5] अग्निना संवदस्व मृत्यो मृत्युना संवदस्वेत्यथैनमुप-

---

१ Thus HJP; उक्थेना उशसमुत्तरे I; उक्थेनानुशंसन्नितमुत्तरे B; उक्थेनानुशंसनुत्तरेच T.

२ ग्निदक्षिणा T; दक्षिणां B; ग्निंदक्षिणां J; ग्निर्दक्षिणां IPH.

३ This chapter is given by TB only.

४ स्नीहितिश्च om. T.

५ निक्षिपेद॰ B; क्षिपेत॰ T.

तिष्ठते वहते धम्ने नमो दिवे नमः पृथिव्यै नम इत्यथ यदि श्वभ्रो वाभ्येत तमनुमन्त्रयते ऽस्थन्वतो रुधिरेणाव्यक्त इत्यथ यद्यार्ता वागुद्वियात्तामनुमन्त्रयते यदेतद्वृकसो भूत्वेत्यथ यदि भयेडकः काकपिञ्जको[1] वाभ्येत तमनुमन्त्रयते यदीषितो यदि वा स्वकामीत्यथ यदि मासाहकी वाभ्येत तामनुमन्त्रयते दीर्घमुखि दुर्हणित्यथ यद्युलूकोलूकी वाभ्येत तमनुमन्त्रयत[2] इत्याद्युलूक आपप्तदित्यथ यद्युन्मत्ता वागुद्वियात्तामनुमन्त्रयते यदेतद्भूतान्यन्वाविश्येत्यथ यदि घर्मदुघं वा महावीरं वा वयो ऽभिप्रपतेत्तमनुमन्त्रयते प्रहार्यं सख्यौ पतमीत्यथ यदि घर्मदुघं वा महावीरं वा क्रिमय उपाधिगच्छेयुस्तानद्भिः प्रक्षालये-दश्विना त्वा क्रिमे हन्मीत्यथ यदि प्रवृक्तं[3] प्रवर्ग्यं श्वाहृत्यो ऽभिप्रपद्येत गार्हपत्ये स्रुवाहुतिं जुहुयादाहरावद्येत्यथैनमनु-व्याहरिष्यन्भवति । तमनुव्याहरेद्ब्रह्मणा त्वा प्रपामीत्यथ यं द्वेष्टि तस्य दक्षिणं दावाङ्गमनुप्रक्षालयेदुत्तुद शिमिजावरीति । स यो ऽन्य[4] एतेभ्यो वाभ्येत तस्मा उभयतश्चादीप्तमुल्मुकं क्षिपेदुत्तुद शिमिजावरीत्यथ यद्युह्नन्निव वातो वायात्तमनुमन्त्रयते[5] भूर्भुवः भुवो भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवो भुवो ऽधायि भुवो

---

१ Thus Bh ; काकपिञ्जको T ; कपिंजलो B.

२ तमनु॰ B ; तमःमनु॰ T; probably तामनु॰ is to be corrected.

३ T om; read प्रवृक्तं (?)

४ न्यस T ; न्य B.

५ Uncertain. यद्युह्नन्यन्नवपातोवायातमनु॰ T (grantha !) : यद्युह्नन्निवपतो-वायात्तमनु॰ B; Bh. comments : उद्धृन्निव ऊर्ध्वं कम्पयन्निव महावात इत्यर्थः।

ऽधायि सुवो ऽधाचीत्यथ यथहृतः[1] प्राञ्चा[1] प्रपद्येताभिर्गीर्भिर्यद्‌ततो न ऊनमित्येतया प्रपद्येत । यथु वै प्रहृत[2] एतयेव । ॥ १८ ॥ पञ्चमः ॥

[3]अथातो ऽवान्तरदीक्षां व्याख्यास्याम । उदगयन आपूर्यमाणपक्षे पुण्ये नक्षत्रे केशश्मश्रु वापयित्वा पूर्ववदुपाकृत्य यामान्तार्थे वोदीचीं वा दिशमुपनिष्क्रम्य शिवे ऽध्वादिदर्शे ऽग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्य मदन्तीरधिश्रित्य प्रथमेनानुवाकेन प्राग्निं हुत्वा दर्भैः प्रवर्ग्यदेवताभ्य आसनानि कल्पयत्युपेष्वाग्निं प्रवर्ग्याय कल्पयामि घर्माय कल्पयामि महावीराय कल्पयामि सम्राजे कल्पयामीति । दक्षिणेनाग्निं ब्रह्मणे कल्पयामि प्रजापतये कल्पयामीत्युत्तरेणाग्निमृषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यः कल्पयामि देवेभ्यो घर्मपेभ्यः कल्पयामीत्यथ दक्षिणतः प्राचीनावीती पितृभ्यो घर्मपेभ्यः कल्पयामि यमायाङ्गिरस्वते पितृमते कल्पयामीत्यथाप उपस्पृश्योत्तरतो यज्ञोपवीती रुद्राय रुद्रहोत्रे कल्पयामीत्यथाप उपस्पृश्य सर्वाभ्यः

---

१ Thus T; यथहृतः प्राञ्चा B.

२ प्रहृत MSS.

३ The following adhyāya, containing the avāntaradīkṣā, is preserved only in T, E and Ta; the last MS. is a copy of the gṛhyasūtra MS. No. 9316 of the Tanjore Collection, in Grantha; E is a copy of the gṛhyasūtra (Report on a Search for Sanskrit and Tamil MSS. 1893-94, No. 2, 66). As the tradition of this adhyāya is rather a bad one, I had to amend several passages, according to Āpastamba, Hiraṇyakeśin, Bhāradvāja and a Baudhāyanagṛhyaprayoga.

प्रवर्ग्यदेवताभ्यः कल्पयामीति । प्रदक्षिणमग्निं परिषिच्य व्याहृतीभिर्वैकङ्कतीः समिधो ऽभ्याधाय मदन्तीभिः प्रवर्ग्यदेवतास्तर्पयत्यग्रेणाग्निं प्रवर्ग्यं तर्पयामि घर्मं तर्पयामि महावीरं तर्पयामि सम्राजं तर्पयामीति । दक्षिणेनाग्निं ब्रह्माणं तर्पयामि प्रजापतिं तर्पयामीत्युत्तरेणाग्निमुदीच्यन्ततो मन्त्रपतीँस्तर्पयामि देवान्धर्मपाँस्तर्पयामीत्यथ दक्षिणतः प्राचीनावीती पितॄन्धर्मपाँस्तर्पयामि यममङ्गिरस्वन्तं पितृमन्तं तर्पयामीत्यथाप उपस्पृश्योत्तरतो यज्ञोपवीती रुद्रँ रुद्रहोतारं तर्पयामीत्यथाप उपस्पृश्य सर्वाः प्रवर्ग्यदेवतास्तर्पयामीति । अतस्त्र औदुम्बरीः समिधो ऽप्रतिधृष्णुकाया घृतान्वक्ता अभ्याधापयन्वाचयति पृथिवी समिदित्येतैः प्रतिमन्त्रमथ देवता उपतिष्ठते ऽग्ने व्रतपते शुक्रियं व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यतां वायो व्रतपत आदित्य व्रतपते व्रतानां व्रतपते शुक्रियं व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यतामित्यथैतेषामनुवाकानां प्रकृतीर्वाचयति प्रथमोत्तमयोर्वाचेनँ सँश्राव्य संमील्य वाचं यच्छेत्यथास्याहतेन वाससा त्रिः प्रदक्षिणँ संमुखँ[1] शिरो वेष्टयति चित स्थ परिचितः स्वाहा मरुद्भिः परिश्रयस्वेति । प्रदक्षिणमग्निं परिषिच्य व्याहृतीभिर्वैकङ्कतीः समिधो ऽभ्याधाय मदन्तीभिः प्रवर्ग्यदेवतास्तर्पयित्वोत्तमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वाथास्तमित आदित्ये ग्राममायन्ति । वाग्यतस्तिष्ठेदेताँ रात्रिमुपविशेत्संविशेद्वाथ प्रातरुदित आदित्ये ग्रामात्प्राचीं वोदीचीं वा दिशमुपनिष्क्रम्य

---

१ Emended; [illegible] the MSS.

स्थिते ऽभ्युदिते ऽग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्य मदन्तीरधिश्रित्य प्रथमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वा दर्भैः प्रवर्ग्यदेवताश्च स्थाननानि कल्पयित्वा वयः सुपर्णा इति वासो विमुच्याथास्य पट्टमभिविदर्शयत्यग्निमप आदित्यं गां ब्राह्मणं हिरण्यमिति । वीणादितो ऽनुदर्शयित्वा यथोपपादमितराणि दर्शयित्वा प्रदक्षिणमग्निं परिषिच्य व्याहृतीभिर्वैकङ्कतीः समिधो ऽभ्याधाय मदन्तीभिः प्रवर्ग्यदेवतास्तर्पयित्वोत्तमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वाथास्य व्रतचर्यामुपदिशेन्न यानमारोहेन्न[1] वृक्षमधिरोहेन्न कूपमवरोहेन्न छत्रं धारयीत । नोपानहौ धारयीत । नासंध्यां[2] शयीत । न स्त्रिया न शूद्रेण[3] संभाषेत । यदि संभाषेत ब्राह्मणेन[3] संभाषेत । न सायं भुञ्जीत । यदि सायं भुञ्जीतावज्वलितं[4] भुञ्जीत । न स्नायादष्टम्यां[5] पर्वणि[5] नोपवसेत्तदहश्च स्नायाद्वाग्यतस्तिष्ठेदता ऽऽ रात्रिमुपविशेत्संविशेद्वामेध्यक्षोचितमवापपाचदर्शने[6] ज्योतिषां संदर्शनममेध्यं दृष्ट्वा जपत्यबद्धं मनो दरिद्रं चक्षुः सूर्यो ज्योतिषां श्रेष्ठो दीक्षे मा मा हासीरित्यथ यद्येनमभिवर्षत्युन्दतीर्बलं धत्तौजो धत्त बलं धत्त मा मे दीक्षां मा तपो निर्वधिष्टेति जपति । ॥ १९ ॥

---

१ Thus TE ; यानमधिरोहे° Ta.

२ Emended : नसंध्या T ; नसंध्यां E Ta.

३ Ta ins. सह ; E the second time.

४ Thus E ; प्रज्वलितं T ; Ta om. the whole passage.

५ Thus E ; चतुर्दश्यां पर्वणो Ta ; चतुर्दश्याः पर्वणि T.

६ Thus E ; मेध्याक्षोचितमवायवपाय° Ta ; °मेकाक्षोचितमवापाव° T.

१संवत्सरमेतद्व्रतं चरेत्संवत्सरꣳ हि व्रतं नातीत्येतस्मिꣳस्त्वे-
वैतत्संवत्सरेऽधीयीत । यद्यु वा एतस्मिन्संवत्सरे नाधीयीत
यांवत्कृच्छ्रमनसेतद्व्रतं चरेदथ संवत्सरे पर्यवेतेऽध्यापयते याज-
यते वा । पूर्ववदुपाकृत्य ग्रामात्प्राचीं वोदीचीं वा दिशमुप-
९ निष्क्रम्य स्थलेऽप्सु दर्भेऽग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्य
सदसीरधिश्रित्य प्रथमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वा दर्भैः प्रवर्ग्य-
देवताश्च नामानि कल्पयित्वाथान्यत्प्रायश्चित्ते जुहोति यन्म
आत्मनो मिन्दाभूत्पुनरग्निश्चक्षुरदादिति द्वाभ्यां । २प्रदक्षिणमग्निं
परिषिच्य व्याहृतीभिर्वैकङ्कतीः समिधोऽभ्याधाय सदसीभिः
१० प्रवर्ग्यदेवतास्तर्पयित्वा२ । अतस्त औदुम्बरीः समिधोऽप्रति-
शुष्काग्रा घृतान्वक्ता अभ्याधापयन्वाचयति यौः समिद्भिरेतैः
प्रतिमन्त्रमथ देवता उपतिष्ठत आदित्य व्रतपते शुक्रियं
व्रतमचारिषं तदशकं तन्मेऽराधि वायो व्रतपतेऽग्ने व्रतपते
व्रतानां व्रतपते शुक्रियं व्रतमचारिषं तदशकं तन्मेऽराधीति ।
११ प्रदक्षिणमग्निं परिषिच्य व्याहृतीभिर्वैकङ्कतीः समिधोऽभ्याधाय
सदसीभिः प्रवर्ग्यदेवतास्तर्पयित्वोत्तमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वा ।
तस्यामध्यायानुपदिशन्नधीयीतानागमित३ आदित्ये । नानुदिते ।

१ The beginning of this khaṇḍa has been emended and restituted after the collateral passage in the gṛhyasûtra.

२ The passage प्रद० सर्पयित्वा om. T.

३ Uncertain ; तस्याध्यायेनमथायान्० Ts ; तस्यामथायानु० T ; तस्यामध्यायानि तस्यामध्यायानु० E.

न विप्रोषितो[1] न पर्याहृतो । न छायायां[2] न ... प्रेक्षेत[3] । नारण्ये । नाप्सु । न हरितयवान्प्रेक्षमाणो[?] । न श्मशाने । न शरीराणि । न लोहितमुत्पतितं दृष्ट्वा । न मांसमशित्वा । न श्राद्धं भुक्त्वा । न केशश्मश्रु वापयित्वा । न केशाग्रप्रसाध्य[4] । न दतो धावते । नाङ्क्ते । नाभ्यङ्क्ते । नार्द्रो । नार्द्रेण वाससा । नार्द्रे[5] इत्यथ स्वाध्यायमधीयीतापरेणाग्निं दर्भेष्वासीनो दर्भान्धारयमाणः प्राचीनं स्वाध्यायमधीयीत । [6]यत्र कथायाम्... पश्येत्पुनरेव शान्तिं कृत्वाधीयीताधीत्य चोत्तमेन[7] । प्रवर्ग्यायोपनिष्क्रम्य[8] नाप्रविश्य ग्राममन्यदधीयीतान्यदधीयीत । ॥ २० ॥ षष्ठः ॥

॥ इति नवमः प्रश्नः ॥

---

१ Thus E; विप्रोषिते Ta; विप्रुषिते T.

२ Thus E Ta; नाके न छायायां T.

३ Thus E; प्रेक्षमाणे Ta; प्रेक्षते T.

४ Thus E T. (comp. Hir. प्रविश्य); प्रसाध्य Ta.

५ Conjecturally; नार्द्रेमित्य॰ T; नार्द्रेयामित्य॰ Ta; नार्द्रवसनार्द्रेया- मित्य॰ E; probably नार्द्रे is to be taken as a locative, sc. देशे, comp. Āpastamba xv. 21.8.

६ E ins. : यदि लौकिकमनुव्याहरेत् शान्तिं कृत्वा ।

७ T Ta om. चाधीत्य : चचोत्तमेन Ta.

८ Thus E Ta; प्रवर्ग्यायवोपनिष्क्रम्य T.